

Poétai ökonómiák

Költészet és gazdaság az
irodalomtörténetben

VERSEV
könyv

P O É T A I   Ö K O N Ó M I Á K

Költészet és gazdaság az
irodalomtörténetben

Pécs, 2023

Szerkesztette

Balogh Gergő
Hites Sándor
S. Laczkó András

Poétai ökonómiák

Költészet és gazdaság az
irodalomtörténetben

ORSZÁG
könyv

A kötet megjelenését a
„A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana”
MTA Lendület Kutatócsoport támogatta.

Készült a
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és
Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén
és
a Verso irodalomtörténeti folyóiratnál
<http://versofolyoirat.hu>

Tördelte
Pap Balázs

ISBN 978-963-626-119-1 (nyomtatott)
ISBN 978-963-626-120-7 (elektronikus)

Címlapkép forrása

Vikár Béla: *Az arany ember vagy a rongyos bankó*. Budapest: Élet, [1893].
Homicskó Atanáz szövegközi illusztrációja a ponyvából.
A fametszet az a jelenet látható, amelyben a hős, Wekerle Sándor éppen kiszabadítja Valuta királykisasszonyt a Deficít nevű sárkány karmaiból.
(A ponyvafüzet lelőhelye és jelzete: OSZK 318.979)

© a szerzők, 2023

TARTALOM

Előszó	7
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
Márjást-is el-vészen ha húszast nem adnak PéNZ és gazdálkodás közköltészeti tükörben (1700–1840)	11
VADERNA GÁBOR	
Berzsenyi Dániel és a kapitalizmus szelleme	35
T. SZABÓ LEVENTE	
A fogyasztható hazaszeretet. Az irodalmi nemzetépítés fordulata Petőfinél és társainál az 1840-es évek közepén.....	59
S. LACZKÓ ANDRÁS	
Petőfi, a Védegylet és a király A <i>Védegyleti dal</i> mint propagandavers	77
DEVESCOVI BALÁZS	
<i>Az első lopás</i> mint erkölcsi és gazdasági példázat	93
PATONAI ANIKÓ ÁGNES	
A „népies költészet” mint a prédikáció új tere és eszköze Nyulassy Antal: <i>A n..zi tagosítás</i>	119
DOMOKOS MARIANN	
„Az arany ember vagy a rongyos bankó” Valutareform a ponyván	141
BALOGH GERGŐ	
Számadás Az élet ökonomizálásának egy modern stratégiája	163

MOLNÁR GÁBOR TAMÁS

Az érem peremén, avagy a líraolvasás ökonómiája

Kosztolányi Dezső: *Költő a huszadik században* című költeményéről 177

FEKETE RICHÁRD

Az idő pénze, a pénz ideje

Kemény István költészetének matematikájáról 199

Mellékletek

NYULASSY ANTAL

A n...zi tagosítás 213

Vadonczok 228

VÍKÁR BÉLA

Az arany ember vagy a rongyos bankó 233

Előszó

A magyar irodalomtörténetben a *poétai ökonómia* szókapcsolat legismertebb előfordulása Kazinczy Ferenc levelezésében található, s a széphalmi mester a *Lúdas Matyi* szerkezetének sikerültségét dicsérte vele: „a’ poetai Oeconomia, igen jó”.¹ E minősítés a jólformáltságra vonatkozik, vagyis – Márton József 1818-as latin–magyar–német szótárát idézve – arra a „felosztás[ra], rend[re], mellyet szab az ember p. o. valamely beszédben, théatromi játékban”.² A 19. század során ugyanakkor az ökonómiának egy másik jelentése vált meghatározóvá. Eszerint az „Oeconomia” mint „gazdaszat” (*Wirtschaft*) „az embereknek vagyonszerzés, kezelés és alkalmazásra czélzó állandó tevékenysége”.³ A költészetnek ebben az értelemben is lehet ökonómiája, amennyiben efféle tevékenységek válnak költői témává vagy költői képhasználat elemévé.

A 2019 nyarán a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében alakult *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport egyik kiemelt kutatási területe annak vizsgálata, hogy irodalmi szövegek miként jelenítenek meg és értelmeznek gazdasági kérdéseket és fogalmakat, illetve ezek miként épülnek be az irodalmi nyelvhasználat tematikus, narratív és figuratív eszköztárába, s így miként járulnak hozzá a maguk (a szaktudományénál szélesebb) olvasóközönségében a vonatkozó jelenségek tudatosulásához és értelmezéséhez, az azokhoz fűződő gyakorlatok elterjedéséhez, illetve, végső soron, a gazdaság mint olyan képzetének társadalmi megalkotásához vagy kérdőre vonásához.⁴

Jelen kötet a Kutatócsoport 2022. március 25–26-án a Pécsi Tudományegyetemen rendezett konferenciájának szerkesztett anyagát tartalmazza.⁵ A tanulmányok a klasszikus, a modern és a kortárs magyar irodalom lírai, epikus vagy di-

1 Kazinczy Ferenc – Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1815. december 18. = *Kazinczy Ferenc összes művei*, elektronikus kritikai kiadás https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_lev_3060_k

2 Márton József, *Lexicon trilingve latino-hungarico-germanicum...*, Anton Pichler, Bécs, 1818, 355.

3 Kautz Gyula először 1863-ban megjelent nagyhatású tankönyve ezen belül különböztet meg egyéni, testületi, állami és nemzetgazdaságot: vö. Kautz Gyula, *Nemzetgazdaság- és pénzügytan*, Heckenast, Pest, 1863, 2.

4 A Kutatócsoport tagjairól, céljairól és eddigi eredményeiről lásd honlapunkat: <https://polecolit.abtk.hu/>

5 A rendezvény párdarabjára, az *Elbeszélni a pénzt. Gazdasági reprezentációk a prózairodalomban* című tanácskozársra 2023. április 27–28-án, e kötet megjelenése után kerül sor.

daktikus verses szövegeiben mutatnak rá tágran értett gazdasági jelenségek költői reprezentációinak vagy tropológiájának változataira, hol egykorú gazdaságtörténeti folyamatokkal, hol pedig a költői nyelv retorikai gazdaságtanának (ökonomikus redukciójának vagy a jelek túltermelésének) a távlataival összefüggésben.

Csörsz Rumen István nyitótanulmánya a 18. századi és 19. század eleji köz-költészet pénzzel kapcsolatos témáit veszi sorra átfogó igénnyel – a versért vagy énekért elvárt anyagi ellenszolgáltatásról szóló vagy éppen egyházi szertartásokat parodizáló szövegektől a bér és az ár viszonyát vagy a jogtalanul szerzett vagyon/kincs kérdését firtató műveken keresztül az elmulatott pénzről és a kocsmai adóságról szóló költeményekig. Míg a köz-költészet eszerint a gazdaság kérdéskörét elsősorban annak az egyént érintő, hétköznapi vonatkozásaiban ragadta meg, a kötet következő írása a gazdagság mint etikai probléma közösségi vetületére világít rá: Vaderna Gábor Berzsenyi Dániel három ódáján keresztül mutatja be azokat az újszerű kihívásokat, amelyek elé a gazdasággal kapcsolatos modern erényeknek a klasszikus erények rendszerében való elhelyezése, a vagyon birtoklásából adódó kötelességetikai elvárások és azok teljesítésének – az adományozás gesztusának és az adományozó személyének – megéneklése állították a költőt, átformálva nemcsak a költészet társadalmi szerepkörét, de annak beszédmódját is. Ezután T. Szabó Levente tanulmánya a gazdaság, a közösség és a költészet közötti kapcsolat alakulástörténetének néhány évtizeddel későbbi, már a rendi kereteken túllépő stádiumát mutatja be. A dolgozat a 19. század közepén teret nyerő politikai, etnikai és gazdasági protekcionizmust olyan átfogó kulturális mintázatként írja le, amely az általában vett „nemzeti” védelmét – s ezáltal a honleányi/hazafiúi szerep betöltését – immár mindenki számára lehetővé (és elvárttá) tette. T. Szabó amellet érvel, hogy a hazafias konzumerizmus nem pusztán a védegyleti mozgalom működéséhez kötődött, hanem hatásában az 1840-es éveken messze túlnyúló gondolkodási és cselekvési modellt hozott létre, amely alapvető szerepet játszott a nemzeti költészet modernizációjában. Petőfi *Védegyleti dala* kapcsán S. Laczkó András írása ennek a folyamatnak egy kulcsmozzanatát mutatja be részletesebben. A dolgozat azt elemezi, hogy Petőfi agitációs verse miként illeszkedett a honi ipar védelmére 1844 októberében alapított országos egyesület támogatására kibontakozó politikai és kulturális propaganda általános retorikai stratégiáihoz.

A kötet ezután következő három tanulmánya a 19. század második felében született, szélesebb tömegeknek (a „népnek”) szánt nevelő-felvilágosító verses szövegeket tárgyal. Devescovi Balázs *Az első lopásról* (1853) írt elemzése az erkölcsi és anyagi romlás útját, illetve az újbóli felemelkedés lehetőségét bemutató morális, vallási és gazdasági példázatként értelmezi Arany János ritkán elemzett művét. Patonai Anikó Ágnes dolgozata jóval kevésbé ismert szerző, a katolikus pap Nyulassy Antal 1859-es munkájáról szól, amely – szemben Arany versével – egy konkrét és aktuális gazda-

sági-jogi kérdést, nevezetesen a tagosítást illetően kívánta útba igazítani olvasóit. A költeményt Patonai a korszak egyéb ismeretterjesztő munkáinak a kontextusában mutatja be, kiemelve annak kettős, gazdasági felvilágosító és vallási nevelő funkcióját. A populáris költészet népművelési felhasználására hoz példát Domokos Mariann dolgozata is: Vikár Béla *Az arany ember vagy a rongyos bankó* (1893) című, az aranyalapra való átállást végrehajtó valutareform mibenlétét s előnyeit népmesei formában tálaló verses elbeszélése egyúttal a reformot levezénylő Wekerle Sándor pénzügyminiszter alakját is a mesehősök világába emeli. Amint Domokos tanulmánya feltárja, Vikár költeménye állami megrendelésre készült, vagyis nem csupán a századvég gazdaságpolitikai folyamatainak populáris lenyomataként, hanem egy fontos médiatörténeti jelenség, mégpedig a ponyvairodalom állami használatba vételének dokumentumaként is figyelmet érdemel. (A két utóbbi tanulmányban elemzett, nehezen hozzáférhető művek szövegét – a tanulmányok szerzőinek köszönhetően – a kötet mellékletében közöljük.)

A 19. századi témák után a kötet következő három tanulmánya a modernitás költészete felé fordul. Balogh Gergő írása a számadásköltészet etikai és gazdasági vonatkozásait veszi sorra, az élet és az arról adott, tanúságtételként értelmezett számadás különböző formációinak elemzésén keresztül. Ennek során arra mutat rá, hogy a költői számadások irodalomtörténeti eseményei, Arany Jánostól József Attiláig, az életet rendre ökonómiai összefüggések között vagy éppen azokkal szemben teszik elgondolhatóvá, alapvetően befolyásolva ezzel a számadás aktusainak értelmezhetőségét. Molnár Gábor Tamás értekezése Kosztolányi Dezső *Költő a huszadik században* (1931) című versét értelmezi, a szövegszerző „numizmatikai-monetáris metafora” jelentőségét és összetett szerepét kiemelve. Molnár értelmezésében az érme, a maga közmondásos kétoldalúsága révén, egyidejűleg testesít meg két egymással szemben álló olvasatot, s a vers így létesíti a modern piacgazdaság logikájától elkülönülő, de ennek az elkülönülésnek a lehetőségét egyszersmind iróniával is szemlélő én pozícióját. Kosztolányi művének nyelve ennyiben sem az egyik, sem a másik oldallal nem azonosítható, inkább az érme két oldala – vagyis a szó szerinti és az ironikus olvasat – közötti egyensúlyi helyzet megalkotására és fenntartására törekszik. A zárótanulmány a kortárs költészetig futtatja a kötet kérdésirányait. Fekete Richárd dolgozata Kemény István költészetében vizsgálja a számok szerepét, öt verspéldán keresztül mutatva meg, hogy a számolás műveleteiben miként kerülnek összefüggésbe gazdasági-mennyiségi vonatkozások és időbeli struktúrák.

E rövid áttekintésből is kitűnhet, hogy a gazdasági tárgyak, folyamatok, médiumok megjelenítése és problematizálása érdemi szerepet kapott mind a klasszikus, mind a modern magyar költészetben. Jóllehet, a gazdaságtani témák didaktikus feldolgozása vagy szatirikus reflexiója, illetve az emberi élet mibenlétéről, a nemzeti közösség kívánatos fejlődéséről vagy éppen a költészet céljáról gazdasági relevanciá-

jú képzetek révén adott értelmezések nem állnak minden esetben történeti vagy poétikai folytonosságban egymással. A tárgyuk és módszertanuk tekintetében is igen változatos tanulmányokat ezért közöljük témáik kronológiai rendje szerint, azt remélve, hogy egymásutánjuk, ha vázlatosan is, egy fontos költészettörténeti vonulatot rajzol elő, annak folytonosságaival és töréspontjaival együtt.

Balogh Gergő (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem)

Hites Sándor (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet)

S. Laczkó András (Pécsi Tudományegyetem)

Csörsz Rumen István

Márjást-is el-vészen ha húszast nem adnak

Pénz és gazdálkodás közköltészeti tükörben (1700–1840)*

Az alábbiakban egy számomra is felfedezésre, újragondolásra váró témáról szeretnék megosztani néhány gondolatot. Kérem azonban az olvasót, ne tekintse többnek a mondandómat, mint egy témakatasztert. A teljesség igénye nélkül sorra vesszük a 18. századi és a 19. század eleji magyar közköltészetnek a pénzügyekre vonatkozó kedvenc témáit, de nem az összeset, és nem minden aspektusból.

I. Az eladó vers

A közköltészet régi primer rétegében az anyagi javadalmozás természetes volt a vers vagy a produkció (éneklés, versmondás) áráként. Az alábbi példák lakodalmi és ünnepi hazugságversekből, valamint egyéb köszöntőkből valók, a *Régi magyar költők tára XVIII. század* vonatkozó kötetében olvashatók. E szövegekben maga a rigmusmondó személy vágyik arra, hogy megfizessék, s ezt fontosnak látja hangsúlyozni. A régebbi magyar költészetben az a tendencia erősebb, hogy az előadó nagyon nyomorultnak vagy betegnek mondja magát, s erős hátrányból indul. A hegedős, énekmondó valójában könyöradományként kapja ezt a pénzt vagy az ételt, italt. Ez a kéregető, önsajnálató magatartás a 18. századra már valamelyest háttérbe szorult, de még mindig hivatkozási alap maradt.¹

Ne feledjük azonban, hogy a ránk maradt források jó eséllyel nem hegedősök tulajdonában voltak, hanem diákok repertoárját őrzik. Körükben a trágár koldulás visszatetszést keltett volna, hiszen rigmusaik egyébként mindig az értelmiségi lét, a

* Készült az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820* Lendület-pályázat keretében.

1 Bővebben pl.: VADAI István, „História és fabula”, in *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*, szerk. Csörsz Rumen István, 17–29 (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2008), 26–29. A 18. századi hazugságversek kapcsán: KÜLLŐS Imola, kiad., Csörsz Rumen István, mts., *Közköltészet 1: Műlatatok*, *Régi magyar költők tára: XVIII. század 4* (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 537. A továbbiakban: RMKT XVIII/4.

tanult elmék fölényét hirdetik. Alighanem azért csak meghatározott műfajok, például a hazugságversek végén volt megengedett ez a kollokvialis stílus, mivel ezek eleve régebbi alkotások, előadójuk egy korábbi praxist utánozhatott, saját jelenkori igényei „alatti” hangnemben. Az alábbiakban is régies módon könyörög a hegedűs vagy a rigmusmondó:

Látom, asszonyomnak mosolyog a szeme,
A keze is pedig kotorász a zsebbe,
Talám vagy két garast pendít a kezembe,
Melyért én is osztán szolgállok éltembe'.²

A vőlegény mondja: egy lepényt majd hozat,
Násznagy uram poltrát, petákat fitogat,
A vőfíly karikós tánccal majd megugrat,
Ha jól megverik is, András elszaladhat.³

Az alább idézett szövegek szintén vegyesen 18. és kora 19. századiak:

A bagoly titeket bár megrezeltessen,
Akár a menyasszonyt, ha elküld üresen,
E gyülekezetnek tagja a' nem léssen,
Kinek erszényében fillér nincsen készen.

Úgy látom, szátokat mind rám tátottátok,
Erszényetek üres, nincsen garasatok,
Beszédemnek árát meg nem adhatjátok,
Kérlek, hogy üresen el ne bocsássatok.⁴

Áldjon meg az Isten mindnyájan titeket,
Akkik nem szánjatok éntőlem pénzetek,
Istentől, ne tőlem legyen fizetéstek,
Ilyenképpen mostan búcsúzom tőletek.⁵

2 *Jocosi* (kezdősor: *Dikhadelesz bulesz szophengyelesz gazó*), 3. versszak. Forrás: *Diák versek, mondókák* (1745–1749, Székelyföld). Kiadása: Csörsz Rumen István és Küllös Imola, kiad., *Közköltészet 2: Társasági és lakidalmi költészet, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8* (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 201. sz. A továbbiakban: RMKT XVIII/8. – A tanulmányban a versidézetek egységesen modern átírásban szerepelnek, s mivel jórészt hozzáférhetőek kritikai vagy forráskiadásban, a részletesebb bibliográfiai adatokat az ottani jegyzetekben találják az olvasók.

3 *Ó, boldog anyáért be nagy kárt vallottam*, 7. versszak. Forrás: *Szikszi András-ék.* (1750–1752, Kecskemét). Kiadása: uo., 202. sz.

4 Uo., 9–10. versszak.

Az előadó áldást mondhatott a házigazdákra, de átkot is szórhatott azokra, akik nem fizetnek, s nem könyörültek a nyomorúságán. Másutt a tudós latin szavak után következik az „adománykérő” átok:

No, ha, jó uraim, huc sitis intendi,
Ne csak a kancsóból legyetek contendí,
Aki dutkát, poltrát nem igen pengeti,
Szerecsen madarak szemeit ássák ki!⁶

Aki ez verseket hallá füleivel,
Poltrát, dutkát, márjást nem ad kezeivel,
Szerecsenországba' baglyok temessék el,
Hogy soha ne lássan kancsal szemével!⁷

Aki ez versemért nékem meg nem fizet,
Minap a mezőben láttam egy nagy őzet,
Attúl elhányotott sok szép sárga rezet
Szedje föl, egye meg, mint a lépesmézét!⁸

A fenti idézetekben egészen különböző pénzcímletekről van szó. Ha megnevezik is, nem vagyonokat kérnek, hiszen tudják, hogy ezek aprópénzes előadások, de aki nem ad érte semmit, az pusztuljon. (Az irigyek szerepe a magyar közköltészet genezisében vezértémának tekinthető: pletykások és rosszra bujtók, mindenről ők tehetnek.)⁹ Mindenesetre az őz ürülékére vonatkozó ajánlás sem egyedi, hanem vándorversszak, amellyel sok szövegben lehet találkozni.

Előfordul, hogy a szöveg konkrét árat is tartalmaz. Maga az árvers szintén létező műfaj, a mi korszakunkban nem is ritka a ponyvákön; természetesen kéziratban nincs ilyen. Magukat a kéziratokat viszont adták-vették pénzért,¹⁰ főleg, ha kottások voltak, mert ilyesmit szakértelemmel és sok munkával lehetett létrehozni, a diákok nemzedékről nemzedékre bővítették. A következő szövegek ponyván megjelent árversek. Érdeemes őket egymás mellett olvasnunk:

5 *Más lakadalmi* (kezdősor: *Köszöntöm örömmel ez öszveköttöt párt*), 10. versszak. Forrás: *Köszöntő versek erdélyi gyűjteménye* (1759–1760, Erdély). Kiadás: uo., 203. sz.

6 *Lakadalmi köszöntő versek* (kezdősor: *Minden rend, kevélség most mindjárt megszűnjen*), 27. versszak. Forrás: *Böloni Kozma István-ék.* (1765–1768, Bölon). Kiadása: uo., 207. sz.

7 *Persiából jöttem, mert medicus vagyok*, 9. versszak. Forrás: *Diák versek, mondókák* (1745–1749, Székelyföld). Kiadása: RMKT XVIII/4, 129. sz.

8 *Ó, mely sokat jártam széles e világon*, 9. versszak. Forrás: *Herschman István-ék.* (1773–1790, Dunántúl). Kiadása: uo., 115/I. sz.

9 Külön alműfajt alkotnak az irigyek elleni panaszdalok és keservesek, vö. Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, kiad., *Közköltészet 3/B: Közkerkölcs és egyéni sors, Régi magyar költők tára: XVIII. század 15* (Budapest: Universitas Kiadó, 2015), II. C) 4. alfejezet. A továbbiakban: RMKT XVIII/15.

A mohácsi harcnak hány esztendeje múlt,
 Hogy a török által ott sok magyar elhullt?
 Kétszázötvennégynek az írók számlálják,
 Érte a polturát, tudom, meg is adják.¹¹

Az vevőkhez

Öcsém, húgom, bátyám, ne kérdezd az árát,
 Hanem csak add ide azt az egy polturát,
 Azután elmehetsz, nem bánom, dolgozdra,
 Ha csókot nem adsz is a jobbik pofámra.¹²

Itt világosan láthatjuk a tarifát. Egy poltura jelentéktelen összeg, szinte semmi; ezek valóban filléres kiadványok. Néha még rejtvények is el vannak rejtve az árversben, fentebb például a mohácsi csatától számolt keltezése a ponyvának (1780), alább pedig az egyik legismertebb találós kérdés, régi nevén *mese*: a paripa ugrál a gyenge báránynon. Ez a hegedűt jelenti, a gyenge bárány a bélhúr (birkabélből csinálták), a paripa pedig a lószőr, amely mint vonó találkozik a báránnyal. Egy polturát tehát mindenképpen érdemes volt fizetni ezért a nevezetes kiadványért.

Ráfejezés

Árgirus kis madárkája nem száll minden ágra,
 Én sem fekszem mindenkor a paplanyos ágyra.
 Amíg Árgirusról én többet írhatok,
 Addig a markomba öt krajcárt adjatok.¹³

Mese, mese, mese, micsoda az?

A paripa ugrál a gyenge báránynon,
 Meg se tántorodik, csak nyerít vastagon.
 L. F. H. V. B. B.¹⁴ találd elé.
 Akkor megérdemled az Évát vagy Sárát,
 Én is megérdemlek ezért egy polturát.¹⁵

Kérdést itten ne tégy: mi ára ezeknek?
 Két garas az ára mind a hat éneknek.¹⁶

10 Vö. pl. Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Irodalomtörténeti füzetek 165 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009), 37.

11 *A' SZÁNTÓ-EMBER ÉNEKES DALLAI, ES A' MOHÁTS MEZEI SIRALOM* (é. n., [1780]). Kiadása: Csörsz Rumen István, kiad., *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: II. Oktató és szórakoztató költészet*, ReTextum 11 (Budapest: Reciti, 2020), 113. sz. A továbbiakban: MVP II.

12 *Az vevőkhez*. Forrás: *SZÉP VILÁGI ÉNEKEK* (é. n.). Kiadása: uo., 116. sz.

13 *HISTÓRIA AMA' SZÉP IFJÚ ÁRGIRUSRÓL [...] (1794)*. Kiadása: uo., 119. sz.

14 Értsd: lófarok, hegedű, vonó, báránybél.

Ha meghalok, sem bánom,
 Úgy sincs, engem ki szánjon, [...]

Haj, dunátum zacskó,
 Nálad van a zacskó,
 Vedd ki a három krajcárt,
 Végy meg rajta, Jankó,
 Hadd olvassa a Lackó,
 Hallgassa a Ferkó,
 Danolja a Gyurkó.¹⁷

Két krajcáron tartom, polturán adhatom.
 Ne kocódj az árán, azt én kimondhatom.¹⁸

Az öt krajcáros kiadvány valamivel drágább, s máskor pedig „egy-két garas ára mind a hat éneknek”. Az árvers is jelzi, hogy ez ugyan drágább portéka, de adnak is érte valamit. Érdekes, hogy felidézi az iménti önsajnáltató gesztusokat, amelyekről Vadai István is írt; már Tinódinál is állandó motívum a „beteg vagyok, fáradt vagyok” hivatkozás a históriák végén.¹⁹ Ő nem kér pénzt, de elismerést igen. A formula távoli túlélőjeként olvasható a „Ha meghalok se bánom, / úgy sincs engem ki szánjon”, egy országosan ismert közdal kezdete.²⁰ A kiadó ehhez biggyeszti hozzá, ennek a holdudvarába akasztja be a vers árazását: vedd elő a három krajcárt, úgyis nálad a zacskó. Itt maga az árvers tartalmazza a terjesztésre való felhívást. A másik esetben még a 10 garasos drága kiadvány is azt sugallja, hogy a pénz a lelke mindennek. A másikban pedig láthatólag árengedményt jelent a két krajcárhoz képest az egy poltura összege. Persze ez inkább a fitying és a fél fitying nagyságrendje, inkább a gesztust fejezi ki: tudom, hogy olcsón adom, de hát miért alkuszol, „ne kocódj” az árán!

Ez a kis könyv olyan jeles,
 Hogy tíz garasra érdemes.
 Ez azt is tanítja kendnek
 Hogy pénz a lelke mindennek.²¹

Olyan vershelyzet is akad ebben a primer rétegben, amikor mások számára kérünk adományt, különösen pénzt. A *kásapénzszedés* sokáig élő szokás volt a köznépi lakodalomban, s lényege a szakácsasszony sérülésére való hivatkozás: megégette a kezét,

15 HAT VÍDÁM NÓTÁK. (é. n. [1792, Vác]). Kiadása: uo., 120. sz.

16 ÉNEKEK (é. n.). Kiadása: uo., 121. sz.

17 LEG-IS LEG-ÚJABB NÉGY VILÁGI ÉNEKEK. (1813). Kiadása: uo., 122. sz.

18 AZ ALFÖLDRE MENENDŐ ANGYAL BANDI NÓTÁJA [...] (é. n., [1810-es évek]). Kiadása: uo., 123. sz.

19 VADAI, „História és fabula”, 26–29.

20 Első ismert feljegyzése: *Papszász György gyűjteménye* (1770 körül), de a 19. század legelejétől terjedt el szélesebb körben.

és a felbugyogó kása kárt okozott neki, ezért segélyezzük. Ám nem azt mondták, hogy megérdemli a pénzt, mert jót főzött, vagy mert költségei voltak velem, inkább a „ráutalgató” játékkal gyűjtöttek számára.

Halljunk szót, uraim, még itt perorálok,
A szakácsunk mellett mivel most felállok,
S addig kelmetektől én el sem is vállok,
Még azt meg nem nyerem, amiért instálok.

Bezzeg, jó uraim, szomorú hír vagyok,
A szakácsunk keze sebes igen nagyon.
Szegény hogy a kását ott kinn kevergette,
A tűz a jobb kezét nagyon megégette.

Ennek a számára most erszényt oldjanak,
Garast és petákat számára adjanak,
A pénzen Budáról flastromot hozzanak,
Hogy mérges sebei jól bégyógyuljanak.²²

Innen származik a tanulmány címe is, a cigányzenészek megfizettetése. Régen nem volt divatban az a fajta menyasszonytánc, amit a mai lakodalmakból ismerünk, ahol tálcára dobálják a pénzt, hanem a gyűjtést felhívásszerűen vezették be. A kásapénz a szakácsoké lesz, a zenészeket pedig többször is megfizettetik a multság során:

A muzsikusunknak nagy baja érkezett,
S véletlen szerencse reá következett:
Mert a hegedűje öszvetőredezett,
Amelyet a minap jól öszveenyvezett.

Akinek hát a tánc nagyon most kedvében,
Tekéntszen jól belé teli erszényében,
A vajda szép nótát von majd örömeiben,
Csak húszast hányjanak a hegedűjében.

Márjást is elvészen, ha húszast nem adnak,
De még jobban örül, ha tallért mutatnak.
Mondja, hogy virradtig vígan táncolhatnak,
Ha pénzt a számára bőven adogatnak.²³

21 ZŐLD FÁRSÁNG, vagy is LEGES LEG SZEBB LEÁNY VÁSÁR [...] (é. n. [1817]), a bevezető vers végén. Kiadása: MVP II. 69. sz.

22 A szakácsasszonyról. Forrás: VŐFÉNYEK, KÖTELESSÉGE. IRATTATOTT MÁTYUS PÉTER ÁLTAL (1793). Kiadása: RMKT XVIII/8, 318. sz.; MVP II. 43. sz.

23 A muzsikusokról (kezdősor: Új hír a faluba, érdemes uraim), 2–4. versszak. Forrás:

Itt még arra is hivatkozik a vőfély, hogy összetört a primás hegedűje, ám ezen nyilván mindenki nevetett, hiszen akkor hogyan játszott volna az előző órákban? Természetesen működött a hegedű, ám a muzsikus tarifáját így könnyen kihirdethették. A márjás az eredeti tarifa szerint valamivel kisebb összeget ért, mint a húszas, bár sok helyen úgy jelölik, hogy az a húszasnak az ellenértéke, pedig eredetileg csak 17 krajcárnak felelt meg. Mindegy, a vers üzenetének lényege: az egyik kutya, a másik eb, de most végre fizessük meg a primást, mert akkor örömmel fog muzsikálni. „Csak húszast hányjanak a hegedűjébe” – természetesen nem papírpénzről van szó, hiszen a magyarok mindent fémpénzzel intéztek, erről is szól Vaderna Gábor nagyszerű írása.²⁴ A papírpénz használata birodalmi kényszer, így a presztízse jóval alacsonyabb volt, s azt tekintették biztosnak, ami fémből volt – tehát bedobható a hegedűbe, sőt a kobzon, nagybögön a hanglyukak mind alkalmasak voltak arra, hogy perselyként szolgáljanak. A Zobor-vidéken gyűjtött népdalban a nagybögőbe dobálják az aprót:

Három pénzt adtam a barbulyába,
Mégse mehettem legelő' tancba, legelő' tancba.²⁵

A muzsikust természetesen nemcsak pénzzel illett jutalmazni, hanem innivalóval is:

Itt a muzsikásnak tízakupás a torka,
A pénz-elvételre hatölös a marka,
Isznak a vajdánék, Picáno és Borka,
Mindenik könyökin figyel egy szotyorka.²⁶

A *köznép házasodásának módja Baranyában* című reformkori kézirat arra utal, hogy a tushúzást már az 1820-as években közös bedobott pénzzel díjazták:

A muzsikusoknak szokások, hogy minden ebéd és vacsora közepe táján elkezdik a tust húzni, mindennek kell, még az asszonyoknak külön tusra inni, és a tushúzásért minden fizet, avagy csak egy krajcárt.²⁷

VŐFÉNYEK, KÖTELESSÉGE. IRATTATOTT MÁTYUS PÉTER ÁLTAL (1793). Kiadása: RMKT XVIII/8, 322. sz.; MVP II. 44. sz.

24 VADERNA Gábor, „Pénz beszél: Az 1811-es devalváció tárgy története és a magyar *it-narrative*”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 5*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 201–218 (Budapest: Reciti, 2017).

25 Menyhe, Nyitra m., gy. Manga János, 1938. Vö. <http://nepzeneipeldatar.hu/bongesztes/index.php?pid=291> (hozzáférés: 2022.08.23).

26 *Versus nuptiales* (kezdősor: *Nagy dologhoz fognék, de vékony az inam*), 14. versszak. Forrás: *Dersi István-ék.* (1793–1797, Székelyföld). Kiadása: RMKT XVIII/8, 221. sz.

Tehát ha azt mondta a vőfély, „avagy csak egy krajcár”, ez egy kötelező gesztus volt. Akinek kevés volt, annyit adott, de valamennyit be kell dobni. Az eljárás egyenes úton vezet a későbbi Wurlitzerek, zenegépek feladatköréhez.

II. „Míg csengett, míg pengett nálam a sok tallér”

A magyar 18. században nem tipikusak, de sajnos korábról is nehezen adathatók azok a példák, amikor a pénz önálló témaként jelent meg. Nyugat-Európában ez gyakran együtt járt a szakralitásból átemelt, erősen profanizált motívumokkal. A 13. századi vágáns irodalom legfőbb forrását jelentő *Carmina Burana*ban például egyaránt szerepel a szerencsejátékosok miséje, énekelhető átköltött sequentiákkal, Szent Márka evangéliuma és ehhez hasonlók. A diákok ügyesen átköltötték a szent éneket, nem hiába ők lettek az egyházi elit tagjai néhány éven belül. Magyarországról ilyen versek középkori ismeretét nem tudjuk bizonyítani, annál inkább a devalváció idejéből. Ekkor viszonylag gyorsan divatba jönnek a pénzekkel humorizáló szertartásparódiák: *Hiszekegy*, *Üdvöz légy*, *Asztali Áldás*, *Mi Atyánk*, kihegyezve I. Ferencre, másutt Napóleonra. A kor profán szereplőit legkevésbé se tisztelettel, sőt az ötszörözött bankóra való szörnyű utalásokkal említik. E szövegeket is lehet már olvasni az RMKT-ban, s akad néhány gyöngyszem köztük, amelyekre a pénz-tematika miatt érdemes felfigyelnünk:

Asztali áldás

Mindeneknek szemei tebenned bíznak, uram, I. Ferenc,
és az ő élelmeket te adod meg nekik.
Nyisd meg, uram, a te arannyal és ezüsttel bővelkedő kezeidet,
és bétöltöd mindeneknek zsebjeit pengő pénzzel.
Mi atyánk, I. Ferenc, ki lakol Bécsbe,
magasztaltassék a te neved,
jöjjön meg a te pengő pénzed,
járuljon hozzá a te akaratod,
valamint külső, úgy Magyarországon is. [...] és oldozz föl minket az ötszörözött bankótúl,
valamint mi is földoldozzuk Vállist minden ellenünk elkövetett vétkeiktől,
és ne végy minket a végső énségben,
de szabadíts meg minden ringy-rongy bankótúl,
mert téed, uram, a Magyarország, arany- és ezüstbánya és hatalom.
Amen.²⁸

27 Jeremiás Sámuel: *A Köz-nép házasodásának módja Baranyában* (kézirat, 1820-as évek), idézet: *uo.*, 467.

28 *Asztali áldás*. Forrás: *Különféle versek és dalok* (19. század eleje). Kiadása: Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, kiad., *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, Régi magyar költők

Közönséges Üdvözlég

Üdvöz légy, te váltócédula,
 teljes a bankóval,
 az új lajtorja vagyon veled,
 te meg vagy átkozva mind a magyarok, mind a németek között,
 és átkozott a te méhednek gyümölcse, az új váltókrajcárok!
 Szemtelen váltócédula, Vallisnak egyetlen leánya!
 Könyörülj a szegény tisztviselőkön most és éhenhalás-idejekben!
 Amen.²⁹

Nálunk az *it-narrative* köréből főként a szertartásparódiák érintik a pénz témakörét, így eredendően kétrétegű humorral közelítenek a tárgyhoz. A satirikus dalok közt is akad hasonló üzenetű, amelyet a reformkorban jegyeztek fel, noha a címe szerint *1800-ba' készült hajdani magyar dal*:

Mostan ezernyolcszázba'
 Rossz újság jött hazánkba. [...]

Nincsen már pengő pénzünk,
 Bár akármerre nézzünk.
 Jaj, Istenem, mint lészünk?
 Papirossal fizetnek,
 Német szóért veretnek,
 Velünk így mért mívelnek?³⁰

A legfontosabb szöveg azonban, amiről Vaderna Gábor önálló cikket írt,³¹ más műfajú, afféle disputáció: *Bolondnak fapénz is jó*. Vaderna meggyőzően bizonyította, hogy a sokszor lemásolt, több szerző nevével terjedő költemény Sebestyén Gábor munkája. A versben régi s újabb pénzek, a tallér, a krajcár és a „kajla márjás” mulattatják egymást, panaszkodnak a sorsukról, hogy néha elhurcolták őket, kivitték Magyarországról. Kedvesen és emberséges hangon ugratják egymást, holott egymás riválisai voltak a pénzforgalom történetében. A márjás keserű zárszava a neveléses papírpénz ellen szól:

De már azt nem hittem volna, hogy még oly pénz is lehet,
 Melyet, ha jól megszorulna, az ember is meg ehet.
 Eszerént rajtunk már kitész a bankó, várjuk el bár,
 Bolondnak fa pénz is jó lész, ha elveszti, sem nagy kár.³²

tára: XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), 41. sz. A továbbiakban: RMKT XVIII/14.

29 *Közönséges Üdvözlég*. Forrás: *Versgyűjtemény* (1811 után). Kiadása: uo., 46. sz.

30 Forrás: *Kecskeméthy Csapó Dániel: Holmi* (1826–1830). Kiadása: uo., 39/II. sz.

A korban több szöveg reflektál rá; maga Sebestyén Gábor 1812-ben egy másik hasonlót is írt *Együtt való beszélgetés a tallér, régi bankó, új bankó és az arany közt* címmel, Vaderna Gábor cikkében olvasható.³³

III. „Nincs fél pénzben száz arany kár”. Moralizálás a pénz körül

Természetesen jelen van a korszak irodalmában a „mit használ e világ” és „az arany sárga föld” motívikája, barokk előképek nyomán.³⁴ Általánosan igaz, hogy a magyar közköltészet nem ad pénzügyi recepteket, tehát nem arra tanít meg, hogy miként gazdálkodj, hanem hogy hogyan viszonyulj hozzá. Mindenképp tedd félre, ha van egy kevés pénzed, mert úgymint el fogja venni valaki: vagy az adószedők, vagy a sors kegyetlensége, ha pedig megházasodsz, akkor majd közvetlenül a feleséged. Erre vonatkozó moralizáló, udvarellenes énekek bőven akadnak. A legismertebbet latinul is énekelték (*Felix ille qui crumena*):

Szerencsés az, ki dagadott erszénnyel evezgethet,
Aranybányát vidám szemmel bárkájából szemlélhet. [...]

Szerettetni, kedves lenni akarsz? pénzed mutogasd.
Nagy dicsérető nevet nyersz, mikor mondd: „Vedd el azt!” [...]

Pénzes fényes, szegény szennyes – az most lehet közmondás,
Végzetlenül gradus a pénz uraságra, nem is más.³⁵

– Mondhatni: „pénz nyit ajtót mindenütt”. Ez is egy *Carmina Burana*-toposztéma, a vágáns gyökerek jól felismerhető, de immár rokkoló kidolgozásban. Álljon itt néhány közmondás Szirmay Antal *Hungaria in parabolis*ából, most a latin megfelelőik nélkül, hogy könnyebb legyen áttekinteni. Köztük szerepel a Sebestyén Gábor versének címét adó mondás is:

Pénz emberség, ruha tisztesség.
Pénzzel járják a búcsút.
Hogyha pénzed nincsen, nincsenek barátid.
Semmi a pénz örökség nélkül.
Kinek mennyi pénze, csak annyi hitele.
Bolondnak a fapénz is jó!
Apát, anyát lehet venni, ha fog elég pénzed lenni.
Nem vesz egyik pap a másiktól gyónópénzt.

31 VADERNA, „Pénz beszél”.

32 Uo., 211 (az OSZK Kt. Oct. Hung. 540 jelzetű kéziratból).

33 Uo., 212–218.

Volt két pénzen a vásáron.
 Száz igaz pénz között egy hamisan gyűjtött a többit elemészti.
 Arany horoggal halászott.
 Az eb is hájat venne, ha pénze volna.
 A Kristus koporsóját sem őrizték ingyen.
 Pénz olvasva, a feleség verve jó.
 Jó bor, pénz, szép asszony embert kíván őrzésre.
 Vénasszonyt pénzéért, ócska kocsit vasáért venni semmi nyereség.

Szép feleség nehéz gonddal őriztetik:
 Szép szótúl vagy pénztúl végre győztetetik.³⁶

Látható, hogy minden élethelyzetre találunk pénzes közmondást az 1804–1807-ben két kiadást megért kötetben: a naiv emberre, az anyagiásra, az önzetlen szenvedélyre és így tovább. A pénz szemüvegén keresztül kirajzolódik e korszak popularitásában megfogalmazott életfilozófiája, s mindegyik témára tudnánk dalokat is hozni példaként. „A vénasszony pénzéért ócska kocsit vasáért venni semmi nyereség”-re viszont ellenpéldát idézhetünk Csokonaitól, a *Karnyónéből* (1799). A gazdag öregasszony körül legyeskedő Tiptopp dala (amely *Egy házasulandónak habozása* címmel önállóan is terjedt) épp azt mondja, hogy

Csak pénzébe' lennék vice,
 Megölelném historice,
 Férje lennék az erszénynek,
 E' kén' a szegény legénynek.³⁷

Az örökség és a vele való gazdálkodás kiemelkedően fontos téma a közköltészetben:

Megholt atyám már anyámmal,
 Egy pár ökör egy tézslával
 Maradt rám, már mit csináljak,
 Árva vagyok, kivel háljak?

A gazdagság néz haszonra,
 Minden férfi vágy asszonyra,
 De én vajon hol találjak,
 Kivel csendességbe' háljak?³⁸

34 Vö. pl. RMKT XVIII/15, I. D) alfejezet.

35 A versrészletek forrása: *Szokolczai István-ék.* (1762). Kiadása: uo., 21/II. sz.

36 SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis [...]* (1804, 1807), I. rész, 102. § [a régi magyar pénzekről]. Az idézetek a latin nyelvű kötet új magyar kiadásából valók (eredetileg is magyarul), vö. SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, kiad. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2008), 159, illetve 227, 242, 261, 262, 265, 281, 290.

37 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Színművek 2. 1795–1799*, kiad. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Csokonai Vitéz Mihály összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 184.

Az idézett csúfoló az apák mestersége szerint megy sorba az eladó lányokon (a kályhafűtő leánya, a gyertyaöntő leánya stb., obszcén célzásokkal), s az ének eleje azt hangsúlyozza, hogy a szegény legény, akinek nem nagyon maradt semmije a szüleitől, jól akar házasodni. Ám a lányok, akik közül választ, noha vagyonosak, elég komoly szexuális szolgáltatásokra számítanak. Tehát: valamit valamiért, így vet számot a túlterhelt fiatalember az új feladataival. Még az 1840-es években is ugyanezt a szüzsét és szóviccet, a rossz ökor–örökség témáját villantja meg egy másik mulatódal:

Nagy gazda volt az apám,
Nagy örökség maradt rám,
Hat ökörnek kötele,
Meg egy vasvilla nyele,
Eszemadta!³⁹

S amikor a házasodás kapcsán előjön ez, gyakran szerepel az intó és oktató énekekben, hogy tegyél félre, mert majd elköltik:

De ha egyszer mással hál,
Baja nő, mint a fűszál.
Gondja szaparadik,
Pénze takarodik,
Laposul az erszénye,
Fogyatkozik reménye. [...] ⁴⁰

Jó a pénz, de olvasva,
Fazekat végy kongatva! [...] ⁴¹

Erőteljesen nőellenes ez az szemlélet, mint ahogy a férfiak nem is tékoztak volna!... Még a kocsmai veszekedés dramatikus műfajában is fölbukkan, hogy a férfi ihat kedvére, abba nem szólhat bele az asszony, holott valószínűleg az ő hozományát issza el egyúttal, azaz családi pénzt mulat el.⁴² Ebben a morálban ez furcsán összefér. Ám ha az asszony akar valamire költeni, légy óvatos! Erről szól egy kis balladisztikus történet is:

Egyszer egy embernek volt két tehénkéje,
Egyébe sem vala, volt szép felesége.

38 Forrás: *Dávidné Soltári* (1790–1791, Sárospatak/Erdély), 1–2. versszak. Kiadása: RMKT XVIII/4, 4/1. sz.

39 Forrás: KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel: *Dalfűzérke I.* (Pest, 1844), 72. sz., 1. versszak.

40 *Mi légyen a házasság*, 3. versszak. Forrás: *ŐT IGEN-IGEN SZÉP VILÁGI DALLOS, AVAGY NÓTÁS ÉNEKEK* (é. n., 18. század vége). Kiadásai: RMKT XVIII/8, 92/1. sz.; MVP II. 33. sz.

41 *Okoson jó szeretni*, 3. versszak (részlet). Forrás: *Veress Márton-ék.* (1793, Debrecen). Kiadása:

Ő szép felesége arra kéré őtet,
Adná el a kéket, ruházná meg őtet!

Elhajtá a kéket, eladá nagy olcsón:
„Vérem, komámasszony, sem prémem, sem posztóm!” [...]

Vérem, komámasszony, ne szánd az uradat,
Add bérbe farodat, ruházd meg magadat!”⁴³

Az asszony ráveszi a férjét, hogy adja el a kéket. (Ez nem a „belga kék” tehenet jelenti, hanem egy kékesszürke színű magyar fajtát.) A férj teljesíti a kérést, s onnantól már csak egy ökre marad, persze így nem lehet rendesen szántani, fuvarozni. Az ének tehát egy balszerencsés elszegényedés történetévé válik. „Add bérbe farodat, ruházd meg magadat” – miután elfogy a pénz, tárgyokban játszanak, azt kártyázzák vagy isszák el. A nők például a saját ruhájukat. Büszkén mondja egy másik dalban az egyik kikapós asszony, hogy

Az uramnak nem maradt semmire valója,
Elöl-hátul kilátszik füstös dúdolója,
Nekem is nincs ingecském,
Megrongyollott pendelykém,
Kilátszik az micském.⁴⁴

– tehát szinte pucérra mulatta magát, elitta a férje gatyáját is, merthogy a versbeli asszonyok minden pénzt eltékoznak, ám nincs annyi pénzük, mint vagyontárgyuk. Vegyük észre: ezek a dalok egyúttal azt sugallják, hogy pénzre váltani a materiális javakat bizonytalan vállalkozás. Ha nagyritkán gazdasági tanácsot adnak, akkor mindössze azt sugallják, hogy jobb az ökör, mint az ára.

A közköltészetben minden összefér. Már az eddigiek is megmutatták, hogy az érzelmi döntések néha mégiscsak a vagyoni szempontok elé helyezendők. Megvan tehát ennek a reflexiója is a közköltészeti forrásokban: mindegy, hogy vagyoni előnnyel házasodott-e az illető, ha szeretet nélkül történt. S noha csábító lehet egy gazdag kérő, nem kell neki hinni. Ezek a fajta alkuk átjárják ezt a hagyományt: ne higgyünk a pénznek se, az is csupán egyfajta csalétek:

Háza tüze csepp se legyen,
Csak ő maga furcsa legyen!

RMKT XVIII/8, 83/I. sz.

42 A műfaj kritikai kiadása: RMKT XVIII/4, 1. e) alfejezet.

43 *Egyszer egy embernek volt két tehénkéje*, részletek. Forrás: *Dávidné Soltári* (1790–1791, Sárospatak/Erdély). Kiadása: uo., 32/II. sz.

Ördög üljön ott a kincsen,
Ahol a szeretet nincs!⁴⁵

Izent nékem a gavallér,
Kell-é, babám, pengő tallér?
Nem kell nékem pengő tallér,
Maga sem kell a gavallér.⁴⁶

Arany-, ezüstért, cifra ruháért,
Leányt ne végy el koszorújáért [...]⁴⁷

Pipa, dohányzacskó, farmatring, heveder,
Szüleinkről marad pénz, paripa, fegyver,
De jó feleséget Istentől nyer ember –
Mint a drága gyémánt, nem mindenütt hever.⁴⁸

Nem adnák száz forintért,
A keresztúri vásárért.⁴⁹

IV. Bérek és árak

Szólnunk kell röviden a katonákról is. A hópénz fontos motívum, ugyanis a katonára a hópénze sokakéhoz képest egy biztos jövedelem volt abban a világban, tehát a hadseregben szolgálni egyrészt rendes egzisztencia – mindjárt meglátjuk, miért –, másrészt viszont nagy kötöttséggel jár. Egy közismert szerelmes dal nyitó versszaka 1780 tájáról:

El kell menni, nincs mit tenni, jaj, jaj, be keserves!
Marsot vernek, pedig ennek engedni köteles
Szegény fejem, mert felvettem
Hópénzem, ezzel kötöttem
Zászlómhoz hitemet,
Zászlómhoz hitemet.⁵⁰

44 *Megbolondult a világ*, 7. versszak. Forrás: *Solymosi József-ék.* (1748–1751, Erdély). Kiadása: RMKT XVIII/14, 119/I. sz.

45 Forrás: *Vutskits-énekeskönyv* (1798, Erdély), 64a.

46 *Hasznos Mulatságok* (1824. II. félesztendő 2. sz.). Kiadása: Csörsz Rumen István, „Kulcsár István és a *Hasznos Mulatságok* „köznépi dall”-ai (1818–1828)”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, 143–204 (Budapest: Reciti, 2013), 200.

47 [Makó Mihály], *Isten megáldjon, kedves barátom*, 4. versszak. A 17. századi eredetű moralizáló ének a 18. században több ponyvakiadást megért. Forrása: *SZÉP DALLOS DIN-NOM DÁNNOMOK.* (1792). Kiadása: MVP II. 29. sz.

48 *Becsületre méltó lakodalmi sereg*, 5. versszak. Forrás: *Erdődy Lajos és mások versei* (1776–1799). Kiadása: RMKT XVIII/8, 215/I. sz.

49 *Per plateam ambulavi*, 9. versszak. Forrás: *Veress Márton-ék.* (1793, Debrecen), 60a.

50 Forrás: *Kulcsár Pál melodiáriuma* (1775–1785, Sárospatak). Kiadása: BARTHA Dénes, *A XVI-*

Ha összevetjük a 18. század eleji, közepi vagy 19. századi szövegeket, látható, hogy a katonák napidíja összeg szerint alig változik, ekkora devalváció mellett sem emelkedik ez a három-négy krajcár. Elgondolkoztató, hogy az 1710-es évek végén és az 1840-es években is ugyanennyiért szolgált egy közkatoná:

A katonának olcsó a vére,
Három-négy krajcár egy napi bére,
Azt sem élheti meg szegény mindég kedvére,
Keserűség és nagy ínség száll a fejére.⁵¹

Gyere, pajtás, katonának,
Jól lész dolgod, meg sem bánod;
Négy krajcárod füzetésed,
Ha megiszod, nem lesz pénzed.⁵²

Nem is adtam a lelkemet bérbe,
Négy garajcár ügyse sokat érne [...] (Arany J.)⁵³

A csekély összeg standardnak minősül, miközben számos gazdasági változás van e korszakokban. Amikor Arany János azt írja 1848-ban a *Nemzetőr-dalban*, hogy „négy garajcár ügyse sokat érne”, hozzáérti, hogy ügysem fejezhet ki már semmit ez a kis pénz, ez a napidíj nem összeg, ez már minden alatt van (lásd fentebb a ponyván kiadott árverseket, melyeket Arany is jól ismerhetett, hiszen gyerekkorában sok ponyvát olvasott).

A katonákról egy mulatódal azt tartja, hogy van pénzünk, hadd költsék – mármint a kocsmában, hiszen ezt a kocsmárosné éneкли 1800 táján. Velük szemben állnak a diákok, akiknek nincs jövedelmük, csak akkor, ha vállalnak mellé praeceptorri vagy egyéb feladatokat. Ők mindig úgy érzik, hogy katonának lenni sokkal biztosabb egzisztenciát jelent. Amikor egy diák azt állítja, hogy nincs semmije, az természetes, mint például egy korai, 1710-es évekbeli ének Erdélyből:

II. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770–1800) (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1935), 139. sz.

51 *Jaj már minékünk, magyar nemzetnek*, 2. versszak. Forrás: *Elek István-melodiárium* (1805, Pápa). Kiadása: RMKT XVIII/14, 8/V. sz.

52 *Ezerhétszázötvenegyben katonaság tűnt szememben*, 3. versszak. Forrás: *Jankovich Miklós: Magyar világi énekek (1789–1793, Pozsony)*. Kiadása: RMKT XVIII/14, 121/I–II. sz.

53 Arany János: *Nemzetőr-dal* (1848. április), 3. versszak. Kritikai kiadása: ARANY János, *Kisebbségi költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 26–27.

Katonának vagyon pénze, hadd költse, hadd költse⁵⁴

↑

Nincsen semmi jövedelmünk,
Esztendeig sincs egy pénzünk,
Csak nagy plágával gyötrődünk,
Az elég nagy ellenségünk.⁵⁵

Egy másik diák viszont azzal dicsekszik, hogy kedvére mulathat, mert neki van miből. A gyöngyösi tanuló az észak-magyarországi nemesség köréből kerülhetett ki, a verset Nagy Iván felmenői örökítették meg:

Nem vagyok én kapáslegíny, hanem gyöngyösi diák,
A gyöngyösi diákok közt én vagyok legszebb virág,
Vagyon pénzem, szép termetem,
Vagyon cifra öltözetem.⁵⁶

Legyen röviden szó az árakról is, egyúttal a sör és bor örök, feloldhatatlan ellentétéről. Az alábbi versben a kocsmáros, Makariás – hogy görög-e vagy zsidó, nem tudjuk – láthatólag idegennek maszkírozott személy, aki egy idegenszerű italt próbál eladni a magyaroknak, ám most már le kell árazza, mert eddig drága volt, s nem fogyott. Szerencsére van hazánkban bortermés, és a magyar ember bort iszik, még a diákok is. A sör csupán másodlagos ital, nem adható el magas áron még a borban szegény időkben sem.

Makariás pórul jára,
Nincsen a serének ára,
Minden szegény a bort kapja,
Beragadott a sercsapja. [...]

Igaz hát, amit feltettünk,
Elébb a szánkban pengettünk,
Hogy a sernek nincsen ára,
Makariás ebül jára,
Haj, haj, truccára,
Igyunk bort étszakára,
Nincsen szükségünk mára
Serkorcsmára.⁵⁷

54 *Katonának a temploma a pince, a pince*, 3. sor. Forrás: *A' FÁRAHÓ MARADÉKINAK KESER-VES PANASZAI* ... (e. n., 1780 k.). Kiadása: RMKT XVIII/8, 44/II. sz.; MVP II.5. sz.

55 *Ó, mely siralmas volt nekünk*, 8. versszak. Forrás: *Bathó Mihály-énekeskönyv* (1728, Székelyföld). Kiadása: RMKT XVIII/14, 151/I. sz.

56 Forrás: *Mátra és Zagyva vidéki népdalok* [1801; Nagy Iván küldeménye]. Kiadása: uo., 177/I. sz.

Kevés dolgot tudunk az árakról. Néha azonban kiszólnak a költők, s némi információval szolgálnak. Például ebben a híres énekben:

Ó, te zsiros Kánaán, Hortobágy mellyéke,
Be sok szegény legénynek édesanyja vagy te!
Kenyeret adsz kezében,
Pénzt az erszényében.

Nincsen itten drágaság, mert nem Tótország ez,
Kedves nálunk a jó bor, mert Magyarország ez,
Ó, be áldott kis ország,
Nincs hasonló ehhez.⁵⁸

Ez Fazekas Mihály *Hortobágyi dalának* közköltészeti előképe, amely sokkal népszerűbb volt, mint Fazekas zsánerdala. Ebben egyrészt azt olvashatjuk, hogy a Hortobágy jövedelmet ígér, másrészt: „Nincsen itten drágaság, mert nem Tótország ez”. Tótország ebben az esetben nem a szlovák területeket jelenti, hanem a déli szláv sávságot is, hiszen minden szláv területet Tótországnak hívtak a közbeszédben. (Hogy mennyire volt ott drágaság, nem tudjuk.) Mindenesetre a magyarok a *Fertilitas Pannoniae / Hungariae* toposza nyomán gyakran azt állították, hogy nálunk, „az európai Kánaánban” minden könnyebben terem, és olcsóbb is. Kivéve, amikor jön az adószedő és elszedi; erre is közismert versszakok utalnak. A dalt 1820 táján parafrázeáló Fazekasnál is megmarad a pénzes motívum, hogy e szép és bőven termő táj biztos jövedelmet ígér az itt lakó szegény legényeknek.

A 18. századi megnövekedett adóterhek állandó témát jelentettek a közköltészetben. A kvártélyos katonát például, aki a magánházaknál lakott, közvetve pénzzel is kellett támogatni: gyakorlatilag az ő kocsmaszámláját is a gazda állta. Erről önálló dramatikus énekek születtek, ahol a háziasszony is bekapcsolódik a folyamatba: a frissen házához érkezett, jóképű katona társaságában mulatja el a férj vagyonát. Még népszerűbb volt az ún. *Porció-ének*, amely még ponyván is megjelent, jóllehet nem is túl burkoltan szítja a lázadás tüzét:

Porció minden örökségünket
Fogyasztja, rontja nemzetségünket,
Porció torkon vere bennünket,
Kivonja végre minden pénzünket.⁵⁹

Bort nem ihatok, mert adós vagyok,
Sok az porcióm, feles bírságom,

57 Forrás: *Rákosi Sámuel Holmija* (1785–1791, Nagyenyed). Kiadása: RMKT XVIII/8, 51. sz. Nem kizárt, hogy eredetileg színpadi dal, valamely iskolai színjátékban hangozhatott el.

58 Forrás: *Erdődy Lajos és mások versei* (1776–1799). Kiadása: uo., 42/1. sz.

Kvártélyosnak is sok pénzt köll adnom,
Árenda rajtam, így fogy jószágom.⁶⁰

S természetesen a pénztelenség is bekerül a 19. század első felének legismertebb szegénység-panaszába, amelyet még Berzsenyi Dániel is feljegyzett:

Nincsen nekem semmi bajom, csak hogy szegény vagyok,
Életembe' korhel voltam, mégis rongyos vagyok.
Vermem ugyan elég vagyom, de kenyerem nincsen;
Ha a' pénzem felszámllalom, egy fillérem sincsen. [...]⁶¹

V. A rablók gazdálkodása

A deviancia a pénz témaköreiben is fontos hívószó. Lopott kincs és elrejtett pénz egyaránt szóba kerül az énekekben. A mai napig megfejtetlen ének, *Inolus, Inolus* kezdettel latin és magyar nyelven, főleg erdélyi kéziratokban terjedt már a 18. század legelejétől. Jobb híján úgy tudtuk dekódolni, hogy a börtönben ülő tolvaj sugalmaz valamit az őt távolról hallgatóknak hol latinul, hol magyarul. Talán azt, hogy a hársfa alatt vannak elásva a kincsek, s mint éneklí: ha én kimehetnék „és beléd nyúlhatnék” (vagy az odvába, vagy oda a gyökerek közé), megszabadulhatnék. A váltságdíjra való pénz ott van elrejtve? Vagy hamis pénzek? Várom a jobb megoldást minden olvasómtól.⁶²

Kéncsel bővölködő kedves leányocskám,
Sírj, egy reménségem, kedves száldokfácskám!

Ó, kéncses száldokfám, nem láthatlak soha,
Jajgass meg engemet, ne légy, mint mostoha!

Nem volt tenáladnál egy fa is gazdagabb,
Valaki rád tanál, az leszen boldogabb.

Fénylő komornyikom,
Benned van tallérom.

59 *Vagyom házunkban két gonosz ember*, 3. versszak. Forrás: Szikszai András-ék. (1725–1752, Kiskunság). Kiadása: RMKT XVIII/14, 213/III.

60 *Parasztének (Szántani, vetni, nyárban aratni)*, 5. versszak. Forrás: Jankovich Miklós: *Magyar világi énekek* (1789–1793 Pozsony). Kiadása: uo., 214/I. sz.

61 *Hasznos Mulatságok* (1822. II. félelesztendő, 5. sz.). Kiadása: Csörsz, „Kultsár István...”, 190.

62 Megfejtési kísérleteimet önálló tanulmányban foglaltam össze: Csörsz Rumen István, „Egy latin–magyar rabének a 18. század elejéről”, in *Börtön, exilium és szenvedés: Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*, szerk. FAJT Anita, SZILÁGYI Emőke Rita és TÓTH

Ha beléd nyúlhatnék,
Szabadon járhatnék.⁶³

A dalokban megidézett duhaj rablók sem unatkoznak, pénzes zsákjuk gyakran kiürül, ezért újból rabolni indulnak. Az alábbi ének úgy kezdődik, hogy egy lopott ökröt adnak el, majd azt is felélik. Afféle önmegsemmisítő rablógazdálkodás és dorbézolás zsánerfigurái ezek:

Eladánk a malacot, elpredálánk az árát.
Mint a sáskák, feldúlánk kilenc falu határát.
Pénzes zsákunk üres már,
Elkopott az aranyvár,
Cifra pipa, pipaszár.⁶⁴

A másik dal hőse nem riad vissza attól sem, hogy a saját anyját lopják meg társaival:

Hozd elő, bátyám, az baltát,
Verjük föl anyánk ládáját,
Durkát, bógert és polturát,
Hozd elő mind az tallérját,
Jaj, didó dum!⁶⁵

VI. Pénz nélkül nincs mulatság

Az egyik legismertebb mulatódal szerint „más a poltra, más a tallér” – az egyik nagyon kicsi, másik nagyon nagy összeg. Vagyis: tudd a helyed a világban. Egy másik dal hőse akár két „füles tallért” is adna, ha kedvére táncolhatna. Ma a füles tallér kikiáltási ára 16 500 forint egy online aukción, de a maga korában is elég jelentős értékű érme, komoly tőke volt. Mintha valaki manapság a tízezreket vágná a kocsmasztalra. Mondja is egy szöveg: „szép volna, ha volna száz arany a zsebbe”, ám senkinek nincs a zsebében száz aranya, így „bankócedulával is ki lehet ám állni”. Ez már a devalvációs időszak, tehát (kínjukban) a kocsmában is azzal fizetnek.

Más a pótra, más a tallér,
A kis fattyú nem gavallér. [...]

Zsombor, 87–110 (Budapest: Reciti, 2017); angol változata megjelenés előtt áll (de sajnos a végső megfejtés híján).

63 Forrás: *Bocskor-kódex* (1716–1739, Csíkszentlélek). Kiadása: RMKT XVIII/15, 79. sz.

64 *Bimbó ökrünk nagy szarva*, 3. versszak. Forrás: *Világi nóták* (18. század vége). Kiadása: RMKT XVIII/14, 224/IV. sz.

Egy-két füles tallért adnék,
Ha kedvemre táncolhatnék.⁶⁶

Szép volna, ha volna száz arany a zsebbe',
De ha nincs semmi kincs sem abba', sem ebbe',
Bankócédulával is ki lehet ám állni,
Félrevágott kalappal, pénz nélkül sétálni.⁶⁷

Az ilyen dalok zöme – akárcsak Vörösmarty: *A Vén cigány* – mindig úgy kezdődik, hogy „húzd rá cigány, megadom az árát”. Ez egy 18. században meggyökeresedett toposz, sok hasonlót lehetne találni. „Megadom az árát”, tehát nem kívánom szívességből. Az alábbi idézetekben egymás mellé állított strófák szinte licitálnak egymásra. Az egyikük éneklőjének garasok vannak a zsebében, a másik nagylelkűen egy márványját ígér a muzsikusnak. A dudásnak viszont csak egy polturát szánnak, s noha ez egy régebbi szöveg, az összeg csak egy fitying. Egy olcsó pásztorzenész, aki ennyiért is muzsikál, nem professzionális előadó, mint a cigányzenész:

Vonjad, cigány, a nótát,
Ne kéméljed a húrját,
Megadom az árát!⁶⁸

Te cigány, tudod, hány garas a zsebembe,
Vond meg hát, vagy mindjárt bújjál a verembe!⁶⁹

Rab Dani dala (1797)

Tudtam én azt világosan:
Belől vagyok az ágason.
Húzzad, édes muzsikásom,
Van meg egy kajla márvásom!⁷⁰

Azért adtam egy polturát,
Hogy fújja meg kend a dudát!
Majd megjárom a kotyogót,
Öszveütöm a sarkantyút.

65 Hopp, hopp, anya, süss malacot, 4. versszak. Forrás: Jankovich Miklós: *Magyar világi énekek* (1789–1793, Pozsony). Kiadása: uo., 229/I. sz.

66 Bárcsak esne, bárcsak fújna, 9. és 7. versszak. Forrás: Kulcsár Pál *melodiárium*a (1775–1785, Sárospatak). Kiadása: RMKT XVIII/8, 41/I. sz.

67 Forrás: *Pápai ék.* (1800–1806), 5a. Kiadása: RMKT XVIII/14, 239/I. sz.

68 *Megbolondult a világ*, 6. versszak részlete. Forrás: *Solymosi József-ék.* (1748–1751, Erdély). Kiadása: RMKT XVIII/14, 119/I. sz.

69 *Viszketeges a talpam, hocca kezed, Sári*, 3. versszak részlete. Forrás: *Szeel Imre-ék.* (1790–1794, Debrecen). Kiadása: RMKT XVIII/8, 68. sz.

70 Forrás: *Virág Pál jegyzőkönyve* (1797–1804, Debrecen?). Kiadása: uo., 61. sz.

Szeretóm ölébe megyek,
Hogy világ közepin legyek.⁷¹

Bár nagyon ritkán adatható, de néhány szöveg azt tükrözi, hogy pénzért a testi szerelem is kapható volt. Egy dalrészlet például végigsorolja a pénzeket és az azokért járó szolgáltatásokat. Az első mozzanatok nagy összegekbe kerülnek, ám végül amit legalul talál a vevő, a hölgy altestét már fillérekért is megkaphatja, mert az előjáték volt drága.

Az pendely alja egy tallér ára,
A felhajtása két arany ára,
Minden ütése tíz-tíz pénz ára,
Az alatta való két krajcár ára.⁷²

Az alábbi sárospataki dal sem szab túl magas árat a testi örömökért:

Azért adtam egy garast,
Hogy a pinád egy arasz.

Azért adtam egy petákot,
Jól kétféle vesd a lábod.⁷³

VII. Ha nincs bankó vagy rézkongó

A hungarikumok sorát a kocsmai adósság, az így elvesztett becsület és elszegényedés is bővíti: „Igyál szép szó, fizess, nem jó.” Tulajdonképpen ez lehetett volna az egész dal mottója. Ha nem fizetek, akkor „itt marad a kankó”, ami a szűrt jelenti a régi magyarságban. Megint hátra kell hagyni egy ruhát, a másik lator a dolmányát issza el a *Tobzódóké* című erdélyi énekben.⁷⁴ Amikor kifogynak a pénzből, hátrahagyják a ruhákat, a későbbi vetkőző póker módjára.

Hozz bort, Petró! a víz nem jó,
Ez az igazi magyar szó.
Ha nincs bankó vagy rézkongó,
Itt marad a kankó,
Jobb ennél a kancsó!

~ Igyál: szép szó. Fizess: nem jó

71 Szkárosi–Járdánházi-melodiárium (1787–1792, Sárospatak). Kiadása: uo., 67. sz.

72 Egyszer két leány virágot szedni, 16. versszak. Forrás: Szikszai András-ék. (1725–1752, Kiskunság). Kiadása: uo., 72/I. sz.

73 A kis utca, szegelet, 23–24. versszak. Forrás: Felvidítő VI. Nóták II. (1824 után, Sárospatak), 255. sz.

74 Kiadása: RMKT XVIII/14, 228. sz.

Hej, raki, raki, raki, raki,
 A pénzemet kend lopta ki,
 Annak pedig meg kell lenni,
 Meg kell azt fizetni,
 Vissza kell azt adni.⁷⁵

A 18. században zsánerfigurává válik az a korhely, aki nem tud uralkodni a pénzen. Valójában negatív didakszis van e sorok mögött: ezek az emberek semmit nem tudnak megtartani, kifolyik a pénz a kezükből, se pénzük, se becsületük.

S eladtam anyámat egy kajla garason,
 Megittam az árát a győri piarcon.⁷⁶

Téli-nyári keresményem
 Tudja mennykő, hova tettem:
 Kit megittam, kit megettem,
 Kit a kurvákra költöttem.

De bezzeg már csúffá lettem,
 Cudar az egész életem,
 Szemem akármerre vetem,
 Se pénzem, se becsületem.⁷⁷

A hitel ennek a kornak kétpólusú motívuma. Az egyik pólus: „ha egy icce bort kérek, másikért megfizetek”. Ez implicit módon azt sugallja, hogy aki rendszeresen fogyaszt, annak van hitele. A *Kocsmárosné kápolnája a pince* kezdetű dal (melyet a katonák kapcsán már idéztünk) azt meséli el, hogy az egyik vendég fogyasztását a másira rója a dörzsölt kocsmárosné, mert tudja, hogy az ki fogja fizetni. Ez is a hitel áttételes formája:

Ha elmegyek a korcsmába ballagvást,
 Le is ülök a lócára nagy bízvást,
 Ha egy icce bort kérek,
 Másikért megfizetek,
 Úgy iszom én a jó bort.⁷⁸

75 Forrás: *Magyar ivó- és víg dalok* (1830-as évek, Rummy Károly György hagyatéka). Kiadása: RMKT XVIII/8, 46/VI. sz. A feljegyző szerint Petró névvel a szerb kocsmárost szólítja a dal hőse.

76 *Coki, kutya, coki...*, 4. versszak. Forrás: *Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei* (1790–1809, Kemenesalja). Kiadása: uo., 62. sz.

77 Forrás: *Világi énekek* (19. század eleje). Kiadás: RMKT XVIII/14, 235/III. sz.

78 Forrás: *Veress Márton-ék.* (1793, Debrecen). Kiadása: RMKT XVIII/8, 54. sz.

Korcsmárosné kápolnája a pince,
 Imádságos könyvecskéje az icce,
 Rója, rója rovására, hány icce,
 Csak azt mondja a vendégnek: fél icce,
 Fél icce, fél icce.⁷⁹

Szirmay Antal azonban azt jegyezte föl 1789-ben lengyel–szlovák kevert nyelven egy sárospataki kocsmában, hogy a kredit elhunyt, és aki nem fizet, az semmit sem ihat. Valószínűleg nem ez az egy ilyen kocsmafelirat volt az országban:

Pataki korcsmának ajtaján ezen írást olvastam 789.

Tu Credit Zemrel,
 Borg nie Zsije;
 Kdo niema peniaze,
 Nieh nie pije!⁸⁰

Azt kívánom végső emblémának, amit eleink maguk is sztoikus nyugalommal hirdettek az egyik legismertebb verbunkos dalban, a *Vígan élem világom* kezdetűben:

Elégedj meg sorsoddal,
 Tulajdon vagyonoddal,
 Senki pénzét ne kívánd,
 Gazdagodjék más, ne bánd,
 Szerezz annyit, amennyivel te megéred,
 Költsd azt vígan, ez lesz minden földi béred.⁸¹

79 Forrás: *Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei* (1790–1809, Kemenesalja). Kiadása: uo., 44/III. sz.

80 Forrás: Szirmay Antal: *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata* (1786–1810), 59b.

81 *Vígan élem világom*, 3. versszak. Forrás: *Eggy igen furtsa történet a' tzigányokról [...]* (é. n.). Kiadása: RMKT XVIII/8, 59/I. sz.

Vaderna Gábor

Berzsenyi Dániel és a kapitalizmus szelleme

Berzsenyi Dániel költői világa¹ nem csupán érintett etikai problémákat (miként minden antropológiai kultúrának vannak etikai vonatkozásai), hanem számára ezek kiemelkedő jelentőséggel is bírtak. A személyes nagyság vitézi erénye, ahol a kultúra és a harci felkészültség történelemalkotóvá teszi az egyént (például *Hertzeg Eszterházy Mikloshoz*), a társas együttlét erénye, mint a meghitt barátság (például *Tiszt. Kis Jánoshoz*) – ezek a társadalmat formáló erények. A világ olykor fenyegeti az egyént, aki ilyenkor a belenyugvás sztoikus erényét gyakorolhatja (például *A' Camena*, ismeretebb későbbi címén: *Osztályrészem*) vagy átmehet egy mitikus idillbe, például Árkádia vidékére (például *A' Megelégedés*). A belenyugvás és a kilépés közötti egyensúly megteremtése volna az egyén felelőssége. Olykor a világ gazdagon ontja javait (például a *Magyar Ország* című költeményben). Az ember ilyenkor köteles megfelelni a természetnek, s művelni a földet, igazgatni lakosait, megvédeni határait. E vegyes körkép már önmagában mutatja, hogy Berzsenyi számára a virtus mindig nagyon fontos, ám hogy éppen melyik virtus mire vezet az egyént, az meglehetősen változékony. Mindez arra utal, hogy nála nem is annyira a virtus tartalma volt a lényeges, hanem annak stabilitása. Az, hogy az egyén az adott történelmi és élethelyzetben találja meg az erényes megoldást – ami akár ellentétes is lehet, hiszen egy háborúban erőt kell mutatni, cselekedni kell, míg a mindennapok viharaiban érdemes egy nyugodt kikötőbe hajózni. Amikor Csetri Lajos a hazafias ódákban a spártai típusú plutarkhizmus érvkészletét mutatta ki, akkor természetesen igaza volt; amikor valaki inkább

¹ Berzsenyi verseinek kéziratos csomója 1808-ban került Kazinczy Ferenchez, aki segítette alá hozni egy szövegkiadást. A folyamatban közreműködtek Kazinczy pesti tanítványai, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál és Vitkovics Mihály, s végül 1813-ban Helmecci Mihály segítségével jelent meg a kötet. A versek bővített kiadása 1816-ban látott napvilágot. A Berzsenyi-filológiában meddő vita folyt arról, hogy Kazinczy mit változtatott a versek szövegén és mit nem. A továbbiakban én a kéziratos változatot hivatkozom, ám egyes esetekben utalni fogok a szövegek változására és a későbbi kiadásokra is. A kézirat megtalálható: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK, Kt.), M. Irod. 4r 44. sz. A szövegkiadások: BERZSENYI Dániel, *Versei*, szerk. HELMECZI Mihály (Pest: Trattner, 1813); BERZSENYI Dániel, *Versei*, második, megbővített kiadás, szerk., bev. HELMECZI Mihály (Pest: Trattner János Tamás, 1816).

athéni típusú művelődéseszményt talál (csinosodásra utaló nyomokat), akkor az is igaz lesz.² Mindez nem arra utal, hogy Berzsenyi önellentmondásos figura volna, hanem inkább arra, hogy az erény helyzetfüggő, miközben vannak antropológiailag feltételezett állandói.

Ebben a tanulmányban arról lesz szó, hogy Berzsenyi miként próbálta megérteni a kapitalizálódó-polgárosuló világ új erénytanát, jelesen, hogy mit is kezdett a vagyonból adódó kötelességetikai kérdésekkel. Úgy gondolom, hogy nála ez a probléma szorosan összefüggött azzal, amiként a költészet társadalmi funkcióját mérlegelte. A bárdköltészet szerepmoellje, mely a rendi költészet laudációs hagyományából nagy mértékben táplálkozott, új típusú funkciókat nyert: a nemzet önaffirmatív igazolása³ mellett bekerült az adomány szerzésének, elfogadásának és továbbadásának gazdasági logikájába is. Ez az átértékelési folyamat a kultúra finanszírozásának átstrukturálásával együtt ment végbe: a patrónustól nyert közvetlen támogatás és a cserébe nyújtott szimbolikus viszonttámogatás (ismertebb néven: a mecénatúra) logikájának a helyébe a közösség szimbolikus felhatalmazása lépett, ahol a bárd a közösség háláját, tartozását, adósságát róhatja le azáltal, hogy egy mitikus-szimbolikus térben visszaigazolja a közösséget elért jótéteményeket (lett légyenek azok tettek vagy anyagi juttatások). Berzsenyi versei azt mutatják meg, hogy ez az átállási folyamat közel sem volt zökkenőmentes, s persze azt is – ismét –, hogy a legnagyobbak képesek voltak a hagyomány (rendi költészet) és az új társadalmi szokások (ezúttal a bárdköltészet) közötti feszültségeket a szövegekben is színre vinni.

Etika és szellem

Max Weber híres könyvében, *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemében* azt állította, hogy a kapitalizmus kialakulása – legalábbis a nyugat-európai országokban – egy olyan sajátos racionalitáson nyugodott, melynek etikája összefüggött a protestantizmus terjedésével. Nem mondta, hogy a kettő között egyenes vagy szükségszerű volna a leszámolás, csak arra mutatott rá, hogy bizonyos társadalmi-politikai-jogi környezetben a racionális „szellem” elterjedésére volt szükség a modern gazdaság kialakulásához. Ez a szellem egyrészt objektíválható racionalitásban (például a tudomány tiszteletében), másrészt valamilyen rendszeres életvitelben (fegyelem, hivatás-

2 CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 43–84; TAKÁTS József, „Irodalomtörténet urbanisztikával: Vitkovics és Berzsenyi episztolái faluról és városról”, in TAKÁTS József, *A megfelelő ötvözet: Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, 99–109 (Budapest: Osiris Kiadó, 2014).

3 Ezt a beszédmódot nevezte Dávidházi Péter vindikációnak, s ennek mutatta ki nyomait máig hatóan az irodalomtörténet-írásban. DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 2004), 21–31.

tudat) mutatkozik meg. Bár Weber évszázados megközelítését sokan vitatták (s talán a protestantizmus mibenlétét taglaló kritikák voltak a legélesebbek), az életvitelre vonatkozó kérdést akár ma is érdemes feltenni.⁴

Ha itt most egy gondolatkísérlet erejéig elfogadjuk, hogy a lutheránus Berzsenyire is hathatott „az aszketikus protestáns etika”, akkor azzal még nem állíthatjuk, hogy Berzsenyi a kapitalizmus szellemének hatása alá került. Annyi viszont megkockáztatható, hogy a vagyon problémája és ennek etikai vonatkozásai foglalkoztatták, ami nem független a korabeli protokapitalista gazdaság trendjeitől és problémáitól. Lehetne itt hosszasan idézni levelezéséből, melyek közepes méretű gazdaságának irányítására és értékelésére vonatkoztak, vagy akár előhozni azokat a kézíratos forrásokat, melyek alapján gazdaságának „számvitele”, ha nem is elemezhető, legalább kezelésének technikája sejthető.⁵ A vagyon őrzésének és gyarapításának kötelessége nem pusztán egyéni ambíció, hanem a család folytonosságának garanciája is. Ennyiben tehát ez is szociális virtus.

A kora újkortól kezdve élénk diskurzus bontakozott ki annak kapcsán, hogy mi van akkor, ha a vagyon mértéke bőven túllép az egyén és a család szükségletein. Természetesen mindig szubjektív megítélés alá esik, hogy mi az, ami egy egyénnek vagy családnak elegendő megélhetést biztosít. Volt ugyanakkor az a lépték, amely már a nyilvánosság számára is láthatóvá vált, s amely már bizonyos felelősséggel is társult. Ez a Magyar Királyságban – egy-két kivételtől eltekintve – a főrangú családok birtokvagyonából eredt, s a reprezentatív nyilvánosságban ugyanúgy megjelent, mint a kezdődő polgári nyilvánosság előtt. Mit jelent ez? Az arisztokrácia egyrészt reprezentálta vagyonát (ezáltal gazdasági erejét és hatalmát): kastélyokat épített, pompás esküvőket és temetéseket rendezett, klienseit patronálta. Másrészt a – nevezzük így – polgári nyilvánosság kommunikációs eszközeivel is folytatta e reprezentációs tevékenységet. A sajtótermékeket arisztokratákkal kapcsolatos hírek töltötték meg, röpiratok tömegei hirdettek és ünnepeltek rangemelkedést, esküvőt, temetést, s az egyre terebélyesedő kulturális piacon még sokáig nagy szeletet hasított ki a mecénatúra intézménye. (Azért is nevezem némileg kelletlenül polgárinak ezeket az intézményeket, társadalmi szokásokat, mivel a nemesi társadalomba szervesült történelmi ágensek nem feltétlenül érzékelték, hogy ők „új” eszközökhöz nyúlnak vagy hogy ezek éppenséggel meghaladnák saját társadalmi közegüket, hogy ezek polgáribbak volnának.)

4 Max WEBER, „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”, ford. Józsa Péter és SOMLAI Péter, in: Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: Vallásszociológiai írások*, utószó LUKÁCS József, Társadalomtudományi könyvtár, 27–290 (Budapest: Gondolat, 1982); kritikájához lásd például Lutz KAELBER, „Max Weber’s Protestant Ethic in the 21st Century”, *International Journal of Politics, Culture and Society* 16, Nr. 1 (Fall 2002): 133–146, DOI: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1016586512595>

5 A Petőfi Irodalmi Múzeum őriz ilyen jellegű iratokat. Lásd például Berzsenyi Dániel gazdasági iratai, Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára, Kézirattár, V. 1180.

Ha – Moritz Csáky nyomán – Közép-Európára mint versengő kommunikációs terek sokaságára tekintünk,⁶ akkor a felhalmozott vagyon kritikai értékelésének is eltérő módjai látszanak. Miközben a főúri reprezentáció új kommunikációs tereket is belakott és elfoglalt, e kommunikációs terek mintegy magukkal hoztak bizonyos reprezentációs problémákat és logikákat, s mintegy hordalékként érkeztek bizonyos diskurzusok is. A magyar (udvari és főrangú) elit például pénzelt, birtokba vette, formálta a nyomtatott sajtót, de ez csak átértelmezni tudta azokat a diskurzusokat, melyek éppen a sajtó által széles körben terjedtek Európában. A magyar társadalomtörténeti környezetben a vagyonnal kapcsolatos kritikának így egyszerre jelenhetett meg a kora újkorból származó reprezentációs gyakorlata, illetve ugyanott a vagyonnal való helyes bánásmód dicsérete és a bírálata. Utóbbi pedig egyaránt lehetett a luxus hagyományos republikánus kritikája, illetve a gazdasági tevékenység során (az ügyesség által felhalmozott) vagyon köteleességétikája.

A helyzet tehát bonyolult.

Weber így ír a hirtelen gyarapodó vagyonnal járó etikai következményekről: „Az a gondolat, hogy az embereknek kötelezettségei vannak a rájuk bízott javakkal, amiknek mint szolgáló intézők, vagy éppenséggel mint »nyereségszerző gépek« alárendeltjeik, fagyosan telepszik rá az életükre.”⁷ A racionális szerzés és a birtokolt javak irracionális használata kerülnek egymással szembe. Ezzel kapcsolatban Weber is utal arra, hogy ennek elemei már az aszketikus protestantizmus megjelenése előtt is léteztek. Így a cég és a család, az üzleti tőke és a magánvagyon elválasztása már a középkorban megfigyelhető. A mi esetünkben, fentebb azt állítottuk, hogy a családi vagyon jöhet szóba mint protokapitalista tőkealap. E ponton találkozunk két diskurzus: a luxus republikánus kritikája, valamint a Weber által leírt polgári köteleességétika.

A vagyonát tékozló, külföldieskedő, korcs, gavallér főúr tárgyátörténetéből Sándor István a 20. század közepén gazdag példatárát gyűjtötte.⁸ Az irodalmi példák további sorolása helyett inkább egy olyan arisztokratát idézek, aki nemcsak érzékelte a vagyonnal járó köteleesség etikai problémáját, de leírni is megpróbálta. Gróf Teleki László 1796-ban vetette papírra fiai neveléséről terjedelmes értekezését. Ebben hosszas passzust szentelt a „jótétel” kérdésének. Csak egy részét idézzük:

Ez olyan virtus a mely valamint égy felől a szivnek betsületet tsinál, ugy más felől ha a mértéken tul megyen magát a jól tévők [!] világi környül

6 Lásd MORITZ CSÁKY, *Das Gedächtnis Zentraleuropas: Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region* (Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2019).

7 WEBER, „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”, 267–268.

8 SÁNDOR ISTVÁN, *Író és társadalom: Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből: I. rész: Főúr és nemes*, szerk. SCHEIBNER Tamás, SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, utószó SZILÁGYI Márton, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2012), 210–216.

állásaira nézve még ronthatya. Ez olyan virtus a mely ugyan valóság-
gal in mediocritate consistit. Ugyan is ha kitsi mértékben vagyon meg,
fősvénység, ha nagyobbba vagyon tékozlás s ezeknek határai oly nehezek,
hogy azokat majd alig lehet ki mutatni. Erre az ifjat némelykor szoktatni
kell, nehogy fősvénység légyen ellenben pedig némelykor tartoztatni ne-
hogy tékozlásra mennyen ki a dolog.

Mivel tehát ez igen nehéz virtus azért minekelőtte az arra valo modokat
elő mondhatnám szükséges hogy égy kevésbé ezen virtusrol magáról is
a gondolatomat elő adjam. Jot tenni keresztényi kötelesség, de hogy ke-
resztényi virtusnak maradjon négy környül-állás határozza meg 1° Hogy
ki ad, 2do Kinek, 3° Az adonak tzélya, 4° és az elvevőnek haszna. Ami
az elsőt illeti az adonak kára állapotya sokat határoz meg p. o. Légyen
nékem esztendei jövedelemem 100 forint, és ezzel tsak szűken érhessem
bé szükségemet, ha én azért ebből égy más szegénynek 50 forintot adok,
ezt sokan fényes tslekedetnek tartják, de magában hiba és tékozlás, mert
hogy mást segítssek magam szenvedek. Ellenben ha nékem száz ezer fo-
rint jövedelemem van, és én abból égy oly szegény embernek a kinn egy
forintal segíthetek tsak égy Xrt adok, az is hiba és már fősvénység, azért
a mi a jól tévőt illeti arra a leg jobb regula, hogy a mind jo tétémyeinek
nagyságát, mind azoknak számát értékéhez alkalmaztassa, mert így lesz
a jo tétel a leg illendőbb mértékben. A mi már másodsor az el vevőt illeti
itt szükséges azt vizgálni hogy a akinek ad az ember meg érdemli é vagy
nem, mert égy felől annyi a világon a szegény, másfelől pedig nints oly
gazdag ember, a ki ha 10 érdemetlennel jot teszen, ugyan annyi érde-
mestől el ne vonnyia a maga segittségét. Ugyan tsak ezen vizgálás is mind
a két nemü hibában könnyen éshetik az ember, mert ha igen könnyen
vizgalja az érdemességet tékozlo leszsz, ha pedig in stricte fősvénység-
re megyen által. Ami már a harmadikat illeti, az adonak a tzélját ebbe
erőssen kell vizgálni arra nehogy az ember tsak tsupa jactantiából [ti.
kérdésből] adjon, mert ugy a jól tételnek tzélja egészszen el van veszve,
's bolond büszkeség 's kevélység válik belölle. A mi már utolyára a 4^{iket} il-
leti erőssen kell vigyázni, hogy az ember a vevőnek szükségéhez képeest
tegye meg a maga adakozását, mert ha égy olyannak a kin égy forintal
segít magán és százat adok, égy felől reám nézve tekozlás, más felől az el
vevőt is tékozlásra szoktathatom, ha pedig ugyan ennek az embernek
mikor erőssen meg szorul, égy forint helyett tsak égy krajtzárt adok, ugy
reám nézve fősvénység, 's azomban rajta még sem segíték.⁹

9 MTA KIK, Kt., M. Irod. RUI 4r 133/III, 25–27. Ennek elemzéséhez lásd VADERNA GÁBOR, „A nevelésről való tudás társadalmi áramlása: Gróf Teleki László neveléstana”, in *Nemesi oktatás*

Az adakozás tehát kétféle tévelygés között áll félúton: *in mediocritate consistit*. A fősvénység és a tékozlás volna e két tévút. Teleki részletesen végigveszi, hogy melyik milyen körülmények között lelelkedik az adakozóra. Amit hangsúlyozni érdemes ebből az érvelésből, az a mértékre tartás sztoikus logikája. A tékozlás (a luxus) bűne az antikvitásra megy vissza, ostorozása a római auktorok visszatérő témája.¹⁰ A luxus asszociatíván a lágysággal és az elnőiesedéssel kapcsolódott össze, s ez az összefüggés azon alapult, hogy a könnyű és puhány élet iránti vonzalom kasztrálja a férfit, akinek katonai ereje ennek következtében meggyengül. A fősvénység problémája viszont itt már egy jellegzetesen modern kori diskurzusból táplálkozik. E bűn – a hét főbűn egyike lévén – hagyományos keresztény gyökerei jól ismertek. Ugyanakkor a bibliai fősvénység még a kapzsisággal szinte azonos bűn, a bírvágy, a haszonlesés kifejezése.¹¹ A korai kapitalizmusban válik a probléma felhalmozásra vonatkozó értelmezése valamiféle társadalmi értékévé – miközben a cél nélküli felhalmozás továbbra is bűn marad. Teleki fejtegetése azért is nagyon tanulságos, mert a problémát igen bonyolult formában írja le. A végeredmény mégsem egy új gazdaságtanra épülő etika, hanem a mértékletesség sztoikus elvének szinte bornírt taglalása. Megmosolyoghatjuk ugyan Telekit (amikor például arról beszél, hogy ha túl sokat adományozunk, akkor az adományozott is tékozlóvá válhat, akárcsak mi magunk, ezért inkább ne is adjunk), a kifejtés igényének kényszere ugyanakkor arra int, hogy mégiscsak vegyük egy pillanatra komolyan: vajon miért érezte úgy, hogy fiai nevelésének ez az egyik sarkalatos pontja?

Eszmétörténeti, talán már-már túlságosan is magától értetődő közhely, hogy a kapitalizmus terjedése és a nemzetállamok kialakulása összefügg egymással. Klaszikus kérdés, hogy a kapitalizmus terjedésével a rendi társadalom miként alakult át egy modernebb, polgári társadalommá. Az pedig egy másik, hogy az egyéni vagyonnal járó morális felelősség miként egyeztethető össze az új gazdasági alapokra épülő társadalmakkal. Hites Sándor egy Széchenyi Istvánról írott tanulmányában a különböző ökonómiai modellek egyeztetési kísérletét elemzi a gróf pályája során, méghozzá azt állítván, hogy Széchenyi esetében az ajándékozás és a nacionalizmus ellentétes viszonya sokrétűen jelentkezett. Idézem:

Annyi mindenesetre felvethetőnek tetszik, hogy élete és műve kivételes módon fogja át az *ajándékozás* és nacionalizmus viszonyának ellent-

és elitékzés a kora újkori Magyar Királyságban, szerk. KÖKÉNYESI Zsolt, 133–146 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2022).

¹⁰ Christopher J. BERRY, „Luxury and the Politics of Need and Desire: The Roman Case”, *History of Political Thought* 10, Nr. 4 (Winter 1989): 597–613.

¹¹ Lásd pl. „Minden bajnak gyökere ugyanis a kapzsiság: jó néhányan, akik hozzá szegődtek, eltévelyedtek a hittől, és sok gyötrelmet okoztak maguknak.” 1Tim,5,10. A fősvénység kultúrtörténetéhez lásd Stefano ZAMAGNI, *Fősvénység: A birtoklás szenvedélye*, ford. HORVÁTH Csaba (Budapest: Typotex, 2013), különösen: 27–45.

mondásosságát, annak szinte minden vetületben: az adományok révén megeremtett politikai-kulturális integrációt és dezintegrációt, a poszcékolás- és a felhalmozás-alapú ökonómiák összjátékát, a gyarapodás és az anyagi, szimbolikus vagy biológiai áldozat hazafiúi erényeit, illetve az ezek által előhívott vagy kiélezett belső és külső konfliktusokat, szimbolikus versengést és katonai összeütközést.¹²

Ebben az értelemben az ajándékozás ambivalens gyakorlat a kapitalizálódó környezetben, s csak felfogás kérdése, hogy azt morális kötelességgként (a gondviselés által vagy a haza termékenysége által nekünk adományozott javak visszaszolgáltatása a nemzet közösségének) vagy pedig valamiféle társadalmi erőszak technikája, mely színre viszi és megerősíti a hatalmi viszonyokat. Ezek az ellentmondások persze ritkán törnek nyíltan a felszínre, s mind a kortársak, mind az utókor emlékezete számára így vagy úgy, de belesimulnak egy kultikus diskurzusba. (Ez annak ellenére így van, hogy azért e gyakorlatoknak komoly marxista kritikája is érkezett.)¹³

E kultuszok eredete nyilván antik gyökerű, erre már fentebb is utaltam. Mégis érdemes lehet megnézni, hogy miként lehetett értelmezni a vagyon kezelésének, az ezzel járó kötelességnek és áldozatnak kérdéseit a 19. század elején. Berzsenyi Dániel etikai gondolkodásáról, történelemszemléletéről a szakirodalomban sok szó esett már eddig is. Most arra kérdezzük rá, hogy a különböző erények milyen viszonyban vannak egymással, s a világ változása miként renndezi át az erények egymáshoz való viszonyát.

Az erények szóródása

A Grof Szétsenyi Ferentzhez címzett óda csak az 1808-as kéziratos gyűjteményből ismert, a költő életében nem jelent meg. Kazinczy lebeszélte Berzsenyit a megjelentéséről, mert a Széchenyi név szerinte nem daktilus (hosszú, rövid, rövid), hanem antibacchus (két hosszú és egy rövid). Azaz: Berzsenyi „Szécsenyi”-nek ejtette a nevet. Talán a költő utánakérdezett, hogy is kell ejteni, talán maga is túlzásnak érezte ezt a költői szabadságot, mindenesetre az antibacchus nem illik ódába.¹⁴

12 HITES Sándor, „Az adományozó Széchenyi és a nemzeti ajándékökonómiák”, in *„Megint s megint – szünetlen”. Egy újabb Széchenyi-évforduló termése*, szerk. DOBSZAY Tamás, 99–122 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, 2022). 121.

13 Lásd KARL MARX és FRIEDRICH ENGELS, „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája: Bruno Bauer és társai ellen [1845]”, in KARL MARX és FRIEDRICH ENGELS, *Művei: 2. kötet: 1844–1846*, 1–210 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1958), 196–208.

14 „Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23.”, in BERZSENYI Dániel *Levelezése*, szerk. FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái, 12. lev., 20–29 (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014), 28.

A vers mitológiai utalásokkal indul. Ezek felfejtése nem érdektelen. Astraea az igazság, az ártatlanság és a tisztaság görög istennője. Alakja az aranykor visszatérésével kapcsolódott össze egy vergiliusi sor nyomán („Iam redit et virgo, redeunt Saturnia Regna” – „Eljön a Szűz ismét, már jön Sátornus uralma”),¹⁵ és a kora-újkorban gazdag ikonológiai hagyomány alakult ki alakja körül.¹⁶ Ebben a hagyományban Astraea uralkodónői eszmény, aki képes aranykort teremteni-visszaidézni. Eredetileg I. Erzsébet politikai reprezentációjának volt egyik fontos eleme, utóbb Mária Terézia kapcsán is bevetették.¹⁷ Így talán megkockáztatható, hogy Astraea itt Mária Terézia mitológiai megfelelője. Ez azt is jelenti, hogy a címzett-megszólított Széchényi volna Astraea papja; Polyhymnia múzsza, aki ugyebár a himnikus költészet műzsája, ebben az esetben a költő műzsája – ez tehát műfajmegjelölés is; Nestor (a homéroszi eposzok bölcs vezére), akiről Polyhymnia által énekel, azaz: ő is Széchényi. A harmadik sorban azt olvassuk, hogy valaki tartozik Széchényinek („Hív Mu’sam’ adaját meg ne utáld”): arra szólítja fel, hogy a költő által megfizetett adósságért ne haragudjon meg (azaz: fogadja el azt). De ki tartozik itt, kinek és miért? Nyilván van egy csavar a sorban: az olvasó tudhatja, hogy Széchényi sokat tett nemzetéért (később elő is fog kerülni a Nemzeti Múzeum alapítása), s nyilván ezért tartozik neki a nemzet, de ezt a tartozást nem anyagiakban rója le, hanem háláját a költő által fejezi ki. A sor mégis úgy fogalmaz, mintha a költő tartozna, ami csak akkor működik, ha a költő a nemzetet képviseli.

A második szakasz ezt bontja ki. Harmadik személyben beszél a költőről (aki éppen ezt a verset mondja-írja): nem pénzért és rangemelésért versel (a „poltz” itt: ‘rang’). Ez azért is fontos, mert a vers születésének idején a rendi költészetnek van egy gazdaságtana: a költő versével az örök dicsőséget ígéri a megrendelőnek, aki ezt közvetlen formában (többnyire pénzzel, politikai támogatással, kapcsolatokkal és utófinanszírozás formájában) honorálja. Megkockáztatom: a 19. század elején egy főrangúhoz írott dicsőítő óda esetén fel sem merült, hogy ezt a költő csak úgy passzióból és ingyen írta. Azt, hogy e versek támogatásért születtek, persze igen ritkán írták bele a versbe.¹⁸ (Amikor 1808-ban Berzsenyi elküldte a verseit Kazinczynak, többet azért is dobtak ki belőle, mert Kazinczy túlon túl behízelgőnek találta azokat. Tehát: azt hitte, hogy Berzsenyi pénzt kunyerál verseivel, s ő már ezt egy bizonyos lépték felett illetlennek tartotta.)¹⁹ Épp egy határponton vagyunk: Berzsenyi meré-

15 Ec. IV,6 (ford. Lakatos István)

16 Erről Frances Yates egy egész könyvet írt 1975-ben: Frances YATES, *Astraea: The Imperial Theme in the Sixteenth Century* (London: Routledge, 1975).

17 Elisabeth KLECKER, „Maria Theresia und Aeneas: Vergilrezeption zur Bewältigung der weiblichen Erbfolge”, *Camoenae Hungaricae* 2 (2005): 111–126, 116.

18 Lásd VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 205–242.

19 Sokat idézték már Kazinczy intését Édes Gergelyhez 1791-i levelében: „csak azon kérem az Urat, hogy ne Gelegenheits-Gedichteket, az az névnapi, menyegzői etc. poemátskákat,

szen ki is teszi ezt az ablakba – a főrangú teljesítette a vagyona által elnyert kötelességet, amikor továbbadott valamit nemzetének, mire a költő voltaképpen megismétli a gesztust, s a nemzet adományaként visszaad valamit. Látnunk kell, hogy a viszonyok e megfordítása mennyire radikális. Immár nem a patrónus tartozik kliensének a szolgálatért, hanem a kliens – azáltal, hogy saját magát nemzetével azonosítja – mintegy maga válik patrónussá.

A harmadik szakasz a vagyon által előírt kötelességeit fejti ki. A fényes birtok mögött a „kény” szóban felsejlik a luxus, a tékozlás lehetősége, de Széchényi Atlasként veszi vállaira a világot. Ez az élet „munkás”, azaz: munkával kitöltött. Illetve kormányosként irányítja a nemzet hajóját.

Fényes birtokaid kényne le nem köti
Munkás életedet, terhek alá veted
Atlás vállaidat, hogy szemeid hajónk
Kormányára vigyázzanak.

A glóbuszt tartó Atlas – közhelyes kép ez a nemesen viselt terhekre. A kormányzás mint egy hajó irányítása – ez is hétköznapi költészeti toposz. Ez a két kép azonban közel sem ugyanaz, s egymás mellé helyezésük sem feltétlenül magától értetődő. A következő két szakaszban Széchényi további alakokat ölt magára: a phároszi torony lángocsóvája a sivatagi éjszakában („A’ törvény sivatag rejtekiben lakó / Elméd Farusi láng a szövevény között”), kővár, mely menedéket nyújt az üldözötteknek („Kővár s szent menedék minden igaznak”), ostor („A’ bűnnek kegyes ostora”), továbbá még szárnya is van („a’ Tudományokat / Szárnyaddal takarod”). Ha ehhez még hozzávesszük, hogy korábban Astraea papja, Nestor, Atlas és kormányos is volt, akkor tényleg nagyon túlterhelt képi és mitológiai világot kapunk. Ha rosszindulatúak vagyunk, akkor ez egyszerűen egy rossz vers: zavaros. Kazinczy így mondta: „Igen szerencsétlen óda.”²⁰ Persze lehetséges úgy is olvasni a verset, mint ami keresi Széchényit: a munkás élet következménye a tevékenységének sokfélesége, s ennek megfelelője az ezt leíró képek változatossága. Ebben az értelemben ezek nem egyszerű metaforák, hanem perifrázisok, körülírások. Az erkölcs által előcsalt ének felsorolásba kezd, de nem is tetteket, hanem azok etikai körülírásait sorolja. Így a Nemzeti Múzeum alapításán kívül szinte semmi konkrétum nem derül ki, hanem maradnak a perifrázisok, amiből csak sejtethető, hogy miért is tartozik a nemzet Széchényinek.

hanem szívnek érzéseit, szerelmet, elcsüggedést, örömet, tsíntalankodást írjon.” „Kazinczy Ferenc Édes Gergelynek, Bécs, 1791. augusztus 17.”, in KAZINCZY Ferencz, *Levelezése: Második kötet: 1790–1802*, szerk. VÁCZY János, Kazinczy Ferencz Összes Művei, 382. lev., 222–223 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891), 223.

20 „Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23.”, in BERZSENYI, *Levelezése*, 12. lev., 20–29. Itt: 28.

A Múzeumot – nyilván könyvtára okán – Corvin Táraként jelöli meg a vers:

'S hogy mindent megelőzz, a' Tudományokat
Szárnyaddal takarod, s a' Haza kintseit
Buzgón gyűjtögeted, s felkel az alkotó
Corvín Tára teáltalad.

Ez is körülírás, bár a többinél jóval konkrétabb. Az utolsó szakasz ennek nyomán bomlik ki: itt a Hunyadi-ikonológia alapján jelenik meg előttünk Széchényi alakja. A „töl” szó itt azt jelenti, hogy ‘tölgy’ (az erő, a nagyság régi szimbóluma), s nyilván konkrét utalás is Mátyás királyra, neki is közismert márványportréjára, melyet ekkoriban még Giovanni Dalmatának tulajdonítottak.²¹ A babér is a dicsőség szimbóluma, általános uralkodói attribútum. (Például Mátyás is kapott babért az egyik korvinában.) A homlokot kettősen fedező levelek itt nyilván egy olyan kettősségre utalnak, hogy a tölgy a politikai (a versben: polgári) nagyság, a babér a művelődésben elért eredmény. (Delphoi Berzsenyinél nem mint jóshely szokott előfordulni, hanem mint Apollón isten szent helye.) Az viszont szokatlan, hogy egy fejre egyszerre két koszorút is tesznek. Berzsenyi tehát a vers végén sem tudja meghatározni Széchényi alakját: ő sokféle ember, sokféle érdelemmel. Innen lesz érthető a nyitány kérdése: „Polimniam / Példás Érdemidet merje-e zengeni?” Ez itt egy *amphibolia* (ahol a szavak jelentése nem zavaros, de a mondatot mégis többféleképpen lehet érteni). A költői kérdések performatív mentegetőzéseként is felfogható ez: meri, hiszen épp ezt a verset olvassuk. A vers képeinek halmozása (a retorikában: *congeries*) ugyanakkor zavart kelt, s felmerül, hogy a versbeli költő itt arra utal, hogy valóban nem fogja tudni elmondani, hogy Széchényi miért is olyan nagyszerű. Tényleg – miért is? Ez nem derül ki, s csak közvetve adódik a magyarázat, hogy Széchényi nagysága oly léptékű, hogy szinte megfogalmazhatatlan. Ez a poétikai teher azonban szétzilálja a patrónus–kliens cserefolyamatának tisztaságát: miközben Széchényi teljesítette kötelességét, azonközben a költő nem képes adóját leróni.

Széchényit a vagyona arra kötelezte, hogy abból áldozzon nemzetének. A nemzet költője viszonzta az áldozatot azzal, hogy megénekelte őt. A vers így a mindennapi politikát nemcsak az erény oldaláról értelmezte, hanem isteni szférába is emelte annak a megítélését. A dolog érdekessége nyilván az adakozás párhuzamos szerkezetében rejlik: a fényes birtok kényelme nem tartotta vissza Széchényit (ebben az értelemben rendelkezik a nagylelkűség erényével), miképp a költő sem pénzért vagy egyéb kedvezményért dolgozott, amikor az istenibb erkölcs kicsalta énekét. Fontos, hogy a költő itt nem szokásos bárd: nem a nemzet vagy a haza nevében hálálkodik. Az erkölcs szólal meg az ő hangján, mely felsorolja, képileg körülírja a megénekel

21 A híres ábrázolás: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 6711.

nagyság erényeit. Mik ezek? Bölcsesség (Nestor), szorgalom (munkás), gondosság (szemei hajónk kormányára vigyáznak), okosság (láng a szövevény között), jogszerűség (szent menedék), nagylelkűség (Corvin tára). Az erénykatalógus itt képek és mitológiai utalások katalógusa lesz. Figyelemre méltó, hogy a hagyományos erénytanok – ekkor még iskolában is tanulható – rendszeréből szinte észrevétlen maradtak ki olyan fontos képességek, mint a bátorság, a szemérem, az igazságosság, sőt kimaradt a Berzsenyinél másutt oly fontos mértékletesség is. A siker kulcsa immár valahol másutt van: szorgalom és adakozó áldozatkészség. Ezek is szerepeltek a hagyományos erénykatalógusban – de itt mintha túlsúlyba kerültek volna. Ennek oka pedig nem más, mint az a tény, hogy a gazdag hazafi teljesítményét vagyona határozza meg. Legalábbis akkor, ha képesek vagyunk leírni, poétikailag megfogalmazni a helyzetét.

A továbbadományozás folyamata

A *Gr. Festetics György* című vers immár a második Festetics-óda az 1808-as gyűjteményben. Az előbbre helyezett, Festeticset ünneplő vers kapcsán jegyezte meg Kazinczy, hogy „Festetics elegendjék-meg egy ódával.”²² Erre Berzsenyi kihagyta későbbi kötetéből mindkettőt. E második ódát talán Kazinczy megmentette volna, ám kétélű kommentárral kísérte azt:

Gyönyörű kis dal! – Ezen betűkben ömledez a' szív. – Meg lehet ugyan érteni, de bajjal.²³

Azaz: a szöveg szép-szép, érzelmes is, de nehezen érthető. Már az is tanulságos, hogy Kazinczy elvitatja a verstől az ódai rangot, dálnak nevezi azt. Pedig ódának mintaszerű a költemény. Váczy János például így nyilatkozott róla: „a költő egyesek erényeit az általános eszmék magaslatára emelvén, egyéni érzéseit az egyetemes, a nemzet egész életére kiható nagy eszmék hordozójává avatja.”²⁴ Szerinte tehát megvalósul itt az ódai fenségnek az a módozata, mely a megénekeltet mintegy isteni magasságokba repíti. Persze Váczy már egy későbbi költészeti tradíciót lát ide: az eggyel modernebb bárdköltészetet, ahol a szubjektum (akár a megénekelte, akár az énekes) mintegy átszellemül a hazafiság eszméitől. Váczy ezt azért is láthatta a versbe, mert

22 „Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23.,” in: BERZSENYI, *Levelezése*, 12. lev., 20–29, 28.

23 Uo., 27. Kazinczy értelmezése ellen szólt: NÉGYESY László, „Gróf Festetics György a magyar irodalomban”, in *Keszthelyi Helikon*, szerk. LAKATOS Vince, 37–233 (Keszthely: Sujánszky József Könyvnyomdája, 1925), 165.

24 VÁCZY János, *Berzsenyi Dániel életrajza* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1895), 194.

Berzsenyi a szapphói ódába meglepő személyességet visz bele – Csetri Lajos egyenesen azt sejtette, hogy ezért is mondhatott le a versről a költő.²⁵

A vers annak a bejelentésével indít, hogy Festetics az ég kegyeltje, a sors eljegyezte a nagyságra:

Festetits! boldog, kit az Ég' kegyelme
 Anya méhében ki jegyez magának
 'S a' szerentsének ragyogó ölében
 Rengeti a' Sors.

A következő szakaszban ez az ember már istenné nemesül, aki áldást hint maga körül. Témánk szempontjából fontos, hogy mindeközben „kebelében érzi / Tettei bérért”. Ez azt jelenti, hogy Festetics semmit sem kér cserébe, hanem a kebelébe rejti azt – tehát a dicsőség, mely övezi nagyságát, elegendő a számára, s ebből következően érdek nélkül cselekszik. E két szakasz bármely laudációban elérhetett volna a korban.

Berzsenyi a másik két versszakban egy kicsit megbonyolítja a dolgot azzal, hogy a saját szubjektumát is a versbe emeli – s össze is hasonlítja magát Festeticssel. A gróf gazdag, Berzsenyi pedig szegény, ám nem a vagyont irigyli a gróftól, hanem az adakozással együtt járó dicsőséget:

Akkor irigylem fejedelmi kintsed'
 Ammidőn áldó kezeid ki szórják
 Akkor oh akkor vetekedve törnék
 Véled az Égre.

Az énekes együtt szeretne az égbe törni, azaz megistenülni a megénekelttel. Már ez az összehasonlítás is szokatlan. Hiszen akkor mégiscsak Festetics vagyona fáj a költő foga, s mégiscsak nagyságát szeretné elhódítani – olyannyira, hogy még versenyre is kelne vele. Nem adományt kér (ami egy szokványos dolog volna a rendi költészetben), hanem az adományosztás lehetőségét szeretné elnyerni. Ha nem is vesszük szó szerint a vers ajánlatát, s úgy gondoljuk, hogy Festetics irigylése is csak nagyságát erősíti, még akkor is állítható, hogy ez a javaslat ebben a formában természetszerűleg lehetetlen.

Az utolsó szakaszban voltaképpen ezt teszi helyre Berzsenyi, amikor az érényeket értelmezi újra:

²⁵ CSETRI, *Nem sokaság, hanem lélek*, 227. S teszem hozzá, hogy ezért meddő vállalkozás a sok korabeli verses Festetics-laudáció e vers mellé látása, hiszen a hasonlóságok megléte leginkább a közös megénekelte személyben keresendő, s nem poétikájukban. Lásd BERZSENYI Dániel, *Költői művei*, szerk. MERÉNYI Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei, I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 328–329.

Mint te olly gazdag vagyok én magamnak,
 'S mint te olly forron szeretem Hazámat,
 Ám de nints kintsem 's tsak ezen betűkben
 Ömledez a' Szív.

Itt mégiscsak azonossá válik a megénekelt és az énekes. A második sor azonosítása az egyszerűbb, mind a ketten szeretik hazájukat, csak a sors Festetics esetében ehhez vagyont is rendelt. Az első sor enigmatikusabb. Talán a második csak ennek a kifejtése (ebben az esetben a harmadik strófa enigmatikusságának tisztázása egy enigmatikus sorral kezdődik), talán ez egy párhuzamos, de meg nem határozott érényre utal (ebben az esetben valami olyasmit mond a vers, hogy a 'magam módján vagyok gazdag', tehát a nagyságban mégiscsak osztozunk). Milyen gazdagsága lehet egy költőnek, aki egyébiránt szegény („Ám de nints kintsem”)? Gazdagsága a betűkben van természetesen.

Mezei Márta e versben „számonkérő élesség”-et érzett.²⁶ Érteni vélem, hogy miért gondolta így, de nem értek egyet vele. Azért gondolhatta ezt, mert a költő figura, ha akármilyen értelemben is, mégiscsak gazdag (márpedig a jelek szerint betűkben ömledező szíve gazdagságot jelent), akkor a harmadik szakasz vetélkedése is elindulhat. A költő ebben az esetben tehetsége s nem érénye (nagylelkűsége) révén tör az égbe. Neoplatonikus módon így is lehet, úgy is. Ámbátor ha ezt ráolvassuk az első szakaszra visszafelé, akkor kérdéses lesz, hogy a tehetség, a zsenialitás mit jelent. Ott azt olvastuk, hogy Festetics az ég kegyeltje – mi hát akkor egy költő? Mezei nyilván úgy vélte, hogy a költő a végére mintegy fölébe kerekedik Festeticsnek, s ebből közvetve ugyan, de következhet az is, hogy Festetics megistenülése némi korrekcióra szorulhatott. Én nem mennék ilyen messzire. Véleményem szerint az ellentmondás látszólagos: Berzsenyi különböző, nem feltétlenül kompatibilis érényeket ütköztet egymással. A szöveg a második szakasz végéig problémátlanul halad előre, s mondja fel a rendi költészet laudációs közhelyeit. Ott viszont hirtelen belép a versbe a költő is, s e belépés a világ addigi rendjét folyamatos korrekcióval gazdagítja. Így a vers ágensei nem a megszólított, s nem is a megszólító lesznek, hanem maguk az érények: a hazaszeretet érdekében vállalt nagylelkűség. Mindenkinek azt a vagyont kötelessége továbbadományoznia hazája számára, amiye van: Festeticsnél ez valódi vagyon, a költőnél a szavak.

Berzsenyi e verse azért különös, mert visszafelé is át kell gondolni. Amikor az olvasó odaért a vers végére, akkor lépésről-lépésre újra kell gondolnia az addigiakat.

26 MEZEI Márta, „Bevezetés”, in BERZSENYI Dániel, *Válogatott művei*, szerk. MAYER Erika, 7–80 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961), 22.

Amputáció

A *Nagy Pálhoz* címzett óda azon kevés vers között van, melynek alakulástörténete és korai recepciója viszonylag jól követhető. Fennmaradt Vályi Nagy Ferenc kézirásában, s Kazinczy is lemásolta magának egy külön lapra.²⁷ Emellett egy részlete már 1811-ben megjelent mottóként egy alkalmi kiadványban Erdélyben.²⁸ Berzsenyi e vers esetén sokat változtatott: Kazinczy átíratán több körben dolgozott tovább, az 1816-os második kiadásban is kicserélt még egy versszakot.²⁹ Sőt, még a *Mondolat* ismeretlen szerzői is e versből idéztek, hogy a költőből csúfot üzzenek. Mire utal ezen – esetünkben – példátlan recepciós gazdagság? A leginkább arra, hogy Berzsenyi számára éppúgy fontos volt e költemény, mint ahogy kortársai is felfigyeltek rá. Ha volna kedveltségi ranglistája a debütáló Berzsenyi verseinek, akkor *A' Magyarokhoz*-óda mellett ez a szöveg biztosan elvinné a második helyezést.

Kazinczy 1808. december 23-án kelt Berzsenyinek írott levelében e versről is szólt:

p. 33. Nagy örömmel olvastam a' Nagy Palira írt ódát. De más kezdetet neki. – adóját, nunquam a'da'ját.³⁰

Ugyanezt Kis Jánosnak már november 12-én kelt levelében szóvá tette:

A' Nagy Pálra írt óda felséges: de az első Stánza igen rossz. *Adáját* Anapaestus e' helyett *adóját*. És osztán versben vezeték és kereszt-név. „Téged is *Nagy Pál*.” Risum teneatis? A' barátság szent tisztté teszi az amputatiót, ha alatta sikólt is a' Patiens.³¹

27 A Kazinczy-féle másolat: MTA KIK, Kt., M. Irod. Lev. 4r 125. sz. III., a.). A Vályi Nagy kezétől fennmaradt változat: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Ms2603, 5. vegyes csomó; A kézirat gróf Gyulay Lajos iratai között maradt fenn, akinek nevelője ekkoriban Döbrentei Gábor volt. A kézirat útja talán Kazinczyn keresztül vezetett Nagyhoz, s onnan Döbrenteihez.

28 *Jó Hazafi Bároczki Neve és Munkái Fenn maradnak* (Kolozsvár: a' Réf. Kol. bet., 1811). (Egy példány megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár, Törzsgyűjtemény, 195.226.)

29 A vers filológiájáról részletesen: VADERNA GÁBOR, „Szövegidentitás, variáns, vázlat: (Berzsenyi Dániel verseinek társadalmi áramlása)”, *Irodalomismeret* 29, 1. sz. (2017): 44–59.

30 „Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23.,” in BERZSENYI, *Levelézése*, 12. lev., 20–29.

31 „Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. november 12.,” in KAZINCZY FERENCZ, *Levelézése: Hatodik kötet: 1808. Július 1. – 1809. Szeptember 30.*, szerk. VÁCZY JÁNOS, Kazinczy Ferencz Összes Művei, 1372. lev., 120–124 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1895), 122.

Létrejön hát egy olyan vázlat szint, ahol az „adaját” anapesztusa helyére az „adóját” szó kerül, ám e vázlat szint csak egy olyan köztes állapot, mely nem is létezik, amennyiben Kazinczy két tanácsot is ad hozzá: az egyiket nem is Berzsenyinek, hanem Kisnek írja meg (hogy tudniillik „amputálja” Nagy Pál nevét); a másikat Berzsenyinek (hogy a vers eleje úgy rossz, ahogy van). Berzsenyihez az első tanács is eljuthatott, hiszen versében valóban levágja majd a keresztnevet.

A következő vázlat szintről Szemere Pálnak abból a leveléből értesülünk, mely a Kazinczy-másolatra tett Berzsenyi-jegyzéseket foglalja össze (1810. december 27.):

Felső-Bükki Nagy Pálhoz.

Néked is buzgón szedi Delphi lombját
A' magyar dallos koszorúdba (,) oh Nagy!
Ritka erkölcsöd, magyar ősi lelked
Tíburi dalt vár.

A' közembernek neve . . . . .
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja
'S (ősi) régi magyar dísz!³²

Ennek alapján két vázlat szintről is nyerhetünk információt: 1.) Kazinczy a Berzsenyi-versek tisztázatában ejtett egy apró változtatást (24. sor): a „régí” szót „ősi”-re cserélte. Mivel más nem változott a versben korábban, az első versszak változtatásait pedig Kazinczy csak javasolta, így rekonstruálni lehet a Kazinczy-féle első vázlat szintet, s ezt időben a tanácsok által megképződő létre sem jött szöveg elé helyezhetjük. A Szemere-levelben olvasható cím is más, mint az eredeti Berzsenyi-verssé, de hogy Kazinczy ezt a címet adta volna (*Felső-bükki Nagy Pálhoz*) vagy pedig ő javasolta volna a véglegest, és csak Szemere rövidített itt, ezt nem tudni. 2.) Létrejön továbbá egy Berzsenyi-féle vázlat szint is, mely a tanácsoknak megfelelően cseréli az első versszakot, illetve visszajavítja a vers utolsó sorát.

Az MTA KIK Kézirattárában található egy lejegyzés Kazinczy kezével nyolcadrét alakban. Feltehetően a Berzsenyi által javasolt vázlat szintet írta le magának egy lapra, hiszen szövegszerűen e nyomokból épp e változat rakható össze.

Mi látszik a szöveg ezen alakulástörténetéből?

Megváltozott a cím erre: *Felső-Bükki Nagy Pálhoz, az Ország-Gyűlése alatt, 1807.* Ezzel a vers kontextusa inkább előtérbe került, pontosítva lett, hogy melyik Nagy

32 „Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, h. n. [Pest], d. n. [1810. december 27.]”, in KAZINCZY Ferencz, *Levelezése: Nyolczadik kötet: 1810. Július 1. – 1811. Június 30.*, szerk. VÁCZY János, Kazinczy Ferencz Összes Művei, 1900. lev., 231–240 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1898), 235–236.

Pálról van szó, ha valaki esetleg eltévesztené.³³ Ezek után nyugodtan amputálni lehetett Nagy Pál nevét a versből. Ennél sokkal fontosabb, hogy az első versszakok átírása-átfogalmazása elkezdődik.

Berzsenyi 1808

Néked is Nagy Pál adaját le tenni
A magyar lantos köteles: fogadd el.
Ritka Erköltsed 's magyar ősi lelked
Tíburi dalt vár.

A' köz embernek neve vesz magával:
Kints kevély márvány paloták homalyba
Dülnek, elmulnak, 's heverő Uroknak
Híre enyészik.

Berzsenyi–Kazinczy 1810

Néked is **bugzón szedi Delphi' lombját**
A' magyar **dallos koszorúdba oh Nagy!**
Ritka erkölcsöd, magyar ősi lelked
Tíburi dalt vár.

Berzsenyi 1813

Már midón a' Föld letapodva hódol,
'S Róma' felséges Geniussa eltűnt
Mint egy őr Cátó feded a' világot,
'S mennyköveket szórsz.

A' közembernek neve vész magával.
A' világdúló czudarok' csudája
Melly lidérczként nő, elenyész, 's utána
Átkok omolnak.

33 A vers szempontjából fontos életrajzi adatok: Felsőbüki Nagy Pál (1777–1857), 1797-ben és 1805-ben is részt vett a nemesi felkelésben, utóbbi alkalmával őrnagyi rangot is szerzett. 1807-ben Sopron vármegyei diétai követ. Rögtönzött beszédeivel nagy feltűnést keltett. Merényi Oszkár hosszasan érvel amellelt, hogy a magyar nyelv ügyében tartott beszéde volt Berzsenyi versének közvetlen ihletadó forrása (BERZSENYI, *Költői művei*, 537–542). Kazinczy ugyan valóban fontosnak tartotta e beszédet (lásd „Kazinczy Ferenc Id. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1807. október 15.”, in KAZINCZY Ferencz, *Levelezése: Ötödik kötet: 1807 Május 1. – 1808. Junius 30.*, szerk. VÁCZY János, Kazinczy Ferencz összes művei, 1180. lev., 190–192 [Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1894., 190–191.], ugyanakkor a kortársak nem feltétlenül csak ezt vették észre. Vö. Wertheimer Ede és Melkovics Tamás értékelésével: WERTHEIMER Ede, „Az 1807-ik évi országgyűlés”, *Századok* 30 [1896]: 293–309, 394–412; MELKOVICS Tamás, *Felsőbüki Nagy Pál: Élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége*, A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára [Vasszilág: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2013], 50–63.) A reformkori országgyűléseken ismét követ, ám ekkor inkább az aulikus főnemesség felé tájékozódik. A Magyar Tudós Társaság igazgatóságának tagja.

Az eredeti változat felütése éppen abba az összefüggésbe helyezi a költeményt, mely jelen elemzésünknek is fontos problémája: a költő adót fizet az államférfinak – még-hozzá magasztos ódájával („Tíberi dal”) fizeti ki. Kazinczy ezt a familiáris megszólítást nevetségesnek tartotta, láttuk, verstani fenntartásai is voltak a tájnyelvi alakkal szemben („adaját”). 1810-ben Berzsenyi még megtartotta volna a hála mozzanatát (a „Delphi’ lombjára”-ról, azaz Apollón kultusz helyéről gyűjtene koszorújába leveleket a „dallos”), de a gazdasági metaforika már eltűnt. S végül Berzsenyi lemondott az egész „hála”-problémáról, amikor Nagy Pál ódai dicséretében tört ki – még-hozzá patetikus képekkel. Tehát itt már nem beszél a magasztos ódáról, hanem ez maga a magasztos óda.

A filológiai tisztesség kedvéért idéztem itt a második szakasz változtatását. Ezt feltehetően Helmecki Mihály tette a költeménybe, s Berzsenyi az 1816-os kiadásból ki is vette. Viszont nem söpörhetjük le egykönnyen ezt a módosítást, s feltehetjük a kérdést: vajon miért érezte e ponton úgy a kiadó, hogy valami nem stimmel a szöveggel. Nyilván a modalitás megtörését vette észre. Az eredeti 1808-as szöveg egy gazdasági-kultikus összefüggést állít fel (a szimbolikus adófizetésről beszél), s ehhez állít egy ellenpontot: a közönséges, érdemtelen ember (itt: „köz ember”) vagyonát eltékozza, minek következtében a „Híre enyészik”. Az eredeti két versszaknak van egy viszonylag köznapi dikciója, s bejár egy egyszerű logikai sémát. Eszerint a költő adózik a nagy embernek, aki nem olyan, mint az a közönséges ember, akinek híre sem marad. Ebből az egyszerű logikai sémából következik az, ami végül is nincs kimondva a versben, hogy ti. az adó (formája a „Tíberi dal”) arra van, hogy a nagy ember hírét megőrizze. Helmecki azért nyúlt a versbe, mert ez a logikai séma az első szakasz cseréjével megtört. (Az már más kérdés, hogy hogy jött ő ahhoz, hogy egy ennyire erős képet csak úgy beleírjon az amúgy is erős szövegbe. Azért itt mégiscsak „Átkok omolnak.”)

A következő szakasz a fentebb bemutatott eredeti logikai sémához ad konklúziót:

A' Derék nem fél az idők mohától;
 A' koporsóbol ki tör és eget kér;
 'S érdemét a' jók, nemesek, s jövendő
 Szazadok áldják

A jelző főnévként való önállósulása, s mellette az „idők mohának” nem éppen hétköznapi metonímiája (a régen magukra hagyott épületeket, romokat benövő növényzet itt természetesen a mulandóságra utal) – ezek az 1808-as változatban elindítják a magasztos óda hangját, mintha csak itt kezdődne az adó lerovása, melyet a költő korábban ígért. (Az 1813-as változatban ez persze már nem így lesz.) Berzsenyi még azzal bonyolítja a versszakot, hogy az érdemet és az időt még egyszer egymás mellé

helyezi, ám ezúttal egészen más összefüggésben. A „jók, nemesek” nyilván ugyanolyanok, mint a „Derék”, ám a „jövendő / Szazadok” már szemben állnak az „idők mohával”. Ugyanis a derék ember ezek szerint előremozdíthatja a világot, s a cselekvőként fellépő századok tovább áldják a nevét (azaz voltaképpen ez a vers, melyet mi is olvasunk éppen, továbbra is zengi azt).

Jellemző, hogy ez a részlet is oly bonyolultra sikerült, hogy már Kazinczy (s nyomában Helmecci) is félreértette. A Kazinczy-féle kompilált másolatban ugyanis ez áll:

'S érdemét a' jók 's nemesebb jövendő
Szazadok áldják.

Ezt a Helmecci-kiadás is majdnem követi. A kiadó ugyanis továbbra sem értette a sort, s erre módosította:

'S érdemét a' jó, 's nemesebb jövendő
Szazadok áldják.

A probléma nyilván ott kezdődött, hogy Berzsenyi megbillentette a felsorolást azzal, hogy a derék két típusát tette egymás mellé: a jókat és a nemeseket. Ezt már Kazinczy emendálta úgy, hogy a derék a jóval lett azonos, a nemesből pedig jelző lett. Helmecci pedig elvetette az egész párhuzamos struktúrát (nyilván azért, mert esztétikai ízlésébe az már nem fért bele, hogy az idő másként működik e képben), s a derék párhuzamait, jövőbeli megtestesüléseit egyszerűen kivette a versből. (Jellemző, hogy amikor Berzsenyi észrevette a módosítást, akkor 1816-ban visszaalakította a sort az eredeti változatára.)

Ezután még jön három versszak – épp annyi, amennyi eddig volt. Ott Berzsenyi a versről, a versírás apropójáról szól, itt azonban a bárd előlép és megkezd a dicséretet. Személyes ez a hang, mely önnön tanúságára hivatkozik: „Láttalak”; „Látlak”. A múltban „fényes hadi öltözetben”, azaz katonaként, a jelenben diétai követként, ott Hektór és Kinizsi, itt Cicero. Figyeljük meg ismét a hasonlítás arányainak könnyed eltolását a párhuzamos szerkesztéstől: két hadfira jut egy szónok. Ez nem azt jelenti, hogy Nagy Pál inkább volt jó katona, mint szónok – egyszerűen rímelteti a harmadik szakaszra a szerkesztést.

Ez a kettős hasonlítás a következő két szakaszban is megjelenik. Az ötödik strófában az ősz atyák közül, „A' ki tündöklő magas elme 's lélek”, az vont „Egi sugárt” Nagy palmaágakkal koszorúzott fejére. A dicsőség e halmozásában ismét ott a párhuzamos szerkesztés. A hatodik strófában pedig van két párhuzamos szerkesztésű sor (múlt és jelen villan ismét össze, tehát ez ismétlése-párhuzama a negyedik szakasz első két sorának).

Idézzük az egész zárlatot, mert nem egyszerű értelmezni:

Nagy midőn tündér paripádra szöktél
Nagy, Hazank' kormányt vezető Tanácsán
Itt az Érdempoltz, ez az égnek útja,
'S régi magyar Disz!

Egyszerű tisztázni, hogy a polc azt jelenti, hogy 'rang', az „Érdempoltz” pedig 'érdemmel, tehát nem születés révén szerzett rang'. Az már más kérdés, hogy a szöveg deiktikus elemei hova is vezetnek. Az „Itt” jelentése lehet az, hogy 'itt az országgyűlésen', s lehet az, hogy 'itt a vers világában'. Az előbbi esetben ismét megbontja a párhuzam szimmetrikus szerkezetét, az utóbbiban a vers a nyitányhoz megy vissza, s ismét önmagáról beszél. Amikor azt olvassuk, hogy „ez az égnek útja,” akkor ez nem definíció, hanem talán az „ez” arra utal, hogy 'aki ilyen magasra tör, annak ez lesz az útja'. Ezen a helyen ismét van egy párhuzamos szerkezet, az azonban nem dönthető el, hogy melyik két elem párhuzamos. Vagy az érdempolc párhuzamos leírása kezdődik itt ('az érdempolc egyrészt égi út, másrészt dísz'), vagy pedig az „Itt” hoz létre párhuzamot, s az „ez” csak egy magyarázó mellékmondat betoldására utal 'itt van az érdempolc (amely mellesleg égbe vezető út) és a dísz'. A dolog homályosságát, pontosabban rejtélyességét csak fokozza, hogy az utolsó sor nyelvi sűrítése is többféleképpen oldható fel (csak éppen itt nem kizáróak az olvasatok, hanem megférnek egymás mellett): a dísz ugyanis lehet a régiek 'dicsősége' és lehet 'tisztelet, becsület', azaz maga az erény. Előbbi esetben az „Itt” konkrétan az országgyűlésre utal, míg a ki nem mondott „ott” volna a „régii magyar Disz” (azaz: 'a régiek dicsősége'); utóbbiban az erény felmutatása az éppen olvasott vers maga, tehát visszatérünk a vers kiinduló gondolatához: a dicsőség megörökítésének problémájához.

A vers eredeti kidolgozására viszonylag sok reakció született, a vers feltűnést keltett. Az utókor azonban nem volt ennyire kegyes a költeménnyel: a *Mondolat* gúnyolódása után³⁴ szinte senki sem szólt róla.³⁵ Ma már nehezen megfogható, hogy minek szólt e hallgatás. Ha merészen konfabulálhatok, akkor azt mondom, hogy

34 „A' nagy álláspont' köre nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempoltz, mely magas mint az egekbeötölő Krivántető, vagy az égtartó Pyraenék; melyet semmi Idők' zavarja, 's forgó viszonság le nem tapod.” „Hol, míg homlokomon aranyüstök omladoz, a' Páphósz' kiesében toborzon vigadó Szépnéktől orozva nyert tsókok' közt, nem félek az idő' mohától, sem a' góthfalak' kormaitól; hol, mint vizlakos örök gyönyörben úszván: a' Tündér- és Tünetvilágban véget nem esmérő kor lesz a' felem; égi örömmet a' kaján had' mogorva homloka nem fojtja, 's koszorúzott fejemet az érdem' pálya ága fogja beárnyéklani.” „Mondolat”, in KÖLCSEY Ferenc, *Nyelvtudományi munkák*, szerk. ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái, 1081–1191 (Budapest: Universitas Kiadó, 2021), 1137–1138, 1139.

35 Még az 1808-as verseket szisztematikusan végigelemző Csetri Lajos is jótékonyan hallgat róla.

Berzsenyi Kazinczy és Helmecci közreműködésével egyszerűen elrontotta ezt a szöveget. Miért is? Mert az eredeti változat illeszkedett az erény osztásának protokapitalista gazdaságtanába (s ilyenformán csatlakozott a tanulmányban elemzett két másik költeményhez). Mert az eredeti változat párhuzamos szerkesztése egymás mellé helyezte a versírás problémáját és a megénekelt dicsőségét, így ódát is adott, s az ódaköltés mesterségéről is mondott valamit. Mert a szöveg retorikája egészen kivételes volt az eredeti változatban: eltolt arányú párhuzamai, az ismétlések lehetőségének felépítése, ám megvalósulásának lebegtetése, az egyre bonyolódó retorikai szerkezet értelmezési tartományának pluralizálódása. (Ebből 1813-ra, illetve 1816-ra sok minden megmaradt, de a változtatások szétzilálták a nagyívű koncepciót.)

A gazdagság erénytana

A fentiekben azt néztük meg néhány vers elemzésének segítségével, hogy a gazdagság milyen morális következményekkel járhat, s ezeket a következtetéseket miként lehet elhelyezni az erények rendszerében. A korban a virtus továbbra is kulcsfogalom, bár értelme, tartalmi elemei természetesen folytonos alakulásban vannak. Max Weber arra a premisszára építette a protestáns etika és a kapitalizmus szellemének összekapcsolását, hogy szerinte nem csupán az osztálykülönbségek és a gazdasági ütközések vezetnek konfliktushoz egy társadalomban, hanem egyéb értékek, sokszor személyes értékek is (mint például a becsület vagy a dicsőség). A mi szempontunkból most nem is annyira az osztályon belüli státuszkülönbségek az érdekesek, hanem az, hogy Weber számára magától értetődik, hogy a világ érdekütközések, konfliktusok terepe. Ez a konfliktusteória magától értetődően hozza magával, hogy a státuszok attribútumai (a voltaképpeni erények) szintűgy konfliktusok termékei, s illetéknéppen az értékek és erények mintegy harcban állnak egymással a minél magasabb társadalmi presztízis kivívásáért. A világ minden bizonnyal le is írható így, s társadalomtörténeti érvekkel is meg lehet támogatni az efféle leírásokat. Ugyanakkor ha egy kissé óvatosabban közelítünk a történeti ágensek önleírásaihoz, akkor bizonyos társadalmi változások akár kevésbé kombattáns fogalmisággal is megragadhatóak lehetnek. Berzsenyi esetén láttuk, hogy a gazdagság mintha nemcsak a vagyont birtokosát kötelezte volna valamire, hanem az ezzel kapcsolatos értékek folyamatos mozgásban voltak, mintegy a szemünk előtt jöttek létre. A *Grof Szétsenyi Ferentzhez* elemzése azt mutatta meg, hogy nem elegendő az erények újradefiniálása, az erénykatalógus újrendezése, hanem mindeközben meg kell tanulnunk újra feltalálni azt a hagyományt, melybe az új idők hőjét helyezhetjük. Tehát a dicséret tárgya közel sem adott, miképp nem adottak a hozzá kapcsolódó értékek sem. A *Gr. Festetits György* című óda azzal foglalkozik, hogy miként adományoz a címzett, s miként adományoz a költő. A kölcsönös adományozás azonban bonyolult viszony-

ban vannak, amennyiben a csere eltérő szinteken (valóságban és költészetben) zajlik. Berzsenyi költői bravúrja e vers esetében az, hogy a vers zárlata felől visszafelől fejthető csak fel e csereviszony összetett szerkezete. A *Nagy Pálhoz* címzett óda szintén bonyolult szerkesztettsége révén érdemel figyelmet. A bonyolultságot itt nem az argumentáció visszafelé ható mivolta jelenti, hanem az, hogy a szöveg folyamatosan olyan párhuzamos szerkezeteket épít fel, ahol nemcsak a párhuzam billen meg valamelyik irányba, hanem ezek rendre különbözőféleképpen értelmezhetőek. Így a vers betölti klasszikus laudációs funkcióját is, de arról is mond valamit, hogy a költő miként nyerheti el azt a tisztét, hogy egyszerre legyen lekötelezettje és hitelezője a címzettnek. E vers voltaképpen a hagyományos patrónus-kliens viszony protokapitalista modelljét mutatja föl – csak hogy a tőkeáramlás itt szimbolikus.

Talán ezek a példák segítenek megérteni, hogy miként alakult ki a bárdköltészetnek az a beszédmódja, mely egyszerre kér számon, egyszerre vindikatív, s egyszerre őrzi a laudációs rendi költészet szerephagyományát.

Függelék

A vizsgált versek szövegei az 1808-as gyűjteményből

Grof Szétsenyi Ferentzhez.

Astréánk' koszorús Papja! Polimniam
Példás Érdemidet merje e zengeni?
Hív Mu'sam' adaját megne utáld Hazánk'
Öszült Nestora Szétsenyi!

Nem kints, nem ragyogó poltz tüneményei,
Nem mászó tsapodár kába remennyei
Mozdítják ajakát, mert tsak az istenibb
Erkölts tsalja ki enekét.

Fényes birtokaid kénnye le nem köti
Munkás életedet, terhek alá veted
Atlás vállaidat, hogy szemeid hajónk
Kormannyára vigyázzanak

A' törvény sivatag rejtekiben lakó
Elméd Farusi láng a szövevény között
Kővár, s szent menedek minden igaznak és
A' bűnnek kegyes ostora.

'S hogy mindent megelőzz a' Tudományokat
Szárnyaddal takarod s a' Haza kintseit
Buzgón gyujtógeted, s fel kel az alkotó
Corvín Tára te általad

A' polgári tölág 's Delfusi Laurusok
Kettősen fedezik homlokod érdemit
Méltán áldja nemes lelkedet a' Magyar
Mert jó Attya Vezére vagy!

Gr. Festetits György.

Festetits! boldog, kit az Ég' kegyelme
Annya méhében ki jegyez magának
'S a' szerentsének ragyogó ölében
Rengeti a' Sors.

'S akki jóltévő kezeit kinyujtván,
Mint egy Istenség, valamerre fordul
Hinti áldását s kebelében érzi
Tettei bérét

Akkor írigylem fejedelmi kintsed'
Ammidőn áldó kezeid ki szórják
Akkor oh akkor vetekedve törnék
Véled az Égre.

Mint te olly gazdag vagyok én magamnak,
'S mint te olly forron szeretem Hazámat,
Ám de nints kintsem 's tsak ezen betükben
Ömledez a' Szív.

Nagy Pálhoz

Néked is Nagy Pál adaját le tenni
A magyar lantos köteles: fogadd el.
Ritka Erköltsed 's magyar ősi lelked
Tíberi dalt vár.

A' köz embernek neve vesz magával:
Kints kevély márvány paloták homalyba
Dülnek, elmulnak, 's heverő Uroknak
Híre enyészik.

A' Derék nem fél az idők mohától;
A' koporsóbol ki tör és eget kér;
'S erdemét a' jók, nemesek, s jövődő
Szazadok áldják

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak Országunk ragyogó gyűlésén
Ott merő Hectort, s Kinisit mutattál
Itt Ciceronk vagy.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Palma ágokkal koszorus fejedre
A' ki tündöklő magas elme 's lélek
Egi sugárt vont.

Nagy midőn tündér paripádra szöktél
Nagy, Hazank' kormányt vezető Tanátsán
Itt az Érdempoltz, ez az égnek útja,
'S régi magyar Disz!

T. Szabó Levente

A fogyasztható hazaszeretet. Az irodalmi nemzetépítés fordulata Petőfinél és társainál az 1840-es évek közepén*

1. Alkohol és nemzet? A bordal protekcionista fordulata

[E] folyó hó 9-én egy szép ünnep tartatott a szabad természetben. A budavári lelkesb fiatalság a már tőlünk említett német felírás lehurkolása után a disznófőnél, elhatározá magát a helyette elkészült magyar *Üdvözlégy* fölaggatását ünnepélyesen véghez vinni; amely célra a nevezett napon mintegy negyvenöt személyből álló díszes társaság, köztük több honszerte tisztelt tudós férfaink is, gyűlt össze a Vadászdudvarnál s onnan zenekíséret mellett indult el a vízforráshoz. Örömkialtások s harsány éljenzések közt tétetett fel a közép nagyságú rézbetűkkel fekete táblán fénylő *Üdvözlégy*. Közben a *Főti dal* énekelte-tett az egész társaságtól.¹

A „hő utánzásra méltó nemzeti ünnepély” a Zugliget egyik regényes, emblemikus helyére felfüggesztett *Willkommen* történet cseréjét ejtette meg: a cikkben említett kirándulók – köztük hölgyek – ugyanis szeptember végén megbotránkoztak a német nyelvű feliraton s erővel, a bérlő megkérdezése nélkül távolították el egy, a Pesti Hírlap által korábban „végiglen nemzeti”-nek minősített mulatság szerves részeként.²

Noha a bérlő számára nyilvánvalóan erőszakos volt a felirat eltávolítása, majd az új önkényes kihelyezése, a lapban ennek nyoma sincs. Ugyanis a sajtó a védelem logikájával keretezi teljességgel újra az eseménysorozatot, s így teljesen felszámolja az erőszaknak, a méltánytalanságnak, az önkényességnek még a nyomát is. Ebben a keretben ugyanis nem szükséges az intézményes lépésekre várni, az egyéni vagy cso-

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport kutatási programjának részeként készült és egy lezárás előtt álló kismonográfia része.

1 *Pesti Hírlap* 1843. október 29., 737.

2 *Pesti Hírlap* 1843. október 12., 696.

portos felelősségvállalás a valódi megoldása a nemzetiesedésnek, ebben az esetben a magyarnyelvűsödésnek: „panaszolkodunk mi mindig, mint az már édes szokásunk, anyai nyelvünk iránti részvétlenség, hidegség, megvetés, s tudja a nemzetek istene, még mi ellen? Pedig mindezen balságoknak nagy részben mi magunk vagyunk az okai. A zugligeti fiataltság – éltetjük köztük a tizennégy lelkes hölgyet is – szép példával ment elől” – írták ugyanott erről. *Honfivá és honleánnyá* itt a tevékeny társadalmi jelenlét tesz, s mindenki jó honpolgárrá válhat, aki *megvédi* a nemzetit.

Nem csupán, hogy nem eleve adott tehát a nemzethez való tartozás, hanem bárki a nemzet részévé válhat, ha jól dönt, ha jól cselekszik, ha időben és a megfelelő ügy érdekében lép fel. A rendies nemzetszemléleten messze túl van már ez az állapot, szabad az út és belépés a nemzetbe, ami ebben az elképzelésben védelemre szorul, s a megóvása egyben a nemzeti hovatartozás kinyilvánítása, performálása. Csakhogy nem mindegy, mivel van kikövezve ez az ösvény, azaz mit is jelent itt a védelem, minek az érdekében történik. Hiszen mit is védenek a honfik és honleányok ezen a mintául ajánlott, heteken át elhúzódó „végiglen” nemzeti ünnepélyen? Látszólag a magyar nyelvet (egy új, nyelvalapú nemzeti identitástól leválasztott „idegen” némettel szemben), de ezzel együtt több mást is – s ezek együtt mutatják igazán, hogy a *megvédendő nemzet* képzetébe (és ezzel együtt a nemzeti nevében elutasítandó dolgok körébe) mennyi minden belefér ekkortájt. Például nem akármilyen öltözetben vannak a résztvevők, s már a felirat eltávolítását, de még inkább az új felirat elhelyezését olyan lakoma követi, amelyen magyaros ételeket és italokat szolgálnak fel, hasonló szellemű táncokat járnak, ezeket megelőzően, a magyar felirat elhelyezésekor s egyben a lakoma indításaként Vörösmarty futótűszerűen elhíresült *Fóti dalát* éneklék.³ Azt a költeményt, amely – a későbbi nagy Vörösmarty-borverseket, a *Rossz bort* és a *Jó bort* megelőlegezve – összefonja a nemzeti védelmét a fajsúlyos politikai és társadalmi kérdéseket („Bú, szerelmek, házi gondok/ Félre most:/ A legszentebb, legdicőbbért / Most csak bort”) a (közösségi) borivással. A *Fóti dal* sok ilyen részben vagy expliciten protekcionista helyzetben előkerül ezekben az években; például az 1845. november középi nagy védegyeleti – a nemzeti protekcionizmust egészen új intézményesített és szimbolikus szintre emelő – ünnepségeknek is visszatérő epizódja a Vörösmarty-vers megzenésített változatának éneklése.⁴

3 A kritikai kiadás kommentárjait I. VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebbségi költemények*, III., Kritikai kiadás, s. a. r. TÓTH Dezső, Vörösmarty Mihály összes művei 1–3., szerk. HORVÁTH Károly – TÓTH Dezső (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 263–280.

4 A Védegyelet történetéről klasszikus összefoglalók: HORVÁTH Elza, *A védegyelet története*, Művelődéstörténeti értekezések 53 (Budapest: Révai Kiadó, 1911); KOSÁRY Domokos, *Kossuth és a védegyelet: a magyar nacionalizmus történetéhez* (Budapest: Magyar Történettudományi Intézet, 1942); Gottfried FITTBOGEN, *Friedrich List in Ungarn* (Berlin: Walter de Gruyter & Co, 2020). [A munka eredeti megjelenésének éve: 1942.]

A bordalnak ez a változata tehát a korabeliek számára is remekül belesimul az etnikai és nemzeti protekcionizmus különféle formáiba, köztük a védegyeleti mozgalomba. Nem csupán azért, amit mond – hiszen például egy szó sem esik benne arról, hogy *magyar* bor(ok) ivására biztatna a vers, noha közvetetten lehet így is érteni a szövegét –, hanem azért, mert magáévá teszi a késő reformkori bordalok egyik fontos, új, a bort és a nemzeti védelmét összekapcsoló irányát, azaz egy tágasabb kulturális mintázat része.

A szakirodalomban már ismert és előttem is többeket foglalkoztatott a késő reformkori bordal metamorfózisa: az, ahogyan a borivás a korban is nagyon népszerű szövegtípusban nem csupán egyszerű ivászat, az alkohol pusztá élvezete vagy társas együttlét lesz, hanem kerete, apropója, médiuma a közéleti vagy politikai gondolkodásnak. Vörösmartynak az imént felidézett *Fóti dala* vagy a *Keserű pohár* című 1843-as remekbe szabott betétdal a *Czillei és a Hunyadiakból*, Petőfinek a *Részség a hazáért* című verse tipikusan így emelik el az ivást az egyszerű alkoholfogyasztásról. A *Fóti dalt* újra felidézve (de a többi szövegből is bőségesen idézhetnék): a bor több, mint alkohol, nem árt, nem test, hanem lélek, a borozás pedig a honszeretet kinyilvánításának és vízióinak, de akár a nemzeti történelemhez való kapcsolódásnak az egyik legalkalmasabb közege. Persze, az már önmagában is nagyon érdekes, hogy miként hordoz társadalmi többletjelentéseket az alkohol, de még érdekesebb, hogy nem akármilyen italfajtára tapad bármilyen társadalmi jelentés: a 19. században a víztől (gondoljunk a mértékletességi mozgalmakra, a víz szerepére a nagyvárosiasodásról szóló vitákban vagy a víz – például a gyógyvizek – áruvá válására a korai turisztikai mozgalmakban) egészen az alkohol különféle fajtájáig bezáróan társadalmi, etnikai stb. sztereotípiák sokasága épült rá az italokra és az ivásra. Ezeknek a forgalmazásában az irodalom és főként az olyan műfajai, mint a bordal, élen jártak. Sőt, magának a bordalnak a neve, s hogy nem minden modern irodalmi kultúrában létezik ez a zsáner, máris sokat elmond a műfaj beágyazottságáról. Például az angol irodalomban ismerünk olyat, hogy *conviviality*, *convivial literature*, *convivial characters* és az is közhely, hogy nem mellékes az angol irodalom korai történetét indító *Canterbury Tales* felütése, amely mégiscsak egy *pubban* indul – azonban olyan műfajt, hogy *wine poetry* hiába keresünk, miközben a magyar és néhány más irodalomban magától értetődik, hogy van *bordal* nevű lokális értékkel bíró, jelentős és jelentésszerű műfaj. Számos fontos közköltészeti kutatás hívta fel a figyelmet arra is, hogy a bort dicsőítő latin diákdalok hogyan terjednek rendkívül gyorsan 18–19. századi magyar közegben, a bordal hányféle módon kötődik a sztereotipizáláshoz, s miként kapcsolódik sok szálon a nemzetről való beszédhez is.⁵

5 Lásd Csörsz Rumen István, „Vinum facit rusticum optimum latinum”, in JANKOVICS József, szerk., „Nem sülyed az emberiség!”. *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, 349–358 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007).

Csakhogy a magyar irodalomban az 1840-es években minden jel szerint a bordal műfaján belül történik még egy fontos elmozdulás azon a szövegtípuson belül, amely a boriváshoz társadalmi-politikai-filozófiai kérdéseket kapcsol. Arra gondolok, amikor az olyan szövegekben, mint Petőfi *Részegség a hazáért* című, valószínűsíthetően 1844 végén keletkezett, de csak 1845-ben közölt verse, egyenesen a hazáért hozható új áldozatként láttatta a borivást. Tudom azt, hogy a korabeliek némelyike elborzadt a szövegtől, a részegség dicsőítését és ezáltal tabusértést látott a versben,⁶ meg hogy a vers feltételes módon és játékosan veti fel a hazáért való korlátlan ivás lehetőségét, illetve hogy a nemzetért való – ebben az esetben feltételesen szélsőséges – (bor)ivás régebbre visszanyúló toposz és póz. De akkor is figyelemreméltó – mivel épp ebben az időszakban más korabeli lírai szövegeket is tudunk mellé tenni – a bor *fogyasztásának* hazafias tetteként való ábrázolása: a fogyasztás lesz a hazaszeretet kézzelfogható jele.

Petőfi verse környékén pedig látni más olyan lírai szövegeket is, ahol már egyáltalán nem mindegy az sem, hogy milyen bort fogyasztunk. Ezeknek a szövegeknek a világmépbén a rossz magyar bor ivása is jobban és meggyőzőbben kifejezheti a hazaszeretetet, mint a külföldi remek boré. Ebbe a paradigmába sorolhatók olyan ironikus versek is, mint Vörösmarty *Rossz bora*, ami – miközben rákérdez erre a logikai kapcsolatra –, valójában jelzi, hogy maga a kapcsolat fennáll. Azaz önmagában az etnicizált borivás⁷ nem képes eléggé kifejezni a hazaszeretetet, ennél még többre van szükség. Például Garay Jánosnak egy helyi látogatáskor írt, nagy sikert aratott és utóbb kötetbe is beválogatott *Szegszárdi bordala* úgy dicséri és nemzetiesíti a szegszárdi magyar bort, hogy a borivás történetén keresztül nagyívű víziót mesél el a múltban összetartó nemzetről, a széthúzó és hanyatló nemzeti jelenről és az igazi hazaszeretetről:

6 A vers fogadtatástörténetéhez lásd a kritikai kiadás kommentárját: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei. 1844. szeptember – 1945 július*, Kritikai kiadás, Petőfi Sándor összes művei 3., s. a. r. KISS József és KERÉNYI Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 358–361.

7 Az európai nemzetépítés más nemzeti logikához hasonlóan az etnicizált alkoholos italok rendszerbe állnak össze a korabeli magyar kultúrában. A magyar karakterhez kapcsolt és idealizált, éltető nedűként és egyáltalán nem pusztító, veszélyesnek, függőséget és pusztító alkoholizmust okozónak láttatott pálinka, vagy ugyancsak negatívan ábrázolt és a németekhez kapcsolt sörhöz képest jelenik meg. Már önmagában az alkohol etnicizálása, eltérő nemzet-karakterológiákhoz való kapcsolódása fontos jele lehet annak, hogy az ekkortájt mennyire intenzíven része lesz – a fogyasztói kultúra számos más területével együtt – a modern nemzetépítésnek. Ehhez lásd Alexander Maxwell, *Everyday Nationalism in Hungary. 1789–1867* (Berlin – Boston: De Gruyter, 2019).

Béla király idejében
 Még magyar volt a magyar;
 Most ezerfelé szakadva,
 Tudja isten mit akar!
 Még a bort sem issza most úgy,
 Mint az ősök idején;
 Sört iszik vagy kávélével
 Töltözik most ifju, vén.

De borunkhoz hűk vagyunk mi,
 Hűk legyünk szegszárdiak!

– biztatta a helyieket a vers.⁸

A bor etniczálása és nemzetiesítése, az egyes nemzeti borokon belüli versengés elindulása a „nemzeti bor”/ „nemzeti ital” státusáért, a nemzeti bor fogyasztása mint hazafias tett nyilvánvalóan újszerű, érdekfeszítő mintázat a bordal történetében. Jól mutathatja, hogy nem csak a műfajon, hanem egyetlen olyan életművön belül is, mint a Petőfié, mennyiféle eltérő kulturális logika húzódhat meg ebben a szövegtípusban.

Csakhogy amint a budai ifjúságnak a német feliratot erőszakkal lecserélő ünnepéből is láttuk, a *kulturális és gazdasági protekcionizmus* megjelenése nem korlátozódik sem Petőfi, sem Garay versére: ez a gondolatmenet amellet érvel, hogy az a fajta, a bordalon belüli elmozdulás, amit eddig megmutattam, valójában egy nagy, az 1840-es évek közepének közgondolkodását alapjaiban felforgató, s az irodalmi alkotás-, közvetítés- és befogadásmódok (például a költői nyelv és világkép) logikájában is mély változást eredményező újszerű kulturális magatartásminta eredménye (ami a maga során Petőfi nagyságrendű szerzők költői szótárának változásától egészen a kanonizációjáig terjedő elemi kérdéseket vet fel). A *Fóti dal*, de főként a *Részség a hazáért* vagy a *Szegszárdi bordal* ugyanis nem csupán bordalként függ össze, hanem az úgynevezett nemzeti protekcionizmus kulturális mintázatát érvényesítő szövegek-ként, amelyek a maguk során ebben az értelemben kapcsolódnak szervesen sok más korabeli lírai és nem lírai szöveghez.

2. A gazdasági és nemzeti protekcionizmus kulturális mintázatának csábítása az 1840-es évek közepének magyar irodalmában

A 19. század nemzeti protekcionista mozgalmait, amelyek a nemzeti védelmére szólítottak fel, nemegyszer szokás pusztán gazdasági vagy gazdaságtörténeti érdekelttségű jelenségekként kezelni. S noha sok igazság van abban, hogy részei a sza-

⁸ Garay műve eredetileg a Pesti Divatlapban jelent meg, gyorsan népszerű lett, Thern Károly zenésítette meg; a *Viszontlátás Szegszárdon* című munkával együtt önálló kiadványban is napvilágot látott.

badkereskedelem és protekcionista gazdasági filozófiák és gyakorlatok közti szétágazó vitáknak, érdemes arra figyelni, hogy ezek a gazdaságtörténeti és gazdasági eszmetörténeti jelenségek hányszor ágyaztak meg a *védelemre szoruló* nemzet képzetének. Eközben meg legalább ennyiszor tetten érhető, hogy a védendő nemzetről alkotott kulturális gyakorlatok sokfélesége erősítette fel és tette sikeressé ezeket a gazdasági gondolkodásmódokat, intézményeket vagy cselekedeteket. Magyarországon sincsen ez másként: a magyar irodalomtörténetben hajlandók vagyunk Petőfi *Védegyleti dal* című versét pusztán efemer, másodrangú költeményként, egy politikai-gazdasági intézményesülés mozgalmi szövegeként olvasni, noha ez a vers egyszerre következménye, része és oka annak az érdekesítő, a teljes Petőfi-életművet többféle módon behálózó kulturális mintázatnak, amely forradalmasította a nemzethez való viszonyt az 1840-es évek elején-közepén. A protekcionizmusnak arról a kulturális mintázatáról van szó, amely fogékonná tette a magyar közéletet Georg Friedrich List közgazdaságtani gondolkodására és személyére, illetve ennek a gondolkodásnak a gyakorlati megvalósulását ünnepelte az iparvédegyleti mozgalomban. Viszont List és a Védegylet azért lehetett sikeres, mivel a nemzeti ipar, a gazdasági érdekközösségként felfogott nemzet vagy a kis nemzetek önszerveződő védelme eleve már jóval többet és mást is jelentett, mint pusztán gazdasági kérdést, illetve a gazdasági kérdés eleve tágas, társadalomszervező erővel bíró mintázat volt. Amint ebben a rövid gondolatmenetben is érvelek, belefért ebbe a nemzeti ital képzetétől és védelmétől a nemzeti dohány védelmén, a nemzeti karakterért való aggodáson át egészen a nemzeti irodalom, opera, színház és nyelv védelméig rengeteg, a mindennapokat ezer szállal átszövő, s épp ezért sokakat izgalomba hozó kérdés.

Ennek a tágas mintázatnak az egyik legérdekesítőbb formája már részben a Védegylet indulása előtt az, amikor a megvédendő nemzeti fogyasztására biztatnak, illetve a fogyasztást magát tekintik a védelem legjobb formájának. A *Részegség a hazáért*, de főként Garay bordala látványos példája ennek: jó magyarnak lenni egyet jelent a jól („nemzeti módon”) megválasztott fogyasztással. Különösen érdekesítő, hogy ennek a kulturális mintázatnak hányféle változata van a szelektív fogyasztásra való biztatástól egészen a szelektív elutasítás sokféle válfajáig, amely mögött szintén a nemzeti/etnikai protekcionizmus áll.

Petőfitől *A külföld magyarjaiban* épp ez a fajta szelektív elutasítás érzékelhető: rossz helyen, rossz időben lenni és rosszul fogyasztani. A fogyasztás itt nemcsak a konkrét javak vásárlása, hanem attitűd, szellemiség, érzésvilág, a dolgokhoz való hozzáállásnak, kötődésnek, az érzelmi azonosulásnak összetett rendje. A legnagyobb vád az úgynevezett abszontista, külföldön tartózkodó magyar főnemesekkel szemben, hogy a rossz helyen, rossz időben való tartózkodásuk a hűtlenség egyik súlyos formája: nem adnak, hanem elvesznek, nem azonosulnak, hanem távolságot tartanak, nem együttéreznek, hanem idegenné válnak. *A külföld magyarjai* átokvers-

ként a rossz fogyasztásról szól: a honi bevételek külföldi elköltése egyenesen főbenjáró vétek, a nemzet ellenében elkövetett bűn, ami szimbolikus kiátkozást érdemel a jelenbeni honból, de az örökből is – ember és Isten ellen való etikátlan cselekedet Petőfi versének a belső logikájában. *A külföld magyarjai* szerint akkor lehet „a hon magyarjának” lenni, ha időben, térben azonosulok vele, belakom s egyben – bármilyen szerény is lenne – fogyasztom, amit ad. Efelől a szemlélet felől sem tekinthető véletlennek, hogy – miközben Petőfi is tervez külföldi utat –, számos íróársától eltérően végül szinte programszerűen kezdi el bejárni, belakni és intenzíven megírni mindazt, amit saját nemzeti térnek tart.⁹ S persze ezek a szövegek – *A külföld magyarjaihoz* és sok más, protekcionista mintázatra épülő korabeli szöveghez hasonlóan – segítettek felépíteni és megszilárdítani azt az identitásmintázatot, hogy valaki akkor egy nemzet tagja, ha *nem* egy másiké, s az, hogy melyiknek a tagja, azon dől el, hogy melyikkel azonosul. Az pedig, hogy melyikkel azonosul, onnan is felismerhető, hogy mit és hogyan fogyaszt (akár a szó szoros, akár közvetett értelmében, például milyen kulturális vagy politikai tartalmakat, milyen nyelven stb.). Mindezt azért is fontos érzékelni, mivel abban az új paradigmában, amely a nyelvhez és kultúrához kötötte a nemzeti identitást, ekkortájt, az 1840-es években még nem feltétlenül eleve adottként, hanem gyakran választási, döntési lehetőségként jelent meg igen sok többnyelvű, komplex kulturális helyzetben levő egyén számára az, hogy melyik nyelvvel és milyen kulturális tényezőkkel azonosuljon. Az 1844-es nyelvtörvény előtt és az azt követő években az anyanyelv képzete és ideálja még nem feltétlenül eleve adott, hanem választás, döntés, szocializáció kérdése is.

A külföld magyarjaiban a szerény, szenvedő, beteg, vért síró, koldussá tett saját nemzet védelméről elmondott stigmatizáló, több szinten épülő átok az abszentistákra úgy is olvasható, mint a nemzeti hűség új, negatív etikája: a hűséges honfi idejét, figyelmét, pénzét nem fordíthatja másra, mint hazájára. Ha mindezt a külföldre fordítja, a külföld magyarja lesz, nem a saját hazájáé.

Abban, ahogyan a saját (nemzeti) védelmét az idegen fogyasztásához képest építette fel, Petőfi verse nem egyedülálló 1844-ben, s megszólíthatóságát részben az is adja, hogy hozzászövődik más szövegekhez, együtt vehető szemügyre velük. Például Vajda Péter *Dalhonjában*, annak az 1844-ben (azaz Petőfi verse előtt) megjelent negyedik kötetének harmadik, *Szerelem-dalok* címet viselő ciklusa tartalmaz egy *Hölgyek* című, a magyar nők elkorcsosulását elpanaszló költeményt, s ennek a protekcionista versbeszéde az elhibázott, külföldet utánzó és a külföldi termékeket előnyben részesítőket stigmatizáló alaptörténetébe ágyaz be egy, a *saját természetéről és az etikus nemzeti fogyasztásról* szóló szálát is. Sok más protekcionista logikájú

⁹ Készülő kismonográfiámban önálló fejezet foglalkozik azzal, ahogyan Petőfi protekcionista módon és logikával felfedezi, belakja, megteremti, létrehozza a nemzeti tájat és mintegy annak a „fogyasztására” biztat.

korabeli szöveghez hasonlóan ez úgy stigmatizálja a divatot, hogy eközben csak azt nevezi negatív értelemben vett divatnak, ami a külföldhöz, az idegenhez kapcsolható. A saját itt soha nem a divat nevet viseli, hanem *természet(es)*, magától értetődő – szemben a mesterkéltként, másként, idegenszerűként bemutatott divattal. Ebben az összefüggésben lesz egyfajta természeti törvény státusa Vajdánál a saját, a nemzeti fogyasztásának:

Majom világ a m'énk, divatbábok vagyunk,
 Itthon minden gyöngyöt szedetlenül hagyunk;
 A rút részvétlenség miatt majd megfagyunk...
 Rideg, érdektelen kebelünk és agyunk.

Árvákká lettünk már a saját hazában,
 Árvák az énekben és dalok honában,
 Árvák a honfiak tetteknek számában,
 Legárvábbak magyar nők koszorújában.

Saját hangot hallat minden a világon,
 A pinty, a cinke, gerle s szajkó a faágon
 Farkas az erdőben, bárány a fűpázsiton,
 Csak a magyar nő szól idegen hangokon.

Saját gyapját hordja minden birka és juh,
 Saját honában megmarad a kenguru
 A szél határozott irányban tombol, fú...
 Csak a szegény magyar hazafi szomorú;

Mert nem lát honában magyar hölgyköröket,
 Nem élvezhet nőekkel magyar örömeiket...
 Irigyleni tudná magát a törököt,
 Kibe a majmolás ördöge nem szökött.

A vers logikája szerint miközben a férfiak honszeretők, a vers hölgyei még nem képesek erre, sőt ezt az állapotot „hűtlenségként”, azaz egyszerre érzelmi-jogi-adminisztratív tabuként írja le. Ugyanis a hazát úgy képzelel el, mint amelytől a polgárai mindenüket – nem csak javaikat, hanem tulajdonságaikat, egész identitásukat – származtathatják, s a hozzá való hűséget csak valamiféle intenzív, maximalizált fogyasztással és fogyasztói hűséggel képesek kifejezni:

Édes szép asszonyom, kérdezlek, felelj rá...
 Mindened, amid van, nem e haza adá?
 Testedre az ezer bájat nem ő raká?
 Lelked szépségekkel nem-e ő ruházá?

És kérdem, mi okbul vagy hozzá idegen,
 Miért nem viseled javát hő szíveden?
 Mért nem hangoztatod beszédét nyelveden?
 Hűtelenség feltját mért hagyod lelkedzen?

Ruháidnak éppen nincs magyar szabása,
 Pedig bennök a nő-sasnak volnál mása,
 Egészen párisi hajfürtid fonása,
 Francia ajkadnak hangja mosolygása.

Ékszeredet Bécsből Parisbul hozattad,
 Magyar jövedelmed érte mind od'adtad,
 Csipkédet brüsseli gyárban csináltattad,
 Ruhádat Lyonban szövétéd, fonattad.

Nincsen nálunk varga, hogy cipőt csinálnam
 Nincs táncmester, aki elég jól ugrálna,
 Nincs nő, célszerűleg, aki zongorálna,
 Nincs szabó, mértéket, aki jól találna.¹⁰

Nem sok olyan magyar lírai szöveg van a reformkorban, amelyben a nőket egyenesen korcsnak/elkorcsosultnak neveznék. Nos, ez egy ilyen súlyos szöveg, amely a Petőfi *A külföld magyarjaihoz* című versében megfogalmazott átkaival nagyjából egyidőben mutathatja, hogy milyen erős érzelmi töltete lehetett a protekcionista versbeszédnek, meddig lehetett elmenni nem csupán a nemzeti protekcionizmus biztató, csábító világgképének felépítésében, hanem egy stigmatizáló, a nyilvános megszégyenítésre (*public shaming*) rájátszó rész-/almintázat kimunkálásában is. Az, hogy a nyelv, az öltözködés, az étkezés, a tánc és a zene nemzeti protekcionizmusa egyszerre, együtt van jelen ezekben a versekben, érzékletesen mutathatja, hogy együtt kellene látnunk a nemzeti nyelv, zene, táj, öltözködés, étel, ital védelmének és egyben kimunkálásának folyamatát a nemzetépítés korabeli történeteiben, még akkor is, ha részleteikben ezek nem tökéletesen szinkron és egyforma természetű folyamatok.

Vajda verse is jól érzékelteti, hogy 1840–1844-től kezdődően azért jelenhetett meg és válhatott a korabeli líra versbeszédében és világgképében is a protekcionista mintázat annyira erőssé és változatossá, mert a védvámokról (és persze egyben a gazdasági szuverenitásról) szóló közéleti viták, ezek intézményi kudarca nyomán a Védegyelet megalapítása, a körülötte megképződő rendkívüli feszültségek, dilem-

¹⁰ VAJDA Péter, *Dalhon*. IV. füzet (Emich Könyvkereskedése, 1844), 89–96. Új kiadás: VAJDA Péter, *Művei*, vál. szöveggond., jegyz., MUDRA Viktória–ZÁKÁNY TÓTH Péter (Budapest: Kortárs Kiadó: 2004), 745–747.

mák, illetve Friedrich List protekcionista eszményeinek virális terjedése minden korábbinál erőteljesebben kapcsolta össze a nyilvánosságban a *mi tesz valakit sajjáttá/magyarrá* (illetve mi tesz egy nemzetet nemzetté) kérdését a protekcionizmussal általában és a gazdasági protekcionizmussal különösen.¹¹

A magyar irodalomtörténet mindebből eddig főként már a korábbi évtizedekből komoly szerepet játszó nyelvi kérdést érzekelte mérvadónak (azaz a nyelvnek és a nemzetnek a korábbi évtizedekhez képest is jóval erősebb összekapcsolását), s emiatt a Védegyletet – s a nemzeti védelemnek a kulturális mintázata, amelybe az beilleszkedett és amelyet felerősített – inkább csak mint pontszerű, tematikusan érdekes, irodalomtörténetileg csak elszigetelten releváns jelenséget hozta szóba (például Petőfi *Védegyleti dala* tárgyalásakor).¹² Nyilván a protekcionista versbeszédben is előkerülő toposzok egy részét korábról is ismerjük a „magyarok Istenétől” egészen a „luxus megvetésének” legutóbb S. Laczkó András által egy Garay-versben érdekfeszítően elemzett kulturális paneljéig.¹³ Csakhogy az 1840-es évek elején és közepén ezeknek a korábbi toposzoknak is teljesen új keretet és felhajtóerőt ad a gazdasági és nemzeti/etnikai protekcionizmus összefonódó eszménye, s ennek jó példája lehet Lisznai Kálmánnak a korábbi év irodalmi mozgalmaira is visszautaló és az íróársai szerepét a protekcionista mozgalmakban kultizáló, Petőfit nyilvánosan megszólító verse 1845. májusából. Ebben összecsúszik a nemzetiesített bordal, a nemzetiesített bibliai történetek és az unió politikai ambíciója, és szép példája lehet annak, hogy „a magyarok Istene” (illetve a kiválasztott nép) toposzának miként ad új értelmet és töltetet a protekcionizmus. Egyben elgondolkodtat azon is, hogy tény-

11 List érintett munkái: Georg Friedrich LIST, *Das nationale System der politischen Oekonomie* (Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag, 1841); Georg Friedrich LIST, *A' politikai gazdálkodás nemzeti rendszere*, ford. SÁRVÁRY Antal (Kőszeg: Nyomatott Reichard Károlynál, 1843); Friedrich LIST's, *gesammelte Schriften*, szerk. Ludwig Häusser (Stuttgart – Tübingen: Cotta, 1850). A róluk szóló fontosabb nemzetközi szakirodalom: W. O. Henderson, *Friedrich List. Economist and Visionary, 1789–1846* (h. n.: Frank Cass, 1983); Eugen WENDLER, *Friedrich List (1789–1846). Ein Ökonom mit Weitblick und sozialer Verantwortung* (h. n.: Springer Gabler, 2013); Harald HAGEMANN – Stephan SEITER – Eugen WENDLER, szerk., *The Economic Thought of Friedrich List* (Abingdon, Oxon – New York: Routledge, 2019); Eugen WENDLER, *Friedrich List as a Railway Pioneer in the USA. The Little Schuylkill Railroad in Pennsylvania – a German-American Pioneering Achievement* (h. n.: Springer, 2021). A hungarológiai vonatkozásokhoz lásd: FITTBOGEN, *Friedrich List in Ungarn*.

12 Lásd a kritikai kiadásban (PETŐFI, *Összes költeményei. 1844. szeptember – 1945 július, 372–378.*), illetve Kerényi Ferenc kritikai életrajzában: Kerényi Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: kritikai életrajz, 2.*, javított kiadás. (Budapest: Osiris Kiadó, 2022).

13 S. LACZKÓ András, 2022. „A reklám helye: A védegyleti agitáció és Garay János Iparvédegyleti dala”, *Verso* 5, 1. sz. (2022): 49–69. Uő. a gazdaságilag hasznos képzetének az 1840-es évek eleji nemzetértelmezésekben játszott szerepéről és ezek lehetséges eszmetörténeti háttéréről: „Pénz, fukarság, alku és honszeretet: Vörösmarty Mihály Honszeretet című versének értelmezési kontextusáról”, *Verso* 3, 1. sz. (2020): 9–50.

leg pontszerű-e és csupán a védegyeleti mozgalomra redukálható-e időben és hatásban a nemzeti protekcionista gondolkodásmód (például jóval a konkrét védegyeleti mozgalom elcsitulását, erodálódását követően ez a jelentésárnyalat nem játszott-e bele olyan szövegek sikerébe és vonzerejébe is, mint Petőfi *Nemzeti dala* vagy *A magyarok Istene*.) A Lisznyai-monográfiájában a verset elhelyező Szilágyi Mártonnal csak egyetérteni lehet abban, hogy Lisznyai episztolája a generációs szolidarizálásnak és Petőfi sztárolásának fontos, több kortárs ellenszenvét és iróniáját kiváltó gesztusa.¹⁴ Ennek a gondolatmenetnek a nézőpontjából viszont nem mellékes, hogy a korábban induló és már befutott Lisznyai a fiatalabb és a Vahot körében szintén ismertnek számító Petőfit a protekcionizmusnak a védegyeleti mozgalomban bevetté vált logijával és nyelvvel dicséri az egekig. A kiválasztott nép toposzára pedig úgy építi rá a kiválasztott zseniális költő imázsát, hogy a teljes vers a tökéletes nemzeti fogyasztásról szól, a nemzeti zseni (és szerkesztője, a szembedicsérésből nyilván már ekkor kihagyhatatlan Vahot Imre) mintaképe az etikus nemzeti fogyasztónak. Az irodalmi zsenialitás, a nemzeti szellem és a fogyasztás zavartalanul van együtt, egyben:

Méltó társa valál Vahot / Imrének, / Az igazi magyar élet /Hívének.
 / Mert ha talán ti rajtatok / Állana, / Még Jupiter is atillát / Hordana.
 / S a széles ég magyar divat- / Lap volna, / Melyben / honfidalt Szent
 Dávid / Dalolna. / Forró napsugár lenne a / Pennája [...] // Zeng tovább-
 bá a nagy alföld / Síkjait, / A tősgyökös népeletnek / Titkait / S légyen
 lantod egyszersmind kedv / Forrása, / S zengd, mi a magyar legősibb
 / Szokása, / S borból, hogy meg ne ártson, / Mint igyék, / Melyben
 a kedv lelkesítő lángja ég. / Úgyis sokszor hallottam azt / Beszélni: /
 Anakreon onokája / Petőfi. // [...] azt mondád, nincs jobb a nektár /
 Édinél / Maga az öreg Isten is / Azzal él. [...] felőled úgy forog a / Hírke-
 rek: / Kancsó mellett csinálsz legszebb / Verseket. / Így hát kelyheddel
 szünetlen / Készen állj: / Érdekében áll a honnak / Hogy igyál.¹⁵

Lisznyai verse szerint Petőfi a tökéletes nemzeti fogyasztó, ugyanakkor az ideális nemzeti termék is; mintapéldája annak, amit a védegyeleti és általában a nemzeti gazdasági protekcionista mozgalmak szorgalmaztak. Csakhogy miközben az iparvédegyeleti mozgalom nyilvánvalóan elsősorban a honi ipar védelmében látta a nem-

14 SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*, Vitae 3 (Budapest: Reciti Kiadó, 2021), 59–60. Petőfi sikeréhségére és az irodalmi kapitalizmus működésére érzékeny irodalmi tevékenységéhez lásd Margócsy István klasszikussá vált értelmezését, monográfiájának *Petőfi és az irodalmi gépezet* címet viselő fejezetét: MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet* (Budapest: Korona Kiadó, 1999).

15 LISZNYAI Kálmán, „Petőfi Sándorhoz”, *Regélő Pesti Divatlap* 1845. július 3., 430–432.

zet felvirágoztatását, az önálló nemzeti gazdaság s ezzel együtt a nemzeti jólét és karakter megteremtésének zálogát, a Petőfiéhez, Vajda Péteréhez vagy Lisznyaiéhez hasonló szövegek visszatérő módon hívják fel a figyelmünket három típusú irodalmi összefüggésre. Mindenekelőtt arra, hogy az irodalom mennyire erős közege a nemzeti protekcionizmusnak, mennyire markánsan hordozza, szórja, árnyalja, módosítja ezt az 1840-es évek közepére elképesztően népszerű eszményt, új politikai–társadalmi–gazdasági–kulturális divatjelenséget. S noha ennek a jelenségnek az egyik katalizátora, a Védegyleti mozgalom csapásiránya tényleg távolról sem irodalmi természetű, ez félrevezető lehet, hiszen azt sugallhatja, hogy itt valamiféle gazdaság–társadalmi természetű ideálról van szó. Épp a megmutatott szövegek érzékelhetetik, hogy itt egy olyan gondolkodási és cselekvési keretről van szó, amelynek maga a Védegylet is csak része, előzményei és hatásai is messze túlterjednek azon, az irodalom nem csupán hordozója, hanem aktív megteremtője, éltetője, forgalmazója, hasznélvezője ennek. S ilyenként bizony a nemzeti gazdasági protekcionizmusnak poétikai következményei is vannak bőségesen, a három vers eltérő karaktere mutathatja, hogy milyen változatos hangokon szólalhat meg ez a kulturális mintázat: Petőfi, Vajda Péter és Lisznyai Kálmán versei rokonok egymással, de távolról sem ugyanazt és ugyanúgy mondják azt, amit mondanak.

3. Az irodalmi nemzetépítés fordulata az 1840-es évek közepén: a gazdasági protekcionizmus és a hétköznapi irodalmi nacionalizmus szervesülése a hazafias konzumerizmusban

A Védegylet és a protekcionizmus valójában egyszerre volt eszköze, lehetősége és médiuma a modern kulturális nemzetszemlélet tömegmozgalommá válásának. Mindaz, ami az 1840-es évekig főként egy szűkebb irodalmias elitnek a nyelvhez kötődő eszménye, az innentől kezdődően elképesztően nagy nyilvánosság érdeklődésére és azonosulására számot tartó, menő, divatos új ideál lesz. A protekcionista minta és az általa sugallt nemzeties etikus fogyasztás szerénységre buzdító közösségi eszménye a kulcsa annak, hogy tömegek azonosulhassanak a nemzet élményével: megélik, magukévá tegyék és maguk által is támogathatóknak érezhessék a fogyasztás révén a nemzetit. Noha a közélet politikai szférájában megosztónak bizonyult a gazdasági protekcionizmus, maga a nemzeti protekcionizmus eszménye minden korábbinál könnyebb azonosulási felületet ajánlott számos társadalmi csoport számára. Csak néhány szórványos és eltérő példával szemléltetve a helyzetet: gondoljunk a nők szerepére a nemzeti divat eszményének elterjedésében,¹⁶ egyes régiók (például az Alföld)

¹⁶ LUKÁCS Anikó, *Nemzeti divat Pesten a 19. században* (Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2017).

felértékelődésére a szülőföld és honszeretet új kultuszának kimunkálásában,¹⁷ a folklórszövegek és a paraszti kultúra kultuszára az irodalmi népiesség (vagy nép-nemzeti) mint az egyik legfontosabb új irodalmi protekcionista eszmény létrejöttében. Mindezek jól érzékeltethetik, hogy a protekcionizmus nagy sikere épp a *hétköznapi nemzetiesítési* igényéből és kísérletéből is fakadt, a protekcionista mintának ezek a Védegylet körüli formái szorosan összefüggtek a modern hétköznapi nacionalizmus terjedésével/terjesztésével.

A hétköznapi nacionalizmus kérdése igazi paradigmaváltást hozott a modern nemzetépítés nemzetközi kutatásába az utóbbi évtizedben több értelemben is: felhívta a figyelmet a hétköznapi szerepére a nemzeti mobilizációban, árnyaltabbá tette az „irodalmias” nemzetépítés kérdését, s ebben a módszertani perspektívában az állampolgárok már nem csupán a nemzetépítés passzív elszenvedőinek látszottak.¹⁸ A hétköznapiság szerepét hangsúlyozó módszertani gondolkodásban a nemzetépítés napi interakciókból épül fel, s azért lett vitatott a hétköznapi nacionalizmus korai sláger-módszertana, Michael Billig „banal nationalism”-je,¹⁹ mert az olyan hétköznapi eseményekbe, tárgyakba, tranzakciókba kódolt nemzetépítést, mint például a bankjegyek, a zászlók, a nemzeti színek stb. használatát alapvetőnek tartotta, de némiképp lenézte. A hétköznapi nacionalizmus fontosságát hangsúlyozók és a nemzetépítést alapvetően az elitek és elit médiumok (például magasirodalom, művészet, filozófia) által hordozott és megérthető jelenségnek tartók között nem ritkán látni a feszültséget. Bizonyára érzékelhető, hogy ez a gondolatmenet épp a kétfajta gondolkodásmód és érvelés hibridizációjára, átmeneteinek, közös pontjainak megteremtésére törekszik. Az irodalomtörténet hagyományosan nyilván azt a megközelítést preferálta, amelyben az irodalmi szövegek kitüntetett szerepet játszottak a nemzeteszmé hordozásában, forgalmazásában, népszerűsítésében, újraértésében.²⁰ De épp

17 Lásd ALBERT Réka, *Le „paysage national” hongrois: genèse d’un imaginaire aux XVIIIe–XXe siècles* (Budapest: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 1998), illetve T. SZABÓ Levente, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom* (Kolozsvár: Komp-Press, 2008), 13–99.

18 A kérdés gazdag és szerteágazó szakirodalmából: Rogers BRUBAKER et al., *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* (Princeton: Princeton UP, 2006); Maarten Van GINDERACHTER, *The Everyday Nationalism of Workers. A Social History of Modern Belgium* (Stanford: Stanford UP, 2019); Andreas STYNEN et al., szerk., *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History* (London – New York: Routledge, 2020); Debajyoti BISWAS et al., szerk., *Global Perspectives on Nationalism. Political and Literary Discourses* (Abingdon, Oxon – New York: Routledge, 2022).

19 Michael BILLIG, *Banal Nationalism* (Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: SAGE, 1995). Saját korábbi írásom a hétköznapi nacionalizmus témakörében: T. SZABÓ Levente, „Egy tárgy nemzetiesítési kísérlete: stratégiák, kontextusok és határok egy értelemadási folyamatban”. *Korunk* 18, 1. sz. (2007): 133–52.

20 Ennek rendkívül színvonalas és fontos példája S. Varga, Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005).

az általam korábban felidézett szépirodalmi alkotások érzékeltethetik, hogy mekkora forradalmat jelentett az 1840-es években a hétköznapi nacionalizmus feltűnése. A nemzeti bor, nemzeti színek, nemzeti pénz, nemzeti táj, nemzeti étel vagy ital, nemzeti dohány, nemzeti karakter, nemzeti zene, nemzeti öltözet kérdése és használata – hogy csak néhány evidens és visszatérő témára utaljak ennek az évtizednek az elejéről-közepéről – megkerülhetetlen, tömegeket lázba hozó, a mindennapi interakciók részét képező dolgok voltak, amelyek elkerülhetetlenül felbukkantak az irodalmi szövegekben. Azáltal viszont, hogy az irodalom részévé váltak, gyakran az irodalom teremtette meg, forgalmazta, közvetítette a nemzetépítésnek ezeket a hétköznapi mozzanatait, s nem egyszer rajta keresztül váltak fontossá – vagy épp az irodalom vált fontossá azáltal, hogy megjelenítette őket.²¹ Ez a szervesség megkerülhetetlenné teszi a hétköznapi nacionalizmusnak a nemzeti protekcionizmusban játszott szerepét.

Azáltal, hogy becsatornáztta a kapitalizmust és megteremtette a *hazafias konsumerizmus* csábos, sokak számára vonzó és elérhető logikáját, illetve a nemzeti megélését, a vele való azonosulást hétköznapi, sokak számára ismert, a természetes környezetük szerves részeként megélt gyakorlatokhoz kötötte, a nemzeti protekcionizmus kiterjesztette a nemzeti kulturális repertoárját és piacát az 1840-es években, hirtelen *mindenki közös ügyének* tudott tűnni, ilyenné tudott válni. Nem kevesebbet állítok tehát, mint azt, hogy a protekcionista minta a nemzeti költészet modernizációját, az etnikai nemzetfogalom igazi forradalmát, újszerű, tömeges vonzerejét, csábos kiterjesztését hozta el. Elég csak azt végig gondolni, hogy milyen új poétikai mozgásteret, illetve keretet jelentett ez az olyanok számára, mint Petőfi, aki maximálisan élt ezzel a lehetőséggel: gondoljunk a nemzeti szótárának a kiterjesztésére a különféle lírai műfajokban, az útleírások új divatjára nála és másoknál (aminek a tétje a honi megszerettetése, a hazai táj domesztikálása/belakása) stb.

Érdemes elidőzni ennél egy összetett példa erejéig. 1844. májusában a kísérletező kedvű, a későbbiekben a fényképészettel is kacérkodó Roth Imrét rója meg a Honderű, hogy a pesti német színpadon tartott nagy sikerű ködfátyolkép-előadásában nem honi tájakat (vagy magyar tematikát) használ, noha „hazai művész”

Nem kevés tetszéssel fogadtattak a ködfátyolképek, melyeket Roth akadémiai festész úr már két estve mutogatott volt a pesti német szín-

21 Csak egyetlen példával szemléltetve ezt: Garay János 1845-ben, az *Életképek*ben közölt *Magyar leány dala* például egyenesen normatív módon ábrázolta, hogy milyen lehet az igazi honleány, hogyan viselkedhet, hogyan vásárolhat, hogyan hozhat párkapcsolati döntéseket, s elhibázott döntések esetén rajta is múlhat a nemzet sorsa. („Magyar leány vagyok / Szeretni lélkesen; / Szeretni hű ifjat tudok; / Szeretni hön, mint láng a lángot, / Szeretni lelkesen; / De kit szívem választ magyar fi / És honfiú legyen. [...] Magyar leány vagyok, / Mást tűnök, *honit* pártolok / A könyv, mely lelkelem nemesíti, / Rosszabb-e, ha magyar? / S a honi kelme, melyet öltök, / Tán rútabbul takar?” *Életképek* 1845. január 18., 117–118.)

padon, s melyek Döbleréinek igen-igen sikerült utánzásai. Kívánatos volna, hogy Roth úr, mint különben is hazai művész, előadásait magyar tájak vagy más tárgyak rajzaival érdekesítné.²²

De a Honderűhöz képest sok tekintetben más irodalmi-kulturális pozíciót elfoglaló Életképek 1845. márciusában is hasonló módon panaszkodott arról, hogy kevés kivétellel külföldi kiadványokhoz kell fordulni, ha a magyar táj megjelenítéseit kívánná valaki ajándékozni ismerőseinek, szeretteinek, s a nemzeti táj programszerű ábrázolását szorgalmazta:

Sajnálattal kell említenem, hogy mi magyarok semmiféle eredeti albumokkal – Heckenast *Gratiák és hősök képtárán* és Kilián *Nemzeti képcsarnokán* kívül – metszetgyűjteményekkel sat. nem kedveskedhetünk szépeinknek. Szatmári Erdélyt kezdé el képekben kiadni; de ez is a részvétlenség miatt aligha meg nem akad. Magyarországnak ha szép tájképeit akarjuk látni, az angol Hering munkái és más külföldi gyűjteményekhez kell nyúlnunk. Ki ajándékozand meg minket magyar táj-, viselet-, genre-képek sat. gyűjteményével?²³

1845 augusztusában, egy, a pesti műkiállításról írott beszámolóban ugyanígy kesergett a Társalkodó, amely Markó Károly festészete kapcsán vetette fel, hogy az itthon eléggé meg nem becsült művész nemcsak külföldön él, hanem olasz tájakat fest s ez kétszeresen káros. A magyar tájakat ábrázoló festmények ugyanis jobb színben tüntethetnék fel, mintegy „megvédenék”, megszépítenék a külföld szemében Magyarországot, de olyan médiumokként is szolgálhatnának, amelyek megerősíthetnék a magyarok ragaszkodását, honszeretetét, önismeretét, tudatosítanák a *saját* tájak nagyszerűségét:

ő elfordult hazájától festészeti remekeiben, mert a szellem, mely e műveket átittheti, nem magyar, s e művek nem ábrázolnak magyar tájakat. Mi egészen más színben tűnnének fel a külföld előtt hazánk gyönyörű vidékei, eget verdeső bércei, nagyszerű rengetegei és rónái, hatalmai folyói s tavai, regényes zuhatagai s tengerszemei, festői halmai, s meglepő fekvésű városai s falvai: ha ily remek ecset örökítené azokat a művészet ihlette vásznakon! De így ismétlenek maradnak, és midőn véreink legtöbbször előtt is rejtély marad a természeti kincsek nagy száma, mellyel megáldott e drága föld.²⁴

22 Honderű 1844. május 25., 685.

23 CSATÁRY OTTÓ, „Irodalmunk jelen állapota”, *Életképek* 1845. március 29., 409.

24 Neý [Ferenc], A pesti műkiállításról, *Társalkodó* 1845. augusztus 31., 277.

A hazai tájak vindikatív és protekcionista igénye jól tetten érhető az irodalom felől is, s messze vezetne azoknak az 1840-es évekbeni irodalmi vitáknak a részletes felgöngyölítése, amelyek ezt az igényt tűzték ki célul vagy az idegen tájak ábrázolását kérték számon valamelyik alkotón. Például efelől is olvasható Petőfi egy sor olyan verse és prózai szövege, amelyek egyre szisztematikusabban, egyre programszerűbben jelenítettek meg honi tájakat, honi élményeket, s egyértelmű jelek vannak arra nézvést, hogy ezek az ábrázolások egyre nagyobb olvasóközönség számára szolgáltak a nemzeti táj új mediális tapasztalataiként, amelyekkel azonosulni lehetett. Például az 1842-es, a hazát a szűk szülőföldhöz kötő *Hazámban*hoz képest egészen látványos az, ahogyan az évtized közepére az Alföld Petőfinél is a nemzet szimbolikus helyszínévé válik s ezzel együtt a Kárpátok is lassan beépül abba a tájpoétikába, amelyben ezek a helyszínek többet és mást jelentenek, másfajta téttel bírnak, mint a saját szülőföld megverselése.²⁵ Például *A csárda romjainak* a panoramikus felütése már nem csupán együtt említi az Alföldet és Felföldet (azaz a Kárpátokat),²⁶ hanem az utóbbit barátságosabban, némely korábbi szövegekhez képest kevésbé stigmatizálóan kezeli.²⁷ S noha a vers a Felföldről gyors perspektíva-váltással vissza is tér az alföldi romos csárdához, de az itt egyenesen az új *hétköznapi nemzeti mitológia* jelképe lesz: minden köve a magyar történelem emblematikus eseményeire emlékeztet, mintegy azokból vagy azokra épült, s noha az idő vasfoga újra kikezdte, most a költői képzelet és akarat folytán épül újra. Olyan hely (pontosabban csárdaként igazából nem-hely, köztes hely), ahol bárki megtalálhatja magát és saját történetét, egyesek a régmúlttal azonosulhatnak, mások a demokratikusabb közelmúlttal: a vers által tiszta szívűnek nevezett hétköznapi hősökkel, a vándorlegénnyel, az üveges zsidóval, a drótostóttal,

25 A kritikai kiadás alaposan áttekinti Petőfi Alföld-ábrázolását és behelyezi a korabeli Alföld-ábrázolások kontextusába (PETŐFI Sándor, *Összes költeményei. 1844 január – augusztus*, Kritikai kiadás, s. a. r. Kiss József – Ratzky Rita – G. Szabó Zoltán [Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983], 363–369). Mai szemmel épp a nemzeti táj létrehozásának a különféle médiumokban egyidőben történő, gyakran egymásra támaszkodó vagy egyenesen egymásra utaló folyamata felől is újra lehet ezeket a szövegeket és a róluk szóló szakirodalmi hagyományt gondolni. Ennek a folyamatnak nagyobb léptékű kerete a táj mint kulturális konstruktum létrejötte: RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténete. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”* (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2022).

26 Érdemes figyelni arra, hogy ebben a Felföldben még nincsen benne a Kárpátok nagy része, illetve, hogy itt a hazai „felföld” világirodalmi utalásként is olvasható, a skót Felföld egyfajta megfelelőjeként. Az előbbi vonatkozáshoz lásd: „Hazánknak azon téres tágas része, mely a Mátra hegyektől fogva délre esik a Duna partjáig, közbeszédben Alföldnek, az ország északi szélén fekvő hegyes tájakok ellenben Felföldnek hívatnak; mind a kettő határozatlan értelemben, úgy, hogy annak geographiai tekintetben tudományos alkalmaztatása nincsen.” *Közhasznú Esmeretek Tára. A Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva*, IV, (Pest: 1831), 148.

27 A kritikai kiadás kommentárjai: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei. 1845. augusztus – 1846*, Kritikai kiadás, Petőfi Sándor összes művei 4, s. a. r. KERÉNYI Ferenc. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 357–363.

a borozókkal, a szép csaplárnéval, a neki a szelet csapó deákkal vagy a csaplárral. Így lesz egy zsánerképből a hétköznapi mitológia emblematisztikus helyszíne, amelynek a vers szerint leglényegibb összetevője a szabadság – azaz bárki, a leghétköznapiabb ember is hős lehet itt, ezen az Alföldön. Ebben a keretben szemlélve nem véletlen az utalás arra, hogy ez a csárda „nem váromladék”, azaz nem a romantikus középkorkultusz tipikus, klasszikus, elvárt váromja, hanem egyfajta modern „nemzeti rom” a hétköznapiság új, modern nemzeti mitológiájában: ez csattanós válasz a magyar középkorkultuszra s egyben annak egy sajátos nemzetiesítési és újraakereztési kísérlete is.²⁸

Nyilvánvaló, hogy a Petőfi-jelenség programszerűen épített az 1840-es évek közepétől erre az új szimbolikus nemzeti földrajzra és egyben aktív, markáns építője is volt ennek a terméké és divattá váló nemzeti tájnak, amely térben egyre tágult az unióval kapcsolatos politikai-társadalmi viták és az átalakuló, modernizálódó utazási feltételek nyomán.²⁹ Ez viszont új perspektívát nyit a nemzeti protekcionizmus és a hétköznapi nacionalizmus összefonódó, egymást felerősítő történetében. Ugyanis a Védegylet klasszikus feldolgozásai a történet végét az 1846 körülre teszik, úgy gondolják, hogy az egylet felhajtóereje ekkorra már lecsengett. Ha viszont akár a nemzeti protekcionizmus divatba hozott mintázatára, de akár ennek következtetésére, például az ebből fakadó versbeszédre, költői és irodalmi forradalomra gondolunk, messze nincsen vége itt a történetnek.

A nemzeti (és egyben gazdasági) protekcionista kulturális mintázat tehát nem esetleges, felszínes, ideiglenes, hanem strukturális tényező: a fogyasztható hazaszeretet, a hazafi konzumerizmus nem csupán az 1840-es évek lírájába hozott új versbeszédet és világképet, hanem a nemzetépítés és kapitalizmus összekapcsolása révén hosszabb távon is csábító élményt hozott létre. Rajta keresztül is jól érzékelhető, hogy ekkortájt a kulturális nemzet új tapasztalata mennyire friss, izgalmas, vonzó és nem utolsósorban gyorsan piacosiható élmény és tapasztalat – a nemzet és kapitalizmus, nemzet és fogyasztás távolról sem szembenálló, hanem egymást erősítő jelenség itt, s alapjaiban járul hozzá az olyan költők elképesztően gyors, tüneményes sikeréhez, mint Petőfi.³⁰

28 A magyar irodalmi középkorkultuszhoz összefoglalóan lásd korábbi írásomat: T. SZABÓ Levente, „Irodalmi középkorkultusz a 19. század közepén: reprezentáció, imagológia, poétika”. *Korunk* 32, 4. sz. (2021): 23–33.

29 Ennek a folyamatnak a forradalom és szabadságharc után állapota jól megragadható például Kubinyi és Vahot kiadványa révén: KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre, szerk., *Magyarország és Erdély képekben*, I–IV (Pest: Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1853).

30 A nemzeti protekcionizmus számtalan fontos irodalmi következtetését – a szerzői jog korai nemzetiesítésétől kezdve egészen a nemzeti himnusz iránti igényig vagy a Petőfi-poétika alakulástörténetéig – részletesen érinti majd kismonográfiám.

S. Laczkó András

Petőfi, a Védegylet és a király A Védegyleti dal mint propagandavers*

*Tán én nem tudnék írni
Mindig jó verseket?*
(Petőfi Sándor: Rosz verseimről)

Petőfi Sándor *Védegyleti dala* ugyan nem az iparvédelem ügyének „első szépirodalmi reflexiója”¹, hiszen a *Pesti Divatlap* 1844. évi utolsó számában napvilágot látott költeményt megelőzve jelentek már meg a mozgalmat propagáló verses és szépprózai munkák,² de a téma lírai feldolgozásainak sorában kétségkívül megilleti az elsőség dicsősége. Ennél több azonban aligha, mivel a szöveget, amit egyes feltételezések szerint a mozgalom iránt csak mérsékelten lelkesedő Petőfi nem annyira saját jószántából, mint inkább Vahot Imre szerkesztői unszolásának engedve írt meg,³ s amelyet, ahogy Horváth János fogalmazott, „az agitációs versek szavaló prózaisága”⁴ jellemez,

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

1 RATZKY Rita, „Petőfi közéleti beszédmódjának szólamai”, *Kisebbségkutatás* 9, 1. sz. (2000): 102–110, 102.

2 Berecz Károly *Állatmutatvány* című satirikus jellemrajzát a *Pesti Divatlap*, Kelemenfy László „beszélykéjét” (*Egy font Pannonia-gyertya*) pedig az *Életképek* közölte még 1844 novemberének első felében. (Vö. *Pesti Divatlap* 1844. nov. 10., 82–83.; *Életképek* 1844. nov. 13., 632–641.) A *Pesti Divatlap*ban december elején Bulyovszky Gyulától jelent meg a *Védegyletes* című epigramma, de Hamar Dániel ugyanekkor közölt *Belföldi ipara* is ugyanehhez a témához kapcsolódik. (A két költeményt lásd *Pesti Divatlap* 1844. december 8., 159.)

3 Vö. FERENCZI Zoltán, *Szabadság, szerelem* (Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1909), 28.; PÁNDI Pál, „Petőfi politikai lírája 1844-ben”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 64, 4. sz. (1960): 417–442, 418, 420.

4 HORVÁTH János, „Petőfi Sándor”, in *Horváth János irodalomtörténeti munkái IV.*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára (Budapest: Osiris Kiadó, 2008), 128. – A vers hasonló értékelését lásd pl. FERENCZI, *Szabadság, szerelem*, 27–28.; PÁNDI, „Petőfi politikai lírája 1844-ben”, 418–419.; LUKÁCSY Sándor, „A különböző: Petőfi eszmei forrásai”, *Korunk* 28, 7. sz. (1969): 987–992, 988.

a szakirodalom a költő igazán gyengén sikerült művei között tartja számon. Nem vélekedhetett erről másképp maga Petőfi sem, aki a divatlapbeli közlést követően a *Védegyleti dalt* verseinek egyetlen gyűjteményébe sem vette fel.⁵ Komolyabb irodalomtörténeti érdeklődést csupán a mozgalom törekvéseinek király általi jóváhagyásáról szóló záróstrófa keltett. Mivel az uralkodóba vetett bizalmat kifejező gesztus társtalan jelenség a költői életműben, nem meglepő, hogy többekben felmerült a kérdés, vajon „[m]i lelkesítette fel Petőfit egészen az alattvalói hódolatig, a mi csak ez egyetlen egyszer csendül meg lantján”?⁶

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy az esztétikai színvonalát tekintve valóban nem igazán figyelemre méltó alkotást az életmű más darabjaival való összevetése és művészi hiányosságainak számonkérése helyett a maga eredeti közegében, a védegyleti agitáció kontextusában, valamint az abban betöltött sajátos funkciójának megfelelően mutassam be. A *Védegyleti dal* propagandavers, megírásának elsődleges intenciója ezért feltehetően nem maradandó költői érték létrehozása volt, hanem az, hogy közvetlenül és az aktuális helyzethez mérten a lehető leghatékonyabban befolyásolja a közönség magatartását a tárgyat adó kérdésben. Vizsgálódásom elsődleges célja annak feltárása, hogy a szöveg pontosan miként látta el ezt a feladatot; milyen eltéréseket mutat Petőfi verse a védegyleti mozgósítás retorikai apparátusának alkalmazásában a hazai ipar támogatására buzdító más költeményekhez képest, s ezek a differenciák magyarázatul szolgálhatnak-e az uralkodó jó szándékába vetett bizalmat kifejező verszárlatra.

Az 1845 első hónapjaiban megjelent, felütésükben a csatadal/harci induló műfaját idéző agitációs versekkel⁷ összevetve szembeötlő Petőfi *Védegyleti dal*ának

5 Vö. PETŐFI Sándor, *Versek 1844–1845* (Pest: Beiml József, 1845); *Petőfi összes költeményei* (Pest: Emich Gusztáv, 1847); *Petőfi összes költeményei 1842–1846*, I–II. köt., 2. kiad. (Pest: Emich Gusztáv, 1848).

6 SZIGETVÁRI Iván, „Petőfi költészete”, *Egyetemes Philológiai Közöny* 25, 5. sz. (1901): 614–630., 624. Ugyanerről a kérdéstről lásd még FERENCZI, *Szabadság, szerelem*, 28; MARÓT Károly, „Fejezetek a Petőfi-kérdéshez”, *Irodalomtörténet* 2, 1. sz. (1913): 13–33, 14.; FEKETE Sándor, *Petőfi a segédszerkesztő*, Irodalomtörténeti Füzetek 20 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 57–62.; PÁNDI, „Petőfi politikai lírája 1844-ben, 423.”; HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, 2. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 246.; összefoglalóan PETŐFI Sándor, *Összes költeményei: 1844. szeptember – 1845. július*, szerk. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor összes művei* 3, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 301–302, 377.

7 „Ébredj nagy álmaidból, / Ébredj, Árpád fia! / Fölkelt a nap: hazádnak / Föl kell virulnia! // Ellenséges hadakkal / Vittál ezer csatát. / Szívvéreden ezerszer / Váltád meg a hazát: // A felviradt kor ismét / Igényli szívedet: / Vért nem kér, csak hazáért / Égő szerelmedet.” (BAJZA József, „Ébresztő”, *Életképek* 1845. jan. 25., 101.); „Fel, fel, leányi e honnak / Magasztos tette fel [...] // Magyar leány, ki élsz, oh fel, / A zászló fenlobog – / Mutasd meg, hogy megvédeni / Ma is tudod honod!” (Nina, Szegszárdról [Garay Franciska?], „Védegyleti szózat – a magyar hölgyekhez”, *Pesti Divatlap* 1845. márc. 16., 347.); „Föl, hazádnak védtetére / Honfi szív és honfi kar! / Még eddig meg tudta védeni / Szép hazáját a magyar! // A törökkel vagy tatárral

kétségkívül lelkesítő, ám harciasnak a legkevésbé sem nevezhető hangvétele. Az előbbieket a hazafiakat és honleányokat a belföldi piac védelmére serkentő második személyű imperatívuszai helyett a költemény többes szám első személyben megszólaló, a szöveg hosszához viszonyítva meglehetősen terjengős expozíciója a honszereteten alapuló nemzeti egység létrejöttét ünnepli. De nem mutat több harciasságot a folytatás, a védegyeleti eskü az ötödik versszakban olvasható parafrázisa, a királyi áldásra apelláló zárlat, és a középük illesztett, a hazafitól elvárt erkölcsi cselekedet minősítésére vonatkozó, leginkább belső kritikaként értelmezhető tiltó imperatívusz („Ne beszéljen...”) sem. A későbbi, hasonló céllal készült versekhez viszonyítva feltűnően szelíd hang a Védegyelet retorikai arzenáljában rendelkezésre álló eszközök közötti koncepciózus válogatásra utal. Petőfi lemondott annak a már az 1843–1844-es országgyűlés vámügyi vitáit is átható, az országos egyesület megalapítását követően hírlapi cikkekben és szónoki beszédekben tovább élő krízisretorikának az alkalmazásáról, amely Kosáry Domokos szerint⁸ a Védegyelet leghatékonyabb mozgósító eszköze volt. A fennálló vámtörvények hatására, ahogy az egyesület alapszabálya fogalmazott „a’ naponként rémítőbben terjedő köz elszegényedés’ örvényébe mindinkább több, és több honpolgárnak jóléte, szerencséje, nyugalma fogna sodortatni, s ez örvény el végre még nemzeti önállásunkat is eltemetéssel fenyegetheti”.⁹ A Védegyelet az egyes polgárok és a hon anyagi végromlásának képét, ennek nyomán a politikai függetlenség elvesztésének lehetőségét (végső soron pedig a nemzethalál rémét) felidézve az ország lakosságát arra buzdította, hogy fogyasztói magatartásuk tudatos irányításával – az ekkor gyakran használt képpel élve: a határokról hiányzó vámsorompókat a házak küszöbén felállítva – a honi ipar megerősítésének érdekében védelmezzék a külföldi áruktól a belföldi piacot. A mozgalom ezzel a hazafias cselekvés olyan új modelljét hívta életre, amely a csatlakozók számára a gazdaság felvirágoztatásában való részvétel, vagyis a hazafiság a fizikai vagy szellemi munkához hasonló békés, „fenntartó” funkciójának betöltése mellett a hon harcos védelmezőjének ettől hagyományosan elkülönült „megtartó” szerepét és annak éthoszáát is felkínálta. Míg ez utóbbi meghatározó jelentőséggel bírt az 1845-ös agitációs versekben, Petőfinél nyomát sem lelmi.

/ Kell-e vínunk? kérdezed, — / Nem ! a’ honi müiparnak / Védelmére fogj k e z et!” (GARAY János, „Iparvédegyeleti dal”, *Életképek* 1845. ápr. 5., 425–426.)

⁸ Kosáry szerint az egész országot „fenyegető elszegényedés érve” volt retorikai tekintetben az „egyik legsikeresebb fegyver” az ellenzék kezében a vámkérdésről folytatott viták során és ez alapozta meg a védegyelet széleskörű támogatottságát is. – Vö. KOSÁRY Domokos, „Kossuth és a Védegyelet – A magyar nacionalizmus történetéhez”, *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942*, (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT, 1942), 449–451.

⁹ *Az országos védegyesület alapszabályai és alakulásának rövid leírása*, [h. n.], [k. n.], [é. n.], 10.

¹⁰ Vö. PETŐFI Sándor, *Összes költeményei: 1844. szeptember – 1845. július*, 375. A vers lényege Ferenczi Zoltán szerint sem más, minthogy „üdvözli a hazaszeretet nevében ezt a nagy egyesítő eszmét”. (FERENCZI, *Szabadság, szerelem*, 27.)

A *Védegyleti dal* helyett az általa propagált egyesület egy másik sajátosságát emeli ki. A kritikai kiadás magyarázó jegyzetei szerint a vers első strófái egyértelműen igazolják, hogy „Petőfi egyetértett azzal az érdekegyesítő szereppel, amit a Védegyletnek alapítói szántak”, s abban az őt – más versei (*Dáriód után, A magyar nemzet*) alapján – ekkoriban erősen foglalkoztató discordia megszüntetésének lehetőségét ismerhette fel.¹⁰ A Védegylet, amelynek „rang, és nem külömbség [sic!] nélkül minden magyar és erdélyi országi, és a kapcsolt részekbéli”¹¹ egyenlő jogú tagja lehetett, s amelynek végső célja Batthyány Kázmér első elnöki beszéde szerint nem más, mint a társadalom különböző helyzetű csoportjait a köztük lévő „féltékeny, boszus kaján vetélkedés” megszüntetésével „ugyan azon érdek utáni törekvésben” egyesíteni, és őket „ugyan azon hazának polgáraivá” tenni,¹² a teljes társadalomra kiterjedő érdekegyesítés eszközeként (és egyben modelljeként) határozta meg önmagát. A későbbi exhortációs költemények harciasságával szemben a Petőfi versét bevezető redundáns képsor (a közösséget a világ legszebb láncaként összefűző, annak tagjait bűvös karikába gyűjtő „honfitűz”; a keblek sírjoltjaiból új életre kelő hazaszeretet feltámadása, a nemzet sok ágra szakadt folyójának egyetlen mederbe terelése) kétségkívül ezt, vagyis a mozgalom közösséget egyesítő, integratív jellegét hangsúlyozza. Ezt még inkább megerősíti a szövegben az esküparafrázist megelőzően elhangzó kívánság („Millió és millió száz / És egyetlen hang legyen”), amely a lakosság nemesi rendbe tartozó tagjainak 5–6 százazres lélekszámát egy nagyságrenddel meghaladó léptéke¹³ folytán nem csupán az egyesület közvetlen stratégiai céljára, a mozgalom tömegessé tételére vonatkozó kvantitatív elvárást kifejező határozatlan számnévként, hanem olyan kvalitatív leírásként is olvasható, amely magában rejti a nemzet új, a rendi natio Hungarica keretein túllépő fogalmának deklarációját is.

11 *Az országos védegyesület alapszabályai...*, 4.

12 Vö. *Magyar Szózatok* (Hamburg: Voight H. G. betűivel, 1847), 7–8.

13 A milliós nagyságrendű taglétszám elérése valóban szerepelt a védegyelet stratégiai céljai között. A védegyeleti választmány elnökségéhez írt 1844 szeptember 11-én kelt levelében az országos szervezetet szervezőtől taglalva Kossuth kitért a finanszírozás problémájára is, annak lehetséges forrását a tagdíjakból felhalmozott tőkében jelölve meg. Számításai szerint, amennyiben megfelelő módon folyik majd az agitáció és a „vidéki igazgatások [...] lelkesen dolgoznak, egy év alatt a tagok számát felvihetjük egy millióra, miből 30 kr-ával [ez volt az egyszeri belépési díj tervezett összege – S. L. A.] 300, 000 frt tőke keletkezne”. Kossuth kalkulációja szerint még ennél jóval szerényebb, ötszázazres taglétszám mellett is elegendő tőke állna rendelkezésre a szervezet fenntartásához, ennél kevesebb azonban már valóban végzetes lenne a kezdeményezés sikere tekintetében, mégpedig nem is elsősorban anyagi okokból. Mivel a védegyelet mint nyomásgyakorló eszköz hatása egyedül tömegmozgalommá válásán alapulhat, ezért, „ha még ennyire sem megyünk [vagyis a tagok száma nem éri el az ötszázazret – S. L. A.], ugy egyletünk az országos nevet nem érdemeli, s hatása meg van bukva”. (Vö. „Félig múlt időkől – Kossuth Lajos a védegyeletről”, *Pesti Napló* 1873. júl. 17., oldalszám nélkül) 1844 októberének elején az *Életképek* többek között azzal buzdított minden egyes polgárt az egyesület támogatására, hogy az önmagukban jelentéktelen egyéni hozzájárulások az ország tizenkétmillió lakosával megszorozva igen komoly erőt képviselhetnek. (Vö. *Életképek* 1844. okt. 2., 444–445.)

A Védegylet Batthyány idézett beszéde szerint nem csupán a rendi válaszfalakat bontja le, hanem anyagi érdekeik azonossága által összekötve „a Magyarot s a Szlávot, a németet s az Oláht”, megszünteti a „nemzetiségek, vallások közti különbségeket és surlódásokat” is.¹⁴ 1844 decemberében a *Pesti Hirlap*ban megjelent cikkében Tóth Lőrinc is abban határozta meg az egyesület nemes feladatát, hogy „e’ széttépett ’s nyelv, vallás, polgári osztályok tekintetében annyi felekezetre oszlott [...] hazában olly közös eszmét ’s érdeket” hozzon létre, „mellyben mágnás és pór, magyar és illir, catholicus és unitarius egyesüljenek”.¹⁵ Ez a patrióta (területi alapú) feladatértelmezés persze igen gyorsan átadta a helyét a nacionalizált interpretációnak. A divatlapok báli jelentéseiben és divattudósításaiban a honi kelmék propagálása már 1844 végén kiegészült a viselet nemzeti (magyaros) szabására vonatkozó elvárással.¹⁶ Az *Életképek* szombathelyi levelezője pedig november végén (igen sértő kifejezésekkel élve) a német nyelv használatáért róttá meg a maguk védegyleti fiókját ekkorra már megalapító köszegieket: „Kár, hogy e’ jó szomszédok kissé ellenei a’ nemzetiségnek. [...] Uraim! nem fog ártani önöknél *nemzetiség-védegyletről* is gondoskodni, mert csupán *gyárvédegylet* – ha mellette német elem uralkodik kegyeteknél – még nem menti fel az embert a’ honfiutlanság bűnétől –, ’s engedelemmel legyen mondva, attilába, zrinyibe öltöztetett majmokat láttunk már tánczolni, ’s bizony sohasem tévedtünk annyira, hogy azért magyaroknak hittük volna őket”.¹⁷ Míg Bajza Árpád fiának címzett *Ébresztőjében* és a két Garay az egylet támogatóit kifejezetten magyarként megszólító verseiben nyilvánvalóan megmutatkozik ugyanez a tendencia, addig a *Védegyleti dal* nemcsak a ’magyar’ szó használatát, hanem a nemzetiségre tett bármiféle utalást is kerülni látszik.

Arra, hogy Petőfi kizárólag a Védegylet békés, érdekegyesítő törekvéseit hangsúlyozta, feltételezett személyes meggyőződésén kívül az a retorikai szituáció is magyarázattal szolgálhat, amelyhez költeményének mint propagandaversnek alkalmazkodnia kellett. Ez pedig alapvetően különbözött attól, amelyben a későbbi agitá-

14 Vö. *Magyar Szózatok*, 7–8.

15 Vö. Tóth Lőrinc, „Az ipar-védegylet ügyében II.”, *Pesti Hiralap* 1844. dec. 5., 828.

16 Csupán két példát említve az 1844-es őszi hazai sajtójából. Vahot Imre *Mi illik, mi nem illik!* címen futó cikksorozatának 1844. november 3-án megjelent tizedik részében kategorikusan állást foglalt a viselet nemzeti szabásának kérdésében: „*Illő*, hogy hazánkban minden ember legyen egész magyar, szíve, érzelme, gondolatja, jelleme, társalgás, művészete, irodalma, műipara, kereskedése, étele, itala, ruhájának kelméje és szabása, viselete, – de még az álma is csupán magyar legyen [...]” (VAHOT Imre „Mi illik, mi nem illik! X.”, *Pesti Divatlap*, 1844. nov. 3., 65–66, 66.) A divatlap november 10-i számának magyaros viseletet ábrázoló divatképéhez fűzött (*Pesti magyar divat* címen közreadott) magyarázat szerzője pedig éppen azért állította szükségszerűnek a hasonló szabású ruhadarabok népszerűvé válását, „mert magyar kelméből viselni idegen szabású ruhát, épen olly fonákság, mint magyar öltönyt külföldi kelméből csináltatni és hordani”. („Pesti magyar divat”, *Pesti Divatlap*, 1844. nov. 10., 96.)

17 *Életképek* 1844. nov. 20., 682.

ciós versek elhangzottak. 1845 elejére a valóban igen gyorsan kiszélesedő társadalmi mozgalom sikeressége a kortársak számára nem látszott kétségesnek. Az *Életképek* február második felének eseményeiről beszámoló *Hírlapi Méh* rovata diadalmas hangon jelentette be, hogy Kossuth, Tóth Lőrinc, Eötvös és a *Jelenkor* a hírlapi vitákban az „ellenséget tökéletesen agyonverte”, így az ügy „papíron egészen nyerve van”, s a tagok és a filiálék számának ütemes növekedésére, valamint a farsangi időszak támogató báljainak sikerére utalva hozzátette: az „életben is *meglehetősen*”.¹⁸ A *Védegyleti dal* ugyan csupán hetekkel korábban, ám még a mozgalom körüli – ahogy az *Életképek* fogalmazott: „élet- ’s halálra” menő – küzdelmek időszakában született,¹⁹ amikor az egyesület győzelme egyáltalán nem látszott bizonyosnak. Az agitáció elsődleges feladata ekkor az ellenzői oldalról elhangzó vádak cáfolata, s az ezekből fakadó, a lehetséges támogatók egy részét a csatlakozástól elriasztó aggodalmak eloszlátása volt. A gazdaságpolitikai cél és az ennek elérésére választott eszköz észszerűségének kétségessé tétele mellett a támadások, amelyek alaphangját Desseffy Emil *Budapesti Híradója* adta meg,²⁰ elsősorban arra irányultak, hogy az egyesületet mint pártterdeket szolgáló, hirdetett céljaival ellentétben éppen a nemzet és birodalom egységét megbontó mozgalmat mutassák be. Ebben pedig fontos szerepet kapott az agitáció harcias, vagy még inkább erőszakos voltának hangsúlyozása. Már az országgyűlési viták során is elhangzott a panasz, hogy egyes szónokok „gyűlölséget” hirdetnek, s azokra, „kik a’ védegyletben részt nem vettek, hazafiatlanság’ bélyegét”²¹ sütik, és ezzel „a vélemény s tett szabadságát támadják meg”.²² A mozgalom „socialis térre” lépésével csak tovább szaporodtak a hasonló vádak. A *Nemzeti Ujság* tolnai levelezője szerint „az aláírók egész toborzás módjára szedetnek”, az agitálók előbb ugyan szép szavakkal csábítják a potenciális belépőket, „de ha a közrefogott s megszorított föl-ütni [...] vonakszik, következnek nyomon a kifizetések: pimasz, hazafiatlan, becstelen, esztelen, de még hunczfut címek is (urak, történeteket írok)”.²³ A számos bírálat szerint a „pusztán socialis téren működő egyesületek eszméjével homlokegyenest

18 *Életképek* 1845. márc. 1., 289.

19 A *Védegyleti dal* keletkezésének (és megjelenésének) dátuma bizonytalan. A kritikai kiadás vonatkozó jegyzetei szerint az 1844. december 8. és december 20. közötti napokra tehető a vers születésének legvalószínűbb időpontja. (Vö. PETŐFI Sándor, *Összes költeményei: 1844. szeptember – 1845. július*, 374.)

20 Erről lásd KOSÁRY, „Kossuth és a Védegylet”, 498–499.

21 Vö. *Pesti Hírlap* 1844. okt. 20., 718.

22 *Nemzeti Ujság* 1844. okt. 16., 260. – A lap december végén ismét felidézte az országgyűlési viták során elhangzó sértéseket, melyek szerint „a kormány embere, haladást gátló, tespedő, egy sem becsületes hazafi, ki a védegyletet nem pártolja”. (*Nemzeti Ujság* 1844. dec. 28., 419.) Az idézett szövegek az országgyűlés 1844. október 11-én tartott 306. kerületi ülésén lezajlott vita során elhangzottakra utalnak. Vö. *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója* VI. köt., szerk. Kovács Ferenc (Budapest: Franklin Társulat, 1894), 180–195.

23 *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 28., 421.

ellenkező”,²⁴ kirekesztő, a hazafiakat ellenséges táborokba kényszerítő stratégia azt a gyanút keltette, hogy a Védegyelet célja valójában nem a vámkérdés törvényi rendezésének elérése és a nemzet egyesítése, hanem „az erőszakrai appellatio”,²⁵ s a mozgalom csupán azon párt érdekeit szolgálja, „melly politicalai kérdéseinekben türelmetlen rombolásával hazánk haladási sima ösvényén is gátul árkokat rugdala ki”.²⁶ Az alapszabály 74. – a megyei bizottságok kötelességeiről szóló, azoktól egyebek mellett a belépni vonakodók megnevezését is kérő – paragrafusában²⁷ Dessewffy nyomán többen az ellenvéleményűek pellengérré állításának, nyilvános megszegényítésének szándékát, a morális erőszak, „terrorismus” és zsarnokság titkosrendőri módszereket idéző eszközét látták.²⁸ Mindez pedig – ahogy azt maguk a Védegyelet kritikussai is kiemelték – sokakat elriaszt, s így nyilvánvalóan árt az ügynek.

A mozgalom defenzív pozícióba kényszerült pártolói a vádakra – Petőfihez hasonló stratégiát követve – a harciasság elhallgatásával, s a Védegyelet egyesítő és ártatlan jellegének kiemelésével reagáltak. Pest megye 1844. novemberi közgyűlésén a magát a „békés utoni haladásnak” barátjaként jellemző Kossuth Lajos elsősorban az előbbiekhöz hasonló, a helyszínen is megfogalmazott aggodalmak eloszlatására épített beszédével nyerte meg a Védegyelet számára a testület támogatását.²⁹ Hasonlóan járt el *Pesti Hírlap*beli cikkében Tóth Lőrinc is. A gyanúsításokat, amelyek miatt sokan „szörnyeteget” látnak a „tisztá és becsületes arcú, békés és törvényszerű egyesületben”, azzal utasítva vissza, hogy annak célja csupán a széttagolt csoportérdekek a köz javát szolgáló egyesítése „mi ellen [...] senkinek sem lehet kifogása, ki a’ haza boldogulását kívánja”.³⁰ Tagjaitól az egyesület nem kér többet, mint azt, ami minden hazafitól elvárható, hiszen „homlokára nincs egyéb írva, mint: »hazámat jobban szeretem, mint a’ külföldet, a’ nélkül azonban, hogy a’ külföldet is gyűlölném [...]«”.³¹

Ez utóbbi kitétel már csak azért is fontos volt, mivel a mozgalom célkitűzéseivel, azok gazdasági ésszerűtlenségén túl a védegyelet kritikussai szerint a valódi probléma

24 *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 7., 382.

25 U. B., „Iparunk körüli mozgalmaink”, *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 18., 403.

26 *Nemzeti Ujság* 1844. nov. 23., 350.

27 „A vidéki bizottságok [...] kötelesek a vidék egyesületi állapotját mindig világosságban tartani: [...] Fő kötelességük pedig az egyesület terjesztésiben nem a holt betűkkel iv köztetésére szoritkozni, hanem minél gyakrabban alkalmat adni a tagoknak, hogy nyilvános gyülekezetekben egybegyűljenek, s azokban az egyesület jótékony hazafiúi szándoka iránti részvét, és fogékonyág az élőszó erejével terjesztessék. Kötelességük ezen gyülekezetekben [...] ébren tartani a lelkesedést, tudatni minden sikert, minden terjedést, az illy gyűlések nyilvánossága által [...] ellenőrizni a lekötött becsületszó megtartását; megnevezetni a részvétől vonakodókat [kiemelés tőlem – S. L. A.], megdicsérni a buzgolkodókat [...]” (*Az országos védegyesület alapszabályai...*, 45–46.)

28 Vö. *Nemzeti Ujság* dec. 28., 419.; dec. 7., 382.

29 *Pesti Hírlap* 1844. nov. 17., 792.

30 Tóth Lőrinc, „Az ipar-védegyelet ügyében II.”, 828.

31 Tóth Lőrinc, „Az ipar-védegyelet ügyében I.”, *Pesti Hírlap* 1844. dec. 1., 819.

éppen az volt, hogy azok nem is a „szoros értelemben vett külföld” ellen irányultak: „A védegylet tetteleg kizár minden örökös tartományokat Magyarhon és a kapcsolt részeken kívül.”³² Ami azon túl, hogy a fennálló erőviszonyok miatt gazdaságpolitikai tekintetben értelmetlen próbálkozás,³³ azért sem támogatható, mivel az „anyagi érdek-egység” megbontásával a birodalom minden egyéb tekintetben széttagolt népeit az uralkodó azonossága (a fejedelemség) mellett egymással összefűző egyetlen köteléket tépi el. Vagyis discordiát idéz elő, ezzel pedig az állam stabilitását veszélyezteti.

Nem véletlen, hogy Kossuth Pest megye közgyűlésén a *Budapesti Híradó*-ban (október 30-án) közzétett nyílt levelének³⁴ gondolatmenetét elismételve igyekezett elosztatni azok aggodalmait, „kik ezen egylet’ eszméjében az örökös tartományoktól még szorosabb elkülönzésre való törekvést rejteni képzelnek”. Ezzel ellentétben éppen azt állította, „hogy honunk ipar’ tekintetében az örökös tartományokhoz egyenlőállásra vergődvén, megszűnendik közöttök az eddig uralkodott féltékenység, mi csak szorosabb egyesülésre vezethet, annyival inkább, mivel rendszerint az anyagi tekintetbeni egyesülést a’ szellemi is szokta követni”.³⁵

Petőfi költeményének az uralkodói áldásra apelláló zárata tökéletesen illeszkedik a Védegylet körüli vitáknak ehhez a stádiumához. Fekete Sándor a királyra utaló „jó atyánk” megnevezés elé helyezett „valóban” módosítószó miatt a strófában rejtett gúnyt gyanító Pándi Pállal vitatkozva, azt mint az egykorú „közhangulatba teljesen beleillő”, s legfeljebb a megfogalmazás ötlettelensége miatt kárhoztatható „politikai nyilatkozat”-ot értékelte.³⁶ Ennél azonban valószínűleg egy kicsit többről van szó. Az uralkodóra mint „jó atyára” hivatkozás ugyanis egyáltalán nem volt része a védegyleti agitációnak, ellenben igen gyakran éltek vele a mozgalom ellenzői. Így többször előkerült az egyesület támogatásának kérdését tárgyaló, a vers születé-

32 *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 28., 421. A szöveg szerzője csaknem ugyanilyen veszélyesnek ítélte az egylet a külfölddel szemben mutatott harciasságát is. Érvelése szerint az, hogy mintegy hadüzenetet intézve Európához „dobra ütjük szándékunkat [...] ugyan becstelenségünkre nem válik, de kárunkra igen”, hiszen „elszigetelési szándékunkról” értesülve az érdekelt országok minden bizonnyal ellenlépéseket tesznek majd.

33 Baranya megyegyűlésén így érvelt követi beszámolójában ifj. Mailáth György: „[P]olitikai helyzetünknel fogva csak kézenfogva az austriai tartományokkal emelhetjük iparunkat és kereskedésünket sikeresen, hagyjunk tehát föl minden erőtlen ellenségeskedéssel Ausztria ellen, intézzük inkább barátságosan el vele viszonyainkat” *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 21., 412–413.

34 Erről lásd KOSÁRY, „Kossuth és a Védegylet”, 498–499.

35 *Pesti Hírlap* 1844. nov. 17., 792.

36 Vö. FEKETE, *Petőfi a segédszerkesztő*, 57–60. Fekete Sándorhoz hasonlóan a hagyományos magyar lojalitás a korabeli közhangulatot is kifejező megnyilvánulásaként értékelte Petőfi versének utolsó strófáját a szöveg több korábbi értelmezője. (Vö. SZIGETVÁRI, „Petőfi költészet”, 624.; FERENCZI, *Szabadság, szerelem*, 28.; MARÓT, „Fejezetek a Petőfi-kérdéshez”, 14–15.; HORVÁTH, „Petőfi Sándor”, 128.)

sének idejében zajló megyegyűléseken, mégpedig olyan retorikai eszközként alkalmazva, amely összefoglalta és erős érzelmi töltettel látta el a mozgalommal szembeni vádakát. Az uralkodót sokgyermekes családfőként, mint „annyi népek s országok atyjá”-t³⁷ ábrázoló konvencionális képből kibontott gondolatmenet ebben az esetben elsősorban arra szolgált, hogy a vámügyi kérdés tárgyalását a következő országgyűlésre halasztó, az ellenzék által sérelmezett királyi leiratot a szülői szeretet és gondoskodás megnyilvánulásaként mutassa be. Eszerint a szövegben, amelynél „fejedelmi nyilatkozat” nem is lehetne „szelidebb, atyaiabb s kérlelőbb hangulatú”, az uralkodó egyértelműen kinyilvánította, hogy az ország gazdasági helyzetének problémáját „rég atyai szíven hordja, hogy az fölséges gondjainak fő tárgya”, s hogy – a Végegylet céljaival is egybehangzóan – „érdekeinket az austriaknak [sic] nem subordinálni, hanem velük coordinálni szándéka”.³⁸ Ám felelős családfőként minden gyermeke, így a „többi örökös tartományai iránt is igazságos kíván lenni”,³⁹ ezért egyikük szeszélyének engedve nem hozhat elhamarkodott döntést; avagy – tette fel a kérdést a Tolna megye decemberi közgyűléséről szóló beszámoló szerzője – „annyi bonyolodott igények őrije, eligazítója [...] egy pozsonyi kívánatra hevenyészhet-e? Vagy nemzeti dolgok megérésének ideje csak az, mint a töké?”⁴⁰ A döntés elnapolását éppen a sajátos magyar igények figyelembevétele indokolja, hiszen az uralkodó „az ügyet reánk nézve csak constitutionalis szempontból akarja elintéztetnek”. A bölcs és jóindulatú szülő iránymutatásának makacs megátalkodottsággal ellenszegülő gyermek pozíciójába állított Végegylet, amely „a legfontosabb ügyet a constitutionalis ösvényről leterelni, s nem praeter- hanem anticonstitutionalis úton barangolva s daczolva” (vagyis a törvényes útról letérve) akarja keresztülvinni, nemcsak a család (birodalom) békéjét dúlja fel, hanem önnön érdeke ellen cselekszik. Visszaélve atyja türelmével, annak jogos haragját felidézve egyfelől közvetlen céljának elvétését kockáztatja: „S ha a fejedelem (mit felőle egyébkint föltenni vakmerőség) dacznak daczot szegezne ellenébe, s minden hatalmában álló eszközöket használná az egylet czéljának meghiusítására; nem menne minden enthusiasmus s erőlködés párába?” Másfelől az egész nemzet a birodalmi családon belüli jogait játszhatja el: „Nem sieteték így bizonyos urak constitutionkat végfeloszláshoz?”⁴¹

Annak lehetősége, hogy az uralkodóra „valóban” jó atyaként utaló sor, mint Pándi Pál vélte, Petőfi versének egyetlen rejtett értelmű része, s a lojálisnak tűnő nyilatkozat mögött valójában a költő későbbi királyellenes állásfoglalásaival harmonizáló ironizáló/gúnyos intenció rejlik,⁴² ugyan nem zárható ki teljes bizonyos-

37 Vö. *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 28., 421.

38 Vö. uo.

39 Vö. *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 14., 395.

40 Vö. *Nemzeti Ujság* 1844. dec. 28., 421.

41 Uo.

42 Vö. PÁNDI, „Petőfi politikai lírája 1844-ben”, 419.

sággal, ám a konvencionális frázis szövegbe való beemelésének gesztusa az 1844-es viták közegében ennél egyértelműbb jelentéssel és funkcióval bírhatott. Innen szemlélve az nem más, mint az ellenfél fontos retorikai fegyverének elbirtoklása, a benne rejlő érzelmi effektusnak és a belőle kibomló argumentációnak a védegyleti agitáció szolgálatába való állítása. Annak egyértelmű kinyilvánítása, hogy az 1843/44-es országgyűlésen a vámügyi kérdés rendezésének igényét – az 1790 10. tc-re hivatkozva⁴³ – kifejezetten közjogi problémaként felvető ellenzék törekvéseit „socialis téren” folytató mozgalom továbbra is a törvényes kereteken belül kíván maradni. Mivel az uralkodói szentesítés e közjogi kérdés egyetlen kedvező (törvényes eszközökkel és békés úton elérhető) megoldását jelentette, az ebbe vetett bizalom hangoztatása kétségkívül hasznos agitációs eszköznek tűnhetett az egyesület céljai és eszközei miatt aggodalmaskodó bizonytalanok megnyerésére, és a támogatói kör kiszélesítésére. Azt, hogy erre a november 7-i királyi leiratot követően is szükség lehetett, Kossuth a pesti megyegyűlésen való felszólalásának már említett esete is igazolja. Az elsősorban a kételyek eloszlatását célzó szónoklat igen sikeresnek bizonyult, a teremben „[n]em volt senki [...] ki az eszmét általában ellenezte volna”, egy szónok pedig „bevallván beszéde’ elején az előtti hibás véleményét az egyletről, ’ előadva az okokat, mik őt annak pártolásától eddig visszatartóztatták – kijelenté, hogy most K. L. tbíró által teljesen felvilágosítván, azt ezután tettleg pártolandja”. Kossuth indítványának elfogadásával kapcsolatban mindössze egyetlen kiegészítés hangzott el: „egy szónok által csupán azon kívánság terjesztettet elő, hogy feliratban kéressék meg ő felsége a’ védegylet’ pártolására.”⁴⁴

A bizonytalanok megnyerése mellett a záró strófának egy további, az agitáció tekintetében szintén nem mellékes funkció is tulajdonítható. A versszak egyfajta szillogizmusként (vagy enthümémaként) is olvasható, amelynek két premisszájából – a király a hon atyja, a király jó atya – szükségszerű konklúzióként következik az uralkodói jóváhagyás prognosztizálása. Ez pedig egyet jelent a hazai piac védelmét, s ezáltal az ipar fejlődését szolgáló vámszabályok törvénybe iktatásával, vagyis a mozgalom céljainak elérésével. A strófa ebben az értelemben nem (vagy nem csupán) az alattvalói hódolat konvencionális kifejezésére, hanem – ahogy az egy agitációs

43 A gazdasági ügyeket az 1790/91: X. tc. alapján az országgyűlés illetékességi körébe tartozónak, s ezért azok rendeleti úton való szabályozását törvénytelennek tekintő közjogi érvelés jelentőségéről lásd például KOSÁRY, „Kossuth és a Védegylet”, 454–455.; 461.; 467–468.; 474. Így, vagyis az ország függetlenségének és jogainak megsértéseként értelmezte 1844. november 9-i felszólalásában Klauzál Gábor, s indítványozta, hogy „határozatban fejeztessék ki a kereskedésünket bilincselő vámviszonyok igazságtalansága s törvénytelensége”. (Vö. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. köt., 403–405.) Az alsótábla 1844. július 11-i ülésén felolvasott, a kereskedelmi választmány által javasolt ezt tükröző törvénycikkeket lásd Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója V. köt., szerk. Kovács Ferenc (Budapest: Franklin Társulat, 1894), 105–106.

44 *Pesti Hirlap* 1844. nov. 17., 792.

verstől elvárható – legalább ennyire a megszólított közösség lelkesítésére is szolgál, hiszen a vers logikus zárlataként felmutatja az első strófákban ünnepelt összefogás és a hazafiúi kötelesség teljesítésének értelmét, a győzelem bizonyosságát.

Bárhogyan vélekedett is Petőfi a Védegyletről, a szöveg a pillanatnyi vitaszituációhoz alkalmazása, az ennek megfelelő érvelés következetes végigvitele az agitációs cél és a retorikai feladat komolyan vételéről árulkodik. Ilyen értelemben pedig a költői műként igazán sikerültnek, invenciózusnak, maradandó értékűnek valóban nem mondható *Védegyleti dal* a maga efemer funkcióját kétségkívül betöltő, vagyis jó propagandavers.

Petőfi agitációs dalában ugyan mindvégig a mozgalom békés voltát és céljainak törvényességét hangsúlyozta, a költemény egyik strófája mégis alkalmas lehetett arra, hogy – ha nem is az 1845-ös versek nyíltságával – a Védegylet harciasabb oldalát is felidézze a korabeli olvasók számára. Az ötödik versszak esküparafrázisa⁴⁵ ugyan tartózkodik a fogadalom konkrét tárgyainak – a hazai gyártású cikkek, illetve az ezek kizárólagos fogyasztásában megnyilvánuló hazafiúi cselekedet, vagyis a vásárlás – megnevezésétől, s ehelyett csupán mindannak „elfogadásáról” beszél, amit a „hon méhe szül”, az abban szereplő három melléknév mégis pontosan azonosít egy termékcsoporthoz. A „lágý” és „pompás” minőségekkel meghatározott idegen, és a vele szembeállított „durva” hazai egyértelműen a „honi” kelméket, illetve az ezekből készült ruhákat írja körül. Az allúzió jelentőségét az adja, hogy a Védegylet legfontosabb deklarált céljainak egyike valóban a hazai textilipar a fogyasztás irányításával megvalósítandó piaci támogatása volt,⁴⁶ ezért a külföldi gyártmányokról való lemondás, s ezek helyett az olykor gyengébb minőségű honi készítmények viselése az ország felvirágoztatásáért hozott áldozat megnyilvánulásaként értelmeződött, s mint az igazi hazafit és honleányt azonosító jel komoly szimbolikus jelentőségre tett szert.⁴⁷ Nem

45 A szöveg agitációs céljának megfelelően Petőfi versének esküparafrázisát igen kategorikusan fogalmazta meg: „Elfogadjuk, bármi durva, / Amit a hon méhe szül; / Bármi lágý és bármi pompás, / Semmit, semmit e kívül!” A védegyleti tagok fogadalmá alapvetően csupán arra vonatkozott, hogy 1850. október 1-ig azokból az iparcikkekből, amelyekből lakóhelyükön „belföldi kapható, tudva külföldit” nem vesznek. A *Védegyleti dal*ban elhangzóhoz hasonlóan szigorú esküt a magukat erre kötelezők az aláírási ívek „különös kikötések” rovatában tehettek, nevük mellé a „semmi külföldi ipar műczikket nem veszen” szavakat írva. (Vö. *Az országos védegyesület alapszabályai...*, 4–5.)

46 Ennek gazdaságtörténeti elemzését lásd John KOMLÓS, „A Védegylet”, *Történelmi Szemle* 24, 1. sz. (1981): 51–57.

47 A honi kelmék viselését a honleányi és hazafiúi erények megnyilvánulásaként dicséző szövegek tömegével idézhetők az 1840-es évek közepének sajtójából. Arra, hogy a ruha anyaga, mint a haza iránti elkötelezettség kifejezője mekkora jelentőséggel bírt ezekben az években, szemléletes példával szolgál a *Honderú Társaséleti Szemléjének* egy 1845 elején közölt szövege. A hazaszeretet túlzásait kárhóztató írás apropójául két, a szerző állítása szerint a közelmúltban a pesti Váci utcán történt szégyenletes eset szolgált. Az egyik történet szerint jól öltözött fiatal emberek csoportja inzultált egy hazafelé igyekvő nevelőnőt: »Ejnye be cifra szoknya«

meglepő, hogy a szegényes külsejű, a hon üdvéért durva anyagú, vagy foltozott ruhát hordó honfi és honleány alakjával minduntalan találkozni az egykorú vitairatokban, agitációs beszédekben. Egyetlen példát említve, Beöthy Ödön 1844. december 15-én ezt használta nagyváradi hallgatóságának lelkesítésére: „[T]örvényt nem alkothatott a' nemzet gyáripara virágoztatása végett, ti töletek, honleányok várjuk azt, hogy a' mit a' nemzet törvénye nem alkothatott, ti tettlegesítetek azt önbüszkeségre lett ébredéstökkel. Örökös panasz, hogy pénzünk nincs, hogy szegények vagyunk, és mégis, ha megérkeznek a' bécsi 's más pipere- 's csipkekereskedők tömött ládái egy-két nap mulva üresen konganak Buda felé a' fóti szekereken. Im itt a' szép ürügy! Ne vegyetek magatokra öltönyt, ha az nem honi kelme, hiszen ugy sincs pénzünk! és kétszeresen nyerünk; a' honpártolás színe alatt büszkén járhatunk durva szövet- 's foltos ruhákban, pénzünk is megmarad 's a' hon gyáripara is felvirágzik.”⁴⁸ A publicisztikai és szónoki szövegek mellett 1844–1845 folyamán a mozgalmat támogató költői művekben is többször találkozni a témával. A *Védegyleti dalt* megelőzve, a *Pesti Divatlapban* 1844 novemberének első felében közölt *Állatmutatvány* című satirikus rajzának lelkesítő zárósoraiban már Berecz Károly is élt vele:

Igyunk magyar bort, és szívjunk magyar
Szivart, habár még most kissé fanyar, –
S legyen ruhánknak szőre bár kemény,
Megfinomítja azt, ez öntudat:
Ha durva is még – ámde *nemzeti!*
S egy szebb jövendő itt a pályacél.⁴⁹

De ennek variációjával buzdított kitartásra 1845 januárjában Bajza József *Ébresztője* is: „S függjön rajtad daróc bár, / S szembántó színezavar, / Becses, mikor hazáért / Égő szivet takar.”

A hon jólétéért a saját kényelmükről és fényűzés iránti vágyukról lemondó polgárok Petőfi versének ötödik strófájában elhangzó fogadalma, ahogy minden más ehhez hasonló, a magyar ipar felvirágoztatása érdekében a hazafiakat és honleányokat gyengébb minőségű honi kelmékből készült öltözékük büszke viselésére buzdító szöveg is, a kortárs publikum számára egy, a *Védegyleti dalban* hangozta-

szólal meg egyikök; »pedig fogadom, nem is védegyleti« mond a másik; »jere pökjük le« szólít ismét amaz, s a szó azonnal tetté is lőn.” A másik történetben két kísérő nélküli úrhölgyet ért hasonló atrocitás: „A váciutczában néhány fiatal ember kerül köréjük, trágár beszédekkel forgatva piszkos ajkaikon, a nőket gyorsabb sietésre kényszerítöket. Idő telt, míg ezek a szemtelen kísérettől menekültek, s íme honn a főnebb említett módon beundokítva találák felruháikat, melyek ama betyárok' szemeit hihetőleg azért sérték, mert nem kék kartonbul készülvén, *nem védegyletinek* tarták.” *Honderű* 1845. febr. 18., 139.

48 Életképek 1844. dec. 28., 848–849, 849.

49 BERE CZ, „Állatmutatvány”, 83.

tott békés célokon jóval túlmutató értelemmel is bírhatott. Felidézhetette ugyanis azt az amerikai függetlenségi háború előtörténetéhez kapcsolódó anekdotát, amelyet a hazai ipar ügyével összefüggésben először a *Pesti Hírlap* 1841. május 5-i, *Műipar* című vezércikke adott elő: „Éjszakamerika még mint gyarmat a’ szabadulási küzdés előtt biztosul küldé Angliába az öreg *Franklint*. Több óráig tartó vallatást kellett az alsóház korlátai előtt kiállania. Végül azt kérdezik tőle: van e valami különbség az amerikaiak lelkületében, a’ minő volt ezelőtt ’s a’ minő most? És a’ tisztes öreg, kiről a’ sírvers mondja: hogy »az eget villámától, a’ zsarnokot sceptrumától fosztá meg« – válaszolt: »Igen, uraim, ezelőtt dicsőségünknek tartottuk, műipari szükségünket angol készítményekkel fedezni; most dicsőségünknek tartjuk, rongyosan járni, míg uj ruhára valót magunk készítünk.« – És mintegy lábdobbantásra támadtak elő a’ gyárvárosok; mi bámuljuk a csudát, de nincs erőnk utánozni a’ hazafittet, mely azt létre hozá.”⁵⁰

Az ipar ügyében itthon tapasztalható részvétlenséget ostorozó vezércikkbe foglalt exemplumot Kossuth ekkor még a példa nagyszerűségét ugyan elismerő, ám annak magyarországi követhetősége tekintetében kételkedő „szerkesztői észrevételekkel” kommentálta, a következő év elején azonban már maga idézte fel azt, mégpedig úgy, hogy két ponton is jelentősen megváltoztatta a történet hangsúlyait. Az *Iparegyesületről* szóló vezércikk egyértelművé tette, hogy az amerikaiak ellenállását kiváltó helyzet a gyarmatok gazdasági fejlődését tudatosan ellehetetlenítő angol politika eredményeként állt elő: „Kezdeni kell, hogy véghez érjünk. Eszembe jut itt egy kis történet a’ híres Franklin életéből. [...] Éjszakamerika gyarmat vala, mely az anyaországot ellátta nyers termékekkel, ’s ezért kényszerítve volt minden kéz- és gyárműveket Angliából vásárolni; hiszen az angol parlamentben [...] nyíltan kimondatott, miképen Éjszakamerikának nem kell megengedni, hogy otthon csak egyetlen egy patkó szöget is készíthessen.” A honi ipar érdekében felszólaló Kossuth által sugalmazott, az amerikai gazdaság megerősödését önnön gyarapodása érdekében akadályozó angol törvényhozás eljárása és a magyarországi viszonyok között fennálló analógiát az egykorú olvasók számára csak elmélyíthette, hogy Fényes Elek ugyancsak 1842-ben megjelent statisztikai művéből részletesen megismerhették annak a birodalmi vámpolitikának a történetét, amelyet a szerző a honi műipar elmaradottságának legfontosabb okaként tárgyalt.⁵¹ Fényes nyomokban már III. Károly uralkodásától kezdve érzékelhető tendenciaként mutatta be a bécsi kormányzat gazdaságpolitikai törekvését, amelynek célja „a’ német örökös tartományokat gyári státusokká emelni, Magyarországot pedig részeivel egyedül a’ nyers termesztésre szorítani, azonkívül a’ harminczadot úgy igazgatani, hogy a’ német tartományok a’

50 HARASZTHY Samu, „Műipar (szerkesztői észrevételekkel)”, *Pesti Hírlap* 1841. máj. 5., 293.

51 Vö. FÉNYES Elek, *Magyarország statistikája* első kötet (Pest: Trattner–Károlyi, 1842), 229–271.

magyar természetények árának uraivá legyenek, 's azok szállításának mennyisége a' német tartományi földmivelők javára mérsékeltebb, 's így Magyarország a' német tartományok gazdagságának 's jólétének forrásává, szóval, miként magát később II. József kifejezé *gyarmati állásba 's viszonyokba* [a kiemelés tőlem – S. L. A.] tétessék".⁵² Az 1843/44-es országgyűlés vámügyi vitáiban felszólaló ellenzéki követek az ország helyzetét jellemezve pedig szinte már közhelyként utaltak annak gyarmati státuszára.⁵³

Kossuth vezércikkében nem csupán az amerikai gyarmatok „nyersterményezői” stádiumban való megrekedését kikényszerítő okot jelölte meg teljes egyértelműséggel az elnyomó brit gazdaságpolitikában, hanem az 1841-es verzióhoz képest jóval fenyegetőbbé tette az anekdota csattanóját is. Az ő változatában az ellenállás végső eredménye már nem pusztán az ipar fellendülése és a gyárvárosok születése, hanem a szabadság elnyerése, az ország függetlenségének kivívása: „Mire helyezik az amerikaiak büszkeségüket? – És Franklin felelt: abba, hogy ócska ruháikat mindaddig hordják, míg magok képesek lesznek magoknak újakat készíteni. – Amerika e' feleletet megértette, és szabaddá lőn.”⁵⁴

A védegyeleti agitációban a következő évek folyamán gyakran felbukkanó szegényes viseletű honleány és hazafi figurája a későbbiekben ugyan soha nem kapcsolódott össze ilyen egyértelműen a politikai függetlenség kivívásának esélyével,⁵⁵ használata azonban – különösen történeti példázat keretében foglalva – mindig tartalmazta ezt az értelmezési lehetőséget is. Jó példája ennek az exemplum Madách Imre 1844 novemberében megjelent vitacikkében olvasható változata: „Előttünk már nincs töretlen út, csak a' történetekbe kell tekintenünk, hogy lássunk füstölgő oltárokat, melyekre ifju, vén, gyermek, nő lelkesedve hordták a' külföldi árukat, 's honi daróczban keblük fendobogott, mert tudták, a' felszálló füst édes a' népek istenének, mert benne egy ujra felviruló hon' születése írva.”⁵⁶ Madách ugyan nem nevezte meg a hivatkozott történelmi példát, ám az annak követése esetén kilátásba helyezett eredmény, az „ujra felviruló hon' születése”, éppen a megfogalmazás nem egyértelmű volta miatt, olvasói számára legalább annyira értelmezhető lehetett a

52 Uo., 230–231.

53 Vö. például *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója* VI. köt., 172, 266–267, 404.

54 Kossuth Lajos, „Iparegyesület”, *Pest Hirlap* 1842. febr. 3., 77. A hónap végén, saját vezércikkére visszautalva Kossuth már sürgetőleg jegyezte meg, hogy „egy kissé követve szeretnők látni hazánkban, mit Franclintól [sic!] említettünk”. Kossuth Lajos, „Status gazdasági tájékoztató”, *Pesti Hirlap* 1842. febr. 27., 137.

55 A *Jelenkor* beszámolója szerint Pest megye 1844 novemberi közgyűlésén maga Kossuth is csupán azért idézte fel az anekdotát, hogy hallgatósága emlékezetébe idézze, hogy „nem szégyenlett egykor Franklin durva daróczba öltözve közhelyeken megjelenni, 's mint lőn ez által honának nemzetének jóltevője”. Vö. *Jelenkor* 1844. nov. 28., 570.

56 TIMON [MADÁCH Imre], „Iparvéd-egyesület”, *Pest Hirlap* 1844. nov. 17., 787.

gazdasági prosperitás a Védegyelet által szorgalmazott elérésének, mint a politikai önrendelkezés visszanyerésének jelentésében. A hon érdekében a külföldi luxusról lemondó polgárok esküje Petőfi dalának olvasóiban is felidézhetette a függetlenségét kivívó Amerika példáját, s így számukra jóval inkább ez, semmint az uralkodóhoz szóló, s inkább csak a költő későbbi műveinek tükrében kétértelműnek látszó záróstrófa tűnhetett a békés hangvételi költemény egyetlen (potenciálisan) provokatív részének.

Devescovi Balázs

Az első lopás mint erkölcsi és gazdasági példázat

Arany János ismertnek bizonyosan nem nevezhető 1853-as kisebb elbeszélő költeményéről szólva érdemesnek látszik Eötvös József ugyanezen időhöz köthető *Egy tót leány az Alföldön* című novellájától elindulni. Az Arany költői elbeszélése után egy évvel, 1854-ben megjelent szépprózai munka ugyanis ezer és egy okból összekapcsolható *Az első lopással*. Eötvös ezen írása erkölcsi és gazdasági iránymutatásként értelmezhető: a kétszeresen is beszédes nevű Apostagi János személyében felmutatja a derék, istenhívő és féltő, dolgos magyar paraszt eklatáns példáját, aki a jó tett helyébe jót várj mesesablont követő történetével – miszerint egy árvasága jutott tót leányt befogad családjába és felneveli – a szegénységből úgy szorgalma, mint Isten áldásának köszönhetően jómódba érkezik. A novella ráadásul a Csengery Antal és Kemény Zsigmond által szerkesztett *A magyar nép könyve* című periodikában jelent meg.¹

Gondolhatnánk, az elsősorban költő Arany János és a politikussága mellett főként prózaíró Eötvös József irodalmi szempontból nem igazán kapcsolódhatott egymáshoz, inkább a Magyar Tudományos Akadémia vezetőségében vállalt szerepük révén kerülhettek egymás mellé. Jelenlegi tudásunk szerint nem túl nagy számú levelet írtak egymáshoz, az előbbi három, az utóbbi nyolc darabot, és ezek jó része valóban hivatali pozícióiknak köszönhető, de levélváltásaikból, főként a koraiakból fontos irodalom- és társadalomtörténeti mozzanatokra is ráláthatunk.²

Az időben legkésőbbi levelek abszolút a hivatali kapcsolat szülöttei, ám az első Eötvös–Arany levelek irodalmi szempontból figyelemre méltónak mondhatók. Eötvös ugyanis 1859. április 16-án a Vachott Sándorné által szerkesztendő *Remény* című

1 Az elbeszélésről lásd bővebben tanulmányom: DEVESCOVI Balázs, „Egy sokszínű tannovella: az *Egy tót leány az Alföldön*”, in *Eötvös-újravalóság*, szerk. DEVESCOVI Balázs, 101–111, (Budapest: Eötvös Kiadó, 2018).

2 Az AJÖM XIX. kötetének jegyzeteiben azt írják, az AJÖM XVIII. kötete „1 AJ- és 1 Eötvös-levelet közöl”, (ARANY János, *Levelezése (1866–1882)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Arany János Összes Művei XIX. Levelezés 5. (Budapest: Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015), 598.) de valójában az Arany levelezés 4. kötetében nincs Arany levél Eötvösnek, viszont két levél szerepel Eötvöstől Aranynak.

zsebkönyv számára kért Aranytól mentül elébb költői művet.³ 1854. október 16-án írt levele pedig arról tanúskodik, ő nem csupán Petőfi Sándor költészetét tartotta nagyra az 1847-es *Összes költeményeiről* írt „bírálata” tanúsága szerint, de hasonlóan vélekedett Arany költészetéről is: a *Toldi estéje* kapcsán az elbeszélő költemény végszavában olvasható aggodalmat igyekezett eloszlatni Arany János Tanár Urnak, N.Kőrösön, baráti tisztelettel írt levelében:

Ha valaha művet láttam, mely minden követelésemnek megfelelt: Toldi estéje az, s bármit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerént e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat. Fogadja köszönetemet azon élvezetért, melyet munkájánál találtam, s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletemről.⁴

Arany János Eötvösnek szóló legkésőbbi levele szintén abszolút a hivatalhoz kötődik, ám természetesen a költő Nagykovácsról Eötvös a *Toldi estéjére* tett dicséretére 1854. október 21-én, megtisztelve érezve magát, örömmel válaszolt:

Mélyen tisztelt Bátor ur!

Vettem becses sorait, s azok engem kétszeresen megörvendeztettek. Az elismerés, mellyet öreg „Toldim” irányában tanúsítani méltóztatott, olly dilemma rám nézve, mellynek mindenik ága csak örvendetes lehet. Mert, ha érdemli művem e dicséretet, emeli annak becsét azon tudat, hogy olly férfiutól jó, kinek szavazatját többre nézem egész csoportnál; ha pedig előszeretéből „ultra placitum laudavit”, ezt, mint újabb tanújelét veszem azon becses vonzalomnak, mellyet irányomban már más alkalommal is tapasztalni szerencsés valék. Ha dilemmám rossz ha a szigorú műbíró a rokonszenves költői egyénnel ugyanaz: úgy örömem kettős. Engedje kijelentemem buzgó köszönetemet mindenik a méltányló, rám nézve jutalmazó sorokért, s fogadja, mindenkori tiszteletem mellett, legszívesb érzelmeim tolmácsolását,⁵

3 Lásd Eötvös József – Arany Jánosnak Pest, 1859. április 16., AJÖM 1081., in ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Arany János Összes Művei XVII. Levelezés 3. (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 293–294.

4 Eötvös József – Arany Jánosnak [Pest,] 1854. október 16., AJÖM 669., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Arany János Összes Művei XVI. Levelezés II. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 492.

5 Arany János – Eötvös Józsefnek [Nagykovács, 1854. október 21.], AJÖM 672., ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 497–498.

Az Arany-levelezésben Eötvös nevére keresve, továbbá a jegyzetek révén azonban az eddig mesélteket kicsit ki lehet egészíteni, illetve hosszabban tudunk beszélni kettőjük irodalmi kapcsolatáról. Az Arany János *Összes művei* kritikai kiadás XVI. kötetének jegyzetanyagában Eötvös Aranynak írt első levelénél megjegyzik, hogy a *Toldi estjét* megelőzően Eötvös már az első *Toldi*ért is rajongott, Erdélyi János Arany *Kisebb költeményeiről* írt 1856-os dolgozatának a felvezetője révén idézik a báró nyilatkozatát, mutatva, hogy Eötvös „A.J. Iránti rokonszenve már az első Toldi megjelenésekor kezdődött”:⁶ hiszen mikor Arany másodsor is elnyerte a Kisfaludy Társaság jutalmát, „Eötvös nagy lelkesedéssel mondá, hogy *Toldi*-ért mindent szívesen odaadna, mit eddig írt és írni fog”.⁷

Arany és Eötvös valójában az 1850-es évek közepén került egymással irodalmilag kapcsolatba, mégpedig Gyulai Pál közvetítése révén. Arany tanítványa, Tisza Domokos számolt be arról nevelőjének 1853. május 18-án, átvéve tőle a küldönc szerepét, hogy ő „találkozott b. Ötvössel, ki is igen sajnálta hogy Aranybáccsival nem találkozhatott, és a ki miután Keveházát és a balladákat újra egész lelkesedéssel feldicsérte volna, rábízta Gyulaira hogy legközelebbi levelében írja meg Aranybáccsinnak, hogy neki több érdekes tárgyakat tartalmazó könyvei vannak, melyekkel bármikor szívesen szolgál.”⁸ Ugyanezen év november 15-én a tavaszi találkozást és a báró olvasmányélményeit elhallgatva Gyulai maga ezt írta Aranynak: „Eötvös minden esetre akar veled találkozni. Most fedezett föl a magyar irodalomban, mint az egyszeri angol Pestet. Hanem aztan úgy el van ragadtatva, hogy na!”⁹ 1854 január 16-án szintén Gyulai tájékoztatta Aranyt arról, hogy Eötvös köszönti, és „minthogy hallá, hogy te hun eposzon dolgozol Kaulbach »Hunnenschlacht« cimü hires képének aczél-másolatát számodra meghozatja Berlinből – ha el nem feledi”.¹⁰ A költőnek igen jól esett az írók felé irányuló szeretete, 1854. január 21-én Gyulainak köszönte meg, mindenkit egyesével véve, Eötvöst Kemény és Csengery elé sorolva: „1.) B. Eötvös

6 ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 999.

7 ERDÉLYI János, „Arany János Kisebb költeményei”, in ERDÉLYI János, *Válogatott művei*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, 480–540 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 484.

8 Tisza Domokos – Aranynak Pest, 1853. május 18., AJÖM 499., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 215.

Arany válaszában komoly listát állított össze arról, mikben szenved hiányt a *Csaba királyfi* első dolgozata megírásához: „B. Eötvös írástani kegyességét igen köszönöm, ajánlatát szívesen elfogadom: jelenleg olly könyvekre lenne szükségem, mik a hún-magyar mythológiára, különösen a hun történetre vonatkoznának. A hazai forrásokat nagy részben már beszereztem ugyan: a krónikák: Kéza, Túróczi, a pozsonyi és budai kezennél, valamint Oláh Miklós Attilája is; a byzáncki írókból is kaptam valamit: Priscus Rhetort péld. Szeretném még »Jornandest, de rebus geticis« – szóval a mi csak azon korra vonatkozik.” (Arany – Tisza Domokosnak Nagy-Kőrös, 1853. május 20., AJÖM 503., uo., 219.)

9 Gyulai Pál – Aranynak Pest, 1853. november 15., AJÖM 567., uo., 328.

10 Gyulai Pál – Aranynak Pest, 1854. január 16., AJÖM 590., uo., 378.

figyelmét a legforróbb köszönettel fogadtam – add át üdvözetemet.”¹¹ A személyes találkozás azonban ekkor elmaradt, hiába merül fel újra és újra az ötlet különböző személyek révén.

Tényleges kapcsolatba ez idő táján csakugyan (ha csak egy nyomtatott kiadvány terében is) Csengery Antal révén került egymással a két személy; mindkettőjüktől az általa szerkesztett kiadványban jelent meg munka. Ferenczi Zoltán a Magyar Történelmi Életrajzok sorozatában 1903-ban megjelent monográfiájában azt írta, Eötvös 1854 január második felében

hozzá fogott egy régi tervéhez, t. i. Auerbach *Dorfgeschichten* című művei mintájára oly magyar népi elbeszélések írásához, melyek a mellett, hogy szelid vagy komor idylli képek a nép életéből, mély erkölcsi hatással nemesítsék a nép lelkét. Ő már 1845 márciusában, mint a „Népkönyvkiadó Egyesület” alelnöke indítványozta is Auerbach e művei átdolgozását s báró Jósika ajánlkozott is az első füzet lefordítására, de akkor abban maradt; most Eötvös, a mi helyesebb, fordítás helyett eredetieket írt. Így készült 1854-ben *Egy tót leány az alföldön* (Beszély), *A molnárléány* (október hó) és 1855 elején *A téli vásár*. Mindezeket ő egy album számára írta, melyet Arany, Csengery, Gyulai, Kemény, Vörösmarty és ő *Hat író könyve* cím alatt akartak kiadni 1854 márciusában. Ez elmaradt s helyette jelent meg *A magyar nép könyve*, melyben az elbeszéléseit, mint valóban a legjobb helyen, kiadta. Ezek az elbeszélések közelebről annak eredményei, hogy Eötvös ez időben mezőgazdasággal is foglalkozván, alkalma nyílt szenttornyai birtokán, mely neje hozományá volt, érintkezni a néppel.¹²

Csengery Aranyinak 1854. március 30-án írt levelében kérte fel közremunkálásra Aranyt mind a *Hat író könyve*, mind a *Magyar nép* könyve számára, ismertetve azok némely tartalmi és gazdasági részletét:

A Hat író könyvébe több ívre menő dolgozatodat is szívesen vesszük; p:o: ha Toldi második része kész volna. Vörösmarty a két vállalatnál 300 pengő forintig kötelezte magát. Eötvös magyar életből vett nagyobb beszélyeket ad; Kemény és Gyulai szintén. Én részint a külföldi irodalmat ismertetem a Hat író könyvében, részint történeti

11 Arany – Gyulai Pálnak Nagy-Kőrös, 1854. január 21., AJÖM 593., uo., 383.

12 FERENCZI Zoltán, *Báró Eötvös József 1813–1871*, (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1903), 192.

stb dolgozatokat adok. Eötvös már nagy részben elkészítette beszélyét, mellyel a Hat író könyvét megnyitjuk. Még csak annyit, hogy a „Nép könyve” első füzeté majus 15-én, a „Hat író könyve” első füzeté július végén jelenik meg (az 4 íves, emez 5 íves nagy 8°). Minden esetre kérnénk mindkét vállalatra, mindjárt az első füzetre valamit.¹³

Lehet, hogy az volt a probléma, Csengery elmulasztotta megírni a kiadványok általuk kigondolt céljait (már ha voltak ilyenek),¹⁴ lehet, hogy Arany az 50-es évekbeli, mára közismertnek mondható alkotói válsága áll a háttérben, mindenesetre Gyulai május 6-i ismételt nógatását követően a költő május 10-én a *Mátyás anyja* c. versét küldte a *Magyar Nép Könyvébe*,¹⁵ ami, mivel sem nem népies, sem erkölcsi tanítást nem tartalmaz, inkább a művészi értékével való gyönyörködtetés révén illeszkedhetett a kiadványba. A *fülemüle* című „Igaz mese”, Arany következő, a *Magyar Nép Könyvében* megjelent költeménye első pillantásra jobban illik ide, hiszen művészi értéke mellett népies is és erkölcsi mondanivalóval is bír, jelen dolgozat tárgya, *Az első lopás* ugyanakkor még nyilvánvalóbban ilyen, noha egy másik úgynevezett néplapban jelent meg, még azelőtt egy évvel, hogy a *Magyar Nép Könyve* elindult volna.

Arany maga ezen évek alkotói válságról részletesen beszámolt egy Tompa Mihály barátjának és költőtársának 1854. október 18-án kelt levelében – ebben épp ilyen epocha szülöttjeiként sorolja fel két fentebb sorolt munkáját is, és ez legalábbis bizonytalanra teszi a szerzői cél vagy szándék meghatározását a művekkel kapcsolatban:

én igazi eposi hős lettem, ki szabad akaratból nem működik, s csak addig mehet, meddig egy fensőbb hatalom bocsátja. E fensőbb hatalom az én örök tépelődésem, határozatlanságom, & c. szóval betegségem. Mert betegség ez, édes Miskám: tudom napját és óráját, mikor beköszöntött. Azóta más vagyok, egészen más; s bár azóta is próbáltam vagy kétszer pegazusom szárnyait s nem egészen süker nélkül (Agnes asszony is már ez epocha szüleménye, valamint Mátyás anyja, részben az első lopás

13 Csengery Antal – Aranyak Pest, 1854. március 30., AJÖM 609., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 404–405.

14 A *magyar sajtó története* ismertetése szerint a *Magyar Nép Könyve* szerkesztői „pengő forintért” évente hat füzetben „a nagyközönség kezébe olyan folyóiratot szántak, amely olvasmányos cikkekben tálalja a gazdasági ismeretek, a történelem és természettudomány közérdeklődésre érdemes kérdéseit, a költészet terén pedig a népiesség mellett a művészi értéket is mércéül állítja.” (*A magyar sajtó története* II/1. 1848–1867, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 454.)

15 Lásd ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 424–425. és 429. A versért Arany 20 pft tiszteletdíjat kapott volna Gyulaitól május végén, ha a küldemény nem veszett volna el a postán. (Lásd *uo.*, 433, 434. és 437., illetve a magyarázatai: 977–979.)

s még vagy kettő) korán sem lendül az úgy, mint előbb. Félek is magamat exaltálni, mert a kimerültség, melly rá következik, borzasztó. Idegbajomnak kell lenni: azért vagyok majd ingerült, majd levert – gyakran ok nélkül. Erre mutat az is, hogy kevés bor még derít, és semmi rossz utóhatással nincs, kávé pedig (feketén) s különösen a thea olly erősen izgatja agyidegeimet, hogy ezekkel végkép felhagytam. Bort, kis mértékben, orvosom is ajánlotta, kiről egyébíránt nem hiszem, hogy teljesen ismerné bajomat.¹⁶

Bezzeg Eötvös József és az *Egy tót leány az Alföldön* című novella kapcsán Ferenczi Zoltán magabiztosan megírta véleményét 1903-ban a szerzői szándékról, igazolásul idézetet is hozott a novellából a főszereplő feleségéhez intézett biblikus, a krisztusi magvető példázatot idéző záró „prédikációjával”:

A költő célja nemcsak a bájos idyll és csendélet rajza, mely a szomorúból vígra fejlődik és boldog optimismust terjeszt; hanem az az erkölcsi tanulság is, hogy a jó rendszerint megleti jutalmát s erre vonatkozva az öreg Apostagi ezzel fejezi be az elbeszélést: „Jótéteményeinkkel is úgy vagyunk, mint a vetéssel. Ha vetünk, sok mag a földben rothad el, sok kifagy, meg kiszárad, s a magnak egy része nem hoz kalászatokat. Ha előre tudná az ember, melyik mag nem kel ki, nem lenne senki olyan bolond, hogy elvesse. De mivel ezt senki sem mondhatja meg előre: az okos ember azért csak kissé sűrűben hinti vetését; mert annyi bizonyos, hogy a ki nem vetett, nem is arat. S ládd, Zsuzsi, én vén gazda vagyok, tudok rossz terméseket, de alig emlékszem olyanra, hol egyremásra legalább a magot ne kaptuk volna meg.”¹⁷

Valami hasonlót láthatunk abban a valóban kevés szakirodalomban, ami Arany János *Az első lopás* című költői elbeszélésével kapcsolatban született.¹⁸ Valamennyire bizto-

16 Arany – Tompa Mihálynak Nagy-Kőrös, 1854. október 18., AJÖM 670., uo., 493.

17 FERENCZI Zoltán, *Báró Eötvös József*, 193.

18 *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* 3. kötete mindössze négy szöveget tart számon direkt *Az első lopás*hoz kötve, és egyik sem számítható igazán komoly munkának. Komáromy Lajos bevezetése az első a szöveg 1899-es iskolák számára készült kiadásához, Ady Lajos irodalmi segédtkönyv magyarázata a második 1912-ből. Mellettük Tolnai Vilmosnak van két rövid írása, az első egy bekezdésnyi helyreigazítás az 1912-es *Irodalomtörténet*ben (tévesen írták a Markovics-féle könyvészeti jegyzetben, hogy először 1856-ban jelent meg a Kisebb Költemények első kiadásában „mivel Az Első Lopás már 1854-ben, Vas Gerebennek Falusi Esték című vállalatában (121. 1.) látott napvilágot, nem Költői elbeszélés, hanem Igaz történet alcímmel”, (TOLNAI Vilmos, „Arany János: Az Első Lopás”, *Irodalomtörténet*, 1(1912): 186.) amiben a két kiadás eltéréseire is felhívja a figyelmet. A második egy nyelvészeti szacikk, *Szó- és*

sak természetesen csak áttételesen, tudniillik a szerkesztői szándék tekintetében lehetünk. Vas Gereben Voinovich Géza 1931-es *Arany János életrajza* szerint 1853 telén felkérte Aranyt arra, hogy a népnek szóló lapban legyen szerző. Az Arany hagyatékában megvolt, utóbb elpusztult levelet Vas február 15-én írta, Voinovich nem adta ki, summázata szerint „1853-ban Vas Gereben, aki *Falu könyve*, utóbb *Falusi esték* címen megint füzeteket ad ki a nép számára, levéllel keresi föl; eldicsekszik pártfogóival, kiknek segítségével ötvenezer példány eladására számol. »Toldi-d nálunk kész vevőre akad, a lehető legjobb föltételek mellett«.”¹⁹ Arany Voinovich szerint aligha méltatta a kérést válaszra, legalábbis nyáron Vas ismét megkereste őt, ezúttal Tisza Domokos révén: „Sükey úr helyett tudósítom e mellett Arany bácsit, hogy Vas Gereben szeretné a meglévő Toldyt a nép számára folyóiratában kinyomatni, s minden ívért 60 pengő forintot ígér, s e tárgyban fog is egy levelet írni melyben Sükey úr levelére hivatkozand.”²⁰ Mindazonáltal Voinovich meglátásában Aranyt vonzhatta, „hogy a nép számára írhat, s e könnyű munka szinte pihenő volt”,²¹ így készült *Az első lopás*.²²

szólásmagyarázatok címmel, melyben többek közt *Az első lopás* 10. sorának szavait („Húzza be az ajtót majd valaki hátul”) fejt meg és kommentálja: „A szólás jelentése világos: nem törődöm azokkal, a kik utánam élnek; lássák ők, hogy bírnak boldogulni.” (TOLNAI Vilmos, „Szó- és szólásmagyarázatok”, *Magyar Nyelv*, 13(1917): 174–177, 175–176.)

19 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 189.

20 Tisza Domokos – Aranynak Pest, 1853. június 10., AJÖM 517., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 244.

Szegény Arany anyagilag itt is pórul járt, amint Török Zsuzsa írja az új Arany kritikai kiadás jegyzeteiben: „Később azonban megbánta (ti., hogy a *Falusi Estékbe* küldött publikálásra kéziratot – D. B.), mivel Gereben ismételten becsapta.” (ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. Török Zsuzsa, Arany János munkái (Budapest: Universitas Kiadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 988.). Tompa Mihálynak 1854. február 13-án panaszkodott a költő: „Irhatnék én eleget... a divatlapok majd meg ölnek: de nincs kedvem. [...] Gerebennek sem írtam egynél többet, azzal is behúzott materialiter, – 64 hosszú strophát 10 lapra leszorítván s akkép díjazván.” (Arany – Tompa Mihálynak Nagy-Kőrös, 1854. február 13., AJÖM 599., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, 392.)

21 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 189.

22 Konkrétan *Az első lopással* kapcsolatban nem ismerjük a szerző célját, a néplapokról korábban alkotott véleményét azonban igen. 1848-ban megjelent a kormány által támogatott, *A Nép Barátja* című periodika, aminek Petőfi Sándor Aranyt szerette volna szerkesztőjének látni. Petőfi mint a Landerer által kiadandó lap tervekészítési választmányának tagja kérte fel barátját szerkesztőnek, mire Arany bizonytalansága mellett arról írt, a munkának a maga részéről látta értelmét: „De ha a szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint concurrálok, mert régi kedvencz eszmém költői hatást gyakorolni a népre, s ezt illy úton tehetem csak legcélszerűbben és sikeresebben. S a ki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála a mennyit az értelemhez, megannyit az érzelemhez kell szólni, ha az ember sükert óhajt. Emelni a népet az irodalomban lassan lassan, nem olly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni ez lenne elemem. Hiába irunk mi népverset az Életképekbe, hiába adunk ki pengő forintos Toldikat stb, a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó – hihetően nagyon elterjedendő – lapjába irnánk, az nem lenne sárbadobott gyöngy.” Arany – Petőfi Sándornak Szalonta, 1848. április 22., AJÖM 140., in ARANY János, *Levelezése (1828–1851)*, 201.

Amellett, hogy a népnek szóló lapban jelent meg *Az első lopás*, a szakirodalom arról beszél, a költő valóban a nép között élve írta meg az alapjait tekintve igaz történetet, s költőileg, magas művészi szinten adja elő az erkölcsi célzatú népies tárgyú históriát.

Komáromy Lajos *Az első lopás és a Jóka ördöge* a Magyar könyvtár iskolai kiadások sorozatban 1899-ben megjelent kiadásának előszavában azt írta, a műben, mely „a népelet megfigyeléséből ered”, s „mint maga a költő mondja a befejező részben, ennek anyagát is egy öreg munkás embertől, magától az elbeszélés hőjétől hallotta”:

az 1848 előtti népelet elevenül meg előttünk. Látjuk a pereskedéssel s evéssel-ivással minden vagyonát fölemésztő nyakas köznemest (Imre atyja) s mellette a jószívű magyar asszonyt (Imre anyja), ki gyermeke szívébe a vallás malasztját csepegteti; Imrében a dolgozni nem szerető, tapasztalatlan, de még nem egészen romlott lelkű ifjút, feleségében a cifrázkodni vágyó fiatal asszonyt; a nép balhitét, hogy a betegnek pálinka ad erőt; a megyei börtönök levegőjét, hol a lopást, rablást tanítják, tanulják; a szegény nép jó szívét, mely meg tud esni ingyen s ápolja az elhagyott beteget, eledelt visz neki s jó szóval vigasztalja, stb. – S ebben a keretben foglal helyet a hős erkölcsi átalakulásának mesterei festése.²³

Az irodalmi tanítási segédletként 1912-ben megjelent Ady Lajos magyarázata szintén a népies elbeszélés valódi forrásának elmondásával indul, de hozzá teszi, hogy „nem elégedett meg a költő a készen kapott anyagnak – a való történetnek – versekbe foglalásával, hanem a költői szempontból szükséges változtatásokat megtette a mesén,” majd a szöveg tárgyát így ismerteti:

A szabadjára felnőtt és vagyon nélkül árván maradt Gazdag Imre miként viszi végbe első lopását s hogy az első bűn és az azt követő börtön-büntetés miként formálja át az addig dologtalan, léha ifjút munkás, szorgalmas emberré, ki így a maga erejéből boldog és becsült polgárrá lesz.²⁴

Voinovich Géza három kötetes Arany életrajza 1931-es második kötetében pontosabban, Gyöngyösy László *Arany János élete és munkáira* hivatkozva szól a valós magról, amit a kéziratol olvasható alcím is hitelesít: „A cím alá oda van írva: Igaz

23 ARANY JÁNOS, *Az első lopás. Jóka ördöge*, bev. KOMÁROMY LAJOS (Budapest: Ráth Mór, [1899.]), III–IV.

24 ADY LAJOS, *Arany: Az első lopás, Jóka ördöge* (Szeged–Budapest: Várnay, 1912), 33.

történet; s ez nem pusztá népieskedő szólam²⁵. „A jegyzői írószobában látta Szilágyi Kajtor Imrét, egy gyönyörű szép szál és jómódú ifjú embert, a ki legénykedésből tehenet lopott s ezért a vármegye kezére került.”²⁶

Ő adja elő legrészletesebben a költemény történetét, újra és újra jelezve a nevelő célokat, továbbá rámutat két más irodalmi művel való hasonlóságra is:

A pazarlás által elnyelt vagyon, meggondolatlan fiatal házasodás, a nélkülözés és tolvajlásra vetemedés, a börtön: e vonások rokonok *Egy egyszerű beszélyke* mozzanataival, részben a tanulság is, hogy a szorongatott bűnös egyre tovább sodródik a vétek örvényébe. De ami ott egyszerűen el van mondva, itt költői kidolgozást nyer, s az egész megjavulás útján jó végre fordul. A költő bibliás szavakkal kezdi, oktató hangon folytatja, valóságos leckét tart a tékozlás, ital ellen, melyek elriasztják áldozatuktól az emberek bizalmát. A kísértés és lelkiösmeretfurdalás rajza tiszta művészetté emelkedik: a tolvaj útja, miközben a házak árnyéka, a lehajló faág, minden ijeszti, elevenségében Dickens *Twist Olivér*-jének hasonló jelenetére emlékeztet. A tettnek sarkában ott a lelkifurdalás: visszavinné az elrablott jószágot, s ekkor érik tetten. A zsványokkal tele börtön rajza megint lecke [...]. Az is intelem, hogy a fiatal asszonyt betegségében pálinkával kuruzsolták, férje, mikor kiszabadul, szenvedve találja; de a megtért ember körül minden jóra fordul: az emberek segítik, a dologtalanságot munka váltja fel, földet tör, feleségét tanult orvos meggyógyítja, Imre vagyont és becsületet szerez.²⁷

Császár Elemér egyetemi előadásában egyetlen bekezdésben méltatta *Az első lopást*, ámde ez annál velősebben tükrözi az irodalomtörténetileg rögzültnek vehető álláspontot: „1853-ból való népies zamatú, erkölcsi célzatú elbeszélés. Kitűnő pszichológiával mutatja be az egyszer megtévedt ember első és egyetlen lopási kísérletét, megrendülését és megigazulását.”²⁸

A II. világháborút követő időszakban Barta János együtt értékeli ezen alkotásokat, kitérve terjedésükre, és mind közül legsikerültebbnek *Az első lopást* jelölve:

25 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 189–190.

26 GYÖNGYÖSY László, *Arany János élete és munkái* (Budapest: Franklin, 1901), 113.

A fiatal Kajtor Imre látása a szalontai jegyzői lakban csupán a történet magjának a valódiságát mutathatja, hiszen *Az első lopás*ban az elbeszélő azt mondja, *gyerekkorában* hallotta sokszor az *idős* Gazdag Imre bátyától annak *teljes élettörténetét*.

27 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 189–190.

28 CSÁSZÁR Elemér, *Arany János (Egyetemi előadás)*, (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Intézet ifjúsága, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938), 109.

„Mint a patak, melynek útjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti: egyrésze tóvá téspe, másrésze több ágra szakadva keresi a kifolyót...” – azt hiszem, az elmondottak megértetik, milyen igaz Arany-nak ez a hasonlata. A népi realizmus vékony erecskéje valóban küzködve keresi az útját, s csak itt-ott tud a sziklák közül felszínre vergődni. Szalontán, a gyerekkori környezetben még ott érzi Arany maga körül a népet. Az 50-es években még több olyan műve van, amelyet egyenesen a nép számára írt, s valóban a nép számára hozzáférhetően adott ki. Így a *Jóka ördögét* (ennek tárgya maga is népi anekdota; bár Aranyhoz nem a nép útján jutott), az akkoriban elterjedt „Müller Gyula Nagy Naptára”-ban adta ki 1853-ban; vagy *Az első lopás*, amelyben egy szalontai jegyző korában ismert igazi történetet versel meg, megjelent a Vas Gereben „Falusi esték” című folyóiratában 1853-ban. A *bajusz* a „Protestáns Képes Naptár”-ban, 1855; *A fülemüle* a „Magyar Nép Könyvé”-ben 1854-ben, *A hegedű szintén* „Müller Gyula Nagy Naptára”-ban 1854-ben látott napvilágot. Közülük azonban csak egy van, amely valóban a nép életéhez fordul tárgyért is: *Az első lopás*; a többi: népi anekdota, művészi fokra emelve.²⁹

Végül Keresztury Dezső *Mindvégig* című, 1990-ben megjelent Arany-kötetében a *Családi kör* társaságában taglalja a *Jóka ördögét* és *Az első lopást*, az eddigiekkel összhangban pozitívan szólva róluk, de esztétikailag hátrébb sorolva őket, mint nem igazi „művek”:

Két ilyen egyértelműen népies kisebb epikumot írt még csupán: 1851-ben a *Jóka ördöge* c. „pórregét” s 1853-ban egy „költői elbeszélést”, *Az első lopás*-t. Ezek létrehozása közben is teljes egyetértésben volt céljával s tisztában közönségével. A *Jóka ördögé*-t egy népszerű kalendáriumnak, Müller Gyula, *Nagy Naptár*-ának írta; ott is jelent meg 1853-ban; elnépszerűsödött, a ponyván is feltűnt. *Az első lopás*-t, a nép erkölcsi nevelésének szándékával, egy elterjedt népies folyóiratban, a *Falusi esték*-ben adta közre. Voltaképpen virtuóz ujjgyakorlatok ezek; a maguk nemében kitűnő, jó arányú, célirányos kompozíciói annak a költőnek, akinél „főleg kompozícióban van a poézis”. Nyelvük üde egyszerűségével, képeik, alakjaik rajzának, cselekményük bonyolításának értelmes, világos tisztaságával ma is hatásos darabjai a babonáság ellen forduló s a tulajdon tiszteletére, a lelkiismeretes munkára nevelő költői, népi pedagógiának, de nem igazi „művek”.³⁰

29 BARTA JÁNOS, *Arany János* (Budapest: Művelt Nép Kiadó, 1953), 103–104.

30 KERESZTURY DEZSŐ, *Mindvégig: Arany János (1817–1882)* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990), 227.

Érdekesnek látszik, hogy a mű utólagos lefokozásával szemben megjelenésekor éppen, hogy ez volt a „bezzeg” munka. A *Falusi Esték* első füzetének alapvetően negatív sajtóvisszhangja után a második füzet kicsit jobb fogadtatásban is részesült (a nemtetszés mellett persze), és éppen Arany munkájának köszönhetően. A *Pesti Napló* 1853. december 6-i számában ezt írták a kiadványról:

A legközelebb megjelent második füzet – egészben véve – jobb az elsőnél; hogy azonban kellőleg megüti a mértéket, igazsággal nem állíthatjuk. Igenis, megütné a mértéket, ha minden cikke oly jeles volna, mint Arany János népszerű remeke: „Az első lopás!” (121–132.) Ezen mű képezi a második füzet gyöngyét. Arany munkáin meglátszik, hogy ő tanulmányozta nemcsak általában a költészeti irodalmat, hanem a népet is. A mit ír, azt átgondolta és átérezte. Sajátságaihoz tartozik az ódonszerűség és bizonyos mondatosság; de mindkettő bájoló plastikával van alkalmazva. Ő is használja a népies kifejezéseket, de mindig úgy megválasztva, hogy más kifejezés nem volna – kifejező. Nála öntudatos szükség, mi másoknál fitogatósi viszketeg. És mily gyengéd izlés, mily művészeti szerkezet! – E kis beszélyben teljesítve találjuk azon feladatot, melyet az igaz népszerű íróéknak állítánk: ily művek örömmel olvashatók mind a kunyhóban mind a pipereasztal mellett.³¹

Toldy Ferenc *A hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849–53* című írásában 1854 januárjában az *Uj Magyar Muzeumban* ugyanezt a nézetet képviselte; az első két füzetből csupán Arany munkáját tartotta dicséretre méltónak, annak valódi nemes népszerűsége miatt:

A *Falusi Esték* célul tűzvén magoknak a népnek műveltségben legalsóbb osztályát hasznos olvasmányal ellátni s benne az olvasás iránt általában kedvet ébreszteni, minden esetre a szépirodalmi folyóiratok közé tartoznak, nem csak mivel nagyobbára valósággal szépirodalmi műveket tartalmaznak, de mivel a népszerű előadás magában véve is,

Az első lopás nem kerül elő sem Kovács Gábor doktori disszertációjában (Kovács Gábor, *A történetképző versidom. Arany János elbeszélő költészete* Budapest: Argumentum Kiadó, 2010.), sem Szilágyi Márton tanulmánykötetében (SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?” *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2017). Így az általam ismert legalaposabb elemzése Komornik Eszter szemináriumi dolgozatból továbbfejlesztett 2012-es szakdolgozatában olvasható: KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének szoros olvasata*, Budapest, 2012. (Egész más területen dolgozó egykori diákomnak köszönöm, hogy újra elküldte dolgozatát.) 31 „Tudomány és irodalom, Falusi esték. Szerkeszté Vas Gereben. Kiadók: Landerer és Hecckenast. Második füzet. 8Rét – 160 l.”, *Pesti Napló*, 1853. december 6.

mint népszerű, bármi tárgyra alkalmaztassék, szépműtani alaknak tekintendő. Eddigélé két füzet jelent meg, melyek azt tanúsítják, hogy a szerkesztő csak mintegy kívülről és felületesen fogta fel a kitűzött célt. A népszerű előadás lényege parasztos kifejezésekbe s bizonyos úrias leereszkedésbe helyezteteti, nem pedig a felvilágosítandó osztály lelki szükségeinek s még kevésbé a fejtegetés alá vett tárgyaknak kellő ismeretében. [...] Megvalljuk, osztatlan tetszésünket a két füzet minden darabjai között csak *Arany János* költői beszélye, *Az első lopás*, nyerheté meg: ez valódi nemes népszerűség, mely öszhangban marad az erkölcsi és költői ízlés szabályaival.³²

Mielőtt rátérnék *Az első lopás* fő erkölcsi céljának bemutatására, vessünk egy pillantást arra, hogy a költeményben fontos szerepet kap a börtön. A szöveg középső részének második fele, ahol Imrével a fordulat megtörténik, és a rosszból jó útra tér, az a börtönbüntetése. „A zsványokkal tele börtön rajza megint lecke, – még csak néhány éve küzdöttek a börtönjavításért Eötvös József és Lukács Móric.”³³ – írta Voinovich Géza *Arany életrajzában* 1931-ben; „a zsúfolt börtön rontó hatása” szavak után a kritikai kiadás jegyzetében 1952-ben pedig konkrétan ezt írta zárójelben: „(Eötvös József és Lukács Móric a börtönjavítást sürgető röpiratot adtak ki, 1842.)”³⁴ Voinovich ezen a ponton bőszégesen kiegészíthető, és egészen önkényesnek tűnik éppen az 1842-es *Fogházjavítás* felemlítése, hiszen egyrészt könyvtárnyi dokumentum foglalkozott a korszakban a büntetőrendszerrel,³⁵ másrészt irodalmi szempontból célszerűbb azt jelezni, hogy Szinnyei Ferenc *A novella és regényirodalmunk a szabadságharcig* című 1926-os kötetében Kölcsey Ferenc *A vadászlak* című 1836-os novellájánál lábjegyzetben a későbbi börtönleírásokkal vetteti össze a rövidprózát: „Jósika A béke nemtője. Szigligeti Két pisztoly. Eötvös A falu jegyzője. Arany Az első lopás.”³⁶ Ennek megfelelően *Az első lopás*t irányzatos műnek tarthatjuk, a börtön borzalmait és az ott

32 TOLDY Ferenc, „A hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849 – 53”, *Uj Magyar Muzeum*, 4 1. sz. (1854): 5–23, 14–15.

33 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 190.

34 ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, *Arany János Összes Művei III* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952). 350.

Érdekes, hogy Voinovich a század elején még nem kötötte össze Aranyt és Eötvöst: az 1903-ban megjelent életrajzában egyáltalán nem szól Eötvös szabadságharc utáni irodalmi munkáiról, kizárólag politikai írásait említi. V. ö. VOINOVICH Géza, *B. Eötvös József*, in EÖTVÖS József, *Levelek, Életrajz*, (Budapest: Révai Testvérek, 1903).

35 Szilágyi Márton két oldalas bibliográfiai összeállítást közöl a témában a Kölcsey Ferenc *Szépprózai művek* kritikai kiadásban Gángó Gábor jóvoltából. Lásd KÖLCSEY Ferenc, *Szépprózai művek*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Kölcsey Ferenc Minden Munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 1998), 230–231.

36 SZINNYEI Ferenc, *A novella és regényirodalmunk a szabadságharcig* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1926), 2:128.

folyó tolvaj-oktatás bemutatása révén a Szinnyei által említett többi szépirodalmi műhöz hasonlóan a korabeli igazságszolgáltatás jobbítását látszik szorgalmazni, és így Arany és az úgymond Kölcsey-tanítvány Eötvös még egy okból egymás mellé tehetők. Természetesen az évszámok ennek a kijelentésnek legalábbis az árnyalására készítetnek, hiszen *A vadászlak* 1836-os, ezt 9 évvel követi 1845-ben *A falu jegyzője*, és egy másik korszakban, a szabadságharc leverése utáni időszakban jelent meg, újabb 8 évvel később, 1853-ban *Az első lopás* (bár története csakugyan játszódhat akár 48 előtt is) – ez pedig azt mutatja, mégoly hosszú időszak alatt sem javult jottányit sem a magyar büntetőrendszer, és megkérdőjeleződik az irodalom társadalmi direkt hatásonra fordíthatósága (már ha a jeles szerzők iránya csakugyan ez volt). Az persze kétségtelen, *Az első lopás*ban a korábbi szépirodalmi művekhez (*A béke nemtője* 1840-es, *A két pisztoly* 1844-es) hasonlóan rémséges börtönről olvasunk:

Szomorú ezentul szegény Imre sorsa:
Lakozván penészes börtönnek az öblit,
Csúszó-mászó féreg kenyeres pajtása;
Szellő oda nem száll, napfény oda nem hat,
Csak a bolthajtásról csepeg bűzös harmat.

Betevő falatját fojtó könnyel észli,
Hideglelés vízzel ingerli a szomját,
Rothadt a levegő, melyet ajkán bészí
És rohadt beszédek sértik füledobját:
Mert nem egyedül van: ott az egész megye
Régen összeseprett salakja, szemetje, (621)³⁷

Az első lopás kapcsán nem mondható el az, amit a szabadságharcot megelőző művek kapcsán ki lehetett jelteni; a vármegyei börtön leírásával Arany 1853-ban nem kapcsolódhat Kölcsey és Eötvös meg a többiek társaságában – ahogy Szilágyi Márton írta *A vadászlak* kritikai kiadásának jegyzetanyagában magyarázatul – „a 30-as, 40-es évek egyik jelentős vitájához, a büntetőjogról és a fogházjavításról folytatott polémiahoz”.³⁸ Viszont kétségtelenül azt mutatja be a borzalmak mellett, ez a hely a bűn iskolája:

Tolvajok, zsványok, – kik rátarti kénynyel
Zörgetik a rabság nehéz sarkantyúját;
Dicsekesznek holmi balkörmű erénynyel,
A lopást, a rablást tanítják, tanulják;
S fiatal embernek, a ki odatéved,
Arcáról letörlik a piros szemérmét. (622.)

37 ARANY JÁNOS, *Az első lopás*, in ARANY JÁNOS, *Elbeszélő költemények* (2019). (Itt és a továbbiakban az új Arany kritikai kiadás 19. B. változatában idézem a költeményt.)

38 KÖLCSEY FERENC, *Szépprózai művek*, 229.

A börtön és a helyszín, mint a bűn iskolája mellett irányzatosságot gyaníthatunk *Az első lopás*ban az igazságszolgáltatás működésének prezentálásában is. Itt, noha népies környezetben, de a falusi bíró ítéletét a főhős fölött akár *A vadászlak* – mint Balogh Sámuel írta Kölcsey összes művei kritikájában – „minden érzélgéstől kihült főügyész indolens törvényes praxisát”,³⁹ akár *A falu jegyzőjében* Viola felett tartott statáriális ítélőszék gyakorlatát, mely szerint zsvivány „csak az széles Magyarországon, akit zsviványnak mondanak”, és ha „ilyent meg akarnak fogni s ellentáll, statárium elébe kerül s felakasztják”,⁴⁰ követve és hasonló gyorsasággal hozza meg. Imrét akkor fogják el „[v]alamilyen kerülők, a helység cselédi”, mikor a „lopott jószágot visszafelé hajtja”, ő pedig hiába hazudja, „Bitangjába’ lelte, gazdájához hajtja / Az Isten előtt is ő csak ezt mondhatja”, előbb erőszakos vallatásnak vetik alá, majd a bíró röviden lezárja ügyét.

Az isten előtt?... a mindentudó hígye?...
Még az éjei ór is kételkedik benne.
Mánap előfogta a vármegye tisztje
S úgy megvallatá, hogy fele is sok lenne:
De Imre csak abban veti meg a lábát,
Hogy bitangul lelte más ember jószágát.

„Eh!” kiált a bíró – „azt én kötve hiszem;
Vagy *te* hazudsz, fiam, vagy a lábad *nyoma*,
Mely egyik udvarból a másikba viszen;
A kapu sem nyíltott magától ki soha.”
Imre látta ebből, hogy sarutalpának
Nagyobb hitele van, mintsem a szavának.

Most előbeszélte bűnbánó szavakkal,
Mikép orozá el, s hogyan hajtá vissza.
„Hát bolond vagyok én?” kiáltott haraggal
A bíró, „vagy ittas, ki eszét megissza?
Vasat neki, lánczot!... majd az ördög hígye,
Hogy a tolvaj, mit ellop, visszavigye!” (619, 621.)

Az igazságszolgáltatás működésének taglalásával rá is kanyarodtunk *Az első lopás* legfontosabb tárgyára. A szöveg kétségtelenül a mózesi tízparancsolat „Ne lopj!”

39 BALOGH Sámuel, „Kölcsey Ferencz minden munkái, Szerkesztik b. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Öt kötet. 8rét Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv 1840–4. (Előfizetési ára a hat kötetnek 10 ft p.)”, *Budapesti Híradó*, 1846. dec. 11. 383. – A folytatásokban megjelent kritika teljes szövegét lásd *Budapesti Híradó*, 1846. dec. 10., 379 – 380.; dec. 11., 383.; dec. 13., 387–388.; dec. 22., 397.; dec. 24., 401–402.

40 EÖTVÖS József, *A falu jegyzője*, szerk. FENYŐ István, A Magyar Próza Klasszikusai 28–29 (Budapest: Unikornis Kiadó, 1995), 2:20.

törvényét propagálja, legfőbb céljának az mondható, hogy becsületes életmódra és vallásosságra vezesse rá olvasóit. Gazdag Imre Apostagi Jánossal több okból is rokonítható. Az elbeszélő költemény végén, amikor a narrátor tisztázza a történet valóságát, tisztos ősz emberként jelenik meg, a közösség megbecsült tagjaként látjuk, aki nem csak a templom szomszédságában él, de felügyeli is azt („Isten háza mellett volt egy szép új háza, / Mind a két hajlékra holtig ő vigyáza”), és gyakran a szentek példáit meséli közönségének:

Sokszor a kis padhoz mellé gyültek este
Gyermeki, szomszédi, sőt az egész utcza,
Ajakáru a szót minden ember leste,
Várta, hogy mozduljon hófehér bajusza; –
Hol a szent írásból vette ő példáit,
Hol a magyaroknak beszélte királyit. (673.)

A bibliai példák előadása mellett a költemény legelején is – Apostagi példázatos beszédéhez hasonló – biblikus igéket idéző, egészen pontosan Máté evangéliuma *A gondviselés sorait*⁴¹ parafrázeáló, szónokias szavait olvassuk Imrének:

„Ki ruházta fel a mezők liliomát?
Ki visel hű gondot az égi madárra?
Útlan bujdosónak ki vezérli nyomát?
Kit nevez atyjának az atyátlan árva?...
Él még a jó Isten! Ő engem is szeret:
Megadja, ha kérem, a *mai* kenyeret.” (605.)

A költemény kezdő és zárópontjai között, Imre fiatalkori botlása bizonyos értelemben az Istentől való eltávolodást jelenti. Szerető szívű édesanyja Imrét még gyerekként az istenfélelemre kapatta, a szöveg ezt a magvető példázatot (Mk. 4:3–9 és 14–20) felidéző szavakkal mutatja be:

41 „Azt mondom ezért nektek: Ne aggódjatok életetek miatt, hogy mit esztek vagy mit isztok, sem testetek miatt, hogy mibe öltöztök! Nem több az élet az edelnél s a test a ruhánál? Nézzétek az ég madarait! Nem vetnek, nem aratnak, csürbe sem gyűjtenek – mennyei Atyátok táplálja őket. Nem többet értek ti náluk? Ugyan ki toldhatja meg életét csak egy könyöknyivel is, ha aggodalmaskodik? Hát a ruházat miatt miért nyugtalankodtok? Nézzétek a mezők liliomait, hogyan nőnek: nem fáradoznak, nem szőnek-fonnak, mégis, mondom nektek, még Salamon sem volt dicsősége teljében úgy felöltözve, mint egy ezek közül. Ha a mezei virágot, amely ma virít, holnap pedig a kemencébe kerül, így öltözteti az Isten, akkor benneteket, kishitűeket, nem sokkal inkább? Ne aggodalmaskodjatok hát, és ne kérdezzétek: Mit eszünk, mit iszunk? Ezeket a pogányok keresik. Mennyei Atyátok tudja, hogy ezekre szükségetek van. Ezért ti elsősorban az Isten országát és annak igazságát keressétek, s ezeket mind megkapjátok hozzá! Ne aggódjatok tehát a holnap miatt, a holnap majd gondoskodik magáról! A mának elég a maga baja.” (MT 6,25–34. Szent István Társulati Biblia, https://szentiras.hu/SZIT/Mt6#heading_20100602500_3, a letöltés ideje: 2022. július 10.)

Hogy a puha földbe olyan magot hintsen
Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos,
Melynek aratása mindenkor bizonyos. (605.)

Azonban Imre fiatal felnőtt korában ezt a tanítást elfeledi, innen nézve élete mélypontja a falusi vásárt követő éjjel, amikor elfelejti az Istenhez szóló szavakat, Komornik Eszter szerint: „imádsága kudarcba fullad, s így kézzel foghatóvá válik egyébként is hamis istenképének abszolút elvesztése”:⁴²

Imre is lenyugvék a háza tövében,
Imádkozott volna, mindig tudta másszor,
Most elakadt benne a kellő-középen;
El-elmondta félig, meg-meg ujrakezdte,
Mint amely tanulón kifogott a leczke. (613.)

A börtönben azonban az anyai istenfélelemre kapatás beérik, ez védi meg Imrét attól, hogy a bűnözővé válás leckéjét kitanulja, őt egyrészt borzasztja a gazemberektől kapott tananyag, másrészt itt és ekkor már újra képes imádkozni, „Istenéhez tért ő”, a szöveg ezt Pénélope, Odüsszeusz felesége történetének felidézésével meséli el:

Vén gazemberek, kik fényesre koptatták
A bilincset, s most már gyönyörködnek benne. –
Ezek a tanítást mindennap kiadták
Imrének is, hogyha valamire menne:
Oly nehéz betűkből, ez a leczke, álla,
Hogy Imrének borzadt minden haja-szála.

Azt írják mesében egy királyné felől,
Hogy a mit nappal szőtt, éjtszaka fölfejté;
Imre is úgy kezdte mindennap legelől
A tanulást, – éjjel mindig elfelejté;
Mert, ha lidércz álom a többit megnyomta,
Szép imádságait sorra mind elmondta. (623.)

Az imádkozni tudás, az Isten megszólításának képessége a legtöbbször felhozott eleme a költeménynek, az el-elakadás, a nem tudás, valamint az Istenhez térés, az imádkozás között a lopás maga egy verbális fordulaton bukik el: Imre elszólja magát, majd megütközik, és a testivel, anyagiakkal szemben a lelki tartalmak felé fordul, s ennek következtében visszaviszi a jószágot:

42 KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének közeli olvasata*, 23.

Egy szó annyi mint száz: kevés idő múlva
Saját udvarán volt az üszővel Imre,
Nagy lélekzetet vőn, neki bátorula,
Szája pedig ráment egy *hála-isten-re*:
Csak midőn kiejtje az *Isten* szót ajka,
Akkor ütődött meg, gondolkozván rajta.

Nem azt gondolá ő hogy majd ráismernek,
Noha egész falu ott lesz a vásáron;
Nem is azt, hogy reggel fris nyomára lelnek,
Bár az is meglátszik az éjjeli sáron;
Vén tolvaj meghányja elejét, mint végét:
Ő elébbre teszi lelke üdvösségét. (617, 619.)⁴³

Komornik Eszter szakdolgozatában szintén ennek a résznek a fontosságát hangsúlyozza: „A mű origója az én felosztásomban a 29-30. strófa fordulója. Ez számtanilag is középpontnak nevezhető, ha leszámítjuk a keretnek nevezett egy plusz három versszakot. Elsősorban a mű üzenete szempontjából tartom kardinális fordulónak ezt a helyet, mert Imre itt tér meg, ajkai itt találnak vissza az Isten szóra: itt következik be tehát a fordulópon”⁴⁴

Ugyancsak Komornik Eszter az 'Isten' szó a költeményben való előfordulásait végig véve azt állapította meg, „a főszereplő egyre erősödő hitével, végső megtérésével párhuzamosan az Isten szó is egyre gyakrabban fordul elő – az első részben háromszor (ebből kétszer jelzős szintagma részeként), a második egységben pedig tízszer. Ehhez mérten nem meglepő, hogy a két Isten fogalom már alapjaiban eltérő – az első felszínes, megszokáson és konvenciókon alapuló, illetve pusztán nyelvi fordulatokat idéz, míg a másik már személyes, valódi és legtöbbször önállóan, tulajdonnévként jelenik meg. Az Istenhez, és ezzel együtt közvetetten a hithez való attitűd a fogalom fent leírt transzformációjával párhuzamosan változik – azaz épp fordítva, hiszen Imre megtérése fogalmi átalakulás implikációja is egyben.”⁴⁵

Ezen a ponton célszerű elgondolkodni egy kicsit a szöveg címén, hiszen Arany címadása korántsem sematikus vagy hétköznapi. Egyetemi szemináriumaimon ol-

43 Arany életművében ennek az ellenkezőjére is akad egy példa: *A betyár* című 1849-es töredékben Csongorádi Pista csikós ahhoz, hogy huszárnak állhasson, lovat lop, és lopás közben imádkozik: „Hej keserves, láncos, lobogós! / Tud-e imádkozni a csikós?... / Uram isten! lásd meg dolgomat: / Most lopom az *utolsó* lovat. // Ezt az egyet nézd el, Jehova! / Nem cselekszem többé, de soha; / Ezt se teszem, bár is, magamért: / Teszem... a jó isten tudja mért.” (ARANY János, *A betyár*, in ARANY János, *Összes költeményei I., Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, s. a. r. SZILÁGYI Márton (Budapest: Osiris Kiadó, 2003) 111.) Ezúton is köszönöm Csörsz Rumen Istvánnak, hogy erre felhívta a figyelmem.

44 KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének közeli olvasata*, 15–16.

45 Uo., 20.

vasva, a bölcsészhallgatók véleménye általában megoszlik annak a kérdésnek az eldöntésében, ha a főszereplő csupán rendkívül rövid időre birtokolja a (ki tudja, pontosan mekkora értéket képviselő)⁴⁶ jószágot, akkor beszélhetünk-e jogi értelemben lopásról vagy sem. Lehet érvelni az eredeti lopási szándékkal, a jószág tényleges eltulajdonításával, és persze ott vannak a bíró által is említett nyomai Imrének a sárban bizonyítékként. A mérleg másik serpenyőjébe a tettenérés utólagossága, az állat visszaszolgáltatása eredeti tulajdonosának, illetve a bűnös tettének megbánása, Imre lelki folyamata, az Istenhez való visszatérés tehető. Semennyi és egyetlen lopás mellett is dönthetünk. A cím viszont határozottan sorszámnevet tartalmaz: *Az első lopás*. Márpedig szabályosan valamire akkor mondhatjuk, hogy az első, ha ezt vagy már megelőzte, vagy garantáltan követi legalább még egy. Uralkodók, vagy a római katolikus pápa nevével ez a szabály tisztán elő szokott jönni, talán legutóbb Ferenc pápa esetében történt a helyreigazítás, miszerint ő még nem I. Ferenc pápa, lévén Jorge Mario Bergoglio előtt még senki sem vette fel Szent Ferenc nevét pápává választását követően. Császár Elemér szavait (egy ember „első és egyetlen lopási kísérletét” adja elő a költemény) viccesen parafrázálva azt mondhatnánk, Imre kétszer lopott: először és utoljára – ezért a sorszámnev a címben. Komolyabbra fordítva a szót, az első jelző egy másik konnotációját hozom inkább elő, egyben visszatérve a szöveg biblikus rétegeihez. Az első lopás eszünkbe juttathatja az eredendő bűnt, az első emberpár bűnbe esését, az első bűnt, ami mellé, ha oda gondoljuk az áteredő bűnt, az Ádám és Éva fia, Káin által elkövetett testvérgyilkosságot, az első gyilkosságot, akkor a sorszámjelző használatát is jogosnak láthatjuk. Ráadásul Imre esetében is egyértelműen többről van szó, mint egy üsző eltulajdonításáról. Jogi szempontból is kifejezetten figyelemre méltó, hogy a betörésre induló férfi fegyverrel lép be a másik tulajdonára, a szöveg világosan jelzi, az első lopás további tetteket (potenciálisan rablógyilkosságot) von magával, egyben a bűn örvényébe süllyedést jelenti:

Egy öreg ősz ember volt a házigazda,
 Házörzeni hagyták sirba szállt cselédi;
 Vékony vacsoráját egy tehén meghozta,
 Nem sok kelle már, de mégis kelle néki.
 E tudva, fokosát megszorítá Imre:
 Szabad ütni, úgymond, önnön védelemre.

46 Az *Egy egyszerű beszélyke* című szépprózai alkotásban Mokány Ferke „a szomszédfaluból hat ökröt hajtott el,” és ezért a megyeháznál „rövid időn két évi magánbörtönre ítéltetett.” (ARANY János, „Egy egyszerű beszélyke, Úti tárcából”, in ARANY János, *Prózai művek I.*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Arany János Összes Művei III. Prózai művek I. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 10.) Gazdag Imre egy évnyi börtönbüntetése egy üsző eltulajdonításáért ezzel nem tűnik arányosnak.

És talán ütött is volna bolond észszel...
 Imre, Imre! ha most a gazda kilépne
 Álmosan, ősz hajjal, üres, pusztá kézzel:
 Ifjú karodat reá emelnéd-e? ...
 Nem felelek róla, mit mit nem csinálnál:
 Olyan a bűn! nagyobb fiat szül magánál. (617.)

Az *első lopás*ban tehát megjelenik – mint Komornik Eszter írja – „a bűnt és bűnhődést követő megtérés reménye: Imre nem tragikus hős, hanem pédaértékű életet élő hívő, aki bár hátat fordított Istennek, végül mégis feloldozásra talált. S nem csak a bűntől való megtérés az, ami miatt kirívó Imre sorsa, de szembetűnő az a hajlandóság is, ahogy a férfi megváltoztatja egész életirányát Isten irgalma után.”⁴⁷

Az erkölcsi cél mellett a költemény gazdasági szempontból releváns céllal is rendelkezik, Apostagi Jánoshoz hasonlóan Gazdag Imre is a dolgos parasztember példajaként kerül bemutatásra.⁴⁸ Apostagi története az ószövetségi próféták sorsát idézheti fel; a szöveg kezdetén szerencsétlenségtől sújtott emberként találkozunk János gazdával:

Múlt télen, midőn többedmagával a zsidó árendás számára Nagyváradról pálinkát szállított, szekere feldőlt, s összezúzta lábát. A hosszú betegség s a kár, mely szerződés szerint a fuvarosokat illette, vagyonának egy részét fölemészte. Négy lovából kettő, két ökre és sertesei rámentek, s negyed telkén és két sárga lován kívül csak jó felesége és gyermekei maradtak meg. Nagyobb bajára még mindig sántikált, s miután saját földjét nagy ügyel-bajjal megszántotta, csak hogy valamit keressen, fiával együtt kukoricamorzsolásra szánta magát.⁴⁹

A szereplő az árva tót leány befogadása, illetve saját dolgos és istenfélő volta miatt részesül Isten áldásában, és a novella végén jómódú gazdaként látjuk őt: „Igaz, hogy amihez fogott, azt derekasan megfogta s nem kímélte két kezét; de ha sem telkét, sem feles földeit annyi éven át soha jégeső nem érte, ha marhái és juhái másokéinál szebben nőttek föl a közlegelőn, s azokat a vásáron jobban adta el: mindezt maga Apostagi is csak Isten áldásának tartotta.”⁵⁰

47 KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének közeli olvasata*, 26.

48 Arról, hogy Eötvös hősei megfelelnek-e a „való paraszt”-nak, lásd Z. Kovács Zoltán dolgozatát: Z. KOVÁCS Zoltán, „Etikai eszmény és egyéni boldogság – A Téli vásár és a parasztábrázolás etikai narratívája”, in *Eötvös-újraolvasó*, szerk. DEVESCOVI Balázs, 113–120 (Budapest: Eötvös Kiadó, 2018).

49 EÖTVÖS József, *Egy tót leány az Alföldön*, in Eötvös József, *A nővérek. Elbeszélések*, szerk. KERÉNYI Ferenc és KULIN Ferenc, Eötvös József Művei, (Budapest: Magyar Helikon – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973), 533.

50 Uo., 546.

Az *első lopásban* a narrátor részéről esetleg némi iróniával elnevezett főhős, Gazdag Imre („a ki e név mellé / Egy járomszeget se' örökölt apjátul;” (605.)⁵¹) apja két rossz szokása: az ivás és a pereskedésnek köszönhetően szegény sorsból indul élete útjára, majd végül a gazdasági szempontból sem elhanyagolandó lopás, és a börtönbüntetés letöltése után a költemény záró részében jómódú emberré válik. Salamon Ferenc e szavakkal foglalta össze a költeményt Arany *Kisebb költeményekről* írt bírálatában:

Ez az ember nem szeret dolgozni, s vallásossága annyiban félszeg, mikép azt hiszi, hogy az Isten segít azon is, ki magán nem segít. – Imrének a nyomor s büntudat iskoláján kell átmennie, hogy emberré és becsületes emberré váljék. Első és utolsó lopását alig hajtja végre, midőn azt megbánva, a lopott jószágot vissza akarja vinni; ekkor tetten kapták. Így nem rögzött bűnös, a börtön és az erkölcsi szenvedések megtérik, s mire kiszabadul, munkás emberré lesz.

„Ki magán segíté, megsegíté Isten!”

Az idézett sor, ha nem mondatnék is el, az egész mesének mintegy irányeszmejét képezi.⁵²

Az eddig erkölcsi szempontból vizsgált lopás természetesen gazdasági szempontból is releváns részlete Arany művének, hiszen, mint Hites Sándor írja a *Helikon* című folyóirat 2011-es *Új gazdasági kritika* számának bevezető tanulmányában, a „szöveg ökonómiájának körébe tartoznak: a különböző gazdasági viszonyok, események és tevékenységek ábrázolásai (a tulajdon, a lopás, a pénzforgalom, az adósság, a vásárlás, a csőd, az ajándék szerepe egyes regények cselekményvezetésében vagy jellemrajzában)”.⁵³

Kétségtelen, hogy a lopás a szöveg legfontosabb része, a cím is erre irányítja figyelmünket, és ez adja a történet középső részét is, már ha persze három részre tagoljuk az elbeszélő költeményt, azaz lefele sodródás (2-17. versszak), bűn – büntetés (18-46. versszak) és felemelkedés (47-58. versszak) részekre. A lopás fontosságát támasztja alá az is, hogy a középső részen belül több szakasz foglalkozik ezzel, mint a büntetéssel (18 versus 11 versszak), továbbá éppen a költeménynek ez, a legrészle-

51 Komornik Eszter felveti, hogy főhős két okból is kaphatta a Gazdag tulajdonnevet, és kérdéses, „hogy vagyombeli gazdagságra, vagy esetleg Imre lelki megtérésére, Istennel való kapcsolatának folyamatos kibontakozására utal-e.” (KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének közeli olvasata*, 15.)

52 SALAMON Ferenc, „Arany János kisebb költeményei (Budapesti Hirlap, 1856)”, in SALAMON Ferenc, *Irodalmi tanulmányok* (Budapest: Kisfaludy-Társaság, Franklin-Társulat, 1889), 1:38–97, 1:87.

53 HITES Sándor, „Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism”, *Helikon*, 57 (2011): 467–496, 479–480.

tesebben előadott részlete mutatja be a legrövidebb ideig tartó eseményt. Tagolásom szerint a lopás a vásárra készülő falu említésétől számítható, és az igazságszolgáltatás lezárultáig tart, ezt a mindössze néhány órányi cselekményt a börtönbüntetés egy éve követi, a lefelé sodródás Imre gyerekkorától tart tizenhét esztendő házasodásáig, majd az őszi házasodást (a figyelmes olvasó kiszúrhatja, hogy új boron, vagyis Márton napkor vezeti be a menyasszonyát) követő elszegényedés meghatározhatatlan, a következő tavaszkor már javában folyik, és aztán legalább egy gyerek világra jöttéig tart, míg a felemelkedés leggyorsabban elmesélt szakasza öleli át a leg-hosszabb időszakaszt, ebben Imre sikeres gazdálkodását látjuk, és még egy gyereke is születik. (A költemény keretes szerkezetű, a nyitás Imre idős korában elmondott biblikus-retorikus kérdéssorozata, a zárás pedig az utolsó három versszak, a történetet valóságként megvilágító narrátori szöveg az idős Imréről.)

A lopás leírása alighanem csakugyan a költemény legpompásabb része. A balladaköltészet mestereként tisztelt Arany Jánostól nem meglepő módon itt is a bűntudat érdeklődik az elbeszélőt, azzal foglalkozik, a tettes mi mindentől retteg, hogyan hezitál, végre hajtsa vagy se szándékát, továbbá természeti jelenségek (hold és felhő többször is, zápor, visszahúzó faág), illetve a káini bűnjel (vesd össze a cím kapcsán már előhozott eredendő bűn, és a potenciális rablógyilkossággal) alkalmazásának köszönhetően jelenik meg az éjszakai üszőlopás igazán plasztikusan:

Kínálgatja szemét, de nem kell az álom,
Minden legkisebb neszt, mocczanást megérez:
Majd pók száll arczára láthatatlan szálon,
Majd egy dallos szűnyog téved a füléhez,
S hallik a szomszédból (sövényen át hallja)
Barmok kérődzése, lefekvő sohajja.

Darabos felhők közt bujkál a hold fénye,
Elő-előbukkan, majd fellegbe gázol:
Imrének is úgy tesz jó s rossz érzeménye,
Nagy kísértet néki az a szomszéd jászol;
Holdvilág elbúvik sűrű fellegen tul:
Imre fölkel lassan... Imre *lopni* indul.

Nézzétek a tolvajt: ahol megy, ahol megy!
Karimás kalapját a szemére huzta,
Azt gondolja, látszik homlokán a bűnjegy
És hogy lesben fekszik kétfelől az utca,
És, a mint hevernek a sötétlő házak,
Meg-megriad olykor, mintha mozdulnának.

Megyen öt-hat lépést, újra visszafordul,
 Minden kapuzugban lát valami rémet;
 Ha! most jönnek, jönnek: az ajtó csikordul...
 Nem, csak a szél lógáz egy sovány kútgémet.
 Világos az utca, sötét a sikátor:
 Rossz lelkiösméret egyikén se' bátor.

S amint elcsapódnék egy homályos közön,
 Ruháját valaki visszarántja hátul,
 Szaladna, de nem bir: ijedtében *köszön*,
 Csakhogy szabadulhat a kihajló fátul.
 Ne menj tovább Imre! bizony a fa gallya
 Nem azért fogott meg, hogy veszted akarja.

De Imre tovább megy, és az utca torkán
 Ugy rémlik, utána lopódzott valaki:
 Önárnyéka volt az, mert egy felhő sarkán
 A hold fénye épen akkor pillanta ki, –
 De alig nézett ki, azonnal megbánta,
 Szemére azonnal vastag felhőt ránta.

S megeredt a zápor. Sűrű suhogással
 Vesszőzte keményen a lombos akácztot.
 A fa mellett Imre nagy szivdobogással,
 Leskelődött elébb, azután bemászott,
 Kinyitá belül a sövénykapu felét
 S markába szorítá fokokának nyelét. (613, 615, 617.)

A *Kisebb költeményekről* írt bírálatában Salamon Ferenc Voinovich szerint „dicséri a mindent megelevenítő szellemet, a jellemző erőt oly kis vonásokban is, mint hogy a lopni induló Imre szégyenkezve szemére húzza kalapját, mikor ügyes tolvaj ugyan-csak széjjelnézne”.⁵⁴ a „lelki állapot festése, mély felfogása, mely e sorokban rejlik, nem mutatja ugyan legkevésbé is, mint ha a költő tudatlan értelemben vett naiv embert játszanék. A szemes, már gyakorlott tolvaj még kiemelné kalapját, hogy annál jobban széttekinthessen, nem lesi-e valaki s nem fogják-e tetten. Nála csupán az értelemmel párosult félelem működnék; míg Imre a szemére húzza a kalapját, mert őt nem annyira a félelem, mint a szégyen bántja. Nála a büntudat túlsúlyllyal bír a félelem felett.”⁵⁵

Komornik Esztert a „lopás során megelevenedő környezet krimiszerűsége a balladára” emlékezteti: a „romantikus képek érzékletessége szinte kiválik az azt keretbe foglaló részek közül, megtelnek beszédes hasonlatokkal, komikus jelenetekkel,

54 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 190–191.

55 SALAMON Ferenc, *Arany János kisebb költeményei*, 1:89.

szinte orvosi pontossággal ábrázolva a rossz lelkiismeretű ember belső vívódásait. Azzal, hogy az elbeszélő ennyire misztifikált környezetet teremt a bűntettnek, mintegy kiemeli azt a száraz és negatív valóságból, elterelve minket a mesék játszi világába.”⁵⁶

Gazdasági tárgyú költői témává, poétai ökonómiává a lopás mellett az elszegényedés válik a költemény első részében, Voinovich Géza a kritikai kiadás jegyzetében azt írja, a történet kezdete az „erkölcsi és anyagi pusztulás útját festi: a családalapítás éretlen fővel, az erősítőnek képzelet pálinka, az eladósodás, a tolvajlásra vetemedő inség”.⁵⁷ A költeményből kiderül, hogy a köznemesi származású Gazdag Imre örökségül csekély birtokot kapott, nem hajlandó dolgozni, túl fiatalon házasodik, felesége szintén nem ért a háztartás vezetéséhez, az ő hozománya is szerény, s így Imre eladogatja – s ráadásul rossz áron – birtokát, és éppen a babával való várandósság végére súlyosbodik el az anyagi lecsúszásuk:

Semmi nélkül maradt Imre, mint az ujja,
Mert azért a törvény *törvény*, hogy nem enged;
Hej! ez egy szót: *másé*, nehezen tanulja,
Nehezen felejtí az édes *mienk*-et;
Más kaszálja réjtét, földjét más takarja;
Elfordul, ha ott jár, nem is nézhet arra.

Benyelé az ős per a mit csak találá,
Megmaradt a vén ház, a nagy ronda telek,
Édes jó anyjáról ez a birtok álla,
Nem bántá a törvény, de igen a szelek!
Őszre kelvén, gazzal, kóróval befedte,
Új boron a szép lyánt belé is vezette.

Tizenhét esztendő s mult a *gazda* épen,
Tizennégy az *anyjok*, kendernyövés óta;
Ilyen egy házaspár összeillik szépen,
Nem más húron pendül a kétféle nóta:
Mert a világtalan s az ő vak vezére
Mit tudjon egymásnak vetni a *szemére*?

[...]

Egy tehén, fiastul, meg egy kapa szőlő,
Ennyi gazdaság volt, ennyit hozá Márta,
Elébb a tehenet önté fel az őrlő,
Majd a szöllőcskét is a malom lejárta.

56 KOMORNIK Eszter, *Arany János két elbeszélő költeményének közeli olvasata*, 19.

57 ARANY János, *Elbeszélő költemények* (1952), 350.

Most napszámra menjen? azt nem szokta Imre,
Ha birná se' tenné, csúfra, szégyenszemre.

Körül-körül nézte szegény háza-táját,
Egy rozszant nagy fészter volt még az udvaron:
Elbontá, eladta köveit és fáját,
Minek az ól, ha nincs semmiféle barom?
S minek a nagy udvar? elég volna fele:
Kicsi helyt megfordul már az ő szekere.

Megevé az udvart körül, mint egy lángost,
(A szomszédok olcsón jutottak hozzája);
Önnön lakóházát is megkezdi már most,
Annak is van egy-két heverő szobája;
Mint kazal szénának, eladá a végit:
Keresi a téglát amely ember épít.

Így eszi hajlékát az a féreg, melynek
Eledele torma, s a háza is torma.
De hamar elfogyott csekély ára ennek,
Gondolkozik Imre, hogy mi van még sorba?
Könnyű kitalálni: fele-ház még ott van:
De neje várandós minden pillanatban. (607, 609, 611.)

A befejező részben pedig a főhős földművelői gazdálkodásáról olvashatunk részlete-
sebben. Voinovich szavai szerint a börtönből történő kiszabadulás után „megfordul
a rajz: a megtérő körül munka, gyógyulás [ti. Mártáé egyrészt a falu közösségének,
a szomszédoknak köszönhetően, másrészt a kuruzsló, bába helyett a kitanult orvos-
hoz való fordulásnak köszönhetően – D. B.], vagyoni gyarapodás, megbecsültetés.”⁵⁸
A történetet szinte záró két versszak mesél az Istenhez visszatért Imre áldásban ré-
szesült gazdagsági helyzetéről, a természetett haszonnövényekről, a munkának kö-
szönhető jövedelmekről:

Minden talpatnyi tiszta földet használ,
Mit kiváj a tövis körme közzül bajjal;
Hol egyéb se' termett istenverte gaznál,
Most tengeri diszlik selyem szóke hajjal;
Nő a karcsu kender, vígan köt a dinnye,
Pénzt fog abból látni a gazda erszénye.

Erejét, munkáját megáldotta Isten,
Másik évben egy pár igavonót ragaszt;

Dolgozván sükerrel, dolgozik édesden.
 A nagy tábla földbe már ekét is akaszt;
 Habzik a zöld vetés, ha szellő ingatja,
 Messze futhat benne fürjek pitypalatyja. (631.)

A gazdaságnál és a gazdagodásnál viszont alighanem fontosabb a költeményben a mezőgazdasági fizikai munka bemutatása, szinte úgy érezhetjük, *Az első lopás* a protestáns munkaerkölcsöt propagálja, annyira megjelenik a munka verejtékével megszerzett vagyon. E sorokban ráadásul a szöveg biblikussága újabb elemekkel bővül – Imre a kereszten lévő Krisztushoz hasonló attribútumokat kap, majd még egyszer kiderül Istenhez könyörögni tudása –, másrészt a hold és egyéb környezeti elemek szerepeltetése révén hatásossá válik ez a konkrét földművelést, ásást leíró három versszak:

Hajnal hasadástol késő éjszakáig
 Imre a kemény föld durva kérgit vájja,
 Néha egy tuskóval birkozván sokáig,
 Mely az utját sokszor naphosszan elállja;
 Néha a gyökeret, a mint szélyelszalad,
 Kergetvén kapája, messze, a föld alatt.

Tüske, tövis tépi, vad venyige vérzi,
 Ág akadoz arczán, bojtorján beléköt;
 Délben a rekedt nap fojtó hevét érzi,
 Hús hajnalban hullat fagyos veritéket;
 Sokszor a hideg hold éjjeli sugára
 Csodálkozva néz le a késő munkára.

De, ha nehéz munka testét legörnyeszti,
 Fölemeli lelkét egy magasztos ének,
 Melylyel bizodalját táplálja, éleszti,
 Könyörög s hálát ad a jó Istenének;
 Munkája is halad, jobban mintsem várta,
 Bizvást néz előre, örömmel néz hátra. (629, 631.)⁵⁹

59 Szili József Kovács Gábor 2010-es doktori disszertációjáról írt opponensi véleményében említi az „ásás” mesteri interpretációját a *Toldival* kapcsolatban, gondolata zárásaként *Az első lopás* pompás képét idézte:

„Aki hosszasan ásott, ha nem is sírt, tudja, hogy hacsak nem halálosan fáradt, az ásás folytonos gondolatok forrása. Ezek vagy függetlenek az ásás begyakorolt mozdulataitól, vagy összefüggenek vele: a föld, amit meg kell mozgatni, nem éppen homogenizált, gyökerekbe, kövekbe, keményebb-puhább rögökbe akadhatunk. Hogyan s hová dobjuk ki a földet, nem csorog-e vissza, az is figyelmet igényel s megfelelő igazítást a mozdulatokon. A szegletek kialakítása, az oldalak függélyesre simítása szintén. Toldi nem volt képzett sírásó, annál inkább a munkára kellett koncentrálnia.

Az első lopás összetettebb szerkesztettségének, költői képeinek, motívumainak, vagy a biblikusság, a vallásosság megjelenésének köszönhetően igényes alkotás, ha nem is feltétlen „igazi mű”, „remek”-nek biztosan mondható. A népvers erkölcsi tanulságot hirdet, a hithez való visszatérést demonstrálja, költői témává teszi a tétlenség miatti elszegényedést, a tolvajlást, majd a földművelő szorgos munkával való meggazdagodást. Arany és Eötvös úgy tűnik, az 50-es évek közepén egyként kívántak néplapban publikált írásaikkal erkölcsi és gazdasági iránymutatást nyújtani elképzelt népi olvasóközönségüknek, és az ezen célból létrehozott alkotásaik is megérdemlik figyelmünk: sokrétűbbek annál, hogysem egyszerű népies történetként leírhatnánk őket.

Arany nagyon is tudta mindezt. Emlékezzünk vissza az ásással kapcsolatos obszessziót megidéző gondolattermékeny, nem ürességre, unalomra szorítókozó képeire: »bányász a költő« (B. I. 1/124; s ezt idézi a Disszertáció is: 186). S milyen összetett képe a kutató odaadásnak, a szálak kibontásának, szétszalazásának, ennek a pusztán gondolati vadászszenvedélynek ez: »... Néha a gyökeret, amint széjjelszalad, Kergetvén kapája, messze, a föld alatt« (*Az első lopás*). (SZILI József, *Opponensi vélemény Kovács Gábor A verses elbeszélés elmélete és gyakorlata Arany János életművében c. munkájáról*, kézirat, 2010. 5.) – Kovács Gábornak ezúton köszönöm, hogy megosztotta velem disszertációja bírálatát.

Patonai Anikó Ágnes

A „népies költészet” mint a prédikáció új tere és eszköze

Nyulassy Antal: *A n...zi tagosítás*

Nyulassy Antal *A n...zi tagosítás* című költeménye először a *Katholikus Néplapban* jelent meg a *Kátyolok a nép életéből* című sorozat tagjaként,¹ később pedig ugyanezen címek alatt kötetben is kiadták.²

A szerzőről és tevékenységéről többek között a nekrológokból,³ valamint a *Budapesti Királyi Katholikus Főgymnasium 1884/85-ik évi értesítőjéből* tudhatunk meg részleteket,⁴ de szerepel Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában is.⁵ Nyulassy Antal Ignác 1820. január 19-én született Székesfehérváron, 1837-ben lépett be a bencések közé, 1845-ben szentelték pappá. Tanított Sopronban, Esztergomban, Komáromban, Pápán, Győrben; Bakonybélben, Nyalkán és Tárkányban is szolgált. Több lap is közölte az írásait, megjelent verseskötete és köszöntőket tartalmazó kiadványa, szerkesztője volt a *Komáromi Kalendáriumnak* 1865-től 1880-ig.

A dolgozatomban tárgyalt vers címében szereplő név talán még ebben a formában is fiktív, legalábbis nem találtam olyan településnevet, amelynek megfeleltethető lett volna;⁶ a szerző célja feltehetőleg nem is egy bizonyos falu felismerhe-

1 NYULASSY Antal, „Kátyolok a nép életéből XXII-XVII”, *Katholikus Néplap*, 1859. júl. 21., 247; aug. 5., 263; aug. 25., 287; szept. 29., 331; okt. 20., 355; nov. 24., 403.

2 NYULASSY Antal, „Kátyolok a nép életéből: mulatva oktató versek”, (Pest: Emich Ny., 1865). Folytatása, az Újabb *kátyolok a nép életéből* kiadatlan maradt, vö. KÜRZ Antal, „A legújabb katolikus költészetéről (Törödéek)”, in *Budapesti Királyi Katholikus Főgymnasium 1884/85-ik évbéli értesítője*, 3–21, 5–10.

3 *Alkotmány*, 1900. szept. 25.; *Magyar Szemle*, 1900. okt. 14.; *Pesti Napló*, 1900. dec. 28. Lásd még: BOROVSKY Samu, „Esztergom vármegye”, in *Magyarország vármegyéi és városai* (Budapest: 1908), <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0006/11.html>; PINTÉR Jenő „A magyar irodalom története” (Budapest: 1933), 720.; *A Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium értesítője* (Esztergom: 1940).

4 KÜRZ, „A legújabb...”, 3–21., 5–10.

5 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, elektronikus dokumentum, (Budapest: Arcanum, 2000), hozzáférés: 2022.11.07., <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

6 Úgy tűnik, a Sáros megye Sirokai járásában található Nagy-Vitéz (Nagyvitéz) az egyetlen szóba jöhető település, de nem állítható egyértelműen, hogy erről (a korban magyar és szlo-

tővé tétele lehetett, hiszen a tanítás és a példa általánosságban az egész népnek szólt. A verses elbeszélés, elbeszélő költemény egy tagosítás jellemző történetét meséli el, amelyben minden baj előidézője a (katolikus) vallás által előírt szabályok be nem tartása mellett egy bizonyos „ripők”⁷ tevékenysége, a megoldásban pedig a törvények betartásával a vétkesek elnyerik méltó büntetésüket.

A tagosítás, mint gazdasági-politikai folyamat, előzményeiben már 1836-ban,⁸ konkrétan pedig az 1848-as törvényekre támaszkodó⁹ 1853-as császári nyílt parancs¹⁰ alapján indult meg, hosszadalmas procedúrákat eredményezve.

Intézkedései szerint a maradványföldeket, a majorsági zsellértelkeket, a faizási szolgálatokat a parasztságnak kellett megváltania, továbbra is kényszerült szőlődezsma-szolgáltatásra, s minden vitás föld esetében magának kellett igényjogosultságát igazolnia. *A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának ez a szabályozása együtt járt a parasztok által birtokolt telken kívüli állomány nagy részének elkobzásával is.*¹¹

A tagosítás és a vele járó peres ügyek hosszú évekig elhúzódtak,¹² azonban a földbirtokrendszer átalakítása Győrffy István szerint további fejlődési irány meghatározójává vált:

vák nyelvű, 854 lakossal rendelkező faluról van szó. *Magyarország helynévtára*, (Pest: Emich, 1863), 38., 580.

7 „RIPŐK, (rip-ők) fn. tt. ripők-öt, harm. szr. —je. Darabos erkölcsű, pórias magaviseletű ficsúr, úrias betyár, ki amint mondják jobb házból (alsóbb nemesi vagy polgári osztályból) való ugyan, de mind külső viseletében, mind erkölcsében (durvaságban) inkább a pórnépet utánozza. E szónak gyöke, úgy látszik, a székely rip, mennyiben a ripők magáról azt hiszi, hogy ő derekabbul cselekszik másnál, vagyis, hogy ő pórias magaviselet által a természethez hívebb, és ez által másoknál különb; s a köznép is ezt tartja róla; *jól ripi* mint a székely mondja. Néhatt: rüpők.” CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, V. kötet (Pest: Emich, 1870), , 562., hozzáférés: 2022.11.07., <https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/>

8 „1836. évi XII. törvénycikk a határbeli közös haszonvételekre nézve gyakorlatból behozandó arányuságról”, in *Ezer év törvényei, jogtár*, hozzáférés: 2022.11.07., <https://tinyurl.com/y2rvn68h>

9 „Az 1848. évi IX. törvénycikk több fontos kérdést nyitva hagyott, és az első népképviselői országgyűlésnek már nem volt ideje ezek szabályozására.” SIMONFFY Emil, „Elkülönítés és tagosítás Kaposváron a jobbágyfelszabadítás után”, *Somogy megye múltjából, Levéltári évkönyv 2.* (1971), 159–180, 161.

10 1853. március 2-án kelt cs. nyílt parancs az egykori földesurak s a volt jobbágyok és ezektől különböző bánásmód alatt létező földbirtokosok között Magyarországon az úrbéri kapcsolat s ezzel rokon jogállapotok folytán fönnforgó viszonyok szabályozása iránt, MEZEY Barna, szerk., *A magyar jogtörténet forrásai: szemelvénygyűjtemény*, a fejezeteket összeáll. BÉLI Gábor et al., (Budapest: Osiris, 2006), 429–431.

11 SZÁNTÓ Imre, *Hévíz története I. Az őskortól az 1857. évi tagosítás befejezéséig* (Szeged: Hévíz Nagyközségi Tanács V. B. kiadása, 1977.), 170–171. (Kiemelés az eredetiben.)

12 Hosszú időbe telt a tagosítás Hévízen, ahol Festetics Tasziló gróf már 1848-ban szeretne volna végrehajtani (vö. SZÁNTÓ Imre, *Hévíz története...*, 170.), Inotán (SziJ Rezső, „Úrbéri

Tagosítás alatt azt a földbirtokrendezési műveletet értjük, amelynek során a gazdák szétszórt, sok kis apró földből álló birtoktestét felméri, aztán az egész tagosítandó határrészre nézve eltörlik a tulajdonjogot s újból elosztják a határt; de most már minden gazda egy tagban, egy darabban kapja meg a sok keskeny és apró földjét, mégpedig úgy, hogy mindenki régi birtokával egyenlő értékű földet kap. A tagosítás tehát nem más, mint egy község határában belül elszórt apró földeknek tulajdonosok szerinti egyesítése. A tagosított határban hamarosan megindul a tanyaépítkezés, így a sok száz évvel ezelőtt megkezdett tagosítást úgy tekinthetjük, mint a mezőgazdasági tanyarendszer gyors kifejlődésének első állomását.¹³

A tagosítás elviekben előbb megegyezés alapján történt (a résztvevőktől függően több lépcsőben: először a földesurak egymással, majd mindegyik a maga jobbágyaival, végül a jobbágyok egymás között), és ha nem sikerült megegyezni, akkor került sor a pereskedésre.¹⁴ Mivel a rendelkezések elsősorban a földesuraknak voltak előnyösek, az 1850-es, 60-as években a tagosítás a „nép” körében nem örvendett túl nagy népszerűségnek.

Sümegről leverő hírt hallottunk. A tagosítás ellen olly roppant ellenszenv mutatkozik, hogy midőn március 18-án a tagosítás érdekében bizalmi férfiak választása végett gyűlés tartatott, néhány veszélyes konkolyhíntő¹⁵ be kellett fogni, s a nép olly izgatott volt, hogy a választást abban kellett hagyni. Mi nem mondjuk, hogy az illy lázítókat nem kell szigorúan büntetni, igenis kell, de ez nem elég, hanem szükséges a népet a tagosítás jótékonyágáról felvilágosítani, mert ha azon lázítók is ismerték s tudták volna a tagosítás jótékonyágát, nem lázítottak volna

elkülönítés és tagosítás Inotán (1857–1864)”, in *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 5. (1966), 273–281.), talán a politikai fejlemények miatt csak négy évbe telt Kaposváron. (vö. SIMONFFY Emil, „Elkülönítés és tagosítás Kaposváron a jobbágyfelszabadítás után”, in *Somogy megye múltjából, Levéltári évkönyv* 2. (1971), 159–180, 162., 169–170. Lásd még: NAGY Sándor, „Társadalmi harc a tagosítás körül Hajdúböszörményben 1851–1878”, in *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 4., NYAKAS Miklós szerk., (1980), 271–292.; ZSOLDOS István, „Tagosítás és határhasználat Kisújszálláson a XIX. sz. második felében”, in *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* 7., TÁLAS László szerk., (1990), 327–333.

13 GYÖRFFY István, *Magyar falu, magyar ház*; sajtó alá rend. GYÖRFFY György, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 25.

14 „A legelőelkülönítésnek két útja, módja van : az egyezkedési út és a peres út. Midőn a két út között választanunk kell, az a kérdés merül fel: melyik út hasznosabb, melyiken lehet reményleni hogy a község többet nyer, többet kap?” SÁRRÉTI, „Lelkiismeretes szó a legelőelkülönítés s tagosítás ügyében”, *Vasárnapi Újság*, 1856. máj. 4., 150–151., 151.

15 Az *n...zi tagosítás* „ripóckje” valószínűleg a „konkolyhíntők” megelőzője.

ellene. Népművelés tehát népszerű könyvek terjesztése, ez jobban használná a népet mint a bot és börtön, mert ezek hatása pillanatnyi, amazoké kihat az egész életre.¹⁶

Az ötvenes években megjelent hírlapi írások igyekeztek a meglévő ellenszenvet eloszlatni,¹⁷ a tagosítást mint feltétlenül szükséges, egyben mindenki számára hasznos ügyet tálalni,¹⁸ a felvilágosító kiadványok eredménytelensége miatt pedig a népet a jószándékú előljárók gondjaira bízni:

A tagosítás és elkülönítés eszméjéhez mindazon szép értekezések mellett is, melyek hírlapokban közzététettek, nem szokott meg a nép, pedig az igazságos, törvényes, és gazdálkodási tekintetben igen hasznos is. Az úrbériség megszüntetése óta nagy gyarapodás tapasztalható a jobbágyoknál, még inkább fognak gyarapodni, ha elkülönített sajátjuk lesz a föld, rét és legelő, úgy fogják azokat javítani, használni, mint örökös tulajdonukat. E nagy munkáknál az okos és jó akaratú előljárók hasznos szolgálatokat fognak tehetni a nép felvilágosítása, megnyugtatósa körül.¹⁹

Mindezek mellett természetesen megjelentek a gyakorlati tudnivalókat tartalmazó kiadványok is.²⁰ Ezek az ismertetőik nem csak azért érdekesek, mert szintén a tagosítással szembeni ellenérzéseket igyekeznek megszüntetni, vagy legalább enyhíteni, hanem azért is, mert mérnökök tollából származnak, akik a folyamat talán legkényesebb pontján, a birtokhatárok pontos megjelölésével lettek annak részesei, ennek ellenére a döntéshozatalban szinte kívülállóknak bizonyultak. Micskey Imre dolgozata a bevezetésben a *Pesti Napló* ausztriai mezőgazdasági egyesület hetilapjára hivatkozó cikkét idézi, amely szerint

immár szőnyegre kerül a telkek felosztása és tagosítása, s miként az 1853-diki dec. 24-dikei miniszteri rendeletből kitűnik, e részben törvényes határozatok fognak kiadatni. A gazdasági egyesületek föl vannak szólítva, adják be véleményeiket ezen oly fontosnak ismert tárgyra

16 „Mi újság?“, *Vasárnapi Újság*, 1856. ápr. 20., 139–140.,

17 Vö. pl. L.G., „Eszmecserek a tagosításról“, *Politikai Újdonságok*, 1856. jan. 30., 35–37.

18 Vö. pl. SÁRRÉTI, „Lelkiismeretes szó...“, 150–151.

19 LEVELEZŐ, „Zemplénből“, *Budapesti Hírlap* 1856. jan. 20., 1.

20 MICSKEY Imre, *Az elkülönítő tagosítás gyakorlati keresztülvitelének rövid vázlata, a fenálló törvények, gyakorlat alapjain Magyarország újabb polgári viszonyaihoz alkalmazva* (Pest: Pesti Napló, 1855); MÁRTONFFY Károly, *Utastítás a nép számára, miként kell a birtokot tagosításkor felosztani, s abban minémű gazdasági rendszert követni?* (Eger: Lyc. Ny., 1858).

nézve; s a gazdasági egyletek ezen véleményei legközelebb közöltetni fognak.²¹

A (haza oltárára készített áldozatnak szánt) dolgozat célja, hogy a mérnök addig megszerzett gyakorlatát leírja, hogy ily módon „legbővebb, egyszersmind legmegfelelőbb anyaga” legyen a „hazánk viszonyira alkalmazandott felsőbb intézkedéseknek”.²² A szerző abban bíz, hogy

midőn a magas kormány éltető és elintéző gondoskodását az elkülönzés és tagosítások országszerte erélyesen keresztülvitelére fordítja, törvényes határozataival segítvén a mezei gazdák összes értelmiségének ezen célra törekvését, kétségtelenül a jobb meggyőződés közelismerésével találkoz,ik.²³

Micskey szerint a közösségi földhasználat addigi gyakorlatai („vagyonközösségi képzelődések”)²⁴ sikertelenek voltak, ezért a megfelelően termelékeny gazdaság kialakítását csak az elkülönített magántulajdonú földek biztosíthatják.²⁵ Idézi a már említett, vonatkozó törvényeket²⁶ és ezek alapján a

következőkben az ezek nyomán már eddig is divatozott gyakorlati kivitel azon vázlatát kísérlendi meg közlő részletesen körülírni, mely polgári viszonyainknak korszerűbb alakulása után még célirányosabban alkalmazható a legbonyolultabb esetekre is. Így minden törvényjavalsási merénylettől távol, csupán egy némely felhasználható anyagot vél szolgáltatni az e tárgyban még tán kiadandó felsőbb határozmányokhoz.²⁷

Micskey tehát a korábbi törvények alapján már kialakult, meglévő gyakorlat²⁸ szentesítését várja, és ennek érdekében követendő példaként számol be a tagosítások so-

21 MICSKEY, *Az elkülönző...*, 3.

22 Uo., 4.

23 Uo., 4–5.

24 Uo., 5.

25 Uo., 5–6.

26 1836. évi XII. törvénycikk a határbeli közös haszonvételekre nézve gyakorlatból behozandó arányuságról, <https://tinyurl.com/y2rvn68h>; “1853. március 2-án kelt cs. nyílt parancs: az egykori földesurak s a volt jobbágyok és ezektől különböző bánásmód alatt létező földbirtokosok között Magyarországnban az úrbéri kapcsolat s ezzel rokon jogállapotok folytán fönnforgó viszonyok szabályozása iránt”, in MEZEY, *A magyar jogtörténet forrásai...*, 429–431.

27 MICSKEY, *Az elkülönző...*, 8.

28 Az ötvenes évek elejére lényegében már lezáruló tagosításra egy példa: POZBAI Dezsóné,

rán szerzett tapasztalatairól. Ezek között az első a föld egyben és külön-külön is elvégzendő felmérése.²⁹ A közös használatú földek felosztásának gyakorlata, amely „a tagosítás egyik főfeladata”,³⁰ Micskey leírásában a földesuraknak kedvezőbb hozzáállást tanúsítja:

a közbirtokosok közötti aránykulcs megállapításakor, a volt jobbágyi birtokok, mind a régebbi törvényhozás szelleménél, mind a szokásos gyakorlatnál fogva a földesuri fekvő javak járulékeinak tekintetvén, és azokhoz számíttatva tárgyalatván, a földesurak – gyakorlati jogaikhoz képest – az alkalommal jobbágyhelyeiket illetőleg is kielégíttetnek; volt jobbágyaikkal birtokviszonyaikat pedig, saját javokra vagy terhőkre, az úrbéri bíróság előtt végrehajtandó elkülönzés útján intéztetik el. Lehet azonban közös megegyezés útján megfordított eljárást is követni; tudniillik még az arányosság elhatározása előtt az urbéri elkülönözést az egész határra nézve elvileg és okiratilag nézve elintéztetni – minden a jobbágyok által közösökből tett foglalások és megváltható irtások azokhoz visszaszámíttatván, és a jobbágyi illetőségek általánosan tisztába hozatván.³¹

A fontos tehát az, hogy a földek arányosítása és elkülönítése két külön eljárásban vihető véghez, de ezek sorrendje lehet különböző, illetve egyidejű is.³² Az elkülönítés során kell „a volt jobbágyokat illető földbirtokokat, melyeknek jövendőre szabad tulajdonosai maradnak, földes uraikétől elválasztani”,³³ meg kell határozni a közlegetőket, az erdőket, a nádasokat, és meg kell állapítani ezeknek a jobbágyhelyekhez (sessiones urbariales) viszonyított és egyenkénti arányát is.³⁴ Ez azért fontos, mert bizonyos telkeket a földesúr vagy visszavehet, vagy megváltást követelhet értük.³⁵ Ezeket a bizonyos telkeket kell azután kijelölni „a felvételi térképet és földkönyvet használva”.³⁶ Ezután birtokkönyvet készítenek a jobbágytelki állományról, amely

„Egy tagosítás története. Alsó-Kásmárk, 1844.”, in *Széphalom 2., A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* (1989), 153–174.

29 MICSKEY, *Az elkülönző...*, 9.

30 Uo., 10.

31 Uo., 11.

32 Uo., 11.

33 Uo., 12.

34 Uo., 13.

35 Uo., 13.

36 Uo., 13. „Ezek 1. A közösökből vagy földesúri javakból tett foglalások, (nyiltprancs 38. sz. 7. §) 2. Az irtványok, melyek részint magán-váltság tárgyai, részint – a terhek megfizetése mellett – az uraság bírásába visszaesnek (38. sz. 9. §.) 3. A szerződészerű censualis vagy contractualis földek, a feljebbi megkülönböztetés szerint (38. sz. 19-20. §§.)” (Uo. 13–14.)

alapján egy táblázatot töltenek ki.³⁷ Micskey ezután megint a nyílt parancs rendelkezéseire hivatkozva megállapítja, hogy

azonban minden okszerűtlen követelések lehangolása végett tán nem lenne felesleges felsőbbbbségileg kijelenteni, hogy miután az újabb viszonyok szerint ezentul a volt földesur is saját majorsági erejével is tartozik földeit mivelteni, legrosszabb esetben se legyen köteles egy hold jobbágyi földhöz több legelőt adni, mint a mennyi tulajdon egy hold majorsági birtokához visszamarad.³⁸

Ezekhez az eljárásokhoz még nem kell a birtokok helyszíneit megváltoztatni, kijelölni a konkrét földterületeket. Micskey erre – a tulajdonképpen tagosításra – az úrbéri bíróság közreműködésével tett helyszíni megállapítást javasolja.³⁹ Ennek feltétele a különböző földterületek értékének megállapítása. Ennek Micskey szerint javasolt módja a következő:

vétessék fel a telekadói három féle – legjobb, közepszerű és legsilányabb – osztályozatu földekből egy egy hold; a számítások egyszerűsége végett legjobb ezer négyszeg ölnyi kiterjedést venni fel. Azután határozassék meg mindegyik darabnak egyenlő körülmények alatti tiszta jövedelme vagy haszonvétele pénzértékben; és ezen tiszta jövedelmek aránya szerint állapíttassék meg, hogy mindegyik területből mekkora nagyságút lehet annyi haszonvételűnek, vagy a mi mindegy, annyi értékűnek venni, mint a legjobbiból 1000 ölnyi egy hold.⁴⁰

Az így felosztott területeket külön-külön megjelölik és a térképre felvezetik. A felosztás és értékbecslés során Micskey a felmérőktől becsületes munkát és annak bírósági hitelesítését várja el, ugyanígy a földterületek értékeinek kiszámítását és az elkészült térképeket is bírói hitelesítéssel kell ellátni.⁴¹ Szerinte a méltányos és igazságos elosztás fontosabb (és kivitelezhetőbb is), mint az, hogy a földeket a törvényhez betű szerint ragaszkodva mindenképpen egy darabban adják ki.⁴² A dolgozata következő részében a földfelosztás olyan gyakorlati tennivalóira tér ki, mint a tervrajzok és birtokkönyvek elkészítésének módja és követelményei, a felosztáshoz

37 Uo., 14–16.

38 Uo., 16.

39 Uo., 16–17.

40 Uo., 17–18.

41 Uo., 18–19.

42 Uo., 19.

szükséges „előtanácskozmányok”; egyezkedés a jövődöbeli építkezések megtervezésére, határkijelölésre.⁴³ A megegyezés teljes hiánya esetén a sorshuzást javasolja, de megjegyzi, hogy:

Lehetetlen azonban a magyar név valódi becsületére meg nem említenem, hogy azon számos rendkívül bonyolult tagosításoknál, melyek létesítését személyesen vagy biztos tudomás útján végig kísértem, sorshuzás csak néha kivételesen, legfeljebb egy két birtokos között alkalmaztatott; a magyar aristokrátiának igazán nemeslelkűségre hajlandó jelleme, a törvény e tekintetbeni szigorát azon csaknem országszerte szokásos igen becses gyakorlattal mellőzvé, mely szerint a kisebb birtokuknál rendszeren választási jog engedtetik.⁴⁴

Az új birtokokról gondosan elkészített pontos térképeket, telekkönyveket és birtokkönyveket hitelesíttetni kell és biztos helyen őrizni.⁴⁵ Itt közbevet még egy javaslatot arról, hogy a tagosítási munkálatokat egyeztessék a telekadó kivetésével.⁴⁶ A tagosítási pereket csak megemlíti, végezetül pedig a munkákat végző, tudásukat megfelelő képzés híjján a gyakorlatban megszerző mérnökök nagyobb megbecsülését kéri, aminek biztosításához a hitelesítéseket javasolja, és a „mérnöki tudományok szakában még csaknem szégyenlenség kopár magyar irodalmi munkásság felelevenítésére”, vagyis mérnöki szakmunkák írására és közlésére buzdít.⁴⁷

43 Uo., 20–24.

44 Uo., 24.

45 Uo., 25.

46 Uo., 25. Ez azért érdekes, mert az adókerületek felmérése eddigre megkezdődött (vö. TÖRÖK Enikő, „Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858)”, in *Catastrum* 3. évf. (2016), 2. sz., 11–20., 11., <http://www.catastrum.hu/index.php/hu/highlights/9-catastrum/lapszamok/251-3-2016-11-20>; lásd még: ZÁVOCZKI Adrienn, „Sártory Antal kézírata a magyarországi kataszteri felmérésről”, *Catastrum* 2, 1. sz. (2015), 25–33., http://www.catastrum.hu/index.php/hu/lapszamok/2015/2015-1-szam/9-catastrum/lapszamok/160-2-2015-1-25_33). 1856-ban adták ki az utasítást az általános kataszteri felmérésre: *Utasítás az 1817. december 23-án és 1849. október 20-án kiadott uralkodói pátensekben elrendelt országos felmérés alapján kidolgozott általános kataszteri felmérés végrehajtására*, Bécs, 1856., <http://www.catastrum.hu/index.php/hu/jog/instruction/1856-evi-utasitas/magyar-ford%C3%ADt%C3%A1s>, <http://www.catastrum.hu/index.php/hu/jog/instruction/1856-evi-utasitas/jelkulcs> Azonban „[a]z 1856–1866. években ily módon végrehajtott felmérés eredményeit adókiivetés céljaira nem használták fel alapanyagul, egyedül a monarchia III. katonai (topográfiai) felvételénél és a birtokrendezéseknél.” GERŐ László, *Országos földmérések az állami közigazgatás szolgálatában* (Budapest: Athenaeum Ny., 1934), 8., <http://www.catastrum.hu/index.php/hu/highlights/10-catastrum/adatbank/209-gero-laszlo>

47 MICSKEY, *Az elkülönző...*, 25–28., 27.

Míg Micskey a további rendeletek érdekében gyakorlatilag a kormánynak szánt tanácsadásként írja meg a fentebb idézett dolgozatot, addig Martonffy Károly⁴⁸ három évvel később kiadott, *Utasítás a nép számára* című írása kimondottan a tagosítást elszenvedni kénytelen népnek szól. Az útmutató a Magyar Gazdasági Egyesület pályázatára készült,⁴⁹ ami azt jelzi, hogy a tagosítás az ötvenes évek végén még mindig olyan procedúra, amely magyarázatot, meggyőzést igényel. Martonffy szerint ennek oka a gazdák, parasztok nyakassága mellett az, hogy tudatlanok, tájékozatlanok és ezért félnek az újdonságtól (és még véletlenül sem az az évtizedek óta jellemző rossz tapasztalat, hogy számukra előnytelen alkukba kénytelenek belemenni).

Kinek alkalma volt több urbéri elkülönítési eljárásokat figyelemmel végig kísérhetni, nem kerülhette el figyelmét azon ellenszenv, melylyel a volt urbéresek valamint 1848 előtt ugy jelenleg is az elkülönítés főleg pedig a tagosítás ellen viseltetnek. Tapasztalhatta azon balhiedelmeket s téveszméket, melyek e különben becsületes de tudatlan osztálynál ily alkalommal nyilvánulni szoktak. A tagbirtoknak üdvös, czélszerű voltát ők nem ismervén, a részökre kiadott területet, a leggyakrabban újra a közörsre maradt legelő használata mellett háromnyomásra, s ezekben is több darabokra osztatják fel, oly esetekben pedig midőn mások tanácsa vagy rábeszélése után tagba osztoznak is, nem fogva fel a czélt melyet elérni akarnak, oly merev tagosítást hoznak létre, mely szerint a tagföldek a lakhelyek garádjaitól⁵⁰ kezdődvé magokat annyira kerülsáncolják, hogy az apró lábas jószág, vagy a szárnyas állatok jövődó tenyészthetése lehetetlenné válik. Midőn tehát a szegényebb földműves osztály gazdasági tudatlanságán utasítás adással segíteni akarunk, nem elegendő részökre csak gazdasági rendszert vagy vetésforgást javasolni, hanem legyőzendők először is: a tagosítás ellen táplált ellenszenv s balhiedelmek, le azon félelem, melylyel köznépünk az újítások ellen viseltetik, melyet ismét csak azáltal érhetünk el, ha a régi három nyomá-

48 Az egri illetőségű mérnökről lásd: <http://www.egri-magazin.hu/martonffy-karoly-1812-1896/>

49 „A m. gazdasági egyesület által a paraszt gazdaságok rendezése tárgyában kítűzött kérdésre „Quantum Satis” jelige alatt pályázott, és kinyomtatásra érdemesnek ítélt munka.” MÁRTONFFY Károly, *Utasítás a nép számára, miként kell a birtokot tagosításkor felosztani, s abban minémű gazdasági rendszert követni?* (Eger: Lyc. Ny., 1858.), címloldal.

50 „GARÁD, (I), (gar-ád v. gar-a-ad, am. kerítő hely, v. ö. GAR kiavult önh.) fh. tt. garádot. Rokon a vékony hangú kert, kertítés, továbbá a latin hortus, német Garten, illír, orosz, lengyel grad, gorod, tót hrad szókkal. Általán am. kerítés. Különösen felhányt földből való, s füvel, gyöppel vagy bokrokkal benőtt kerítés, gyepű. Kertek garádjja.” Czuczor Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II. kötet, (Pest: Emich, 1864), 1031, hozzáférés: https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/2kotet_2.pdf

sos gazdaság hiányait, a javalt ujnak pedig előnyeit általuk is felfogható módon boncz kés alá vesszük s kimutatjuk.⁵¹

Martonffy szerint az ismeretek hatékony átadásának feltétele a megfelelő mód; az egyszerű, tanulatlan emberekhez azok saját nyelvén kell szólani, hogy megértsék, amit a tagosításról és annak kivitelezéséről, valamint a szükséges változtatásokról mondanak nekik: „A javalt új rendszernek sem szabad magasabb műveltséget s képességet feltételezőnek lennie, mert ez esetben a javaslat az illetők által fel nem fogtván, az életbe lépni soha nem fogna.”⁵²

Miután az előszóban szinte átbeszél leendő olvasói feje fölött, a következőkben atyáskodó (bár korántsem könnyen érthető) stílusban igyekszik a tagosítástól ódzkodó és a háromnyomásos gazdálkodáshoz ragaszkodó népet meggyőzni.

Mielőtt azonban a tagosított birtokba felveendő gazdasági rendszer felett nézeteimet s illetőleg javaslatomat előterjeszteném, miután szomorúan kell tapasztalnom azon ellenszenvet, melylyel ti a tagosítás ellen még most is viseltetek, röviden felemlítem s eloszlatni is megkísértem azon bal hiedelmeket, s a dolgok állásának hibás felfogását, mely köztetek uralkodik. Ugyanis hányszor voltam tanuja azon éretlen makacsságnak, melynél fogva az új tagosztály létesíthetéséhez legbiztosabban vezető barátságos egyességet (sic), - főleg azon bal hiedelemből; hogy ha magatok is a tagosztályba önként be nem egyeztek, az nem fog létre jönni - oly méltatlanul vissza utasítjátok; hányszor azon megfontolatlanságnak: hogy midőn az uradalmak tinektek a helyzetre nézve szabad választást engednek, ti azon állítólagos okból: hogy, nehogy a maradék a választás miatt titeket átkozzon, választani nem akartok, vagy mint szinte mondani szoktátok „mi nem választunk, mi nem avatkozunk a dologba, legyen úgy, a mint azt a király akarja” sat. s ezeknél még rosszabb azon hanyagságtok, hogy érdekeitek képviselőjeül egy értelmes ügyvéd felfogadását többnyire mellőzitek. Az itt felemlített s oly gyakran tapasztalt eljárástok által, ha azzal fel nem hagytok, csakis magatoknak fogtok kárt okozni, ugyanis - azt ne hidjétek (sic), hogyha a tagosztályba ti önként bele nem egyeztek az elkülönítés végre nemhajtatik, mert hogy ez végre hajtassék, azt a törvény és így Ő Felsége a Császár s Királyunk parancsolja, az e tárgyra vonatkozó császári nyílt parancs az 1853-dik évi birodalmi kormánylap XIV. darab 38-dik számában olvasható, sőt nem csak hogy ott hol a felek közül az

51 MARTONFFY, *Utasítás...*, I–II.

52 MARTONFFY, *Utasítás...*, II.

egyik kívánja, végre kell hajtani, sőt oly esetben, ha a tagosztályt sem az uradalom, sem a volt urbéresek nem kívánnák is, a legelőnek s erdei haszonvételnek megfelelő erdő rész elkülönítését, ugyanazon császári nyílt parancs 30. § értelmében az úrbéri bíróság elrendeli s végre is hajtatja, nincsen tehát ebből kibujhatás, s ha már meg kell történnie, nem tanácsosabb-e - főleg ha az egyik fél méltányos ajánlatot tesz - a kérdést barátságosan elintézni? mint azt egy harmadik személy, az az a bíróság ítéletére hagyni, hiszen példa beszédünk is azt mondja: „jobb egy sovány egyesség, mint egy zsíros ítélet” ezeknél fogva, ha a bíróság egyezkedésre szólít fel benneteket, s az uradalom által tett ajánlatot méltányosnak látjátok, azon bal hiedelemből, hogy ha önként nem egyezkedtek, a tagosztály nem fog létre jönni, azt vissza ne utasítsátok, mert már eddig is számos példák tanúsítják, hogy az ítélet által nem nyertek a volt urbéresek annyit, mennyit az uradalom egyesség által önként felajánlott.⁵³

Érdekes, hogy a tagosítások során valóban sok tapasztalattal rendelkező Martonffy milyen jellegzetességeket emel ki általánosként a nép tagosításra adott (szerinte káros és ezért megváltoztatandó) reakciójából. Az első egy (Martonffy írásából ítélve rendkívül elterjedt) babona, miszerint a földek közül választás aktusa az utódok átkát hozza a választókra. A második az a meggyőződés, hogy (talán összefüggésben az elsővel) az egész procedúrát majd elintézi a király maga. A harmadik pedig inkább az anyagiakkal lehet összefüggésben: nem fogadnak ügyvédet.⁵⁴ Ezután igyekeznek meggyőzni a gazdákat, hogy ne féljenek attól, hogy kisebb lesz a földjük.⁵⁵ Majd áttér arra, hogy a tagosítás végrehajtása mindenképpen azt eredményezi, hogy fel kell hagyni a háromnyomásos gazdálkodással:

földeitek új fölosztása folytán, apáitokról maradt gazdálkodási szokások is változás alá esvén, az új s szokatlan változástul féltek, ezen félelmeteket igen természetesnek találom, de a jobb jövőendő fejébe, a régiről lemondani a józan ész tanácsolja.⁵⁶

A következőkben pedig leírja, miért nem jó a régi háromnyomásos gazdálkodás,⁵⁷ hogy miért szűnik meg a faizás⁵⁸ majd pedig azt, hogy

53 Uo., 2–4.

54 Uo., 4–6

55 Uo., 6–7.

56 Uo., 9.

57 Uo., 10–13.

58 Uo., 13–14.

ha a tagosításoknak csak ugyan múlhatatlanul meg kell történniök, ha a három nyomásos gazdaság nem kielégítő, mire ügyeljete, s hogy osztogatok a részetre kiadott területen, s minémű gazdálkodási rendszert kövessete, hogy az annyiszor emlegetett jobbléte elérhessete.⁵⁹

A gyakorlati útmutatást egy házaspár beszélgetésének formájában adja meg, ahol az okos asszony valódi feleségként, vagyis „fele segítségként”⁶⁰ rávezeti a férjét az új szokások elfogadására.⁶¹ Martonffy egy helyen kiesik a szerepéből és eléggé kifacsart logikával igyekszik meggyőzni a gazdákat a tagosítás és a háromnyomásos gazdálkodás leváltásának előnyeiről: „*helyesen gondolkodtok midőn az általános tagba osztozást viszonyaitok s gazdálkodhatástok mivoltához nem illőnek mondjátok, s azt habár többen ajánlják is el nem fogadjátok, de helytelennek mondom az ebből vont abbéli következtetéseteket, hogy miután az általános tagosítás reátok káros, tehát maradtok a régi azaz a közös legelő melletti három nyomásos gazdaság mellett.*”⁶²

A következőkben a konkrét javaslat következik a kivitelezésre,⁶³ amelyben a hatos vetésforgást ajánlja⁶⁴, mivel szerinte ez a fajta gazdálkodási mód gyakorlati teendők szempontjából nem különbözik túl sokban a korábbiaktól, mégis nagyobb hozammal jár,⁶⁵ és még a zsellérekre is gondol.⁶⁶ Útmutatóját egy *Jó tanácsok* című fejezettel zárja, amelynek végén megjelenik az a jellegzetes narratíva, amelyben a jó gazdálkodás a nemzet, a haza szolgálataként végzett kötelező erkölcsi parancs végrehajtásaként tételeződik:

legyetek egymás iránt méltányosak s igazságosak, mely nem csak annyit tesz; hogy a szomszéd vetéseiben marhával vagy másként kárt ne okoztatok, hanem annyit is, hogy tudatlanabb társatokat a gazdaság vezetésében oktassátok, szerencsétlen vagy szorult környüállások közt egymásnak segítségére legyetek [...] Szóval legyetek egymás iránt testvéri és rokon érzettel, mert ezt elszigetelt nemzeti állásunk kívánja, legyetek igyekező szorgalmas gazdák, mert vagyonna s önállóságra csak ez által juthattok, végre legyetek talpig becsületes emberek, mert a szép magyar névre csak így lesztek érdemesek.⁶⁷

59 Uo., 15.

60 Uo., 16.

61 Uo., 16-21.

62 Uo., 21-22. (A kiemelések tőlem P. A. Á.)

63 Uo., 22-49.

64 Uo., 31.

65 Uo. 49.

66 Uo., 55-56.

67 Uo., 70.

A tagosítás ideális esetben tehát kölcsönös megegyezésen alapult – amely megegyezés elsősorban a földesúr jóindulatán múlott, másodsorban pedig a közreműködő szakemberek (földmérők) szakszerű munkájának biztosításán és elismerésén – ez utóbbi sokkal kevésbé volt reflektált, mint az előbbi, pedig azt, hogy a jobbágynak a földesúr jóindulatának voltak kiszolgáltatva, ezekben a reflexiókban tulajdonképpen természetesnek tételezik.

Bizony bizony fáj lelkeknem, hogy éppen ezen utak megválasztásában hányt a sors gátat és pedig csupán balhiedelmek, vastag előítéletek, hibás felfogások, néha-néha részakaratú, értetlen és vétkes tanácsok göröngyeiből, az értelmiség kellő fokára fel nem vergődhetett némely közrendű hazámfiai kiindulások elébe, mert jobbadán minden községben találkoznak, – pedig nem az okosabbak, hanem azok közül, a kik értetlenek, oktalanok, de magokat okosoknak tartják – olyanok, a kik nagy képeket csinálva élire vetik magukat egy hozzájuk viszketegségben, meglegedetlenségben s oktalanágban hasonló töredékpártnak, akik kikiáltják, hogy „ne egyezzünk, mert az urak megcsalnak, mert az egyességet fel lehet bontani, mert a volt földesúrnak semmi joga a közlegelőhöz, mind a miénk, nekünk elkülönzés nem kell”. És az okosabbaknak, az értelmes, becsületes, jóakarátú elöljáróknak hallgatniok kell, mert akik az egyességet ajánlják, akarják, tanácsolják, az olyanokra amazok ráfogják, hogy meg vagynak vesztegetve, azok már az uraság emberei, lekenyerezettei. Azok az okos, jóakarátú honatyák, a kik az 1836-ik évi törvényeket alkották, nem ok nélkül tették azt törvénybe, hogy a legelő elkülönítése, ha eszközölhető, törvényszék által megvizsgálandó szabad egyesség mellett történjék. – Tudta azt jól a törvényhozó testület, hogy a földesuraság nagylelkűsége, jóindulatja, szabad akarati hajlama nincs korlátolva, míg a bíró keze, törvény, méltányosság és részrehajlandóság által kötve van. Maga az eddigi úrbéri törvények figyelembevételével, az 1853-ik évi mártius 2-án kibocsájtott, legkegyelmesebb császári nyílt parancs IV-ik szakaszának 33-ik § -a is szabályul rendeli, hogy: „a hitelesítés megtörténte után köteles a bíróság mindenképen azon lenni, miszerint a peres kérdések egyezkedés útján kiegyenlítettessenek.” Számos példák mutatják, hogy az illy községek, a mellyek hajlandók voltak egyezkedni, a legelői elkülönzésben szembetűnőleg szerencsésebbek voltak, mint a kik per útján vitték azt keresztül. Tudnék megnevezni községet, hol az uraság régiebb időkben minden telkes jobbágnak 28–30 holdat megadott volna, s legelői illetőséget, hol egyházak, iskolák vannak szépen adományoztak

volna, – de nem kellett, csak per és per; s költséges per útján, sok időre kaptak 22 holdat; s így egypár ezer hold földet elokoskodtak, míg más szomszéd községben, – ha bár, nem kevés ügyes bajjal létre jött egyesség útján, –28 – 30 holdnyi legelőt adtak, egy telek föld s nyolcz zsellér ház után, a hol, ha a legelő egészen felosztatik, a szegény házas zsellérnek negyedfél holdnyi illetőségéből esztendeig való kenyere körül-belől kitelik. Nem lehet feltenni egy művelt lelkű, jóérzésű és emberileg gondolkodó uraságról sem, hogy szép és magasztos érzelmeket ne keltsön fel lelkében az, ha látja, hogy volt jobbágyai hozzá, a hűbéri viszonyok megszűntével is bizodalommal járulnak, és a közlegelő elkülönzése kérdésében nagylelkűségét igénybe veszik, őt a szépséges egyességre felkérlik. Mert ha áll az egyes családoknál, hogy az apai vagy anyai közös vagyonon osztozkodó örökösök, szerető testvérek között az egymás iránti engedékenység megszilárdítja az atyafiságos békeséget, miért nem állna az, hogy a volt földes urnák is szinte olyan jól esik, ha a közlegelőn volt jobbágyaival békességes kiegyezkedés által osztozkodhatik meg?⁶⁸

A *n...zi tagosítás* lezárásaként a nép büntetése, miszerint a megegyezés helyett a törvény alapján jelölik majd ki a földjeiket, éppen arra bizonyíték, hogy a törvények előnytelenek a számukra, nem biztosítják a jogaikat, a tagosítás ezért csak a földesúr jóindulatán és/vagy anyagi helyzetén múlik. Jó példa erre maga Széchenyi István, aki korábbi meggyőződése és nyilvánosan vállalt elvei ellenére is kénytelen volt a jobbágyaira a tervezettnél jóval előnytelenebb megállapodást kényszeríteni.⁶⁹ A *n...zi tagosítás* esetében azonban ez a fajta kiszolgáltatottság nem csak természetes, hanem a versben megjelenő koherens (katolikus) világgép alapja.⁷⁰ Ezen pedig nem lehet csodálkozni, hiszen a szerző bencés pap, tanár és szónok. A tagosításról szóló gyakorlati útmutatókban és a korabeli hírekben olvasható jellegzetességek mind megjelennek Nyulassy költeményében, a tagosítás kialakult gyakorlatának, valamint a korabeli sztereotípiáknak és elvárásoknak megfelelően a jóindulatú földesúrtól

68 SÁRRÉTI, „Lelkiismeretes szó...”, 150–151., 151.

69 TILKOVSKZY Lóránt, „Az elkülönözés és tagosítás Széchenyi István cenki uradalmában”, *Agrártörténeti Szemle* 3, 1. sz. (1961): 33–59, hozzáférés: http://real-j.mtak.hu/1347/1/AGRAR-TORTSZLE_03.pdf

70 Az az erős meggyőződés, mely szerint a társadalmi hierarchia, „a rend, a törvényes béke és a biztonság záloga” a katolikus egyház felépítése mellett egyfelől a 18–19. század fordulójának prédikációs hagyományából, másfelől a szabadságharc bukása utáni óvatosságból is következhetett. LUKÁCSI Zoltán, *Szószerk és világosság: a magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*. A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 18. (Győr: Győri Egyházm. Lvt., 2013), 199–208, 199.

kezdve a lázító „ripők” alakján keresztül a törvény kérlelhetetlenségéig. Mindez a népnevelés igényével. Ez utóbbi az, amiben viszont jelentősen eltér a tagosítást (vagy egyéb gazdasági tevékenységeket, új eljárásokat) népszerűsítő írásoktól.⁷¹ Nyulassy költeményében ugyanis a tanítás, a népnevelés nem a gazdasági tudást, hanem a vallásos erkölcsöt, életmódot célozza. A nép vétke az, hogy nem jár templomba, ezért nem hallgat a papjára, ennek pedig egyenes következménye, hogy a „ripők” befolyása alá kerül.

Ahogy Vaderna Gábor írja, „a valláshoz kapcsolódó kulturális, többek között az irodalmi gyakorlatok valamiképpen illeszkednek és kapcsolódnak egyéb kulturális praxisokhoz, s miként azok másutt is át- meg átjárják egymást, itt is feltételezhetünk némi kölcsönösséget. [...] a katolikus hívek hétről-hétre a templomban tájékozódhattak bizonyos aktuális vitákról és álláspontokról, másfelől a katolikus papság (legalábbis a prédikációit ki is nyomtató vezető réteg) meglehetősen tájékozottnak mutatkozott bizonyos kérdésekben (például a kortárs természetjog bizonyos elemeit be is építették gondolkodásukba). A mindennapi vallásgyakorlásnak csak az egyik fontos eleme volt a templomba járás.”⁷² A tájékozottság Nyulassy verseit tekintve magában foglalta a politikai és gazdasági eseményeket, döntéseket is. Ugyanakkor a mindennapi vallásgyakorlás az előző évszázadhoz képest jelentősen átalakult a katolikus és a protestáns közösségekben is. Már a 18–19. század fordulóján arról panaszkodnak a lelkészek, hogy süket fülekre talál a templomokban a prédikáció.⁷³ A Lukácsi Zoltán által idézett Török Damaszcén leginkább azt nehezményezi, hogy a hívek ugyanazzal a jóleső érzéssel mennek haza a prédikáció meghallgatása után, „mint valami szépen szépen játszott komédiából, elmés, tréfás játékból”,⁷⁴ vagyis ki-

71 Mártonffy írása mellett is bőven akadtak olyan művek a korszakban, amelyek a gazdákat a mezőgazdasági munkák elvégzésének korszerű változataira, vagyis a tapasztalati hagyományok és a könyvekből, folyóiratokból elsajátítható tudományos alapú újdonságok ötvözésére igyekeztek rávenni. Vö. pl: „*Nem könyvből kell gazdálkodni; a tapasztalás teremti a jó gazdát*: azt mondja a világszája és a példabeszéd; én is ezt mondom; – mert szent igaz és mindég is az marad, hogy legjobb tanító mestere a gazdának a gyakorlat és tapasztalás. [...] Azonban a jó könyveknek is megvan a magok hasznok, valamint minden tudományra és mesterságre nézve a világon, ugy a gazdaságra nézve is [...] *A jó lönyvek kincstárai az ismeretnek és tudománynak*. És most annyival inkább érdekiben áll minden gazdának a szorgalmatos tanulás, mert most már szabad a föld, melyet eddig az urbériség terhe nyomott, szabad a régi jobbágy nép, melyly azt műveli.” GALGÓCZY Károly, „Előszó” (oldalszám nélkül), in GALGÓCZY KÁROLY, *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve, az új rendszer kívánatai szerint* (Pest: Heckenast, 1854).

72 VADERNA Gábor, „Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századra?”, *Irodalomtörténet* 94, 4. sz. (2013.): 467–501, 483–485., hozzáférés: http://real.mtak.hu/16412/1/IT_2013-4__467-501-o__Vaderna.pdf

73 Vö. LUKÁCSI Zoltán, *Szószerk és világoóság: a magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*, A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 18. (Győr: Győri Egyházm. Lvt., 2013), 21–22.

74 TÖRÖK Damaszcén, *Prédikáció*, közli: LUKÁCSI Zoltán, *Szószerk és világoóság...*, 293–294., 293.

zárólag a szórakozás miatt jártak templomba, az erkölcsi tanítás lényege elveszett, a prédikációkat elmondó papok pedig nem érték el a kívánt hatást. „Szeremlei Sámuel lelkész, jeles történész pályája elején teljes könyvnyi tanulmányt szentelt a korszak vallás-erkölcsi és társadalmi viszonyainak. Munkája a vallástalanodás további területeire vet fényt. Azt írja, hogy a katolikus köznép vallásossága formális, a liturgia gyakorlásában, miséken és búcsúkon való részvételben merül ki.”⁷⁵ Ennek a folyamatnak egy későbbi fejleménye, hogy a 19. század közepére már maga a templomba járás is visszaszorult. A hívek távolodására az éppen az 1850-es évek második felében fellendülő egyházi sajtó termékeiben „szinte közhelyszerűen hivatkoznak”,⁷⁶ a vallási közönyösség pedig a falvakban is jellemző lehetett.⁷⁷

Erre reagálva a katolikus papság először a hangnemet igyekezett megváltoztatni,⁷⁸ később a prédikációk kiváltására a papok, lelkészek, tanítók olyan szórakoztató irodalmi csatornákat kerestek a nép eléréséhez, mint a naptárak és egyéb tanító és mulatságos kiadványok. Ilyen értelemben a prédikáció szerepét veszik át a *Kátyolok a nép* életéből versei is, de a nyelvezet nem a vallásos költészetre épül, hanem arra, amit bizonyos szerzők – például Nyulassy és az őt népköltőnek titulálók – népiesnek tartottak, de amelyet nem azonosítottak a Petőfi és Arany által képviselt „művészi” népiességgel (amelyben többek között éppen a vallásos nyelvi tradíció érhető tetten.)⁷⁹ „Az egyházak megoldási kísérletei voltaképp a népi vallásosság megőrzésének - az új formák keresése esetén is valamilyen fokú konzerválásának kísérletei, ilyenformán a népi kultúra alakításának foghatók föl.”⁸⁰

Úgy tűnik, Nyulassy verseskötete éppen e kísérlet egyik lenyomataként olvasható. A szerző pap, tanár és szónok, a *Kátyolok a nép* életéből megjelentetésével pedig mindezek mellett még „népköltővé” is avanzsál. Korábban nem volt az; 1851-

75 Kósa László, „A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén”, *Népi kultúra – népi társadalom: a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve*, 13. (1983), 155–184., 159.

76 Lásd uo., 158.

77 Lásd uo., 158.

78 „Az új kor új lelkipásztori attitűdöt és új hangot követelt.” A reformáció helyett az általános vallástalanodás ellen kellett már fellépni, ugyanakkor a korábbi, a barokkra jellemző megszólalásmódok ehhez már elégtelennek bizonyultak. Az egyháziak a századelőn azonban „nehezen találták az új utat, az új kifejezési formát.” LUKÁCSI Zoltán, *Szöszék és világosság...*, 19–31., 25., 28.

79 „Érdemes megemlíteni azt az irodalomtörténeti közhelyet, hogy a régi magyar irodalomból örökölt bibliafordítások, énekes- és zoltároskönyvek meghatározó erejűek voltak az irodalmi nyelv történetében. Mindez nem pusztán kulturális háttért jelentett, de egy olyan nyelvi alapot is, mely ugyanúgy áthatotta Arany János, mint Ady Endre költészetét. E szövegek jelentős része nem ekkor és nem itt született, nem ekkor fordították, adaptálták őket, mégis használatban maradtak.” VADERNA, „Mit hagyományozott...”, 485.

80 Kósa László, „A vallási közönyösség...”, 181.

ben megjelent verseskötete⁸¹ vallásos költeményeket tartalmaz, köszöntői⁸² pedig a konkrét tanítást célozzák. Hogy ez a kötet a korábbiakhoz képest más jellegű, azt már az alcím és az előfizetési felhívások is jelzik:

(Beküldetett:) Előfizetési fölhívás ily czimű munkára: „Kátyolok a nép életéből” mulatva oktató versek (10 eredeti, gyönyörű fametszetű képpel) írta Nyulassy Antal, pannonhalmi sz. B. r. pap s a győri főgymnasiumban ny. r. tanár. Megjelen e mű f. é. november hóban. A 17–18 ivre terjedő nyolczadrétű könyvnek előfizetési ára csak 1 ft.60 kr.⁸³

Nt. Nyulassy Antal „Kátyolok a nép életéből” című könyvre nyit előfizetést. A könyv mulatva oktató verseket fog tartalmazni, 10 fametszetű képpel. „Czélja a kátyoloknak egyrészt a nép hibáit enyelgő modorban rovatgatva, mind egyesek, mind községek jólétét előmozdítani, másrészt pedig *a részirányu ponyvairodalmi férczműveket ellensúlyozni.*” A könyv 18 ív lesz, előfizetési ár 1 frt. 50 kr. Győrbe a sz. Benedekrendiek házában.⁸⁴

Hogy Nyulassy és köre mit érthettek „népköltő” vagy „népíró” alatt, az mindenekelőtt a versgyűjteményről szóló kritikák alapján sejthető. A *Pesti Hírnök* szerint:

A népíró elnevezés is oly fogalom, melylyel nálunk tömérdek visszaélés történik. Sokat tudnánk megnevezni, kik mint népírók ugyancsak büszkéek érdemeikre, melyekről a figyelmes szemlélő mit sem tud. Nyulassy ezek között méltó kivétel. Nyulassy a nép számára ír, de soha sem felejtkezik meg jó ízlésről. E költemény füzetét is mindenki bátran elolvashatja. A helyes irányt a kellő alakkal találjuk benne párosulva, sőt egyes részek, mint pl. a „Borsos Éva” című költemény költészeti

81 Nyulassy Antal *versei* (Esztergom: Beimel Ny., 1851)

82 NYULASSY Antal, *Új magyar köszöntő: különféle alkalmi üdvözetek és szavalmányok tára mindakét nembeli ifjúság használatára* (Esztergom: Beimel Ny., 1853.); NYULASSY Antal, *Új magyar köszöntő: különféle alkalmi üdvözetek és szavalmányok tára*, 2. jav. bőv. kiad., (Esztergom: Horák, 1858); NYULASSY Antal, *Új magyar köszöntő: különféle alkalmi üdvözetek és szavalmányok tára*, 3. jobbitott és bőv. kiad., (Esztergom: Horák Ny., 1864) A gyűjtemény két további kiadást is megért: NYULASSY Antal, *Legteljesebb új magyar köszöntő: különféle alkalmi üdvözetek és szavalmányok tára mindkét nembeli ifjúság használatára*, 3., jav., bőv. kiad., (Esztergom: Buzárovits, 1877); Nyulassy Antal *köszöntő-könyve mindkét nembeli ifjúság használatára: tartalmas és változatos alkalmi üdvözetek és szavalmányok tára*, 5. német és francia részzsel bőv. és átd. kiad., (Esztergom: Buzárovits G., 1887.)

83 *Képes Ujság*, 1865. szept. 1., 749.

84 *Religio*, 1865. aug. 30., 142. (Kiemelés tőlem P. A. Á.)

szépsége meglepő. A népirodalom e könyvben becses művel szaporodott. Ára 1 ft 80 kr.⁸⁵

A *Religio* méltatása szerint a *Kátyolok a nép* életéből című gyűjtemény a

[n]épre van szánva, de a komoly tanulmányokkal elnyomott fő is kedvesen olvassa. A tanár úr ritka ügyességű, született népköltő. A tárgyak mind az életből merítvék, amint vannak, amint történnek, úgy felvevők, és költői kedves köntösbe öltöztetvők.⁸⁶

A cikk szerzője szerint célszerű lenne a díszes (és ezért drága, a célközönségnek megfizethetetlen) gyűjteményt inkább olcsóbb formában kiadni. A kiadány árát Szabó Imre is kifogásolja: „[K]ár, hogy a kiállítás a pazarlásig szép; kár azért, mert épen e miatt nem lehet általános keletüvé. A népnek könyvekre csak krajczárjai vannak s ez is csak néha! Sok idő kell ahhoz még, hogy egy-egy könyvért forintokat adjon. A kitől telik vegye, meg, biztosítom, hogy nem hiába dobja ki pénzét.”⁸⁷ Érdekes kérdés, hogy vajon mi indokolhatta a drága kiállítást; Nyulassy ítélte meg rosszul a célközönsége vásárlóerejét (és szándékát), vagy esetleg mégsem a népnek, hanem inkább az irodalompártoló középhétegyházasnak szánta. Utóbbit erősíthetik a *Religio* és a *Pesti Hírnök* már idézett mondatai arról, hogy bárki – értsd a műveltebb közönség – számára is élvezhetők a versek.

A *Katholikus Néplap* Szabó Imrétől egy hosszabb dicsérő kritikát közöl – hiszen Nyulassy a lap egyik munkatársa volt.

A nép számára úgy írni, hogy gyönyörködve olvassa és okuljon is belőle, egyáltalán nem oly könnyű, mint némelyek gondolják. Mert néhány „hallják kendtek“-féle kifejezést s póriasságot összefércelni még nem annyi, mint a nép számára kellően írni. *Azt tartom én népirónak, aki tiszta, átlátszó nyelven oly dolgokat ír a népnek, melyek olvasása által annak elméje a felfogásban tisztul, s az igazság bővebb megismerése által gyarapszik; de egyúttal növekszik benne a gyűlölet is minden erkölcsi rész és társadalmi fonákság ellen, növekszik a tisztelet is az erkölcsi jó, a társadalmi jó iránt.* Nyulassy az ily népirók közé tartozik. Verseit a nép megértheti. [...] Nyulassy verseit a nép gyönyörködve is olvashatja, mert lehetetlen hogy azoknak savát és borsát ne érezze. A nép már magától hajlik a satyrára, s a mely író ebbeli ízlését eltalálja, okvetlenül kedvenczévé vá-

85 *Pesti Hírnök*, 1865. dec. 1. [3]

86 *Religio*, 1865. dec. 6., 366.

87 SZABÓ Imre, „Irodalom, Kátyolok a nép életéből”, *Katholikus Néplap*, 1866. jan. 11., 15.

lik. És Nyulassy meg is érdemli, hogy versei a nép körébe eljussanak. Mert azoknak tárgyai, iránya, szelleme épen olyan, amilyent egy lelkesmeretes népirótól várunk. Nyulassy oktat, gyönyörködtet, meggyűlölteti a rosztát, és szeretetre, követésre méltólag ajánlja a jót [...].⁸⁸

Az epigonköltészeti vitát tulajdonképpen lezáró tanulmányában⁸⁹ Gyulai Pál Ferenczy Zsigmond Jakab kötetére hivatkozik,⁹⁰ amelyben valóban sajátos módon kerül egymás mellé az „említendőek még itt” kategóriában Arany János és Nyulassy Antal.⁹¹ Érdekes módon egy másik helyen is egymás mellé kerül Petőfi, Arany és Nyulassy, mégpedig a Bolond Miska egy rövid élceben: „Ugyancsak a »Hírnök« megrója a »Részvét könyvében« azt is, hogy kétszer annyi protestans író irt bele, mint katolikus. Ez aztán a húsvéti bárányság! – művészi és irodalmi dolgokban a vallást tenni szemponttá. Jövőre tehát a drámabíráló választmányoknak sem arra kell ügyelni, hogy valamelyik dráma jó é vagy nem, hanem arra, hogy protestáns írta é vagy katolikus; az akadémiánál se a tudomány határozzon, hanem a jutalmakat a protestánsok és katolikusok közt legalább is egyformán osszák ki; két nagy díjat már a protestáns Petőfi és Arany nyertek, tehát már most okvetlenül két katolikus versírónak szükség következni, Garay Alajosnak, meg Nyulassy Antalnak. – Soha ilyen t i r o l i fogalmakat!”⁹²

Annak megállapításához, hogy Nyulassy maga hogyan ítélte meg, hová sorolta be saját magát, mint költőt (a fent idézett ponyvaellenes szándékot mutató sorok mellett), éppen Nyulassy egy másik, szintén a *Kátyolok*ban megjelent költeménye ad támpontot. A *Vadonczok* című vers egyfelől már a címében egy gazdaságban használatos fogalomra utal,⁹³ amit az egyfajta költészeti lázban égők metaforájaként használ,

88 Uo., 15. (Kiemelés tőlem P. A. Á.)

89 GYULAI Pál, „Szépirodalmi szemle”, in GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–1861* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1908) 69–240, 106–107., hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/07200/07298/07298.pdf>

90 FERENCZY Zsigmond Jakab, *Magyar irodalom és tudományosság története*, (Pest: Szt.-István-Társ., 1854.)

91 FERENCZY, *Magyar irodalom és...*, 146. Az 58. § Garay Jánossal kezdődik, nála valamivel rövidebben ír Császár Ferencről, Erdélyi Jánosról, Sujánszky Antalról, Tompa Mihályról és Petőfiről, egy-egy mondatot kap Kunos Endre, Kerényi Frigyes, Szelestey László, Risskó Ignác, Jámbor Pál, Samarjai Károly, Terhes Sámuel. (Vö. uo., 144–146.)

92 „Bolond Miskaságok”, *Bolond Miska*, 1863. jún. 14., 95. A „tiroli fogalmakhoz” lásd: “Ha a tiroli azt hiszi, hogy igaza van, akkor fölötte bajos őt az ellenkezőről meggyőzni, s az ilyen vélt joghoz és igazsághoz való csökönyös ragaszkodása hosszú pörlekedés útján nem ritkán egész jószágát elnyelte a tiroli gazdának.” HÖRMANN Lajos, „A tiroli német nép élete, erkölcsi és szokásai, dalai és színjátékai, viselete, helységei és házai”, ford. Katona Lajos, in *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Tirol és Vorarlberg*, X. kötet (Budapest: Magyar Királyi Államnyomda, 1893), 237–295, 242.

93 „VADONCZ, (vad-oncz) fn. tt. vadoncz-ot, harm. szr. – a. Ujabb kori szó, s jelent vad csemetét, t. i. vadgyümölcsből lett csemetét, mely a nemesített gyümölcsfatenyésztésnél alanyul

másfelől világos bizonyítéka annak, hogy Nyulassy egyértelműen megkülönbözteti magát az epigonoktól és fűzfapoétáktól, ám a megkülönböztetés alapja nem az, hogy ő maga azt a fajta költészetet művelné, amely a (Petőfi, Arany fémjelezte) valódi művészet megnyilvánulása, hanem az, hogy ő maga nem is tör ilyen művészi babérokra. A népköltő ugyanis – ahogy a kritikákból is látható – ebben az értelmezésben nem a magas művészethez tartozó verseket állít elő, az ő törekvése nem az esztétikai érték megteremtése, hanem a szórakoztatás (vagyis a gyönyörködtetés) és a tanítás. A *n...zi tagosítás* esetében ehhez társul a befolyásolás célja is, ami egyértelműen a prédikáció retorikai hagyományára utal; a Cicero és Szent Ágoston által meghatározott tradícióra. „A nyilvánosságnak szóló beszéd hármass követelménye – »docere, delectare, flectere« – az antik retorikától kezdve végigkíséri a világi, később az egyházi szónoklat elméletét is. A tanítás, a gyönyörködtetés és a befolyásolás kívánalmi a keresztény prédikáció történetében más-más korokban különféleképpen érvényesültek. Két fontos irányzat már az egyházatyák korában kibontakozott. Szent Ágoston nyomán a prédikátor elsősorban »doctor«, aki az értelem világosságával behatol a Szentírás rejtelmeibe, és a megszerzett tudást hallgatóinak továbbadja, ismereteiket gyarapítja. Egy másik vonulatot határoz meg Nagy Szent Gergely eszménye, a »pastor«: feladata »cura et regimen animarum«, azaz hívei lelkének viseli gondját: óvja és irányítja őket, erkölcsüket, mindennapi életüket alakítja.”⁹⁴ A felvilágosodás korában a katolikus prédikációkban éppen a tanítás volt az elsődleges.⁹⁵

Hogy ez a prédikációs hagyományból származó törekvés Nyulassynál „népies” verses formában jelenik meg, (a Nagy Szent Gergely eszményét követő pásztori elhivatottság mellett) valószínűleg annak eredménye, hogy a templomlátogatások visszaszorulásával a prédikációnak más utat, a pap és a hívek kapcsolatának más csatornát kellett találni. Ez a kényszer pedig kiegészült azzal a (tagosítással, illetve általában a gazdálkodással kapcsolatban is megjelenő) korabeli meggyőződéssel, miszerint a népre csak saját nyelvén szólva lehet hatni⁹⁶ – és hogy az a nyelv, amit Nyulassy használ, megegyezik ezzel a bizonyos népnyelvvel. Ahogy a prédikációk nyelvét az egyes lelkipásztorok igyekeztek a hallgatóság igényeihez és befogadási képességeihez alkalmazni, figyelembe venni a műveltségük irányát és fokát,⁹⁷ úgy verseiben

szolgál. Képeztetésre olyan mint ifjoncz, ribancz, virgoncz, fürgencz.” CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, VI. kötet 725. (Pest: Emich, 1874), hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/>

94 BARTÓK István, „Nógrádi Mátyás elveszett ars concionandija (Tanítás és oktatás a 17. század második felének magyar prédikációelméletében)”, *ITK* 110, 3–4. sz. (1997), 263–268, 264.

95 LUKÁCSI, *Szószer és világosság...*, 95–97.

96 MARTONFFY, *Utastás...*, II.

97 LUKÁCSI, *Szószer és világosság...*, 38–43.

Nyulassy is a nép számára ismerős tevékenységeket, gazdasági-természeti jelenségeket használja fel költői képekként. Ez a jelenség Nyulassy névnap-i köszöntőiben is megfigyelhető; a versek a névnapon aktuális évszak jellegzetességeit használják fel a beszélő (a köszöntőt mondó gyerek) pozíciójának, érzéseinek kifejezéséhez. A nyári köszöntő ezért a mezei munkák leírásával kezdődik, és a beszélő azonosítja magát az arató gazdával:

Atyának vagy anyának.
(Oly névnapra, mely nyárra esik)

Tikkasztó a nap sugára,
Hegyet, völgyet éget;
Tölti az ég áldomása
Dúsan a vidéket.

Sürgölődve forr a munka,
Kéz a kezét éri;
Gyűjt, arat, kaszál a gazda,
S a gabnát beméri.

A természet lánghevében
Kiki tény után lát;
Háladó (sic) láng ég szívében,
Áldja alkotóját.

Én is áldom Istenemnek
Mennyei kegyelmét,
Hogy megóva szüleimnek (vagy jó szülémnek)
Drága kedves éltét.⁹⁸

Másrészt Nyulassy az ezekhez tartozó népnyelvi kifejezéseket is használja – egyesek szerint túlzott mértékben. A *Pesti Napló* a gyűjtemény címét is kifogásolja,⁹⁹ a *Katho-*

98 *Nyulassy Antal Köszöntő könyve* (Esztergom: Buzárovits G., 1887.), 130–131., vagy *Uj magyar köszöntő* (Esztergom: Horák Egyed, 1864), 124–125.

99 „Beküldetett szerkesztőségünkhöz „Kátyolok(?) a nép életéből.” Irta Nyulassy Antal sz. ben. r. pap és győri tanár. Ára 1 ft 80 kr. Többektől kérdeztük már, mit jelent, miféle tájszó lehet az a kátyol, de senki sem tudta megmondani. Kutattuk tehát az akadémia szótárában, de itt sem találtunk olyan kifejezést, mely alkalmazható lenne. Az akadémia szótára szerint ugyanis: „kátyú – kátyó – kátyú az után esős időben kivájt gödröt” jelent, ez tehát ide nem alkalmazható, vagy tán az alsó Tisza melléken nádból csinált nyíl, mivel a gyermekek játszanak, e kifejezést kellene ide értenünk, s „Nyilak a nép életéből.” Így kell magyaráznunk? Nem hiszszük, hogy e kánpadon erőszakolt hasonlattal kívánt volna élni a mű szerzője, valami egyebet értett alatta kétségkívül, s hiszszük, hogy felvilágosítja az olvasó közönséget arról, mi az a kátyol?” („Különfélék”, *Pesti Napló*, 1865. dec. 1., 3.)

likus *Néplap* kritikusa, Szabó Imre nem nagy szigorral ugyan, mégis az érthetőséget, világosságot kéri számon:

Vannak ugyan magasabban járó kifejezései; használ tájszavakat, melyek a köznépbeli olvasót megakaszthatják; de az egész darab értelmének felfogását még sem akadályozzák. Például részemről szeretném, ha az ilyen: „kaczki“, „bászli“, „másli“, „kiczos“, „puszkoncza, kánforos, brilliant“-féle szavakat; aztán az ilyen:

„Magot vetett a szivetek
Vallástalansága;
Kertész-gonddal nevelé az
Ész tudatlansága“

nehezebb értelmű verseket a t. szerző kihagyta volna; mert úgy érzem, hogy a mű sokat nyerne tisztaságban, ha azok benne nem volnának; ámbár az egésznek becséből keveset vonnak le.¹⁰⁰

Nyulassy azon pozíciója, amelyből elítéli a petőfieskedők csoportját, legitimálja őt, mint a *Kátyolokról* írt kritikákban adott meghatározás szerinti népköltőt, amely definíció kettős megközelítést biztosít. Nyulassy műveit az írás minősége szempontjából egyszerre emeli a költészet (az irodalom) hierarchiájában az elítélt csoport fölé, és helyezi a népies művészetet képviselők (Petőfi és Arany) szintje alá, ugyanakkor a cél, a kiváltani óhajtott hatás szempontjából egy irodalmon kívüli terület, a vallásos (katolikus) tanítás – a prédikáció – körébe utalja.

Mindebből az következik, hogy bizonyos átfedések mellett Nyulassy Antal és a kötetét méltató kritikusok mást érthettek „népköltő” és így „népies” vagy „magyaros” költészet alatt, mint például Gyulai Pál; nem csak a költészettől elvárt színvonal, hanem a megvalósítás eszköze, módja, a költemények célja és a befogadók megítélése, egy szóval a versek funkciója szempontjából.

Ez a verseskötet, és benne *A n...zi tagosítás* című mű tehát nem csak egy korabeli politikai-gazdasági jelenséget idéz fel, annak társadalom- és gazdaságtörténeti hátterét is megrajzolva, hanem támpontot adhat ahhoz is, hogy az erről a korszakról szóló, „esztétikailag szűkített irodalomfelfogást”¹⁰¹ képviselő diskurzus látókörén kívüleső műfajok milyen más megjelenési formákban érhetők tetten és alkalmazkodóképességüknek köszönhetően hogyan illeszkedhettek mégis a korabeli irodalmi keretek közé.

100 SZABÓ, „Irodalom, Kátyolok...”, 15.

101 SZILÁGYI Márton, „Vallás, felvilágosodás, irodalom”, *Korunk* 20, 10. sz. (2009) 12–19, 15.

Domokos Mariann

„Az arany ember vagy a rongyos bankó” Valutareform a ponyván

A 19. század második felének gazdasági és művelődési folyamatai, a nyomtatott írásbeliség és általában az alfabetizáció térnyerése lehetővé tette az állami befolyásolás és a hivatalos üzenetközvetítés számára korábban nem alkalmazott kommunikációs csatornák célzott és tudatos hazai használatát. A populáris nyomtatványok,¹ mint a tömegmédiá hatékony közegei kiválóan alkalmasak arra, hogy különböző, kontrollált tartalmú politikai üzeneteket, illetve hasznos tudnivalókat, többek között jogi, pénzügyi és gazdasági ismereteket közvetítsenek széles közönség számára az adott célcsoport ízléséhez alakított módon. Ez a felismerés a század utolsó harmadában a köznép számára szerkesztett, államilag támogatott és központilag irányított kiadványsorozatokban, illetve egyedi, megrendelésre készített propagandacélú ponyvafüzetekben öltött testet. Az úgynevezett népművelő ponyva (másként *jó, hasznos* vagy *nemes ponyva*) a korszakban a módszeres kultúráközvetítés, az erkölcsös, érdekes és hasznos ismeretterjesztés jegyében általános gazdasági és közművelődési céloknak rendelődött alá. Az olcsó, hozzáférhető és könnyen érthető kiadványokon keresztül megvalósítható népművelésre vonatkozó elképzelések a felvilágosodástól kezdődően formálódtak, a 19. században intézményesültek, később a 20. századi szocialista művelődéspolitikában pedig újabb lendületet kaptak, konzerválva és máig hatóan megszilárdítva a *ponyva* szó pejoratív jelentését.

Tudomásom szerint ez idáig nem készült áttekintés a piaci törvények keretein belül spontán érvényesülő, és nem mellesleg virágzó magyar nyelvű ponyvairódalom ellensúlyozására irányuló társadalmi és állami törekvésekről, noha egy ilyen összegzés a korszak populáris irodalmának fontos viszonyítási pontját és értelme-

¹ A *populáris nyomtatvány* (populäre Lesestoffe) kifejezést Rudolf Schenda nyomán az újkorban megjelenő, nagyközönségnek szánt, olcsó és tömeges terjesztésű nyomdartermékek összefoglaló megjelöléseként értem. Vö. Rudolf SCHENDA, *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910* (Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1970); Rudolf SCHENDA, *Lesestoffe der kleinen Leute. Studien zur populären Literatur der 19. und 20. Jahrhunderten* (München: Beck, 1976).

zési keretét is nyújthatná.² A piac igényeit kielégítő, külső kontroll nélkül előállított és terjesztett, ugyanakkor erkölcsellenes, ostobának és károsnak (*mételynek*) tekintett ponyvakiadványok szabályozása régóta foglalkoztatta az értelmiség képviselőit, akik elképzeléseiket különböző (politikai, vallási, közművelődési, irodalmi stb.) szempontok mentén fogalmazták meg. E gondolatok a 19. század második harmadában már szervezett formában is kifejeződtek, a ponyvairadalom ellen folyó hosszú küzdelem során pedig kialakultak a hasznos ponyva előállítására és terjesztésére vonatkozó általános elvárások mellett különböző műfaji ismérvek és kritériumok. A ponyva megnevesítését célzó hazai törekvések aprólékos bemutatása túlmutat e tanulmány keretein, néhány szemponttal és adattal azonban szeretnék hozzájárulni az alsóbb társadalmi rétegek oktatása, művelése (befolyásolása) érdekében előállított, hivatalos hálózatokon keresztül terjesztett olcsó, füzetes ponyvairatok történetének majdani részletes és árnyalt összegzéséhez.

Jelen dolgozat középpontjában Vikár Béla *Az arany ember vagy a rongyos bankó* című állami megrendelésre készült és ponyvai úton terjesztett népies elbeszélő költeménye áll. E kiadványt egyfelől, mint sajátos, közvetlen gazdaságpolitikai célokat szolgáló olvasmánytípust, másrészt mint az 1892. évi valutareform populáris lenyomatát a kor gazdaságpolitikai kommunikációjának részeként szeretném bemutatni. Ez a mű arra is példa, hogy az irodalom hogyan lehet eszköze a pénzügyi intézkedések egyszerű, de színvonalas propagálásának, emellett ráirányítja a figyelmet a Vikár-életmű populáris olvasmányok felől való újragondolásának lehetőségére is. Mielőtt azonban a Vikár-költeményre rátérnénk, érdemes megvizsgálni annak a folyamatnak a főbb csomópontjait, amely során a felülről irányított és kontrollált, hasznos ponyvára vonatkozó elképzelések kialakultak és amely végső soron elvezetett a pénzügyi reformot népszerűsítő, kormányzatilag támogatott Vikár-ponyva megjelenéséhez is.

2 A köznép olvasóvá nevelésének hosszú folyamatához és a népművelő irodalom kibontakozásához lásd pl. BALOGH István, „A paraszti művelődés”, in *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Tanulmányok*, szerk. SZABÓ István, 2 köt. (Budapest: Akadémiai, 1965), I: 487–565; FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* (Budapest: Akadémiai, 1978); NOVÁK József, *A magyar népművelés története 1772–1919*, I. kötet (Budapest: Tankönyvkiadó, 1983). A 19. századi ponyvanevelés törekvéseiről, különösen Táncsics Mihály, Vas Gereben, Boross Mihály és Vahot Imre szerepéről lásd: BISZTRAY Gyula, „Népnevelő íróink a XIX. században”, in *Demokrácia és köznevelés*, szerk. [SÍK Sándor], 148–180 (Budapest: Országos Köznevelési Tanács, 1945) 163–174.

„Ami a lelket megmérgezi”, avagy a ponyva mételye

Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent novellája *Ami a lelket megmérgezi* címen jelent meg 1871-ben az *Igazmondóban*.³ A lap először 1869 végén tett közzé felhívást *népies beszélek* beküldésére, mivel azonban ez nem hozott eredményt, a következő évben emelt pályadíj kitűzésével megismételték a pályatételt. A pályázatra Mikszáth a mű értelmezését tekintve is meghatározó, „A népnek a legjobb olvasmány sem elég jó” jellegével küldte el írását, amelyet a bírálók pályadíjjal jutalmaztak. Mikszáth a novellában a rablói történetek⁴ hatására zsivánnyá lett főhős történetével hívta fel az olvasóközönség figyelmét a vásári, krajcáros ponyvák erkölcsrontó hatásának veszélyeire.⁵ A nép erkölcsét veszélyeztető vásári füzet (*a ponyva mint métely*) később is állandó toposzként van jelen a kor publicisztikájában, a 19. század utolsó harmadától pedig egyre erőteljesebbeknek tűnnek azok a hangok, amelyek kimondottan ezeknek a selejtesnek és ártalmasnak tekintett iratoknak a kiszorítását szertették volna elérni.

A rossz ponyva elleni küzdelem egyik hatékony ellenszerét az oktatási-nevelési elveknek alárendelt, kontrollált tartalmú olvasmányok előállításában találta meg a kor művelődéspolitikája,⁶ ennek legismertebb és legjobban dokumentált példája a Trefort Ágoston által is támogatott *Jó könyvek a magyar nép számára* című füzet sorozat és folytatása, a *Magyar mesemondó*.⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy e vállalkozásokat megelőzően, illetve velük párhuzamosan is számtalan, könyvészetileg részben feltáratlan kiadvány és számos füzet sorozat jelent meg ugyanezen cél elérése

3 Az *Igazmondó* Jókai Mór politikai napilapjának, a *Honnak* volt a melléklapja. A novella kritikai kiadása: MIKSZÁTH Kálmán, „Ami a lelket megmérgezi. Népies beszélek”, in *Regények és nagyobb elbeszélések 1. 1871–1877*, sajtó alá rendezte BISZTRAY Gyula, 85 köt., Mikszáth Kálmán Összes Művei (Budapest: Akadémiai, 1956), I: 5–32, 252–262.

4 A korban a legkelendőbb ponyvafüzetek közé tartoztak az olvasókban szimpátiát keltő bűnözőkről, zsiványokról (pl. Rózsa Sándor, Angyal Bandi, Bogár Imre, Sobri Jóska stb.) szóló rablótörténetek. A betyárok társadalomtörténeti és folklorisztikai vizsgálatához lásd pl. Eric HOBBSBAWM, *Bandits* (London: Weidenfeld & Nicholson, 1969); KÜLLŐS Imola, *Betyárok könyve* (Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1988).

5 „Jámbor atyámfia! Gondolkozzál egy kicsit ezen a történeten, s ha utad a vásár alkalmával ama ponyvasátrak mellett visz el, hol a furfangos talján öt garasért árulja az ötven krajcáros könyveket, fordulj el onnan, ha pedig már ki is vetted volna a tízkrajcárost és restellnéd visszacsúsztatni zsebedbe, dobd inkább a sárba, mégse végy rajta könyvet, mert a könyv olyan, mint a gomba, amilyen jóízű, tápláló az egyik, éppúgy valóságos émelygő méreg a másik.” MIKSZÁTH Kálmán, „Ami a lelket megmérgezi...”, 32.

6 Összekapcsolódott ez a gondolat a népkönyvtárak felállításának az ügyével, amelyet a ponyva legyőzése érdekében prioritásnak tekintett a művelődéspolitikai: DOLINAY Gyula, *Könyvet a népnek! Az iskolai és népkönyvtárak kérdése* (Budapest: Wilckens, 1879).

7 LENGYEL András, „Egy népművelő ponyvasorozat, a Magyar Mesemondó (1886–1904)”, *Magyar Könyvszemle* 98, 1. sz. (1982): 40–50.

érdekében. A sokoldalú nyelvzseni, Vikár Béla a 19. század végén több olyan népfelvilágosító költeményt tett közzé, amelyek annak ellenére, hogy a verses ponyvai ismeretterjesztés különlegesen érdekes darabjai, ez idáig kevés kutatói figyelemben részesültek. Ezen túl a dolgozat mellett is kíván érvelni, hogy Vikár e költeményeinek megjelenését megelőzően közel száz évig formálódott az a publikációs gyakorlat, amely meghatározta, hogy mit és mi módon kell az alsóbb társadalmi rétegek számára közzétenni a hatósági-állami befolyásolás érdekében.

A felvilágosodás szellemiségében gyökerezik a neveléssel tökéletesíthető ember eszményképe. Bizonyos előzmények után Magyarországon is ennek jegyében jelent meg a kulturális értékek széles körben való terjesztésének az igénye, az első hazai népművelési kezdeményezések a feudalizmussal szemben az új társadalmi rend kialakításával összefüggésben a 18. század utolsó harmadában bontakoztak ki. Besenyei György, Tessedik Sámuel, Kármán József és mások munkássága nyomán kialakultak a népművelés-ismeretterjesztés alapelvei és módszerei. Az elsődleges cél a 19. században az volt, hogy a tömegek megkedveljék az olvasást, amit az önművelés előfeltételének, az anyagi és szellemi gyarapodás és az egyéni és a társadalmi felemelkedés zálogának tekintettek. Ebben a folyamatban az irodalomnak kiemelt szerepe volt, az íróknak azonban mind a tartalom, mind a forma tekintetében a közönség képességeit, igényeit és lehetőségeit szem előtt tartva kellett (volna) alkotniuk. Bizonyos szempontok, amelyeket a széles tömegekhez szóló munkák írása során figyelembe kellett venni, már a 19. század elejére kikristályosodtak: többek között tekintettel kell lenni arra, hogy (1) a hallgatósághoz közel álló tárgyról (2) világosan, közérthetően, szépen és természetesen szóljon az író, (3) szem előtt tartandó a fokozatosság elve, emellett (4) érdemes kerülni a túlzott didaxist, ez utóbbi érdekében az oktatás mellett a szórakoztatásra is hangsúlyt kell fektetni, hogy az eredeti vagy fordított, szépirodalmi vagy ismeretterjesztő munka az értelem mellett az érzelemre is képes legyen hatni.⁸ A megfelelő kiállítású és tartalmú olvasmányok hiánya mellett a korban a szélesebb olvasóközönség művelésének-művelődésének másik nagy akadályát képezte a kiadványok magas ára. A problémára 1789-ben a következőképpen reflektált a *Mindenes Gyűjtemény*:

[...] ámbár az együgyüebbek 's tehetetlenebbek között is találtassanak helyel helyel olly jó ízlésűek, a' kik a' könyveken és olvasáson kapkodnának, mindazáltal, mivel a' minémű *Magyar könyvek* kijöddögélnek, azok vagy nem az együgyübbeknek kezekbe valók, vagy ha némellyek azokba valók is, de többnyire nagyok és drágák, mind a' könyv[ny]omtatók, mind a' könyv-árosok, mind a' könyv-kötők felesleg kívánván, semmi

⁸ NOVÁK, *A magyar népművelés története...*, 29–31.

törvény (Politia) alatt nem lévő áraikon nyerekedni, elrettennek azoknak meg-szerzésektől, mivel Gyomor Uram, a’ Torok, és a’ számos Ház-Nép, ellene kiáltanak mindjárt a’ nagyobb árú akármely jó könyv után ásitozó jó igyekezetnek. És így valamíg tsak Argirus, Stilfrid, Bruntzvik, Markalf, ’s Mária Magdólna ’s a’ t. Históriáit, és a’ sok apró Három és négy szép Világi-énekeket két ’s három Krajtzárokon kaphatják, mind addig nem igyekeznek nagyobbra szaporítani könyvtárjokat.⁹

A 18. század végére tehát a tömegek épülésére szolgáló olvasmányok elérhetőségének több problémája is exponálódott, s ezek alapján úgy tűnik, hogy a korabeli kiadványok érvényesülésének és hatékonyságának legfőbb szempontja az előállítasukra vonatkozó tartalmi-formai elvárásokon túl a hozzáférhetőség kérdése volt. A nemzeti művelődés jegyében a nép nevelésére vonatkozó elképzelések intézményesülése Magyarországon a reformkorban kezdődött, különböző kulturális egyesületek, kaszinók és olvasókörök alapításával. Az országos szervezetek közül az egyik legjelentősebb a Magyar Gazdasági Egyesület volt, amely ismeretterjesztő-népművelő célkitűzéseit valamennyi társadalmi rétegre való tekintettel (külön szakosztály létrehozásával) kísérte meg. Törekvéseiben nagy hangsúlyt kaptak a paraszti recepcióra is számító kiadványok (pl. a *Mezei Naptár*, a *Magyar Gazda* és különféle melléklapjai mint pl. az *Okszerű Kalauz* vagy a *Mezőgazdasági Nefelets*).¹⁰ A 19. század második harmadában egyre nagyobb számban jelentek meg a hazai *közműveltség* emelése érdekében készített, különböző karakterű hasznos kiadványok. A nyelvezet, a stílus és az ár alapján ítélve ezek közül sok kiadvány kifejezetten az iskolázatlan vagy a kulturális termékekkel kevésbé ellátott rétegek számára íródott.¹¹ Megfizethető árú, népszerű formában kiállított politikai kiskáték és mezőgazdasági tanácsadók sora született ekkor,¹² de sok, más témájú, hasznos tudnivalókat tartalmazó

9 KOVÁTS INGENIEUR [KOVÁTS Ferenc], „XXXIII. levél.” Költ Komáromban, Karátson Hának 19-ik Napján, *Mindenes Gyűjtemény* I. 2. negyed (1789): 352–363, 352–363. (Kiemelés – D. M.)

10 KOSÁRY Domokos, „Szakmai és ismeretterjesztő lapok”, in SZABOLCSI Miklós főszerk., *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985) 205–207, 206.; NOVÁK József, *A magyar népművelés története...*, 60–61.

11 A 19. századi közhasznú ismeretterjesztő lapokról és a kalendáriumok hasonló szerepéről lásd UGRIN Aranka, „Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban”, *Magyar Könyvszemle* 91, 2. sz. (1975): 137–153; KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendárium-történet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 105–109.

12 PL. STANCSICS Mihál [TÁNCICS Mihály], *Népkönyv* (Lipcse: Keil Ernst, 1846); TÁNCICS Mihál, *Vasárnapi egyesület vagy segítsünk egymáson* (Budapest: Müller Adolf, 1848); MAJER István, *A’ jó házigazda. Népszámára élet-szabályul* (Vác: Somogyi-Lukáts, 1848) Bővebben: FITZ József, *A magyar nyomdászat 1848–1849* (Budapest: Hungária, 1948), 104–118, 155–164.

könyv készítésére és köznép közötti terjesztésére vonatkozó felhívás is megjelent a reformkori sajtóban.¹³

Az ellenméreg: a ponyva kiszorítását célzó kiadványsorozatok

1840-ben jött létre a *Népkönyvkiadó Egyesület*, amelynek elnöke Jósika Miklós, alelnöke Eötvös József, jegyzője Vahot Imre volt.¹⁴ Az egyesület fő törekvése az olvasás köznéppel való megkedveltetése a nép erkölcsi és anyagi jólétének emelése érdekében, amelyet „leginkább mulatva oktató könyvek” segítségével kívántak megvalósítani.¹⁵ Az egyesület pályadíjat tűzött ki többek között egy könnyen érthető természettani kézikönyv elkészítésére, „különös tekintettel a’ földművelésre, ’s a’ nép közt uralkodó babonás balhiedelmek’ kiirtására”,¹⁶ illetve „apró népszerű elbeszélések” írására, amelyek „erkölcsi, hazafias, gazdálkodási és közgazdálkodási elvek és érzelmek’ terjesztésére” szolgálnak.¹⁷

A korszak közművelődésének lelkes úttörői közül érdemes megemlíteni Almási Balogh Pál nevét, aki 1841-ben a *Pesti Hírlap* hasábjain angol mintára egy kimondottan ismeretterjesztő hazai társaság megalapítását indítványozta.¹⁸ A cikk az 1826-ban alapított londoni egyesület, a *Society for the Diffusion of Useful Knowledge* elnevezésű társaság működését ismerteti, és sürgeti tevékenységének hazai adaptálását.¹⁹ A magyar nemzeti felemelkedés elérése érdekében követendő példaként említi az angol társaság két fő célját: „1) a’ nép minden osztályának szükségeihez alkalmaztatott népszerű kézikönyvek készítése; 2) azoknak minél olcsóbb áron adása.”²⁰ Cikkében a szerző részletesen ismertette az angol társaság által a középső és alsóbb társadalmi rétegek számára indított, különböző tematikájú, elérhető árú kiadvány-sorozatokat, amelyekre a magyar viszonyok között némi módosítással ugyan, de megvalósítható

13 FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 145.

14 FÜLÖP, *A magyar olvasóközönség...*, 148.

15 *Hirnök*, 1840. szept. 7., [3.]

16 *Pesti Hírlap*, 1841. febr. 10., 90.

17 *Regelő Pesti Divatlap*, 1842. júl. 3., 426. A nyertes pályamű: TARCZY Lajos, *Népszerű természettan. Tanulni szerető gazdák, mesteremberek s iskola-tanítók számára. A földművelésre és a nép között uralkodó babonákra különös tekintettel* (Pápa: Ref. főiskola, 1843).

18 ALMÁSI BALOGH Pál, „Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében”, *Pesti Hírlap*, 1841. jan. 6., 14–15.

19 A társaság a whig-párti parlamenti képviselő, Henry Brougham kezdeményezésére alakult és húsz évig működött. Az angol munkásosztály idejét és jövedelmi viszonyait egyaránt figyelembe véve, olcsó kiadványokon keresztül képzelte el a dolgozó felnőttek iskolán kívüli oktatását. H[enry] BROUGHAM, *Practical Observations upon the Education of the People Addressed to the Working Classes and Their Employers* (London: Taylor, 1825).

20 ALMÁSI BALOGH Pál, „Felszólítás...”, 14.

modellként tekintett.²¹ Almási Balognak a magyar könyvpiacra vonatkozó tanulságos megjegyzése szerint a nagyszabású népművelő program meghonosítása csak és kizárólag a nagylelkű hazafiak támogatásával tud megvalósulni, ugyanis – mint írja – „annyira növelni az olvasók számát, hogy a’ költségek kijöjjenek, nálunk nem reménylhető.”²² A felhívásra Fáy András a hazai gazdasági és társadalmi viszonyok, a műveltség állapota és az olvasói előítéletek figyelembe vételével reflektált, és az indítványt néhány praktikus módosító javaslattal egészítette ki.²³ Fáy meglátása az volt, hogy a társaságnak első számú feladata „a’ legalsóbb néposztály nevelése.”²⁴ Azt javasolta, hogy a társaság eleinte csak az alsóbb köznép számára adjon ki könyveket (az általa megvalósítandó tematikát programszerűen és részletesen ismertette is); tette ezt annak tudatában, hogy nálunk nem csak a *köznépi irodalom* (beleértve a tudományos ismeretterjesztő irodalmat) hiányzik, de kevés az annak megteremtésére alkalmas író is.²⁵ A felhívások és tervek alapján világos, hogy az 1840-es években az iskolán kívül elképzelt népoktatás elsődleges célja az olvasási hajlam felkeltése és az erkölcsi, a társadalmi-politikai, a gyakorlati és a gazdasági nevelés szempontjából megfelelő tartalmú olvasmányok előállításának ösztönzése volt.

Az Almási Balogh által képviselt ismeretterjesztő társaság megalakítására vonatkozó elképzelések végső soron Kossuth iparfejlesztési politikáját segítették, és a Magyar Iparegylet megalakulását (1841) készítették elő, emellett azonban általánosságban is hatékonyan propagálták a népoktatás eszméjét, mely – ha nem is mindig olcsó – egyre inkább a széles közönségnek szóló hasznos kiadványok írására és terjesztésre bízta az írókat és a kiadókat. Az Iparegylet alapszabályban is rögzí-

21 Ilyen sorozat volt például a *Hasznos ismeretek tára* (*Library of Useful Knowledge*), a *Mulattató ismeretek tára* (*Library of Entertaining Knowledge*), a *Földművelők könyvtára* (*Farmers Series*) vagy az elérhető árú metszeteket közlő *Nemzeti képtár* (*National Gallery*). Az ismertető a társaság leghasznosabb vállalkozásának a *Fillértár* (*Penny Magazine*) elnevezésű hetilapot tartotta. Ez utóbbi volt az 1834-től Lipcsében megjelenő lapnak, a *Garassos Tárnak* is a mintája (UGRIN Aranka, „Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok...”, 138–139).

22 Uo. 15.

23 FÁY András, „Almási Balogh Pál urnak hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében tett felszólítására”, *Pesti Hírlap*, 1841. febr. 20., 119–120.

24 „Az alakulandó társaságnak eleinte oda szükség központosítani minden erejét, hol arra legalaposabb, legsürgetőbb szükség mutatkozik, ’s ez - a’ legalsóbb néposztály nevelése.” (Fáy András, „Almási Balogh Pál...”, 119.) Fáy elképzelése szerint „a’ köznép másikat, már valamivel miveltebb osztálya, a’ kézművesek” hasznára szolgáló könyvek előállítása csak ez után következne.” (Uo.)

25 E program tételes bemutatására ehelyütt nincs mód, Fáy összegzése szerint „mind azon dolgok, tudni valók lehetnének tárgyai a kiadandó köznépi könyveknek, mik a’ parasztnak világi életébe befolyhatnak.” Különösen olyan, gyakorlati szempontból hasznos olvasmányokra van szükség, melyek a népet jogaival és kötelességeivel ismerteti meg, káros szokásait és babonáit felszámolni, anyagi jólétén javítani képes valamint mértékletességre, szorgalomra és takarékosagra oktatnak. (Fáy András, „Almási Balogh Pál...”, 119).

tett egyik célja, a közhasznú ismeretek terjesztésére alkalmas olcsó füzetek kiadása volt a nép minden osztálya számára,²⁶ amelyről az 1842 júniusi közgyűlésen hoztak konkrét határozatot.²⁷ Ennek érdekében a következő év elején felhívást tettek közzé a *Népszerű könyvtár* elnevezésű, változatos tematikájú sorozat megindítására.²⁸ Az alaposan átgondolt koncepció dacára a sorozat nem volt túl eredményes: 1844-ben jelent meg az első, 1845-ben pedig a második és egyben utolsó füzete.²⁹ Az ezeken kívül elkészült néhány munka kinyomtatására azért nem került sor, mert a füzetek kelendőssége a várakozásokat alul múlta.³⁰

A keresztény irányú szellemi művelődés elősegítése érdekében jött létre *A jó és olcsó könyv-kiadó társulat* amely nevelési, épületes és fölvilágosító könyvek terjesztését célozta.³¹ A katolikus egyházi társulat ötlete Fogarasy Mihálytól származott, aki 1844-ben francia és német példák alapján vetette fel először a vallás és erkölcs védelmében *jó könyvek terjesztésére* egy önálló társulat létrehívásának ötletét, ennek hatására alakult meg végül csak 1848-ban az említett társulat (védőszentje: Boldogságos Szűz Mária volt).³² A szervezet három irányban tervezte kifejteni népművelő tevékenységét: népszerű, ifjúsági, valamint a műveltebb osztályok számára alkalmas kiadványok támogatását határozták el.³³ A korábbi mozgalmakkal ellentétben

26 GELLÉRI Mór, *Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842–1912.* (Budapest: az Országos Iparegyesület kiadása, 1912) 11.

27 „[...] határoztatik: [...] közhasznú ismeretek terjesztése végett népszerű nyelven irt füzetkéket kiadni, a' természettudományokból, mű- és történettanból, minőkkel a' német és francia irodalom bővelkedik.” (*Erdélyi Híradó*, 1842. jún. 21., 295.)

28 A részletes program: CSANÁDY Ferencz, „Felszólítás az Iparegyesület által kiadni célzott »Népszerű könyvtár« ügyében”, *Pesti Hírlap* 1843. febr. 5., 84–85. Az 1843-ban kitézött témák a következők voltak: „1) A' testek tulajdonságiról. 2) A' levegőről. 3) Hasznos növényekről a' gazdaság és ipar körében. 4) A' házi állatokról. 5) A' köznépi előítéletekről. 6) Földleírás elemei. 7) Amerika feltalálásáról. 8) Magyar nyelvtudomány. 9) Magyarországi földleírása.” (Uo.)

29 FARKAS Ferenc, *Szerencse útja vagy életbölcseég. Franklin nyomán a nép számára.* Kidolgozta F. Farkas Ferencz. (Budapest: Emich, 1844); HALÁSZ Márton, *A vasárnapi gyermek. Babona-irtó könyvecske nép számára* írta HALÁSZ Márton (Pest: Emich, 1845).

30 GELLÉRI, *Hetven év...*, 17.

31 „Czélja tehát e' társulatnak: jó és olcsó könyvek' kiadásával 's terjesztésével fejtegetni a' ker. kath. religio' hit- és erkölcsanait, annak boldogító 's főntartó elveit megismertetni, az ellenirányú iratok' benyomása ellen védeni, 's általában egyéb tudományos, közhasznú 's népszerű könyveket is akkép szerkeszteni, hogy a' kath. szent hitvallásnak áldásos szelleme hassa át azokat [...]” (N. N., „A' jó és olcsó könyv-kiadó társulat programja 's alapszabályai”, *Religio és Nevelés*, 1848. máj. 7., 298–299.)

32 Az egyletalapítási indítvány: FOGARASY Mihály, „Eszmék egy nevelési, épületes és fölvilágosító könyvek' terjesztésére alakítandó társulat' szerkezetéhez”, *Religio és Nevelés* 1844. dec. 1., 345–348; N. N., „A' jó és olcsó könyvkiadó társulat' programja 's alapszabályai”, *Religio és Nevelés* 1848. máj. 7., 298–300 és 1848. máj. 11., 311–312.

33 A társulat egyik kiadványa az új, polgári társadalmi rendet, pl. a népképviselőlet vagy a közteteherviselés mibenlétét magyarázza el közérthető formában: SZABÓ Imre, *Tanácsadó. A' falusi nép' számára* (Pest: Beimel, 1848).

a társulat kimondottan nagy hangsúlyt fektetett a terjesztés kérdésére, amelynek érdekében az egyház intézményi hálózatát mozgósították hatékonyan. Az egyesület 1852-től Szent István Társulat néven működött tovább.

A kiegyezés után vallástól és politikától mentes, üzleti alapon működő modellt kívánt megvalósítani a *Corvina* néven létrejött olcsó és népszerű könyveket kiadó részvénytársaság. Az 1869-ben induló társaság alapító elnöke az emigrációból visszatért és a hazai felnőttoktatás népszerűsítésében vezető szerepet játszó Türr István volt.³⁴ Türr megfogalmazásában a „Corvina-társulat célja a tudományt, ismereteket népszerűsíteni, s azokat az értelmiség alsóbb osztályaiban meghonosítani.”³⁵ A társaság *expressis verbis* a ponyvairadalom „butító, babonát s erkölcstelenséget terjesztő” termékei ellenében jött létre. A népszerű kiadványok terjesztése szempontjából fontos felismerés volt az, hogy a ponyvák kereskedelmi sikerességében döntő szerepet játszik az *olcsóság*, valamint a vásárokon és házalók útján megvalósuló kényelmes és gyors *terjesztés*, amelyek révén a ponyvák könnyen és a könyvkereskedésekben árult könyveknél sokkal hatékonyabban érthettek el a célközönséghez.³⁶ E minta alapján a társaság úgy határozott, hogy új közvetítő eszközöket vesz igénybe kiadványai terjesztésében, amelyhez főleg a jegyzők, a tanítók és a lelkészek segítségére számítottak. Az ügynökök hathatós és ellentételezett részvétele érdekében az egész országra kiterjedő, terjesztési ügynökhálózat kiépítésére törekedtek.³⁷ A társaság a különböző

34 GÁTINÉ PÁSZTOR Mária, „Türr tábornok és a népnevelés”, in *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve VII. 1958–1959*, szerk. RÉVÉSZ Ferenc et al. (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1961), 176–188. Türr István a szabadkőműves Corvin Mátyás páholy főmestereként az első, francia mintára létrejött magyar népoktató körök alapításában is tevékeny szerepet játszott. (Franciaországban 1866-ban miniszteri támogatással a szabadkőműves háterű Jean François Macé kezdeményezésére jött létre a Francia Oktatási Liga, a Ligue française de l’Enseignement). A pesti szabadkőműveseknek a Központi Népoktatási Körben játszott szerepéről: HOLLÓS László, *A szabadkőművesség története. Különös tekintettel a magyar szabadkőművesség fejlődésére* (Budapest: Wilckens, 1873), 8.

35 TÜRR István altábornagy, „Előszó”, in TÜRR István, *A Corvináról*. Második, bővített kiadás, (Pest: Corvina-Társulat, 1871), 3. E kiadvány egyébként Benjamin Franklin *Poor Richard’s Almanack* című maximákban és életbölcsesekben bővelkedő művének (1733) átdolgozása.

36 „A »Corvina« legnagyobb figyelmet fordítana népies olvasmányok kiadására s ez okból gyakori pályadíjakat is akar kitűzni. Népünk ez idő szerint csaknem kizárólag a ponyva irodalom butító, babonát s erkölcstelenséget terjesztő termékeire van utalva, a »Corvina« ezeket kiadványainak olcsósága és azok gyors és kényelmes közvetítése által végkép leszorítaná.” (Uo.)

37 „Számos új közvetítő eszközt akar felállítani [a társaság - D. M.], amennyiben t. i. a nagyobb városokban a jegyzők, néptanítók sorából ügynököket állítana fel kiadványai terjesztésére, s e célból utazó ügynököket s felügyelőket is alkalmazna. Kiadványai nagymérvű terjedését azoknak mindaddig még nem tapasztalt olcsósága kiválóan mozdítaná elő, míg másrészt az ez által fokozódott könyvvásárlás által a vállalat anyagi része is biztosítottak látszik.” (*Pesti Napló*, 1868. nov. 19.) Egy hónappal később már arról szá-

olvasói igények kielégítése érdekében számos populáris kiadványsorozatot indított útjára, külföldi előképek alapján. A Corvina Könyvkiadó Társulat adta ki többek között a *Népkönyvtár*, a *Munka könyvtára*, a *Corvina Épség, egészség könyvtára*, *Ifjúsági Könyvtár* és *Szépirodalmi Könyvtár* elnevezésű sorozatokat, a legsikeresebb vállalata azonban a naptárkiadás volt.³⁸ Az egykorú beszámoló szerint a társaság jelentős tőkével rendelkezett és még nyomdát is alapított a népies füzetek előállítására, mindezek dacára azonban néhány év működés után, 1872-ben anyagi megfontolások miatt megszűnt. A kortárs Dolinay Gyula szerint ennek oka az volt, hogy „a nép nem vette a helyébe, házához eljuttatott füzeteket.”³⁹ A Corvina rövid fennállása alatt igyekezett megreformálni a hazai népművelő könyvkiadást, amelyhez nem csupán a nyugat-európai kiadói stratégiákat, de a ponyvanyomtatványok terjesztésének néhány sajátosságát is felhasználta.

A hazai népoktatási mozgalom és a felnőttek tanításának megszervezésére irányuló törekvések egymással összefüggésben, egyszerre kezdtek kibontakozni. A Corvina társaság fennállásának idejére tehető az e téren megvalósuló állami szerepvállalás kezdete (bár a Corvina fennmaradásában a közoktatási minisztérium még nem nyújtott segítséget).⁴⁰ A népoktatási törvény (1868. évi 38. tc.) elfogadásával egyidejűleg Türr István és Irányi Dániel kezdeményezésére a felnőttoktatás kérdése prioritásként szerepelt a kor művelődéspolitikájában. A francia mintára elképzelt, központosított és államilag támogatott felnőttoktatás megvalósítása azonban az elért részeredmények ellenére sem volt igazán sikeres kezdeményezés.⁴¹ Közrejátszott ebben az is, hogy Eötvös József az iskoláskorból kinőtt felnőttek tanítását főként társadalmi, nem pedig kormányzati szinten igyekezett rendezni.⁴² Az analfabetizmus felszámolása érdekében Eötvös Türr Istvánt kérte fel a felnőttek oktatását

molt be a sajtó, hogy a társaság „minden nagyobb községben tart ügynököt, a jegyzők, tanítók s lelkészek közül, kiknek rendes százalékot ajánl” (*Fővárosi Lapok*, 1868. dec. 24., 1181.)

38 A Corvina programját és a tervezett sorozatokat a társulat igazgatója ismertette (Szabó Richárd, „»Corvina« olcsó és népszerű olvasmányt kiadó társulat. Szabó Richárd programja”, *Pesti Napló* 1870. jan. 30.) A Corvina füzet sorozataiban a néhány krajcáros népszerűsítő kiadványok között jelent meg olvasnivaló pl. a népbankok és takarékpénztárak hasznáról: KENESSEY Kálmán, *A népbankokról. A magyar nép számára* (Pest: Corvina Társulat, 1869).

39 DOLINAY, *Könyvet a népek!...*, 17.

40 Trefort Ágoston 1872. december 7-én kelt levelében a Corvina megmentése érdekében hozzá forduló Türr Istvánnak a következő tájékoztatást nyújtotta: „[...] sem a »Corvina« kiadványaiból a fennmaradt példányokat az állam részére meg nem vásárolhatom, sem pedig annak rendes állami segélyt kilátásba helyezni képes nem vagyok”. (Idézi: GÁTINÉ PÁSZTOR Mária, „Türr tábornok...”, 184.)

41 Irányi Dániel 1869-ben, majd 1870-ben ismételten, Pauler Tivadar pedig 1871-ben törvényjavaslatot nyújtott be a felnőtt személyek elemi oktatásának előmozdítása érdekében, sikertelenül.

42 Novák József, *A magyar népművelés története...*, 81–82, 87.

célzó mozgalom szervezésére és egy központi népoktatási kör megalapítására, amely 1870-ben meg is valósult.⁴³ Ekkortájt az iskolaügy és a népkönyvtárak megszervezésének kérdése ismét ráirányította a közfigyelmet a népoktatásban használható, megfelelő tartalmú kiadványok hiányára, ezzel párhuzamosan pedig egyre gyakrabban vetődött fel a közbeszédben a ponyvairodalom kiszorításának igénye.⁴⁴ E cél eléréséhez referenciális alapként szolgált az Aradon Gyulai Istvánnál 1874 és 1876 között megjelent *Népirodalom* című füzet sorozat, amelyet Györgyössy Rudolf tanító, az aradvidéki tanító egyesület jegyzője Piros Pista álnéven szerkesztett.⁴⁵ A sorozatnak nagyjából egy tucat kiadványa maradt fenn, amelyek egy része az aradvidéki tanítóegyesület pályatételeire érkezett be.⁴⁶

Az államilag támogatott népművelő ponyvák

A károsnak tekintett ponyvanyomtatványok elleni küzdelem állami elköteleződésére bizonyíték egy 1877-es miniszteri rendelet, amelyben Trefort Ágoston a nép- és iskolai könyvtárak felállítása érdekében az egyházmegyei hatóságokhoz és a tanfelügyelőkhez fordult. Szándéka szerint a rendelettel a ponyvairodalom kiszorítását és a „jobbírányú népies olvasmányok megkedveltetését” igyekezett előmozdítani.⁴⁷ Érdemes megemlíteni ebből az időszakból Kossuth Lajosnak a *kárhozatos ponyvairodalom* ellen irányuló, nagy hatású véleményét, amelyet a Bodon József és Pósa Lajos által a következő évben, 1878 őszén megindított *Mulattató Ujság* című népies lap kapcsán fogalmazott meg:

[...] kifejezést akarok adni azon nézetemnek, hogy az újság nagyon jó, nagyon szükséges, de magában még nem elég a kárhozatos ponyvairodalom legyőzésére. – Szeget szeggel. A hasonszenvi gyógy mód e járványos betegségnél is a legsikeresebb. A ponyvairodalom nem azért kár-

43 GYULAI GYULAY Béla, *A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története* (Budapest: Budapesti Népoktatási Kör, [1895]).

44 „Kell végre akarnunk, hogy legyen egészséges irányú népirodalmunk. Találunk keli immár eszközt a ponyvairodalom mérgének elfojtására, vagy legalább ellensúlyozására, és meg kell ragadnunk az eszközt, megtestesítésében a haza összes művelt polgárainak közre kell működni, s az államnak erkölcsi, és anyagi támogatást kell nyújtani.” DOLINAY, *Könyvet a népek!...*, 6.

45 „[...] az erkölcsmétélyező ponyvairodalom termékei helyett lassankint a jobbat is megismerik. E célra különösen alkalmasok olcsóságuknál fogva is az aradi népirodalmi könyvecskék. Kaphatók Gyulai Istvánnál Aradon” GYULAI GYULAY Béla, *A felnőttek oktatása...*, 39.

46 GYÖRGY A[ladár], „Az aradi népirodalmi vállalat”, *Figyelő* 1874. aug. 9., 374–375; SZÖLLÖSY Károly, „Népirodalmi pályázatra beérkezett művek bírálata”, *Aradvidéki Tanító-Egylet Közlönye* 1875, I./4. sz., 79–82.

47 „1238/1877 sz. rendelet kelt 1877. január 17én.”, *Fővárosi Lapok* 1877 febr. 6., 144.

hozatos, mert ponyvairodalom, hanem mert rossz. Miszerint a siker teljes legyen: *a rossz ponyvairodalmat jó ponyvairodalommal is meg kellene támadni, nem csak újságra szorítkozni.*⁴⁸

A Kossuth által megfogalmazott elképzelést a legkövetkezetesebben az 1882-ben megindult *Jó könyvek a magyar nép számára* című vállalkozás érvényesítette. A Révai testvéreknél útnak indított népművelő ponyvasorozat programját P. Szathmáry Károly készítette el, aki az idő tájt Trefort mellett a kisdedovás miniszteri biztosa volt.⁴⁹ P. Szathmáry visszaemlékezése szerint Gönczy Pál és Buzogány Áron közbenjárásával neki sikerült elérnie a miniszternél, hogy a *Jó könyvek...* koncepciója állami támogatásban részesüljön.⁵⁰ P. Szathmáry eredeti elképzelése az volt, hogy a tömegigényeket sikeresen kielégítő, Bucsánszy Alajos által alapított, akkor már Rózsa Kálmán vezetése alatt álló céget kell megnyerni az új, kontrollált tartalmú ponyvairodalom kiadására és terjesztésére, erre azonban a cég saját üzleti érdekeire való tekintettel nem volt hajlandó, így esett a választás a Révai testvérekre.⁵¹ A sorozatban két év alatt ötvenkét füzet jelent meg és a kiadó szerint évi 150-200 ezer példány fogyott belőlük. Nem világos, hogy ebben már benne van-e az a füzetenkénti 10 ezer példány, amelynek megvásárlására az állam a szubvenció értelmében kötelezte magát és amelyeket a tanfelügyelőkön keresztül az iskolás gyerekek számára osztott ki.⁵² Ahogy az is kérdés, hogy mennyire volt a kiadó a nemes ponyva elterjesztésének elérésére megfelelő választás, a kortársak a Révai kiadó ezirányú tevékenységét többnyire ugyanis negatívan értékelték.⁵³ A Magyar Történelmi Társulat 1885. évi kongresszusán Pulszky Ferenc is élesen bírálta a terjesztés hatékonyságát és a vállal-

48 Kossuth levele Bodon Józsefhez, 1879. február 28, Collegno. Közölve: „Kossuth Lajos a népies irodalomról”, *A Hon*, 1880. márc. 21., Újraközlés: Kovács Máté szerk., *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1970), 129–132. (Kiemelés – D. M.)

49 VERÉDY Károly, szerk., *Paedagogiai encyclopaedia különös tekintettel a népoktatás állapotára* (Budapest: Athenaeum, 1886), 821.

50 P. SZATHMÁRY Károly, *Emlékeim* (Szilágy-somlyó: Nyomda részvénytársulat, 1884), 216–217. és 220–221; PERES Sándor, *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887. Tekintettel Gönczy Pál működésére* (Budapest: Hornyánszky, 1890), 111–112. A sorozat indításáról Mikszáth is megemlékezett egy névtelen cikkében: MIKSZÁTH Kálmán, „A ponyvairodalom megszüntetése”, in *Cikkek és karcolatok XIII. 1882. január-május*, Mikszáth Kálmán Összes Művei 85 köt., szerk. BISZTRAY Gyula és KIRÁLY István (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973), 63: 14–15.

51 A sorozat kiadása körüli konfliktusokról lásd RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai* 2 köt. (Budapest: Révai Kiadó, 1920), I: 91–105.

52 RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek...*, 104–105. FERENCZY József, „A felnőttek oktatása a magyar népies irodalom”, *Magyar Paedagogia* 1893/II., 268–277; 272.

53 A sorozatról kritikát jelentetett meg Gyulai Pál 1883-ban: GYULAI Pál, „Jó könyvek a magyar nép számára”, in GYULAI Pál, *Bírálatok 1861–1903* (Budapest: MTA, 1911), 234–240.

kozás eredményességét, és továbbra is a Bucsánszky-vállalkozás megnyerését javasolta.⁵⁴ Pulszkynek a ponyvairodalom megnevelését szolgáló elképzelései és tevékenysége sokkal részletesebb, önálló vizsgálatot érdemelnének, ehelyütt csak annyit jegyzek meg, hogy a jánosrendi szabadkőműves páholy nagymestereként maga is erkölcsnemesítő nyomtatványok megjelentetésén fáradozott.⁵⁵

A *Jó könyvek...* elnevezésű sorozat szerkesztését 1886-ban Ferenczy József-re, a közoktatási tanács titkárára bízta. Ferenczy a kiadványsorozatot megreformálva új címen (*Magyar mesemondó*), új kiadónál (Méhner Vilmos), a károsnak tekintett ponyvákhoz hasonló kiállításban szerkesztette közel húsz évig. Az ezidő alatt kiadott hozzávetőleg másfélszáz füzetéből több millió példány jelent meg.⁵⁶ A sorozat fogadtatása az oktatási szakemberek körében egyértelműen pozitív volt, különös tekintettel a változatos tematikára:

[Ferenczy] a legnagyobb gonddal átvizsgálta a kiszorítandó ponyvairodalmat, s aztán számba véve a nép megszokását és ízlését, olyan munkatervet állapított meg, mely a nép életének minden mozzanatára kiterjedjen, minők: családi, társadalmi és polgári élet; nevelés, erkölcs, vallás, babona; egészség, betegség; hajlamok, szokások, jellem; gazdál-

54 „Pulszky Ferencz, mint aki maga is foglalkozott e kérdéssel, azt tartja, hogy a ponyvairodalomnak nagy befolyása van a népeletre. A »Jó könyvek« azonban más rétegbe kerülnek, mint a ponyvairodalom termékei. Ha Bucsánszkyt bele lehetne vonni, sokkal többet lendítené a dolgon, mintha a Révai-féle vállalat kiterjesztetik, mert a nép az ő apró könyvecskéihez, melyek minden vásáron kaphatók, hozzá szokott. Míg a ponyvairodalom eddigi terjesztőit bele nem tudjuk vonni a munkakörbe, addig nem fogunk boldogulni. Pedig olyan nevezetes kérdés ez, hogy a legnagyobb figyelmet érdemelné mind a minisztérium, mind a Tört. Társulat részéről.” SZÁDECZKY Lajos, „A magyar történeti congressus naplója”, in *A Magyar Történelmi Társulat 1885. jul. 3-6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai.*, szerk. SZILÁGYI Sándor (Budapest: Athenaeum, 1885), 181–202, 195. Itt jegyzem meg, hogy e kongresszus fogadta el Thallóczy Lajos indítványát, amely azt célozta, hogy a magyar történelem is legyen ponyván hozzáférhető: „A congressus óhajátását fejezi ki hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium pártolásával megjelenő »Jó könyvek« című vállalat fektettségék szélesebb alapra, akkép, hogy abban íróink történelmünk hagyományait, főbb alakjait írják le a nép számára.” (Uo., 196.).

55 A páholy főtisztikara által szervezett erkölcsnemesítő „Röpirategyletről” szóló beszámolót lásd: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1881. jún. 12., 779. Pulszky a *Magyar mesemondó* kapcsán a ponyvairodalom kormányzati támogatásáról is megemlékezett: PULSZKY Ferencz, „Az akadémia és a ponyva”, *Egyetértés*, 1886. nov. 4., [1.]

56 A sorozatról összefoglalóan LENGYEL, „Egy népművelő ponyvasorozat...” A szerkesztő saját koncepcióját részletesen ismerteti Trefort utódjának, gróf Csáky Albinnak címzett összegző emlékiratában. (FERENCZY József, „Magyar Mesemondó”, *Néptanítók Lapja*, 1891. márc. 25., 210.) Meg kell említeni, hogy a sorozatnak 1887-től volt egy kiegészítő füzet-sorozata is, szintén Ferenczy szerkesztésében *Históriák, nóták* címen. Vö. POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre* (Budapest: Magyar Helikon, 1978), 316–318. A *Históriák, nóták*-füzeteiről tudomásom szerint áttekintés nem készült, noha megérdemelnék az önálló tanulmányozást.

kodás, biztosítás, tűzoltás; mesék, mondák, dalok; történetek; a nép életével is érintkező tudományos ismeretek, stb.; szóval mindent bevon e vállalat körébe, ami a nép értelmét, kedélyét, képzeletét, magatartását és cselekvését művelheti, nemesítheti.⁵⁷

A *Magyar mesemondó* füzeteivel a kiadók nem titkolt célja az alsóbb rétegek műveltségének és mentalitásának átalakítása volt, amelyet a nép ízléséhez igazított elbeszélő stílus mellett nagy gonddal megszervezett „ponyvai jellegű” terjesztési móddal kívántak megvalósítani.⁵⁸

A 19. századi magyar népművelő ponyvakiadványok fenti áttekintése távolról sem tekinthető teljesnek, azért lehet mégis indokolt, mert rávilágít a ponyvák társadalmi és hatósági kontrolljának igényére, történeti fejlődésére és működési mechanizmusaira. Vikár Béla *Az arany ember vagy a rongyos bankó* címen megjelent ponyvakiadványa nem légüres térbe érkezett tehát, a 19. század utolsó évtizedére már nagy hagyománya volt az ellenőrzött tartalmú, közérthető nyelven írt, kis formátumú, rövid terjedelmű, olcsó és illusztrált népművelő-ismeretterjesztő füzeteknek, amelyek egy része, mint láttuk, az 1880-as évektől már állami támogatásban is részesült.

Vikár Béla ponyvafüzetei

Vikár Béla gazdag életművének kimondottan izgalmas, ám kevés figyelemre méltatott fejezete ponyvaszerzőként kifejtett munkássága. Noha a műveit soroló jegyzékekben szerepelnek az ezirányú tevékenységéhez kapcsolódó alkotások is, a kutatói érdeklődés sokáig elkerülte Vikár népszerű, olykor Bucsánszky Alajos ismert háziszerzőjének, Medve Imrének az álnevét kölcsön véve *legifjabb Tatár Péter* vagy *Igazmondó Tatár Péter* megjelöléssel publikált műveit.⁵⁹ Kormányzati felkérésre az 1890-es években több (legalább négy) olyan költeményt is írt Vikár, amelyek kimondottan propagandacélokat szolgáltak és állami támogatással több tízezres példányszámban jelentek meg a ponyván.⁶⁰ Bánffy Dezső miniszterelnök felkérésére

57 K. [Kiss Áron], „Az új ponyvairodalom”, *Néptanítók Lapja*, 1890. márc. 15., 171–172, 171.

58 A széles társadalmi bázist mozgósító, gazdasági és kulturális egyesületeket, egyházi és tanfelügyelői intézményrendszert is bevonó ponyvai terjesztési módról bővebben: FERENCZY, „Magyar Mesemondó...”, 211.

59 TERBÓCS Attila, szerk., *Vikár Béla-bibliográfia*, Budapesti Finnugor Füzetek 13. (Budapest: ELTE Finnugor Tanszék, 1999), 26; SZINNYEI József, „Vikár Béla”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 kötet. (Budapest, Hornyánszky, 1914), 14: 1217–1218.

60 Itt jegyzem meg, hogy az 1890-es években a képviselőházban Thaly Kálmán volt az, aki több alkalommal is indítványozta népies röpiratok propagandacélokra történő felhasználá-

készült a monarchia és Ferenc József népszerűsítésére az a Thaly Kálmán ötlete nyomán írt költemény, amelyben Vikár a Habsburgok Árpád-házból való származását verselte meg a millenáris emlékoszlopok apropóján.⁶¹ Vikárnak a ponyván közreadott közigazgatási, egészségügyi és pénzügyi ismeretterjesztést célzó költeményei szórakoztató formában olyan aktuális társadalmi kérdéseket tematizáltak, mint például a kolerajárvány,⁶² a polgári házasság intézménye⁶³ vagy a valutareform.

A dolgozat a továbbiakban Vikár Béla közköltészeti munkásságából az 1892. évi pénzügyi reformmal összefüggésbe hozható tevékenységét mutatja be. Az *arany ember vagy a rongyos bankó* címen ponyván megjelentetett költemény egy központi pénzügyi döntés állami népszerűsítésének eszköze volt, amelynek keletkezése szervesen illeszkedett a 19. század második felében intézményesülő pénzügyi-gazdasági ismeretterjesztést célzó politikai és társadalmi elképzelések közé.⁶⁴

sát. A belügyminiszter figyelmét például egészségügyi ismeretterjesztő olvasmányok kiadására, a földművelésügyi miniszter figyelmét a selyemtenyésztés népszerűsítését célzó iratok terjesztésére hívta fel. Lásd pl. az 1893. január 24-i országos ülésen és az 1893. március 2-i országos ülésen tartott felszólalásait: *Képviselőházi napló*, Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 9. köt. (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1893), 73–96; 329–357.

61 VIKÁR Béla, *Árpád és Habsburg vagy A király kegyelete. Ünnepi költemény a multról és a jelenről. A magyar nép számára*, Kimnach László rajzaival (Budapest: Franklin, [1898]). A mű keletkezéséről lásd Vikár visszaemlékezését: (R. M.), „Négyszemközt Vikár Bélával, a magyar Mezzofantival”, *Literatura* 6 (1931): 1:277–282, 282. Az emlékoszlopokról lásd THALY Kálmán, *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története*. A pozsonyi „Toldy-kör”-ben 1897. március 15-ike előestéjén szabadon előadta Dr. THALY Kálmán, a kör elnöke. (Pozsony: Wigand, 1898).

62 Legifj. TATÁR Péter [VIKÁR Béla], *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története. A magyar nép számára ékes versekbe foglalta legifj. Tatár Péter* (Budapest: [k. n.], [1892]); *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története. Mese a Koleráról, melyet a magyar nép számára ékes versekbe foglalt és paprikás jó kedvvel megfűszerszámozott legifj. Tatár Péter*. Az Országos Egészségügyi Tanácstól dicséretileg ajánlva. (Budapest: [Rózsa], [1893]). Részletesen: DOMOKOS Mariann, „Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története.» Vikár Béla népoktató ponyvája a 19. század végén”, *Néprajzi Hírek* 50, 2. sz. (2021): 3–8. és DOMOKOS Mariann, „Vikár Béla, a legifjabb Tatár Péter. Populáris egészség-felvilágosító nyomtatványok a XIX. századi kolerajárványok idején”, in Csörsz Rumen István, szerk., *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 9. (Budapest: Reciti Kiadó, 2021), 351–368.

63 A korabeli sajtóértésülések szerint a legifjabb Tatár Péter néven jelent meg a *Polgári házasság, vagy Jézus mint feleségterző* című ponyva 1894-ben. (Ennek fennmaradt példányára ez idáig nem akadtam, részletek azonban olvashatók a műből: *Pesti Hírlap* 1894 ápr. 16., 4.) Vikár ponyvafüzetéről lásd DOMOKOS Mariann, „Éljen Wekerle s a polgári házasság!«. Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén”, in NAGY Janka Teodóra, BOGNÁR Szabina és SZABÓ Ernő, szerk., *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet*, Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 10, 221–240 (Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Védékfejlesztési Kar, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2021), 225–228.

64 VIKÁR Béla, *Az arany ember vagy a rongyos bankó. Homicskó rajzaival és az új pénzek hiteles lenyomatával*. (Budapest: Élet, [1893]). A Magyar Könyvkereskedők Egyletének Közlönye szerint a jogi szakkönyvek kiadására szakosodott Grill Károly (is?) jegyzi a kiadványt: *Corvina* 1893. márc. 30., 29.

Az 1892. évi valutareform

Az 1857-es bécsi szerződéssel született meg az osztrák-értékű ezüstforint, ami azonban a század utolsó harmadára már elavulttá vált. A valutarendszer bevezetésére vonatkozó központi pénzügyi intézkedés *Az arany ember vagy a rongyos bankó* című Vikár-költemény gazdaságtörténeti kontextusát jelenti, ezért az alábbiakban röviden erről szeretnék szólni.

Az esedékessé vált valutareform részben gazdaságpolitikai, de külügyi és hatalmpolitikai kérdés is volt. Az aranyalapra való áttérésnek voltak ugyan jogi indokai is, de alapvetően gazdasági szükségserűségek vezettek a bevezetéséhez. Az új valuta a rendezetlen, ezüstalapokra helyezett pénzügyi környezet miatt vált elodázhatalanná, amely már hátrányosan érintette az ország gazdasági és politikai helyzetét is. Jogilag azért volt fontos a valuta szabályozása, mert már a kiegyezésben is rögzítették az aranyvaluta bevezetésének igényét.⁶⁵ Közgazdaságtani alaptétel, hogy az a pénz jó, aminek az ércértéke és a névértéke azonos, de az ezüst világpiacon árának alakulása miatt az ezüstforint ércértéke a névérték alatt maradt. A korabeli pénzügyi rendszer legfőbb hibája azonban nem az érték hanyatlás, hanem az érték ingadozása volt. Európa más országai ekkor már csatlakoztak az aranyalaphoz, így például az államadósság aranyértékben volt meghatározva (azaz aranyban kellett más országoknak azt törleszteni), de az állami bevételek az ingadozó értékű ezüstben voltak meghatározva. Összességében csak a valutarendszer gyökeres megváltoztatásával volt lehetséges a cél elérése, azaz az értékálló pénz bevezetése. Ennek érdekében a valuta alapját képező ezüst helyett, a beválthatatlan, fedezetlen papírpénzforgalom megszüntetésével, aranyalapra helyezték a valutát, ami a legbiztosabb eszköz volt a pénz értékállóságának biztosítására. Az új, aranyalapú valutát, az osztrák-magyar koronát az 1892. évi 17. törvénnyel vezették be Magyarországon. A pénzügyi reformjának levezénylése magyar részről az akkori pénzügyminiszter, majd miniszterelnök, Wekerle Sándor nevéhez fűződik.

„Az arany ember vagy a rongyos bankó” keletkezéstörténete

A költő, műfordító és etnográfus, nem mellesleg a Magyar Néprajzi Társaság akkori titkára, Vikár Béla neve alatt jelent meg *Az arany ember vagy a rongyos bankó* címen az 1892. évi valutareformot ismertető és az új pénzek bemutatásáról szóló pénzügyi ismeretterjesztő olvasmány, 1893-ban. A tizenhatodréti formátumban kiadott elbe-

⁶⁵ A koronaérték behozataláig az 1867. évi 12. és 16. törvények jelentették a valuta magyar alaptörvényeit. Az 1892. évi valutareform és az ahhoz vezető előzmények monografikus, precíz feldolgozása: KÁRBIN Ákos, *Wekerle Sándor, a Monarchia aranyembere. Az Osztrák-Magyar Monarchia valutareformjának kezdeti szakasza, 1889–1893* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2021).

szélő költeményt Homicskó Atanáz⁶⁶ illusztrálta, a kiadvány igen olcsó, mindössze tíz krajcár volt.⁶⁷ A mű keletkezésére a szerző maga úgy emlékezett, hogy az a pénzügyminiszter, majd miniszterelnök Wekerle Sándor megbízásából íródott.⁶⁸ Felmerülhet a kérdés, hogy hogyan került ilyen magas politikai körökbe a fiatal szerző? A néprajztudomány is számontartja, hogy Vikár a gyorsírást magas szinten művelte, e képességét pedig nem csupán a néprajzi gyűjtőútjain, a szóbeli hagyományok lejegyzése közben kamatoztatta, de ez vezette a Parlamenti Gyorsíró Irodába is, amelynek 1880-tól munkatársa majd vezetője lett, és ahol alkalmat nyílt megismerkedni kora elitpolitikai köreivel.⁶⁹

Vikár a költeményt 1893 februárjában mutatta be Kecskeméten, a Katona-kultusz ápolására és a közművelődés fejlesztésére alakult a Katona József-körben. Az 1893. február 18-án (szombat) este tartott felolvasásról több lap is beszámolt. A *Nemzet* tudósítója szerint Vikár előadásában „a folklornak, mint a művelődés eszközének jelentőségét tárgyalta.”⁷⁰ A cikk írója szerint a költemény annak illusztrálására szolgált, „hogy a folklorisztikus elemeket hogyan lehet a népies tanítóköltészetben haszonnal érvényesíteni.” Az új magyar pénzek bevezetésének indoklására és bemutatására hivatott költemény folklór-vonatkozásai kapcsán ki kell emelni, hogy az a népmese műfaji jegyeit valóban hatékonyan alkalmazta. Vikár szándéka szerint nem csak egy verset, de egyúttal egy új költői műfajt is szándékozott az estélyen bemutatni. A *Pesti Hírlap*ban közölt tanulságos sajtóbeszámoló tömören és világosan mutatja be az újnak minősített, népoktató költői műfaj főbb ismérveit „mely a nép eszméihez, hagyományaihoz, gondolkozásmódjához és gondolat-világához alkalmazkodva, népies nyelven és modorban dolgoz fel egyes, a nép előtt még ismeretlen, de fontos, életbevágó társadalmi kérdéseket s mulattató alakban viszi, úgyszólván lopja be a nép ismeretkörébe mindazt, a mit szárazszerű nyelven írva a nagy tömeg

66 Homicskó Atanáz (1864–1916) neves autodidakta grafikus, Jankó János ösztönzésére kezdett karikatúrákat rajzolni.

67 A költemény teljes, betűhív szövegét lásd a függelékben.

68 Ehelyütt a költeményre a kiadott szövegtől némiképp eltérő módon utalt Vikár: „Írtam aztán még kétszer ilyen fajta verseket. Az egyiket az új pénz bevezetésekor, Wekerle Sándor megbízásából. Ezt Homicskó illusztrálta. Az volt a címe: »Pénzes János, vagy a rongyos bankó« és az volt benne megírva, amint a király meg Wekerle beszélgetnek – a kocsmában, pálinkázás közben.” (R. M.), „Négyszemközt Vikár Bélával...”, 282.

69 Vikárnak a gyorsírást és a fonográf-használatot is magában foglaló módszertani újításáról lásd: LANDGRAF Ildikó, „Régi nyomokon és új utakon. Hagyománykövetés és újszerűség Vikár Béla folklórgyűjtéseiben és szövegközléseiben”, in SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, szerk., *„Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék” Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére*, 157–171 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2020).

70 „Irodalmi estélyek Kecskeméten”, *Nemzet* 1893. febr. 21., [3.] Az előadás szövegét sajnos nem találtam meg, minden esetre ez az esemény kínált alkalmat arra, hogy Vikár bemutassa az újdonsült elbeszélő költeményét.

különben se el nem olvasna, se meg nem értene.”⁷¹ A ponyván, önálló füzetként⁷² megjelent költeményből mutatványokat közölt a Vikár által szerkesztett *Élet* című irodalmi, művészeti, társadalmi, közgazdasági folyóirat 1893 tavaszán.⁷³

A ponyvafüzetben harminckét oldalon megjelent költemény humoros formában dolgozta fel a pénzrendszer aktuális változását, miközben az olvasó többféle, fikciós és tényszerű narratíva segítségével ismerkedhetett meg a valutareform lényegi vonásaival és az újonnan bevezetett pénzek ábráival. A négy fejezetre tagolt költemény azzal kezdődik, hogy egy képzeletbeli településen, a mucsai csárdában az emberek arról beszélgetnek egymással, hogy divatját múlta a papírpénz és helyette aranyat fognak bevezetni. A kocsmában kétféle magyarázat hangzik el arról, hogy miért szükséges a régi pénz lecserélése. Imre bácsi, az öreg paraszt azt hangsúlyozza, hogy a papírpénz nem megbízható, hiszen hamisítják és sérülékeny, penészesedik, az egér is rájja. Emellett arra is felhívja hallgatóságának figyelmét, hogy üres a kincstár (a háború, a koldusok és Patkó bandája⁷⁴ elvitte az ország pénzét), ennek orvoslására a király Wekerle Sándort küldte a szomszéd országokba, hogy szerezzen aranyat. Ezzel szemben egy egészen másfajta narratívát ad Vikár Béla a mucsai kisbirkásnak, a falu nótafájának, Marczinak a szájába. Marczi folklór-ihletésű története szerint ugyanis egy Deficzit nevű sárkány él Németországban, aki óránként száz aranyat követel, ellenkező esetben elragadja a király Valuta nevű leányát. Egy bizonyos Kálmán nevű vitéz indul a gonosz legyőzésére, aki a hétfejű, tűzokádó sárkány két fejét le is vágja, de végül nem bír az ellenséggel,⁷⁵ ezután jön a megmentő hős vitéz, a sárkányölő *Vekerle Sándor*, aki „[e]rős mint egy bika s mint gerlice jámbor”, megöli a sárkányt, kiszedi a nyelveit, elviszi az aranyat és feleségül veszi a királylányt. (Lásd a Homicskó-illusztrációt a kötet címlapján.) A kisbirkás története egyértelműen a népmese műfaját idézi a mesei cselekményvezetés, és a felhasznált meseelemek, motívumok segítségével, amelyek a korabeli olvasók-hallgatók számára ismerős lehetett. A szüzsé a sárkányölő vitézről szóló mesetípusra emlékeztet, amelynek alkalmazásával az volt a szerző szándéka, hogy szórakoztató formában keltse fel az

71 „A kecskeméti »Katona József-kör«, *Pesti Hírlap* 1893. febr. 21, 7.

72 Nem áll rendelkezésre adat arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen példányszámban került forgalomba a valutareformot megverselő ponyva, viszonyításként említem, hogy Vikárnak a nagyjából ugyanez idő tájt készített, a belügyminiszter megrendelésére a kolerajárvány ellen készített és hivatalosan is a törvényhatóság figyelmébe ajánlott egészségügyi felvilágosító költemény tízezres nagyságrendben jutott a vásári ponyvára (Domokos, „Vikár Béla...”, 357–358).

73 VIKÁR Béla, „Az arany ember vagy a rongyos bankó”, *Élet*, 1893. ápr. 15., 264–270.

74 A betyár Patkó Bandi alakja a század utolsó harmadában a Vikár által is közelebbről ismert dél-dunántúli folklórban elevenen élt.

75 Kálmán vitéz megjelenítésével nyilván Tisza Kálmánra történik utalás.

76 Az ATU/AaTh 300 (*The Dragon-Slayer / Sárkányölő vitéz*) az egyik legelterjedtebb európai tündérmese-típus, a Magyar népmesekatalógus 71 magyar nyelvű változatát tartja nyilván:

érdeklődést a mű tényleges mondanivalója iránt.⁷⁶ A történet azzal folytatódik, hogy a főszereplő, Péntes János nevű tehető gazda szeretne többet megtudni arról, hogy mi lesz a pénzével és ezért személyesen keresi fel Budán a pénzügyminisztert. Wekerle részletesen taglalja a hozzá ellátogató gazda számára a pénzrendszer megváltoztatását és a pénzváltás menetét, ezzel pedig megnyugtatta a pénzéért aggódó gazdag parasztot. A miniszter egyúttal arra is figyelmezteti Péntes Jánost, hogy a ládafiánál hasznosabb és biztosabb a pénzt bankban tartani.

Az arany ember vagy a rongyos bankó című versben megfogalmazott, az aktuális pénzügyi reform megismertetését célzó mindhárom történetben (a kisbirkás, az öreg és a gazdag paraszt szerint is) egyértelműen pozitív figurát testesít meg Wekerle (Vekerle/Vekerlei) Sándor alakja. Összességében a kormányzati megrendelésre készült Vikár-ponyva legalább annyira népszerűsíti a valutára vonatkozó hivatalos monetáris intézkedést, mint amennyire része a Wekerlét övező kultusznak.⁷⁷ Wekerle szakmai és politikai karrierjében kitüntetett jelentősége volt annak a szerepnek, amelyet a század végén pénzügyminiszterként-miniszterelnökként a pénzügyi rendszer megreformálásában játszott. A ponyva címében is az ő személyére történik utalás, ő ugyanis a monarchia arany embere, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia is az aranystandardhoz csatlakozott a század végén.⁷⁸

Egyéb pénzügyi ismeretterjesztő- és felvilágosító populáris olvasmányok

Nem Vikár ponyvafüzete volt az egyetlen olyan populáris olvasmány, amely az aktuális valutareform széles körben való megismertetését szolgálta. Számos hasonló, a hazai pénzrendszerek változásait népszerű és közérthető formában bemutató kiadvány maradt fenn a 19. századból, bár ezek többnyire nem költői formában és feltehetőleg nem is direkt politikai megrendelésre készültek.⁷⁹ Kovács I. Gábor véleménye

DÖMÖTÖR ÁKOS, *Magyar népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai AaTh 300–749* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988), 43–48.

⁷⁷ A kor legnépszerűbb cigányprímásától, Dankó Pistától rendelt ú. n. Wekerle-nóták részben a kötelező polgári házasság intézményét, másrészt szintén a politikus személyes népszerűsítését szolgálták. A nótákról és folklorizálódásukról lásd DOMOKOS, „»Éljen Wekerle s a polgári házasság!«...”, 228–236.

⁷⁸ A 19. század végének publicisztikájában az *arany ember* Wekerle állandó jelzője volt, amelyet az aranyvaluta bevezetése körül végzett ténykedésének köszönhetett. (A Jókai-regény főhőiséhez tudtommal nincsen köze e megnevezésnek).

⁷⁹ Nem tárgya a dolgozatnak a pénzügyeket érintő hatósági hirdetmények vizsgálata, de a funkcionális egyezések miatt megemlítem, hogy 1811-ből fennmaradt egy egylapos nyomtatvány, amely Pest városi tanácsának hivatalos közleményként a „bankó tzédula” árfolyamát teszi közzé. (OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár Kny. 1811.2°/1, 1811. Bőjt-más hava 15. „Szabad Királyi Pesth Várossa...”)

szerint az első tömegolvasmányokat termelő magyarországi vállalkozás tulajdonosa, Bucsánszky Alajos a gyakorlati ismereteket – így a pénzügyekre vonatkozó hasznos tudnivalókat is – sokkal inkább a kalendáriumában, semmint külön füzetes kiadványaiban jelentette meg.⁸⁰ Ennek ellenére a ponyvai úton való pénzügyi ismeretterjesztésre nála is találunk példákat. Az 1857-es valutareformot követően nemcsak a naptárak közöltek táblázatokat a régi és az új pénz nemek átváltási viszonyairól (lásd például az 1859. év naptárait), de Medve Imre 1858-ban több alkalommal is közölt prózában ismeretterjesztő írásokat az új pénzekről. Tatár Péter álnéven jelentette meg Medve az *Uj pénz, annak értéke és átszámítása...* című kiadványt Bucsánszky-nál, amely ajánlása szerint „elkerülhetetlenül szükséges minden kereskedőnek, tőkepenzesnek, mesterembernek, iparosnak, földművelőnek, sőt oskolatanítónak is, egyszóval minden adó-vevőnek.”⁸¹ A 64 lapos kiadvány világosan, mutatókkal és átváltási táblák segítségével magyarázza el prózában az új számítási rendszert, valós társadalmi igényt elégíthetett ki, hogy a füzet a magyar kiadással párhuzamosan németül és szlovákul is megjelent.⁸² A következő, 1892-es pénzügyi reform idején a populáris ismeretterjesztés gazdasági és társadalmi feltételei minden korábbinál jobbakká váltak; mint a dolgozat első felében igyekeztem felvázolni, ekkorra általánosan ismert volt a hasznos és szórakoztató, népművelő ponyva műfaja, emellett egyre erőteljesebben fogalmazódtak meg a köznépi gazdasági ismereteinek mélyítésére és bővítésére vonatkozó szakmai igények is.⁸³ Mindezek azt eredményezték, hogy a század utolsó évtizedében az új pénzek, a korona és a fillér megismertetését szolgáló, különféle célcsoportok számára készített néhány lapos, népszerű füzetek tömegesen, óvatos becslések szerint is együttesen sokszázeres példányszámban jelenhettek meg,

80 Kovács I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumművelődés 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 156.

81 TATÁR Péter, *Uj pénz, annak értéke és átszámítása régi pénzből uj pénzre és uj pénzből régi pénzre ábrákkal együtt, a váltó és okirati bélyegdíj jegyzékkel s kamat számításával ellátva* (Pest: Bucsánszky, 1858).

82 Medve a Bucsánszky-ponyvák megjelenésével párhuzamosan egy másik olvasói célcsoport számára is kiadott az előzővel tematikájában azonos, megfogalmazásában azonban eltérő füzetkét, ezúttal a saját nevével: MEDVE Imre, *Az uj pénz és azzal hogyan kell számítanunk régi pénzünk szerint*. Polgártársainak használatára írta Medve Imre (Pest: Lauffer és Stolp tulajdona, 1858).

83 Pl. a neves jogász, közgazdász és takarékpénztári igazgató Halász Sándor egy 1891-ben publikált dolgozatában arra mutatott rá, hogy a takarékoság eszméje és a takarékpénztárak intézményének propagálása az alsóbb társadalmi rétegek „gazdasági nevelésének” egy lehetséges és kívánatos útja: HALÁSZ Sándor, „A Takarékpénztárak és az alsóbb néposztályok”, *Nemzetgazdasági Szemle*, szerk. JEKELFALUSSY József (Budapest: Pesti könyvnyomda Rt., 1891), 319–336, 334. Vö. az e témában keletkezett ponyvákkal: pl. FÜLEI SZÁNTÓ Lajos, *A Postatakarékpénztár haszna vagy hogy lesz a garasból forint* (Budapest: Méhner, [1893]). Vagy ennek kibővített és átdolgozott változata: FÜLEI SZÁNTÓ Lajos, *A jó tanító vagy a postatakarékpénztár haszna* (Budapest: Neuwald Illés, 1894).

többek között Méhner Vilmos államilag dotált *Históriák és nóták* elnevezésű sorozatában,⁸⁴ a Szent István Társulat népiratkáinak sorában⁸⁵ de más, sorozaton kívüli, füzetes kiadványokban is.⁸⁶ Vikár Béla kormányzati megrendelésre készült pénzügyi ismeretterjesztő költeménye is e sorba illeszthető, azzal a különbséggel, hogy *Az arany ember vagy a rongyos bankó* című ponyvakiadvány az oktató funkció mellett a korábbiakhoz viszonyítva sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett olvasói figyelmének felkeltésére és szórakoztatására, amelyhez nem csupán a verses műformát használta fel bravúrosan, de a népköltészet prózaepikájából is sokat merített, annak elemeit tudatosan és kreatívan alkalmazta.⁸⁷

Összegzés

Az állami befolyásolás eszköztárában a 19. században megjelenő népművelő ponyvák esetében többféle közművelődési cél találkozott: egyfelől a formailag a hagyományos ponyvákhoz hasonló, de kontrollált tartalmú kiadványok alkalmasak voltak arra, hogy olvasásra és művelődésre szoktassanak szélesebb tömegeket. Másfelől hozzájárultak az erkölcsi és ideológiai okokból kárhozott ponyvairodalom visszaszorításához, harmadrészt pedig direkt politikai-kormányzati intézkedések propagálására és nem mellesleg az egyes politikusok személyének népszerűsítésére is felhasználhatók voltak. A dolgozat Vikár Béla egy pénzügyi ismeretterjesztő ponyvájának, *Az arany ember vagy a rongyos bankó* címen 1893-ban megjelent költeményének keletkezését járja körbe, számot vetve egyfelől a népszerű ismeretterjesztő irodalom hazai kibontakozásával, másfelől az 1892. évi pénzügyi reformmal járó változásokkal. A mű létrejöttének könyvtörténeti aspektusát a század végére állami támogatásban részesülő népművelő ponyvasorozatok, gazdaságtörténeti

84 *Hogy leszünk az apró pénzzel? Vagy forint és krajczár helyett korona és fillér* (Budapest: Méhner, é. n.), *Históriák és nóták* 125. sz.

85 GYÖRFFY János, *Az új pénz, vagyis a korona-érték népszerű ismertetése* Második kiadás (Budapest: Szent-István-Társulat, 1892).

86 Több kiadása is volt pl. az *Egyetértés* közgazdasági rovatának vezetőjétől származó munkának: KÁLNOKI Henrik, *Az új pénz. A valutaszabályozás népszerű kitéje* (Budapest: Pallas, 1892).

87 Párhuzamként megemlítem, hogy vannak olyan elképzelések, miszerint Frank Baum amerikai meseregénye (*The Wizard of Oz / Óz, a nagy varázsló*) szintén egy pénzügyi reformról szól. Az 1890-es évek Amerikájának társadalmi, gazdasági és politikai eseményeinek allegóriájaként is felfogható mű megjelenésének évében, 1900-ban fogadta el az USA kongresszusa a valutareformmal kapcsolatos törvényjavaslatot, ezzel az amerikai gazdaság is aranyalapra helyeződött. (Vö. KÁRBIN, *Wekerle Sándor...*, 99–100.) A regény politikai interpretációi szerint a varázsló neve (Oz) az arany mértékegységére, az unciára, míg pl. a Yellow Brick Road (a sárga út) magára az aranyalapra utal. (Vö. Henry M. LITTLEFIELD, „The Wizard of Oz. Parable on Populism”, *American Quarterly* 1964, Vol. 16, No. 1., 47–58.) Köszönöm Hites Sándornak, hogy e párhuzamra felhívta a figyelmemet.

kontextusát pedig a valutareform nyújtja. Tekintettel arra, hogy a népies költeményt maga a pénzügyminiszter-miniszterelnök rendelte meg Vikár Bélától, így az a Wekerle-kultusz részeként is értelmezhető. Bár a magyar nyelvű, populáris pénzügyi ismeretterjesztés első nyomaival a vegyes olvasmányanyagot tartalmazó kalendáriumok és a hasznos tudnivalókat is közvetítő újságok hasábjain találkozhatunk, az olcsó és jó olvasnivalókra specializálódott 19. századi sorozatok, és az olyan, füzetes formában terjesztett, államilag dotált népművelő ponyvák, mint amilyen a most tárgyalt kiadvány is volt, a szórványosan publikált közhasznú közleményekhez képest sokkal tudatosabban szerkesztettek, módszeresebbek és célszerűbbek voltak. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mindezek hogyan járultak hozzá a tömegek pénzügyi-gazdasági ismereteinek vagy általánosságban a társadalmi jogtudatnak a formálódásához általánosságban pedig milyen szerepet játszottak a kapitalista szemléletmód kialakulásában, még a jövő feladata.

Balogh Gergő

Számadás

Az élet ökonomizálásának egy modern stratégiája*

Az, aki számot ad valamiről, mindenekelőtt tanúsít, és ebben a tanúskodásban felelősséget vállal valamiért vagy valakiért. Persze az, amit tesz, nem merül és nem is merülhet ki ennyiben: az, aki számot ad, egyúttal felelősséget vállal a tanúsítás aktusáért is, vagyis számot ad saját magáról mint tanúró, a számadásról, amelyet folytat és megkísérel véghez vinni. E számadás viszonyában hozza létre, méri fel, teszi kockára és bocsátja áruba személyét, szubjektivitását. Elárul önmagáról valamit – legkevesebb azt, hogy tanúsít¹ –, és ezzel elárulja magát, hiszen sohasem tanúskodhat kizárólag arról, amiről szeretne.² Az, aki számadást végez, nem képes kontrollálni a tanúsítás szubjektumlétesítő teljesítményét. Egyszerre lesz alany és tárgy, a számadás aktusának eredete és eredménye, valaki, aki beszél, és valaki, akiről beszélnék, „erkölcsi szubjektum”³ és az erkölcsi ítélőerő birtokosa. Az eddigiek mellett ugyanakkor, és ez kulcsfontosságú, számolnunk kell egy másik jelentésréteggel is: a számadás gazdasági dimenziójával. A számadás a szótári definíció szerint egyfelől „olyan dolgokról, tettekről, eseményekről, történetekről való beszámoló, amelyekért a róluk számot adó valakinek felelős”, másfelől viszont „feljegyzés, kimutatás valamely pénzüsszeg felhasználásáról, bevételekről és kiadásokról”.⁴ A tettekről való

* A tanulmány megírását az NKFIH K-132113 sz. projektje támogatta.

1 Tanúságtétel és szubjektivitás viszonyához lásd: Giorgio AGAMBEN, *Ami Auschwitzból marad. Az archívum és a tanú*, ford. DARIDA Veronika (Budapest: Kijárat Kiadó, 2019), 128–129.

2 E kettősséghez lásd: LŐRINCZ Csongor, *Az irodalom tanúságtételei* (Budapest: Ráció Kiadó, 2015), 12–13. Mint Derrida rámutat, a tanúságtételhez ráadásul mindig – akár implicit formában is – hozzátartozik egy azt megelőző eskü, ígéret aktusa, amely elkötelezi a beszélőt valaki felé, ezzel megteremtve a tanúság szingularitását: Jacques DERRIDA, „Poetics and Politics of Witnessing”, in Jacques DERRIDA, *Sovereignities in Question. The Poetics of Paul Celan*, szerk. Thomas DUTOIT – Outi PASANEN, 65–96. (New York: Fordham UP, 2005), 82.

3 Vö. Michel FOUCAULT, *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*, ford. ALBERT Sándor et al. (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2019), 32. A tanúságtétel gyakorlati értelemben vett etikai karakteréhez lásd: Sybille KRÄMER, *Medium, Bote, Übertragung. Kleine Metaphysik der Medialität* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2008), 232–234.

4 BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László, főszerk., *A magyar nyelv értelmező szótára*, I–VII. (Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Akadémiai Kiadó, 1966), <https://mek.oszk.hu/adatbazis/ma->

beszámolás és a gazdasági feljegyzés értelmében vett számadást a felelősségvállalás imperatívusza köti össze.⁵ Az, aki számot ad, gyakorlati értelemben felelőséget vállal a tetteiért vagy éppen a rá bízott értékek, javak sorsáért.

A költői számadások az e tekintetben (is) mértékadó Németh G. Béla diskurzusában mindenekelőtt egy, a beszélő perspektívájából megmásíthatatlannak látszó ténnyel – ez lehet akár az én válsága, akár az élet végessége⁶ – való szembenézés alaphelyzetére épülnek. Ebben a viszonyban az én összegző jelleggel tanúságot tesz (gyakran önmegszólító és -felszólító modalitásban), ahogy Németh nevezi, „léttörténetéről”⁷ vagyis arról, hogy „tudott-e az ember a múlandósággal szembeállítani valamit, tudta-e életét önértelmű egészévé alkotni, része volt-e csak az egyetemes létezésnek vagy valahogy egybefogója is, beteljesült-e végességében valami értékes, értelmes egészévé a lét végtelenéből”.⁸ A számadásversek vizsgálata Némethnél tehát elsősorban az emberi lét viszonyainak irodalmi prezentációit igyekszik görcső alá venni.⁹ A szerző, mint ismert, ennek során behatóan tanulmányozza a „létösszegzés” lexikai, szintaktikai és szemantikai feltételeit, valamint eszmetörténeti kontextusait, ugyanakkor – például annak fényében, hogy milyen nagy figyelemben részesíti József Attila *Tudod, hogy nincs bocsánatának* jogi és etikai szókincsrétéget¹⁰ – feltűnő lehet, hogy, tudománytörténeti szempontból egyébként tökéletesen érthető módon,

gyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php Ez utóbbi vonatkozásra mutathatnak rá például a gazdaságtörténeti szakirodalomban városi számadáskönyveknek nevezett dokumentumok, amelyek nem mások, mint „a városok jövedelméről és kiadásairól vezetett jegyzékek”. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöcbánya városok levéltáraiból*, közli FEJÉRPATAKY László (Budapest: MTA, 1885), 1. Számadáskönyvek természetesen kisebb gazdasági egységekben is készültek, lásd például: F. ROMHÁNYI Beatrix, „Késő középkori számadáskönyvek, a koldulórendi kolostorok gazdálkodásának tükröi”, in *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére II.*, szerk. BÁRÁNY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél, 837–854 (Budapest – Debrecen: k. n., 2014).

5 A *Katolikus lexikon* a felelősség lényegét egyenesen a számadás imperatívuszában jelöli ki: „Felelősség (lat. *responsibilitas*): számadási kötelezettség olyan cselekedetekről, melyeket az ember tudva és szabadon hajtott végre.” DIÓS István, főszerk., *Magyar Katolikus Lexikon III. kötet*, szerk. VICZIÁN János (Budapest: Szent István Társulat, 1997), 560.

6 Lásd: NÉMETH G. Béla, „Az önmegszólító verstípusról”, in NÉMETH G. Béla, *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*, 264–296 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1987), 267. Továbbá: NÉMETH G. Béla, „Költői számadások”, in Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály, szerk., *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, 47–60 (Budapest: Anonymus Kiadó, 1998).

7 NÉMETH G. Béla, „Még, már, most. József Attila egy kései verstípusáról: az idő- vagy lét-szembesítő versről”, in NÉMETH G. Béla, *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*, 297–314. 300; 310. 8 Uo., 300.

9 Ehhez lásd: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Kosztolányi kincse”, in BÓNUS Tibor – HALÁSZ Hajnalka – LŐRINCZ Csongor – SMID Róbert, szerk., *Hatástörténetek. Tanulmányok Kulcsár Szabó Ernő 70. születésnapjára*, 303–322 (Budapest: Ráció Kiadó, 2020), 303–304.

10 NÉMETH, „Az önmegszólító verstípusról”, 291–292.

nem helyez különösebb hangsúlyt az emberi élet azon ökonómiai szemléletére,¹¹ amely számos, konvencionálisan a számadásversek korpuszához sorolt és általa is tárgyalt vagy szóba hozott alkotásban jelen van.¹²

Az élet ezekben a művekben mindenekelőtt a vele való gazdálkodás perspektívájából válik elgondolhatóvá. Ez azt is jelenti, hogy a költői számadás mint az élet ökonomizálásának egy, az irodalmi modernségben paradigmaticussá váló praxisa a materiális és szimbolikus értékek körforgását – vagy mint Kosztolányi Dezső esetében látjuk majd, ugyanezen paradigmán belül, az ezzel való szembehelyezkedést – avatja az emberi létezés modelljévé. „Ne feledd, hogy az idő pénz” – nyitja Benjamin Franklin *Tanács egy ifjú kereskedőnek – egy öregtől* című írását,¹³ a társadalmi modernitás egyik központi összefüggésére rámutatva: habár az élet a nyugati kultúrában elidegeníthetetlen módon rendelkezik értékkel,¹⁴ Franklin írásának irányából az (élet)idő nem önjogán, hanem befektetési értékén, vagyis a megtérülés és az elvesztés vagy pazarlás ökonómiáján, vagy tágabban, az értékek előállításán és körforgásán keresztül lesz megközelíthető. Ahogy Max Weber ezt a szöveghelyet elemezve megállapítja: „Többé nem a szerzés áll az ember szolgálatában, az ő anyagi szükségletei kielégítésének az eszközöként, hanem az ember szolgálja eszközként a szerzést mint élete célját.”¹⁵ Innen nézve az élet gazdasági keretezésű színre vitele a modernitás tapasztalatától áthatva szükségszerűen jár etikai implikációkkal. Az értékteremtés, a hatékonyság és hasznosság követelménye rendre a végességének irányából elgondolt étellel szembeni önellenőrzésre és -értékelésre kötelez. Ennek eredményeképp minden kiteljesíthetetlen potenciál, el nem végzett feladat, meg nem valósított nyaralás és elharapott mondat, minden meg nem írt könyv és el nem csókolt csók, be nem váltott, akár önmagunknak tett ígéret az étellel – a véges idővel – szembeni mulasztás formájaként válik megragadhatóvá (tulajdonképpen ebből táplálkozik az élménye-

11 Az ökonómia fogalma itt modern jelentéstartományában (Vö. Jacques DERRIDA, *Az idő adománya. A hamis pénz*, ford. KICSÁK Lóránt [Budapest: Gond-Cura Alapítvány – Palatinus, 2003] 17; 27), és nem pedig antik gyökereire tekintettel, a ház adminisztrációjának értelmében használatos. Ez utóbbihoz lásd: Giorgio AGAMBEN, *The Omnibus Homo Sacer*, ford. Daniel HELLER-ROAZEN et al. (Stanford: Stanford UP, 2017), 387–388.

12 Kulcsár-Szabó Zoltán Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dalát* értelmezi hasonló szempontból: KULCSÁR-SZABÓ, „Kosztolányi kincse”, 312–315.

13 Amelyet az alábbi módon folytat: „Aki munkájával tíz shillinget tud keresni naponta, és a nap felét elmázkálja vagy eltétlenkedni, még ha csupán hat pennyt költ is kódorgása vagy tétlensége alatt, ne gondolja, hogy ez az egyetlen kiadása; valójában elköltött, sőt ki-dobott még további öt shillinget.” Benjamin FRANKLIN, „Tanács egy ifjú kereskedőnek – egy öregtől”, ford. FOGARASI György, et al. 1, 1. sz., *Gazdasági teológia* (2013): 1; <http://etal.hu/download/2806/>.

14 Vö. *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, 3. cikk, <https://www.coe.int/hu/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

15 Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020), 24.

ket fogyasztóbarát árucikkékként pozicionáló kortárs reklámpar is). Franklin intelmei felől szemlélve a lehetséges mulasztások nem azért minősülnek problematikusnak vagy egyenesen nem kívánatosnak, mert a hozzájuk vezető vagy velük egybeeső tettek feltétlenül rosszak erkölcsi értelemben, hanem azért, mert – felfüggesztve a tettek világának a lehetőségek kiaknázásában megalapozott működési mechanizmusait – pazarló, tehát veszteséges jellegűeknek bizonyulnak („se időt, se pénzt ne vesztegess el”).¹⁶ A modernitásban az idő – így az élet ideje – erőforrássá válik.¹⁷

A magyar irodalmi modernség történetének itt tárgyalt fejleménye, amely emiatt módon kapcsolódik a felelősségvállalás praxisaihoz, egyszerre jeleníti meg a számadás jelentéssíkainak egymásba omlását, a piac logikájának élet- és önértelmezés-szervező elvvé való válását, és tehetjük hozzá, az előbbi szállóigét is gyorsan magába integráló – frazeológiai rétegében az ökonómiai logikának igen nagy teret engedő – magyar nyelvre való szerzői ráhallgatás előtérbe kerülését.

A megélt életről való számadást már Arany János *Epilógusában* is egyfajta ökonómiai szemlélet szervezi.¹⁸ Az élettörténet karakterét e versben egyfelől a véletlenszerűen adódó, ám a kívánatos mértéket mindig eltévesztő lehetőségek („Az életet, ím, megjártam; / Nem azt adott, a mit vártam: / Néha többet, / Kérve, kelve, kevesebbet.”), másfelől pedig a be nem teljesített ígéretek teszik megragadhatóvá („Mily temérdek munka várt még!... / Mily kevés, amit beválték / Félbe’-szerbe’, / S hány reményem hagyott cserbe!...”).¹⁹ Ez azt is jelenti, hogy Aranynál az élet történetére való visszatekintést mind az egyén hatókörén kívül álló események, mind az általa végrehajtható tettek tekintetében a kiegyenlítetlenség gondolata szervezi. Az egyik esetben a kapott nem felel meg az egyéni kívánalmaknak (mindig több vagy kevesebb), a másik esetben pedig az adott nem felel meg az egyénnel szemben – akár a környezete, akár önmaga által – támasztott követelményeknek. Az ekként kettős struktúrával bíró kiegyenlítetlenség trópusa magyarázza az emberi élet potencialitásának maradéktalan ki nem bontakoztatását és az én ebből következő roncsoltságát, amelyet az utolsó strófa már az ideális körülmények előállásával, tehát a várt és a kapott egybeesésével sem tart visszafordíthatónak. Ennek az az oka, hogy az én ekkorra már elveszítette a tervei beváltásához szükséges legalapvetőbb képességét

16 FRANKLIN, „Tanács egy ifjú kereskedőnek...”, 3.

17 Ennek honi viszonylatban ritkán elemzett történeti vonatkozásaihoz lásd: T. SZABÓ Levente, „Az irodalmi határidő megjelenése és a modern időbeliség új tapasztalata Gyulai Pálnál és kortársainál”, in BERSZÁN István – GÁBOR Csilla – BALOGH F. András, szerk., *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*, 243–253 (Budapest – Kolozsvár: Argumentum Kiadó, 2011).

18 Emellett a versben rendkívül fontos a központi helyet elfoglaló (élet)útmetafora kibontakoztatása: SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?”. *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2017), 272–273.

19 Az idézetek forrása: ARANY János, *Összes költeményei. I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Márton (Budapest: Osiris Kiadó, 2006).

(„Mert hogy’ szálljon, / Bár kalitja már kinyitva, / Rab madár is, szegett szárnyon?”), vagyis hiába állnak fenn azok a körülmények, amelyek lehetővé tehetnék vele született („madár [...] szárnyon”) potencialitásának aktivitásba fordítását, pontosan e potencialitás kiaknázhatósága válik kérdésessé. A szegett szárnyú madár – a lényegszerűen roncsolt én – tragédiája, amely tulajdonképpen az akarat és a tettek közötti áthidalhatatlan szakadékban áll, innen nézve a versben színre vitt élettörténetet szervező ökonómiai modell belső egyensúlytalanságán alapszik.

Ellentétben Arany *Epilógusával*, Komjáthy Jenő *Magamhoz* című versében a számadás mozzanata explicit módon is az élet lezárulásához kötődik: „Múltaddal, jobb, számolj le végképp, / Halottaidnak hagyj te békét, / Hozd rendbe gyorsan számadásod!”²⁰ A vers plasztikus képei szerint amíg a test a halál után is hasznosul, és mint ilyen a természetet vitalizáló erővé válik („Növényi táp lesz büszke véred, / Hogy lenne zöldebb, / A satnya földet / Termékenyíti szenvedélyed.”), addig az emberi szellem, mely a versben a megszólított identitásával esik egybe, az elmúlással – felidézve a ’kileheli a lelkét’ frazémát – örökre eltűnik („Miként a hang eloszlik, elhal / A légbe olvad, / Miként az illat, / Eltűnsz te is egy halk sóhajjal.”). Az emberi élet dolgainak halál előtti rendezése, az élet végével egybeeső számadás kiigazításának gondolata („Múltaddal, jobb, *számolj* le végképp, / Halottaidnak *hagyj* te békét” [Kiemelés – B. G.]) mindenekelőtt azt feltételezi, hogy az identitásalkotó tettek összességén belül léteznek egymással felcserélhető, egymás által kiváltható elemek, vagyis gondos tervezéssel, megfelelő belátással a halállal létesülő számadás mérlege – azt illetően egyébként, hogy ezt ki vonja meg (Isten, az önmegszólító én vagy a közösség), a vers nem szolgál kapaszkodókkal –, akárcsak egy vállalati negyedév, feljavítható. A halál és a számadás képzetkörének Komjáthy-nál megfigyelhető összekapcsolódása, az életnek a halál perspektívájából való ökonomizálása elválaszthatatlan a számadás eseményjellegétől, annak visszavonhatatlanságától és egyediségétől. Ennek az európai kultúra tekintetében modellértékű színre vitelét a nevezetes újszövetségi számadásjelenetek (Máté evangéliumában a számadás két történetében is gazdasági értelemben tűnik fel: Mt 18, 21–35; 25, 14–30), valamint a számadás főként erkölcsi kontextusokban való ószövetségi előfordulásai hajtják végre (például: MTörv 18, 19; Péld 30, 6; Bölcs 19, 15 – a SzIT fordítása alapján). A számadást innen nézve mindig egy, a számot adónál nagyobb hatalom kezdeményezi, amely hatalom ugyanakkor bizonyos értelemben épp a számadás aktusának aszimmetrikus felépítésből fakad: amíg az, aki a számadást tartja, megítél, felelősségre von és ellenőriz, addig az, aki számot ad, egyfajta elkötelezett kiszolgáltatottság pozícióját nyilvánítja meg. A számadás beszédmódja eszerint meglehetősen nagy hasonlóságot mutat a vallomással, sőt akár azt is lehetne mondani, hogy az, aki a bibliai értelemben számot ad valamilyen, (tanú)vallomást tesz (erre emlékeztethet Kosztolányi Dezső *Számadása* is: „vallj

– úgyis vége van”),²¹ tehát – mint Paul de Man emlékezetes módon megállapította²² – az igazság és a hamisság értékeit jelöli ki, amelyeket végül azonban nem ő, hanem a számadás aktusát vezérlő szubjektum fog ellenjegyezni vagy elutasítani.

Pontosan ez a képlet az alapja Szabó Lőrinc *Számadás* című versének, amelyben azonban az én interszjektív viszonyairól való dialogikus formájú vallomástétel folyamata az igazság ellentmondásosságának felszínre hozásába, és így annak rögzíthetetlenségébe torkollik („Kik gyötörtek meg a leggonoszabban? / Az emberek. / Legjobb gyönyöreidet kik adták? / Az emberek. [...] Mit tehetek? Késő van. Lehajtom / a fejem.”).²³ Noha a számadást végző, az életre való visszatekintés pozíciójából felhangzó szólám implicit módon az emberi megismerés határait mutat rá, a verszárlat nem ezt jelöli ki az episztomológiai rend végső instanciájaként, hiszen a fej lehajtásának – a költőnél jellegzetesnek tekinthető megoldással: a sortörés által nyomatékosított – gesztusa mint az alázat jele és az elnémulás emblémája kimondatlanul is megidézi az imádság aktusát. A verset záró két mondat közötti – több interpretációs lehetőséget is megengedő – hasadás ebből a perspektívából az ok-okozati viszonyok olyan elliptikus fellazításaként értelmezhető, amely a napszakra és az emberi élet végére egyaránt utaló „Késő van.” kijelentéshez kapcsolja a fej lehajtását, vagyis a fejt lehajtó beszélőt ebben az esetben az emberi megismerés határaival és az élet végességével való szembesülés együttes módon sarkallja tetteire (amely ugyanakkor, éppen a „Mit tehetek?” kérdés viszonyában, hangsúlyosan a tettek világától való elfordulás, a nem cselekvés programjának alapjává válik).²⁴

A fenti bibliai kontextus fényében persze nem meglepő, hogy a Máté evangéliumában szereplő *A talentumokról szóló példabeszéddel* két versben is szövegeközi viszonyra lépő Karinthy Frigyesnél a számadásnak gazdaságtana lesz, sőt az életre való visszatekintés aktusait e művek esetében a cserefolyamatok, valamint a hatásviszonyok lekövetésének motívuma szervezi.²⁵ Karinthy versei a 'talentum' kettős értelmében

21 A Kosztolányi-idézetek forrása: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, s. a. r. RÉZ Pál (Budapest: Osiris Kiadó, 2005).

22 Vö. Paul de MAN, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György (Budapest: Magvető Kiadó, 2006²), 324–325; 327.

23 Az idézet forrása: <http://krk.szabolorinc.hu/05/77.htm>

24 Pilinszky János *Summa* című, mindössze négysoros műve értelmezhető az e versben feltűnő tapasztalat radikalizálásaként is, rámutatva a számadás lehetetlenségére: „Tíz ujjam van. Hajam. Fejem. / Egyhelyben állok. / De csurom vér és forog a korong, / és nincs világ, és nincs megállás.” Forrása: PILINSZKY János *Összes versei*, szerk. HAFNER Zoltán (Budapest: Magvető Kiadó, 2015).

25 „jól ismerem én e mennyei kapitalizmust [...] Így hát Gazda látod magad is elköttem minden lehető / Éltem és igyekeztem és kereskedtem és kerestem a kamatot [...] Hát ennyi az egész parancsolj több nincs lehet hogy kevesebb / Lehet hogy valamivel több mint amivel világraszülettem – *Számadás a talentomról*; „Nem is szólnék ha nem motoszkálna bennem valami derús gyanakvás / Hogy le akartok tagadni általában mintha nem is volnék / Vagy mintha elástam volna a rámbízott talentomot senki se látta / Pedig tudjátok titokban hogy

rejlő figuratív potenciált aknázzák ki, egyszerre aktiválva a szó tehetség értelmében vett, valamint fizetőszközként értett jelentését, mindeközben azonban gyökeresen eltérő módon mutatják fel az ének a szóban forgó értékhez fűződő viszonyát. Míg *A reformnemzedékhez* a kamatoztatás aktusának egy, a modern szerzőségfogalommal szembemenő elgondolását létesíti, és az általa véghez vitt teljesítményt ebben a keretben elhelyezve magabiztosan mutatja fel az írói életmű hatástörténeti jelentőségét, a Karinthy-korpusz különböző rétegeit megidéző *Számadás a tálentomról* tulajdonképp a talentum lehetséges, a megszólított Gazda által megítélendő („ám te ítélj”) elkötyavetyéléséről ad hírt, amelyet annak rendszerszerű félreismeréséből/-értéséből, a megértés ismétlődő kudarcaiból, valamint az én – és így versbéli alakváltozatai: a gyermekhegedű, a toledói penge, a zsebóra, a teve, a papagáj és a „gramofón”, a zenekar, a politikus, a bútor és a krumpli – által betölteni hivatott funkciók állandó eltévesztéséből vezet le (például: „Voltam papagáj és gramofón de a betanult és rámvéselt szöveget / Mindig elrontottam »ex-tempore« belekukorékkoltam magam is”).²⁶ A talentummal való rendelkezés – és így minden további lehetséges felhasználási mód – ez utóbbi összefüggésrendszerben egy szerződéses viszony függvénye, vagyis ellentételezés, amely elválaszthatatlan az élet adományától. Ez az oka annak, hogy az én önnön létét a hasznosság imperatívusza felől közelíti meg („hasznos akartam csak lenni” – mind szellemi, mind testi értelemben: „csontjaimat kidobálja a föld / Főzzenek enyvét belőle vagy akármit csak ne vesszek kárba egészen”), hiszen az alkotói élet története innen nézve nem más, mint a megkötött szerződésben foglalt feltételek teljesítési folyamata, vagy legalábbis kísérlet ezek teljesítésére („De azért tudom még tompán ott sajoj lelkem fenekén / S minden sejtemben s fájó inaimban s minden pillanatában / Ennek az órákra méretezett életnek hogy mire való az *egész* / Mire kaptam mire szerződötünk mit kell még befejeznem”). A lélek és az élő szöveg emlékezete által – és talán ez sem mellékes: fájdalom útján – közvetített szerződés a talentum hasznosításának elvárt eredményeit foglalja magában („mit kell még *befejeznem*” [Kiemelés – B. G.]), ami azt is jelenti, hogy a számadás Karinthy-nál egy olyan életformáról nyújtott tanúságtételként lesz értelmezhető, amelyet a tehetséggel való gazdálkodás és az ezért vállalt felelősség összekapcsolásának ökonómiai modellje alapoz meg.

dehogy ástam el csináltam belőle / Százannyit és ezerannyit mintahogy a Gazda kívánja figyelő szemmel / Csakhát nem vertem rá képmásomat mindegyikre külön s az évszámot [...] Elmulasztottam ügyelni hogy a megtalált szó nevemhez fűzve maradjon / Többet mondok számomra ez a tulajdon név se volt oly szörnyű jelentős” – *A reformnemzedékhez. Hevenyészett elszámolás a költőre bízott talentomról*. Az idézetek forrása: KARINTHY Frigyes, *Összegyűjtött versei*, s. a. r. KÖRIZS Imre (Budapest: Magvető Kiadó, 2017).

26 Erről korábban részletesebben is írtam: BALOGH Gergő, *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél* (Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2018), 212–229.

Az élet ökonómiai alapokon nyugvó elgondolásának kritikáját nyújtja a modern irodalomértésre számadás dolgában József Attila mellett talán a legnagyobb hatást gyakorló Kosztolányi Dezső, aki *Számadás* című szonettciklusának hetedik darabjában a boldog és a boldogtalan személyek közötti, a verset keretbe foglaló szembenállás mibenlétét végső soron a kincsekkel²⁷ való rendelkezés vagy nem rendelkezés által tartja meghatározhatónak („gyáva az, ki boldog, / kis gyáva sunnyogó, mindent bezár, / bezárja életét is, mint a boltot, / mert benne van a csillogó bazár // és félti kincsét [...] de a boldogtalan tanyája sátor, / zászlója felleg, ő, csak ő a bátor / s a jó, csak a boldogtalan a hős”). A boldog személyek a vers tanúsága szerint életüket a felhalmozás alapelve szerint élik, ami azonban szükségszerűen vonja maga után a megszerzett javak okán érzett, azokra irányuló paranoid aggodalmat („rablót neszel, mihelyt gyerek sikoltott”), valamint a felhalmozás projektjének befejezhetetlenségét, hiszen annak lelke, akinek életét ennek követelménye irányítja, a kincsek elvesztésétől való bénító félelem miatt sohasem pihenhet meg, megszerzett értékeivel eltelve („a lelke [...] örökre reszket és örökre vár”). A Kosztolányi versében megjelenő, a boldogság életformájának hasonlataként színre vitt sajátos bolt, hiába rendelkezik áruba bocsátható javakkal, nem árul semmit sem, sőt az árusítás lehetőségét is felszámolja (‘bezár a bazár’, juthat itt eszünkbe a szólás, sőt vegyük észre, hogy a bazár mint a rímpár második tagja, bezárja a rímet, vagyis a bolt nemcsak lezárul, hanem le is zár, mintegy nyelvi teljesítményéből fakadó módon). Ily módon tulajdonképp nem tesz mást, mint kivonja a bolt gazdagságát („csillogó bazár”) megteremtő javakat a gazdasági csereviszonyok világából, ezáltal pedig a nyilvánosság szférájából is (akárcsak egy magángyűjtemény). A privát és a nyilvános közötti különbségtétel és értékhierarchia-képzés Kosztolányi e versében, a *Számadás*-kötet előtti korpusz ismeretében némileg meglepő módon, a saját életébe bezárkózó egyén, az önmagának elégséges szubjektivitás abszolutizálásával szemben foglal állást, amely ellentétben a közösség, a többi ember számára megközelíthető létformával, melyet a vers beszélője affirmatívan tematizál, a lélek beszűkülésével és kiüresedésével fenyeget („a lelke szűk, kucorgó és sivár”). A féltett kincsek felhalmozása tehát paradox módon a kiüresedés folyamatával esik egybe, ami tekintve, hogy a versben felhozott példák mind tulajdonviszonyokat testesítenek meg, utalhat arra, hogy a tárgyi javak egyre bővülő köre mellett éppen azoknak nem juthat hely, akik azokat a hasznoszerzés logikáján kívülről érkező használatba vennék vagy belaknák („Hazája ház, barátja az erős [...] határa kertfal, tyúkol, pincegátor” [Kiemelés – B. G.]). Amíg a felhalmozás felszámolja a közösségi kapcsolatokat (erre szolgálthat eminens példát a haza házra cserélése, vagyis a közösségi odatartozás helyett a bezárkózás választása), addig

27 A kincs Kosztolányinál megjelenő problémaköréhez lásd: MOLNÁR GÁBOR Tamás, „Költészet és interpretáció”, *Alföld* 66, 9. sz. (2015): 83–104. Továbbá: KULCSÁR-SZABÓ, „Kosztolányi kincse”.

a „boldogtalan hős” közösségbe vagy általában: világba ágyazottságának irányából válik elgondolhatóvá (ehhez lásd például a vers 4. szakaszát).

József Attila kései költészete Kosztolányi versével szemben az élet megközelítésének affirmatíván megjelenített ökonómiai alapkarakterére lehet jó példa. Sőt, akár azt is lehetne mondani, hogy az élet ökonómiai keretek között való színre vitele a modern magyar költészet történetében éppen a fiatalabb költőtárs műveiben éri el legtisztább formáját.²⁸ Mint ismert, az 1934-es *Eszmélet* X. szakasza az életet maga is olyan adományként gondolja el, amely nem megtöri,²⁹ hanem fenntartja az ökonómiai körforgás logikáját: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrzí meg, / ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek”. Az élet, amelyet a vers elsősorban nem a megélés, hanem az adományozás aktusa, vagyis nem az aktivitás, hanem a passzív elszenvedés felől tesz elgondolhatóvá, eszerint a halál megmásíthatatlan tényének viszonyában ragadható meg, annak többleteként. Az élet a „meglett ember” számára ezért lesz csupán „ráadás”, vagyis valami, ami a léthez nem lényeg- vagy sorsszerű módon, inkább arbitrális jelleggel kapcsolódik.³⁰ A „talált tárgy” hasonlata éppen azt implikálja, hogy az élet sohasem lehet egészen azé, aki éli, hiszen a létét szuverén módon megtapasztaló („szívében nincs se anyja, apja”), és ami kulcsfontosságú: tudatosító, bizonyos értelemben ezzel a tudással azonossá váló³¹ egyénnek („ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja” [Kiemelések – B. G.]), vagyis annak, akit sem családi, sem transzcendens, sem – inter- és intraszubjektív – hatalmi viszonyok nem kötnek, pontosan azért kell mindig készen állnia az élet visszaadására,³² mert azért valódi tulajdonosa bármikor jelentkezhet. Az emberi lét innen nézve nem eredendően szuverén, hanem azzá kell hogy váljon, és erre a szuverenítésre éppen az élet viszonyában, azzal szemben, az én és az élet megkülönböztetése által lehetséges szert tenni. Az élet megőrzése, amely József Attilánál az előzőek értelmében tényleges megőrzés – és nem pedig „megtisztítás”, mint Tandori Dezsőnél (*Egy talált tárgy megtisztítása*) – e perspektívából nyer etikai indexeket: az, aki él, önmagán túlmutatóan, sőt elsősorban önmagán, szubjektivitásának formális struktúráin túl tartozik felelősséggel élete iránt, ráadásul éppen

28 Ez nem is annyira meglepő, tekintve, hogy *Útrakészség* című versében már a pályakezdő költőnél az alábbiakat olvashatjuk: „A szerelemmel leszámolok. / Az étellel elsámolok. [...] Az étellel is számolok.” A József Attila-idézetek forrása: JÓZSEF Attila, *Összes versei. 1927–1937*, s. a. r. STOLL Béla (Budapest: Balassi Kiadó, 2005²).

29 Az adomány effajta elgondolásához lásd: DERRIDA, *Az idő adománya*, 18; 97.

30 Vö. TVERDOTA György, *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004), 244–245.

31 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Szétterült ütem hálója”. Hang és szöveg poétikája: a késő-modern korszakküszöb József Attila költészetében”, in *Irodalomtörténet* 81, 3. sz. (2000): 361.

32 Ezt a gesztust Tverdota György a sztoikus filozófia, valamint Martin Heidegger *Lét és idője* felől tartja értelmezhetőnek: TVERDOTA, *Tizenkét vers*, 228–239.

azért, mert azt sohasem birtokolhatja egészen („s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrzi meg” [Kiemelés – B. G.]). Az, aki megfelel ennek a követelménynek, és megőrzi az életet, tudja, hogy egy nap vissza is kell adnia azt, méghozzá önként, ami azt is jelenti, hogy József Attila versének „meglett ember”-e³³ az élet viszonyában nem más, mint az adás és visszaadás körforgásába szünetet ékelő – így azt tulajdonképpen működtető – törés vagy cezúra. A szuverenitás, amelyre a „meglett ember” szert tehet, miközben minden mástól függetlenné válik, eszerint magához a visszaadás gesztusához tartozik (a vers perspektívájából nem csupán késznek kell lenni azt megtenni, ténylegesen meg is kell tenni), ami végső soron nem az egyén szintjén érvényesíti hatásait, hanem az életéről leválasztott, attól megkülönböztetett lét ökónómiáját teljesíti ki.

A költő számadásverseinek egyik legismertebb darabja a *Kész a leltár*, amelyet Szabolcsi Miklós korántsem meglepő módon ekképp jellemez: „[é]letutat és halált összegez, *elszámol* és *mérleget készít*” [Kiemelés – B. G.].³⁴ A *Kész a leltár* már első, a református zoltárhagyományt profanizáló soraiban gazdasági összefüggések közé helyezi a színre vitt élettörténet központi szervezőelvét: „Magamban bíztam eleitől fogva – / ha semmije sincs, nem is kerül sokba / ez az embernek. Semmiképp se többé, / mint az állatnak, mely elhull örökre.” Az individuum itt megjelenő kitüntetése, amely az ént jellegzetes modern gesztussal Isten helyébe lépteti („Tebenned bíztunk eleitől fogva, / Uram, téged tartottunk hajlékunknak!” – 90. zoltár, Szenci Molnár Albert fordítása), mint látható, a beszélő egész életét végigkísérő, önmagába vetett bizalmán, valamint a szövegközi utalás okán: hitén alapszik. Ugyanakkor a vers ezt a bizalmat vagy hitet, követve a szükséges energia és akarat köznyelvi figurációját, egyfajta permanens befektetésként tünteti fel, amelynek értékét az ember és az állat közötti meglehetősen enigmatikus megkülönböztetés teszi elképzelhetővé. Az ember és az állat közötti különbséget ebben az összefüggésrendszerben, az elliptikus alakítású, hiányos logikai szerkezetet megjelenítő szöveg implikációi szerint az elmúlás mikéntje határozza meg. Ha az állat egyik legfontosabb jellemzője az, hogy „elhull örökre”, akkor az emberé – és ezt megerősítheti az antropológiai differencia József Attila gondolkodásában való erőteljes jelenléte (gondoljunk csak a tudat fogalmának jelentőségére!)³⁵ – éppen az lesz, hogy ’nem hull el örökre’, még akkor is, ha az ember és az állat osztozik a saját cselekvőerőbe vetett bizalom megtérítendőségében. Ugyanakkor mivel a szöveg éppen az állati önbizalomhoz képest pozicionálja azt („Semmiképp se többé, mint az állatnak”), még az is lehet, hogy az ember amellet,

33 N. Horváth Béla ezt a figurát a „felnőtt ember”-rel azonosítja: N. HORVÁTH Béla, *A líra logikája. József Attila* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 302–303.

34 SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája. 1930–1937* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 666.

35 Lásd ehhez: TVERDOTA György, „Öntudat”, *Literatura* 43, 1–2. sz. (2017): 80–106.

hogy nem örökre vagy a [*Talán eltűnök hirtelen...*] felől nézve: nyomtalanul hullik el, könnyebben, így kisebb energiát befektetve bízunk magában, mint az állat. Akár azt is lehetne mondani, hogy a versszöveg implikációi szerint az emberi lét nyomot hagyó jellege teszi könnyebbé az önmagunkba vetett bizalom fenntartását, vagyis az embernek éppen azért kerülhet potenciálisan kevesebbe ez a bizalom, mert az emberi élet művészeti, szociális vagy kulturális hatásai fennmaradnak, még a halál után is, szemben az állattal, amelynek élete József Attilánál a természeti viszonyában válik értelmezhetővé.³⁶

Felfigyelhetünk arra is, hogy néhány sorral lentebb az emberi viszonyok maguk is a gazdasági cserefolyamatok logikája felől válnak megragadhatóvá: „Meg is fizetem, kinek ahogy mérte, / ki ingyen adott, azt szerettem érte.” Amíg a mondat első felében a kapott és a visszaadott kiegyenlítődéésének negatív oldala jelenik meg, addig a másodikban a tettekkel nem visszatérítendő adományok pozitív esete jut szóhoz, amivel a beszélő nem csupán azt tanúsítja, hogy a felé negatív szándékkal közelítők irányában nem maradt *adós* ('megfizetni valakinek valamiért', 'ezért még meg fogsz fizetni!'), hanem azt is, hogy az ezzel szembehelyezett önzetlen ajándékozási aktusok irányából sem, mivel ez utóbbiakat a szeretet viszontajándéka avatja az emberi létezés ökonomiai rendszereinek részévé („szerettem érte” [Kiemelés – B. G.]). Az emberek iránt táplált szeretet a vers összefüggésrendszerén belül eszerint maga is logikai viszonyokon alapszik, és mint ilyen, szemben a bibliai tanítással, a beszélő számára relacionális kérdés, nem pedig imperatívusz (Mk 12, 31). Az élet ökonomizálásának itt megfigyelhető legmarkánsabb megnyilvánulása ugyanakkor még csak nem is az előbbieken keresendő: József Attila verse utolsó előtti sora („Akárhogyan lesz, immár kész a leltár.”), valamint címe révén azokat az életmozzanatok is ökonomiai logika felől teszi elgondolhatóvá, amelyek figurációja közvetlenül nem érintkezik azzal. A leltározás gyakorlata ugyanis az egyes elemek felmérésére, összerendezésére, osztályozására, felírására irányul. A leltár „valamely időpontban elvégzett számlálás, mérés, esetleg becslés alapján mennyiségi és minőségi szempontból – számszerűleg és pénzértékben – felsorolja valamely vállalat, intézmény stb. anyagainak, tárgyainak és eszközeinek készletét”.³⁷ A *Kész a leltárban* számba vett, az élet megélését meghatározó mozzanatok (a létezés karaktere, individualizáció, általános szociális viszo-

36 Vö. JÓZSEF Attila, „[Az élet azonos]”, in JÓZSEF Attila *Összes tanulmánya és cikke. 1930–1937*, II., szerk. TVERDOTA György – VERES András, s. a. r. SÁRKÖZI Éva, 1285 (Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2018), 1285. Ehhez a kérdéshez József Attila viszonyában lásd: BALOGH Gergő, „Medvetánc”, *Tempevölgy* 14, 1. sz. (2022): 49–61. Az antropológiai differencia kérdésköréhez: BALOGH Gergő, „Identitás és differencia között. Kosztolányi Dezső kutyája” = BALOGH Gergő – FODOR Péter – PATAKI Viktor, szerk., *Milyen állat?. Az állatok irodalmi és nyelvemléti reprezentációjáról*, 176–202 (Debrecen: Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2020).

37 *A magyar nyelv értelmező szótára.*

nyok, szerelmi kapcsolatok, munkavégzés, a halál perspektívája) egy olyan beszélői pozíció irányából tűnnek fel, amely – „az önmagunkkal való törődés” paradigmáján belül maradván³⁸ – saját szubjektivitásának genealógiáját alkotja meg. A beszélő én ennek az összeírásnak, leltározási folyamatnak az eredményeképp válik elgondolhatóvá, vagyis a szubjektivitás formális struktúráinak létesítését az élettörténet megalkotása, az azon belüli súlypontok kijelölése, valamint az ezek közötti szelekció és viszonylétesítés teszi lehetővé. Mindez ugyanakkor elválaszthatatlan a költemény metrikai dimenziójától, hiszen mint Szabolcsi Miklós rámutat, József Attila e versét az „egyik leghagyományosabb formában, tagoló tizenegyesekben, pontosan betartva az ötödik szótag utáni cezúrát, páros rímekben, szakozatlanul írta”,³⁹ ami azt is jelenti, hogy a leltározási gyakorlat eredményeképp megalkotott élettörténet tulajdonképpen lehetőségfeltételeit a magyar nyelv ökonómiaja teremti meg. A leltározásként figurált önlétesítés folyamata elválaszthatatlan ettől a dimenziótól.

Amíg a *Kész a leltár* az én megalkotásának folyamatát avatja központi szervezőelvévé – az én nemcsak leltároz, hanem maga lesz a leltár –, addig a [*Talán eltűnök hirtelen...*] nyitányának emlékezetes sejtése éppen az én lehetséges szertefoszlását tematizálja: „Talán eltűnök hirtelen, / akár az erdőben a vadnyom. / Elpazaroltam mindenem, / amiről most számot kéne adnom.” A két mondat közötti, József Attila költészetén belül jellegzetesnek tekinthető gesztussal, minden bizonnyal metrikai okokból⁴⁰ elhagyott, ám mint erre Németh G. Béla rámutatott, a versszak értelmezhetőségét egyértelműen alakító, magyarázó jellegű logikai kapcsolat (‘mert elpazaroltam mindenem’)⁴¹ az eltűnés eshetőségét a pazarlás aktusaihoz köti. A számadás tárgya tehát azért nem áll rendelkezésre, mert az én eltékozolta azt, amiről egy valamire való költői számadásnak szólania kellene. Ez azt is jelenti, hogy a számadás a felhalmozás életszervező elvé válásának viszonyában jöhet létre – a mértéktelen pazarlás felszámolja a számadás lehetőségét. A pazarlásnak és a számadás ellehetetlenülésének ez az összekapcsolódása alapozza meg a vers alaphangoltságát, hiszen a szubjektiváció, az énnel a számadás folyamatán keresztüli önlétesítése itt, ellentétben a *Kész a leltárral*, nem sikerültsége révén, hanem önnön kudarcán keresztül kerül fókuszba. A [*Talán eltűnök hirtelen...*]-ben a számadás aktusának végrehajthatósága ráadásul nemcsak hogy nem jelenik meg a versbeszéd horizontján pozitív értelemben, de valójában éppen a számadás eredményeképp megalkotható tudás az, ami az én széthullásával fenyeget („Bánat szedi szét eszemet, / ha megtudom, mire jutottam.” [Kiemelés – B. G.]). Ebből következik, hogy beszélő nincsen tudatában vagy

38 Michel FOUCAULT, „Az önmagaság technikái”, ford. KICSÁK Lóránt, in Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, 345–369 (Debrecen: Latin Betűk, 1999), 353.

39 SZABOLCSI, *Kész a leltár...*, 667.

40 A vers metrikai dimenziójához: HORVÁTH Kornélia, *Tühegyen. Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből* (Budapest: Krónika Nova Kiadó, 1999), 33–35.

41 Vö. NÉMETH, „Még, már, most...”, 305–306.

még nincsen tudatában annak, hogy „mire jutott” („ha megtudom”: ez jelentheti azt is, hogy ’ha majd megtudom’ vagy ’mikor megtudom’).

A tudáshoz való e viszony az én és a vadnyom közötti párhuzamhoz kapcsolódik. A vadnyom mindenekelőtt olyasmi, amit az állatok nem szándékosan hagynak maguk után, és amelynek a megőrzése – ami semmiképp sem lehet igazán hosszú távú – sem rajtuk, hanem külső tényezőkön, vagyis a természetben (állatokon, növényzeten, légköri jelenségeken) áll vagy bukik. Mindazonáltal ameddig nem fedi el lombtakaró, nem mossa el az eső, vagy más vadak lépte szét nem roncsolja azokat, a nyomok a képzett szem számára követhetővé teszik az állatok vonulását, sőt a nyom alakja, mélysége, frissessége egyéb információkat is nyújthat a vad faját, méretét, közlekedési sebességét és ott jártának idejét illetően. A nyomok az erdő földjének vésetei, amelyeket olvasni kell tudni (nyomolvasás, ’reading tracks’, ’Spuren lesen’) ahhoz, hogy a maguk komplexitásában értelmezni lehessen őket. Aki birtokában van ennek a képességnek, hozzáfér a nyomok szemiotikai dimenziójához. Az én a vadnyom perspektívájából, amely potenciális eltűnésének modelljét szolgáltatja,⁴² egy akaratlan életmegnyilvánulás jelentésteli, ám rendkívül sérülékeny, a környezet viszontagságainak kitett inskripciók alakzataként lesz értelmezhető. Az én a *[Talán eltűnök hirtelen...]*-ben tehát 1. nem az önkifejezés paradigmáján belül maradva, e célnak alárendelve, hanem mintegy véletlenül, az eszköz–cél viszonyon túl jön létre; 2. nem azonos azzal, akinek életmegnyilvánulásaként hátramarad, és akiről szemiotikai tartományán keresztül információkat árul el, még ha a vers a közöttük lévő ok-okozati kapcsolat tényét eltagadhatatlanként tételezi is;⁴³ 3. azért kitett a környezeti – például olvasói – önkény erőszakos műveleteinek, mert nem tudja magát a számadás aktusa révén stabilizálni, jelentéstartományát maradandóvá tenni.⁴⁴ A számadás eszerint korlátozni lenne képes a jelentéstulajdonítás erőszakos aspektusát, vagyis elejét vehetné a nyom hirtelen és váratlan eltűnésének. A nyom ugyanis csak addig nyom, ameddig utal arra, ami vagy aki maga után hagyta. Ahogy a kapcsolat felbomlása – érzékelhetetlenné válása – felszámolja a nyomot mint olyat, úgy a nyom eltűnése a kapcsolat felbomlásával esik egybe. A pazarlás ennyiben a jelentés stabilizálásának képességét emészti fel, vagyis éket ver a beszéd és a tudás közé, ez utóbbit a szöveg helyett az olvasás oldalán elhelyezve.

A *[Talán eltűnök hirtelen...]* egy olyan számadás, amely nem mehet végbe, vagy másként, egy számadás, amely nem szólhat másról, csakis önnön lehetetlenségéről. Az én eltűnése egyfelől megközelíthető a számadás kudarcának irányából: az én azért tűnhet el, mert nem képes stabilizálni és megőrizni magát a számadás

42 N. Horváth Béla szerint a „nyom a szöveg jelentésterében a létezés bizonyítéka”: N. HORVÁTH, *A líra logikája...*, 468.

43 Menyhért Anna allegorikus értelmezésében, felbontva e kapcsolatot, a vadat az olvasással azonosítja: vö. MENYHÉRT Anna, „Talán eltűnik hirtelen... Egy József Attila-vers „én”-je”, *Literatura* 24, 1. sz. (1998): 52–60, 59. Hasonló következtetésekre jut: HORVÁTH, *Tühegyen...*, 42.

ökonómiai alapokon nyugvó praxisában. Másfelől viszont akár azt is lehetne mondani, hogy az én eltűnése előtt éppen annak felismerése nyithatja meg az utat, hogy a számadás lehetetlenségéről való tanúságtétel maga is számadásként értelmezhető. Ezt az értelmezési irányt nagymértékben erősíti, hogy a versben az én élete egyértelműen a számadásköltészet konvencióit mozgósítva jelenik meg. A gyermektest, a vágy, az anyához és az oktatóhoz való viszony, habár más súlypontokkal, de a *Számvetéshez* vagy a *Kész a leltárhoz* hasonló módon mutatja fel a megélt élet főbb mozzanatait és kiemelt állomásait. Lényeges különbség azonban, hogy amíg az 1936-os vers beszélője maga vonja le a számba vett életmozzanatokból következő sztoikus konklúziót („immár kész a leltár. / Éltem – és ebbe más is belehalt már.”), addig a *[Talán eltűnök hirtelen...]* utolsó strófája a táj változásainak révén mutatja fel az ifjúság eltékozlásának végső következményét („Ifjúságom, e zöld vadont / szabadnak hittem és öröknek / és most könnyezve hallgatom, / a száraz ágak hogy zörögnek.”). A „zöld vadon” elsorvadása, melynek eredményét a vers élénk tárja, a pazarlás folyamatának kicsinyítő tükre: a költemény logikai felépítése szerint a fákat életető vitális erő kimerülése az én korábban bemutatott pazarlástörténetének implicit trópusaként jelenik meg (megjegyezhető ráadásul, hogy a fák lombkoronájának eltűnése csak még védtelenebbé teszi a vadnyomot). Az életről való számadás ellehetetlenülését József Attila versében a természet ökonómiája modellálja (hasonló kívül helyezésre nyújt példát az *Ülni, állni, ölni, halni* is: „s ha a világ a számadásom”). Ezt hangsúlyozza az is, hogy az énnel a „száraz ágak” zörgésére adott reakciója a könnyezés, vagyis az az önkéntelen aktus, amely a „Bánat szedi szét eszemet” sor affektív tartományával érintkezik. A „száraz ágak” szolgáltatja zaj hallgatása eszerint, a versbeszédet berekesztve, pontosan azzal szembesíti az ént, ami úgymond szétszedheti az eszét: a számadás lehetetlenségéről való számadással, amelyet a zörgő ágak alakzata közvetít.

44 A létösszegzés jelentéssztabilizáló jellegéhez lásd: KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Honnan és hová?. Az „önmegszólító” vers távlatváltozása a kései modernség korszakküszöbén”, in KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018), 29; 33.

Molnár Gábor Tamás

Az érem peremén, avagy a líraolvasás ökonómiája
Kosztolányi Dezső: *Költő a huszadik században* című költeményéről¹

„A nyelv költészetként való forgalmazása meghökkentően hasonlít a pénz tőkeként való forgalmazására, és a 'költői' valójában meghatározható volna a nyelv értéktöbbleteként.”
(Barbara Johnson)²

„A szuverenitás poétikája 'abban a pillanatban' jelenti be magát, 'amikor a költészet lemond a témáról és az értelemről.”
(Georges Bataille / Jacques Derrida)³

Kosztolányi Dezső *Költő a huszadik században* című, először 1931-ben megjelent verse az alábbi sorokkal zárul:

Én önmagamat önmagammal
mérem.
Szavam, ha hull, tömör aranyból
érem.
Mindegyiken képmásom, mint királyé,
s peremén
a gőgös írás:
én.⁴

Az alábbiakban ennek a versnek az értelmezésére teszek kísérletet, különös tekintettel a numizmatikai-monetáris metafora jelentőségére a versen belül. Ezt a metafo-

1 A szerző baráti köszönetet mond a kézirat első változatát átolvasó és megjegyzésekkel ellátó Bónus Tibornak, akinek javaslatai – bár csak részlegesen kerülhettek be az átdolgozott változatba is – gazdagították a tanulmány gondolatmenetét.

2 Barbara JOHNSON, *The Critical Difference* (Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1980), 38. (Kiemelés az eredetiben – M. G. T.)

3 Jacques DERRIDA, *L'écriture et la différence* (Paris: Seuil, 1967), 383. Angolul: Jacques DERRIDA, *Writing and Difference*, ford. Alan BASS (London: Routledge, 1978), 261.

4 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes versei*, szerk. RÉZ Pál (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 441.

rát a Kosztolányi-életmű néhány összefüggésében, valamint általában a modernség korántsem egynemű költészet- és nyelvszemléletének vonatkozásában igyekszem elhelyezni. Az értelmezés gondolatmenetét a „poét(ik)ai ökonómia” szó szerkezet hívta elő. Ez a szókapcsolat felfogható az irodalom „külpolitikájára”, társadalom- és gazdaságtörténeti kapcsolódásaira vonatkozó integratív megközelítés jelölőjeként, ugyanakkor összeköthető a költészet saját diszkurzív ökonómiájával, így stilisztikai, poetológiai és klasszikus irodalomelméleti kérdésekkel is. Dolgozatomban elsősorban az utóbbi értelemben olvasom a szókapcsolatot, noha igyekszem nem teljes figyelmen kívül hagyni mindazokat a gazdaság- és társadalomtörténeti összefüggéseket sem, amelyek Kosztolányi életművében explicit vagy implicit módon megjelennek, ekképp árnyalják és bonyolítják az elemzett vers, valamint a felidézett egyéb szövegek, motívumok értelmezhetőségét.

Ha ökonómián az értékek átválthatóságát, konverzióját biztosító diszkurzív rendet értünk, a Kosztolányi-életműben (különösen az 1920-as évektől) kirajzolhatók olyan tematikus csomópontok, amelyek jelzik egy ilyen rend lehetőségfeltételeire vonatkozó sejtéseket és kételyeket, főként a nyelv és a nyelvművészet ökonomizálhatóságát, más értékrendekre való átválthatóságát illetően. Ezek a csomópontok a szépprózában, esszéikben és kritikákban, továbbá lírai motívumokban is számos helyen tetten érhetők. Másutt kifejtendő feltevésem szerint az egész *Esti Kornél* is olvasható ennek az egyszerre tematikus és metapoétikai érdeklődésnek a horizontján belül, a lírában az anyagi és szellemi *kincsek* összevethetőségének motívuma végigkövethető a költészetben. Ez a folytonos lírai érdeklődés egyebek közt magában foglalja a *Boldog, szomorú dal* jól ismert, az értelmezők számára mégis nehéz feladatot adó kincsmotívumát, valamint a *Meztelenül* kötet nyitóversét („a kincseim csomagold be, / régi szavam, az aranyt, kevélyen / csengő rímeim, melyekkel magasan / röptem a többi fölött, s ékes igéim, / mind-mind csomagold e batyuba” – *Csomagold be mind...*).⁵ Ide sorolható az ugyanabban a kötetben megjelent *Magánbeszéd* tropológiai- ilag egyértelmű, de tonálisan mégis ellentmondásos passzusa, amely a felhalmozott szellemi és emberi kincsek, a gazdagon élt élet mulandóságát állítja szembe a kincseit őrző életidegen fősvény klasszikus toposzával („Jaj, jaj, én eszelős / gyűjtő, felsült, rossz üzletember, / nagyralátó fajankó, mit műveltem? / Gyűjtöttem volna inkább szívtelen, / durva követ, goromba vasércet, / halomba rakva, mind-mind itt maradna / vigyázva elfogyó életem hideg / vigyorral, mint zsugorit az arany”).⁶ De ide tartoznak a mi költeményünket is magába foglaló *Számadás*-ciklus nagy verseinek sokszor ellentmondó motívumai a címadó szonettciklusnak a boldogságot újfent a földi

5 Uo., 381. A *kincsek* motívumához a *Boldog, szomorú dal*ban köthető ambiguitásról lásd korábbi értelmezésemet: MOLNÁR Gábor Tamás, „Költészet és interpretáció”, *Alföld* 66, 9. sz. (2015): 83–104.

6 KOSZTOLÁNYI, *Összes versei*, 385.

kincsekkel összefüggésbe hozó és mindkettőt elutasító gesztusától kezdve („gyáva az, ki boldog, [...] és félti kincsét, a sok cifra foltot”⁷) az Őszi *reggelinek* az élet és az élettelenység közötti metamorfózist sugalló gyümölcs–drágakő képsorán át a *Halotti beszéd* sűrített metaforáig, amely az életet újfent mint hiábavaló felhalmozást, a halált pedig mint az értékeket szavatoló gazdasági rend összeomlását és egyben (a túlélők szemében) az elvesztett kincs felbecsülhetetlen értékének visszamenőleges, megkésett biztosítékát értelmezi: „Jaj, összedőlt / a kincstár”⁸.

Kulcsár-Szabó Zoltán nemrég megjelent dolgozatában a *Boldog szomorú dal* és a *Mi házunk* című költemény összehasonlító olvasatából bontja ki a Kosztolányi-féle kincsmotívum sajátos értelmezését. Már csak azért is érdemes hosszasan idézni az olvasat konklúzióját, mert még feltűnőbbé teszi az itt elemzendő vers (látszólagos?) eltérését az ismert nagy költemények motivikájától: „Kosztolányi kincse: az élet. Nem tud vagy legalábbis nem kíván másban, csak az élet örök kincsébe hinni (*Szeptemberi áhítat*). Ha ez így van, [...] akkor] minden olyan vállalkozás, amely ezt a kincset kivonja abból a folyamatos cirkulációból, keletkezésből és pusztulásból, intenzitásból és fogyatkozásból, amely a lényege, szükségszerűen nem fog rálelni, szükségszerűen el fogja téveszteni. Ez a kincs csak akkor van, ha nem őrzik kincsként, ha nem merevítik nagybetűs, mégoly meghatározatlan szimbólummá vagy fogalommá (mint az például gyakran megtörténik Ady költészetében vagy az expresszionizmus bizonyos változataiban [...]), ha nem azonosítják egyetlen olyan formában (vagy formával) sem, amelyet kitermelt, vagyis – ha nem *összegzik*. Az életnek nincs végösszege.”⁹ A tanulmány itt „az *élan vital* bergsoni kategóriáját értelmező Gilles Deleuze”¹⁰ egy passzusát hozza kapcsolatba a Kosztolányi-költészettel, egyebek közt azt aknázva ki, hogy Kosztolányi maga is hivatkozott a bergsoni filozófiára – méghozzá éppen korai Ady-kritikájában (ennek még lehet számunkra is jelentősége). Ha az élet cirkulációját, intenzitását és fogyatkozását valamiféle ökonómia képzetével hozzuk összefüggésbe, a kincznek a körforgásból való kivonása, összegzése olyan anti-ökonomikus gesztusnak hat, amelyet eszerint az értelmezés szerint a Kosztolányi-költészet általában nem támogat. A mi versünk mégis a forgalmazás megszüntetését látszik propagálni, amennyiben – mint még később erre visszatérünk – csak az aranyéremnek a szuverén egyéniséghez való tartozását állítja, nem mutatva meg semmit a kincs forgalmazhatóságából. Persze nem jelentéktelen különbség, hogy ebben a versében a kincs nem az étellel, hanem explicit módon a nyelvvel, a költő szavával azonosul, ez

7 Uo., 434.

8 Uo., 494.

9 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Kosztolányi kincse”, in KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Jeltelen felhők között. Fejezetek a 20–21. század költészetének alakulástörténetéből*, 13–37 (Budapest: Ráció Kiadó, 2022), 37. (Kiemelés az eredetiben – M. G. T.)

10 Uo., 41. jegyzet.

azonban még meglepőbbé teheti a versnek a cirkulációtól, a „szavak értéktőzsdéjtől” való elzárkózását.

Hogy ehhez a motívumhoz némi háttérteret teremtsünk, a cikkek és tanulmányok közül elsöre elég felidézni a Szegedy-Maszák Mihály által a figyelem előterébe állított¹¹ *A magyar nyelv helye a földgolyón* című nyílt levelet. Ennek konklúziójában az egyes nemzeti nyelvekre és kultúrákra Kosztolányi olyan természeti hasonlattal utal, amely azt látszik alátámasztani, hogy a kulturális értékek alárendelhetetlenek a racionális, politikai vagy gazdasági rend szempontjainak, voltaképpen konvertálhatatlanok azokra. Antoine Meillet-vel szemben Kosztolányi nemcsak a nyelvek mennyiségi mutatóinak korlátosságára figyelmeztet, hanem azt is tagadja, hogy egyes nyelvek összevethetők lennének olyan racionális szempontok alapján, mint a kifejezés gazdaságossága, amit Meillet racionális esztétikai szemléletmódja alapján „eleganciának” nevez. „Egy nyelv nagyságának még mennyiségi szempontból sincs föltétlen mértéke. Nem mértéke a civilizáció sem. [...]. A civilizációnak sincs mértéke. Legkevésbé mértéke az az önkényes szempont, hogy valaki zengzetesnek, vagy kellemesnek tart-e egy nyelvet. Ennek a mértéknek nincsen értéke.”¹²

A passzust záró szójáték (amely éppen játékosága miatt olvasható többféleképpen is: az összemérés mint szempont értéktelensége és a nyelv mértéktelen, felbecsülhetetlen értéke felől is) a nyelvek összemérhetetlenségére és a lefordíthatatlanságra irányíthatja a figyelmet – annak ellenére, hogy a nyílt levél franciául is megjelent 1931 januárjában. *Mérték és érték* hangtani összecsengése és nyelvtani-logikai szembeállítás a poétikai funkció jakobsoni meghatározását vetíti előre, de negatív összefüggésben: a paradigmatiszta szinten fennálló ekvivalenciák felmutatása a nyelvi jel önkényességét hivatott bizonyítani: a hasonló hangzás nemhogy nem garantálja a szemantikai hasonlóságot, hanem éppen megerősíti a jelentéstani széttartást. A paronomázia ebben a negatív értelemben mégis *nyelvileg* támasztja alá Kosztolányi érveit, amennyiben esztétikai, érzékelhető effektus révén demonstrálja a nyelvek összemérhetetlenségét, valamint a nyelvi jel közvetlen átválthatatlanságát elvont és racionális jelentésre. Már csak azért is, mert a szembeállítás sem absztrakt szinten történik: nem *mérték* és *érték* elvi dichotómiájáról, hanem egy bizonyos mérték („Ennek a mértéknek...”) adott vonatkozásban való értéktelenségéről van szó. A Kosztolányi-féle nyelvi *mérték* tehát vagy nem a pénzhez hasonló általános váltóeszköz, vagy – inkább – a pénznek a nyelvhez hasonló konvencionálisára, intézményektől való függésére hívja fel a figyelmet.

11 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Kosztolányi nyelvszemlélete”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *„Minta a szőnyegen.” A műértelmezés esélyei*, 162–176 (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 162–163; lásd még SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2010), 527.

12 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, szerk. RÉZ Pál (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1990), 105.

Mint láttuk, a *Költő a huszadik században* című vers is a *mérték*, a *mérés* fogalmával kapcsolja össze az érem képét: „Én önmagamat önmagammal / mérem. / Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem.” A rímpár ráadásul szinte megismétli a nyílt levél szójátékát: ott a *mérték* és az *érték*, itt a *mérem* és az *érem* szavak csengenek össze, ami legalább visszhangként maga után vonja az *érem* rímszó paronomáziás olvasatát is: noha a vers grammatikájában az *érem* szó főnévként nyer értelmet, mégis kihallható belőle az igei jelentés, főként a „valamit ér”, de akár a „valamit elér” értelmében is. Az éremtani metaforikában óhatatlanul megjelenik az értékelméleti érdeklődés: a beszélő és az általa kibocsátott költői szó értékének, valamint az azt alátámasztó mértéknek a kérdése. Megéri-e a pénzét ez a költő a huszadik században?

Az „önmagamat önmagammal mérem” szó szerkezet itt is a konvertálhatatlanságnak, ezúttal a szuverén egyéniség összemérhetetlenségének gondolatát idézi fel, amit alátámasztani látszik az éremkibocsátás metaforikája is: a költői szó „tömör aranyból” vert érem, tehát hangsúlyozottan nem papírpénz, váltó, elektronikus pénz vagy – pláne – bitcoin. A „tömör” melléknév nemcsak a pénzérme materiális értékére (az értékes nemesfém, a „természeti kincs” vegyítetlenségére) utalhat, hanem a nyelvi analógiát követve a nyelvhasználat ökonómiájára is: olyan költői nyelvre, amelyben a kifejezés és a kifejezett megfelelő arányban áll egymással, sőt inkább alul-, mint túlbeszéltség jellemzi. Nyitott kérdés, hogy amennyiben ezt a stíluseszményt elvárásaként, érték szempontként vonjuk el a versből, maga a költemény megfelel-e ennek a mércének. A költői arcmást hordozó aranyérem képze a költői egyéniséget mint az *érték* voltaképpeni *mértékét* láttatja, akinek képmása és önkimondó (pontosabban: önkíró!) aktusa szavatolja az érme értékét, megóvja azt a romlástól és elértéktelenedéstől. A versbeli megnyilatkozás a költőt (vagyis a huszadik századi költőként színre léptetett lírai ént) a szuverén uralkodó pozíciójába helyezi, akinek saját önmagasága és önmagára visszautaló nyelvi aktusa biztosítja azt az autoritást, hogy szavai értékálló aranyéremként legyenek kibocsáthatók. A vers az *én* szóval zárul, mintegy rázárulva az önmagában elégséges szubjektum világára. Az érmék forgalmazásáról, csereértékéről, további sorsáról nem tájékoztat – az aranyérem ebben az értelemben tehát nem voltaképpeni pénz, inkább emlék- vagy érdemérem, a jövő régészeinek hátrahagyott lelet, amely azonban mégis az uralkodói pénzverdék képzetkörét idézi fel. Ebben az értelemben a metaforika ellentmondásos, paradox (már Somlyó György felhívta erre a figyelmet),¹³ hiszen a huszadik századi költőként felléptetett lírai én modernségét régies ökonómiai képzetkör támasztja alá: a modern költő szavai nem a modern pénzpiac jellegzetességeit idézik fel, inkább letűnt korok uralkodóinak gesztusaira emlékeztetnek. Ez az ellentmondás talán már felkelthet némi gyanút a vers modalitásával kapcsolatban.

13 SOMLYÓ György, *Philoktétész sebe* (Budapest: Kortárs, 1980), 246.

A Kosztolányi-vers záró metaforasora a költői szó eredetiségét, a költő összemérhetetlen egyediségét hirdeti, miközben maga a felhasznált képzet persze korántsem eredeti. A szó mint pénzérme metaforája klasszikus előzményekre tekint vissza, a modern nyelvelméletben pedig szinte megkerülhetetlen hivatkozásként kívánkozik ide Nietzsche *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* című írásának emlékezetes passzusa, amelyben a nyelv eredendő érzékletességének és figurativitásának a használatban való megkopásáról, konvencionálissá és mechanikussá válásáról szól éppen az érme képzetét felidézve: „az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elveszítették érzéki erejüket, képüket vesztett pénzérmék, amelyek immár egyszerű fémek csupán, nem pedig csengő pénzdarabok”.¹⁴ A Kosztolányi-vers logikája értelmében a kopás, az elhasználódás az eredeti használó arcképének elhomályosulását, a szavak közforgalomba kerülését is jelenti. Egy mások által már használt metafora „újrahasznosítása” vajon nem ugyanennek a folyamatnak a része? A szó-érem metafora költői újrafelhasználása maga is hozzájárul a nyelv konvencionálizálásához, avagy éppen a kiüresedett, holt metafora újraélesztésére tett kísérletként olvasható?

Érfalvy Livia joggal érvelt amellett, hogy Kosztolányi számos írása mutat nietschei hatást, vagy legalábbis párhuzamba állítható Nietzsche nyelvszemléletével. Érfalvy egyebek között arra mutat rá, hogy a magyar költő számára a nyelv fogalomelőtti, érzéki-szemléleti vonatkozásaira irányuló figyelem jelenti a költő és a gyermek közös vonatkoztatási mezejét.¹⁵ A fenti metaforában a képpel ellátott aranyérem testesítené meg ezt a még fogalomelőtti állapotot, mely összefüggés talán a kései költészetben gyakran előkerülő kincsmetaforika vonatkozásában sem érdektelen (főként mivel a kincs is többnyire összefügg a gyermekléttel). Az MTA által kiadott etimológiai szótárról írott, még 1914-ben megjelent cikkében Kosztolányi a szavak hipnotikus hatására, „metafizikai és zenei értelmére” hivatkozik, amely a fogalmi jelentéstől elválasztott, „önálló életre kelt” szóban nyilvánul meg.¹⁶ A szó felélesztése, a nyelv életre keltésének igénye a formalisták költészetfelfogásával is párhuzamba állítható. Ugyanakkor ebben a szövegben – és az Érfalvy által is többször idézett *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* metaforikájához is illeszkedve – a szó ilyen feltámasztása a nyelv piaci-fogyasztói szemléletével szembeni lázadásként is felfogható. A gyermek és a művész nyelvérzékéről szóló bekezdés ugyanis így kezdődik: „Mi magyarok – ne szépítsük a dolgot – komolyan és mélyen még sohase szerettük a nyelvünket. Ha szerettük volna, sokkal jobban érdeklődünk iránta. Elfogadtuk készen, éltünk vele, mint a gyári áruval, mint a pénzzel. Csak

14 Friedrich NIETZSCHE, „A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról”, ford. TATÁR Sándor, *Athenaeum* 1, 3. sz. (1992): 7.

15 ÉRFALVY Livia, *Kosztolányi írásművészete. Poétikai monográfia* (Veszprém: Iskolakultúra, 2012), 19–22.

16 KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 27.

hasznunk volt belőle. Érette nem tettünk semmit.”¹⁷ A szöveg a pénzt a gyári áru mellé helyezi, miáltal a modern papírpénz sorozatgyártott jellegét, másolhatóságát emeli ki. Másrészt pedig expliciten a haszonnal hozza összefüggésbe, és a nyelvi szerkezetben nem tesz különbséget a használati és a csereérték között. A nyelv használati értéke kommunikatív funkcióiban, az általa megtestesített csereérték pedig a fogalmi absztrakció által lehetővé tett jelentésátviteli módokban jelenik meg. A nyelv szeretete, gondozása tehát a pusztán haszonelvű vagy fogyasztói magatartással szemben, illetve a fogalmi jelentést az általános konvertálhatóság elveként tekintő ökonómiai nyelvszemlélettől elhatárolva definiálható. A költő és a filológus számára a nyelv olyan kincs, amely nem bocsátandó áruba, értékét nem csere- vagy használati értéke szabja meg.

A nietzschei kontextus alapvető, de korántsem az egyedüli összefüggés, amelyben pénz és szó analógiája értelmezhető. Sok jel mutat arra, hogy a költészeti modernség nyelvszemléleti fordulatai összefüggésbe hozhatók gazdasági összefüggésekkel, a „társadalom ökonomizálásának”¹⁸ folyamataival, ennek kulturális reflexiójával és az ellenszegülés változatos alakzataival. Ennek a történetnek a vonatkozásában fontos forrás Jean-Joseph Goux-nak „a nyelv pénzverőiről/pénzváltóiról” szóló könyve, amelyben Kosztolányi számára is meghatározó, főként francia szerzők (például Gide, Mallarmé, Valéry) pénzügyi vonatkozású metaforikáját elemzi. Goux alapvető tézise, hogy az irodalmi modernség nemcsak történeti párhuzamba állítható gazdaságtörténeti változásokkal, hanem a modernség nyelvszemléleti alapjai is összefüggenek a pénz mint általános váltóeszköz, konverziós közeg értelmezésének történeti átalakulásaival. Az eszmetörténész egyebek között azt aknázza ki, hogy André Gide nagybátyja, Charles gazdasági szakember volt, aki elméleti munkájában a pénzforgalom különböző történeti-társadalmi változatait elemezte.¹⁹ Goux az aranypénzt és az aranyfedezet alapján kibocsátott pénzt a 19. századi irodalom nyelvszemléletéhez köti, a prózában pedig a realizmus és a naturalizmus eszméihez, amelyeket a Gide-unokaöcs *A pénzhamisítókban* metaleptikusan kiforgat. A költészetben az aranypénz inkább a lírai szubjektivitás bensőségességének, a lelki valóságnak a megfelelője. Míg az elbeszélő prózában az aranypénz analógiája azt garantálja, hogy a nyelv szavai megfelelnek egy külső referenciának, addig a lírában a referens a költő belvilágával azonosítható, ennek megléte szavatolja a beszélő autoritását (az arany „tömörsege” és a szuverénnek az érmére vert képe között tehát összefüggés van). Az aranypénz kivonása a forgalomból és felcserélése különféle papírpénzekre (kötvényekre, váltókra, bankjegyekre) az írott papír és az érték eltérő viszonyait hozza létre. Goux az idősebb Gide pénzügyi megkülönböztetéseit veszi át, melyek távolról

17 Uo., 26.

18 Urs URBAN, *Die Ökonomie der Literatur* (Bielefeld: Aisthesis, 2019), 7–8.

19 Jean-Joseph GOUX, *Les monnayeurs du langage* (Paris: Gallimard, 1984), 27.

akár a modern szemiotika háromféle jeltípusával is kapcsolatba hozhatók: a pénz lehet *représentatif, fiduciaire* és *conventionnel*, tehát értékét meghatározhatja képviselő, bizalmi viszony (meghatalmazás) vagy hallgatólagos közmegegyezés.²⁰

Goux az aranypénz szemiotikájával kapcsolatban idézi Victor Hugo kijelentését: „A költőknek olyannak kell lenniük, mint a szuveréneknek. Pénzt kell verniük. Képmásuknak rajta kell maradniuk az általuk forgalomba hozott eszméken.”²¹ A Kosztolányi-vers zárlatával szinte egybevágó képzet meglehetősen egyértelműnek látszik, tudniillik a modern költőtől elvárt eredetiséget és általában a költői nyelv kreativitását nevezi meg allegorikusan: a költő annyiban teljesíti be feladatát, amennyiben szavai – mint az uralkodó által kibocsátott pénzérmék – felismerhetően hordozzák az általa kidolgozott költői nyelv vonásait, visszamutatnak az értük jótálló költői hangra vagy perszónára. Paul Valéry már gúnyval idézi vissza Hugo kijelentését, és a költőelőd hatását inkább a kor gazdasági viszonyaihoz jobban illő képpel jellemzi: „Hugo milliárdos – nem herceg”. Ugyanakkor – mint Goux bemutatja – Valéry maga sem veti el a képet, csak éppen az „erős szellem” fogalmához tárítja egy aforisztikus bejegyzésében: „Az erős szellem, akárcsak a politikai hatalom, a maga pénzét veri, és titkos birodalmában csak a saját pecsétjét viselő érméket tűri meg. Nem elég neki, hogy aranya van; arra is szüksége van, hogy az ő jegyét viselje. Gazdagsága a képmásában van.”²² Akárcsak Hugo költője, a Valéry-féle erős szellem is forgalmazza saját képmását, azaz „alapvető eszméit” – ennyiben mindketten eltérnek a Kosztolányi-verstől, amely hangsúlyosan megáll az „én” lenyomatánál az aranyérem peremén, és nem követi az aranyérem útját az értékek körforgásában. Goux poétikai ellenpéldája Mallarmé, akinek modernista programja a költői szónak a piaci körforgásból való kivonását és helyette a költészet mértékadó (*mesurant*) szerepének visszaállítását szorgalmazta. Itt is a mérték és az érték szembeállításának egy variánsával van dolgunk, amennyiben Mallarmé eszményi költőjének kincstára nem megszámlálható értékeket tartalmazna. Bár az ő szóhasználata sem távolodik el az aranykincs metaforikájától, a költői aranyat inkább mint eszményt és archetípust, nem pedig mint csereértéket gondolja el.²³

Talán ezért is izgalmas, hogy egy kevésbé ismert amerikai költőnő, Alice Williams Brotherton 1917-ben közölt modernségellenes esszéjében éppen akkor használja

20 Uo., 28, 177–179.

21 „Les poètes sont comme les souverains. Ils doivent battre monnaie. Il faut que leur effigie reste sur les idées qu'ils mettent en circulation.” Uo., 133–134. Lásd még: Nathaniel WING, „Poets, mimes and counterfeit coins: on power and discourse in Baudelaire's prose poetry”, *Paragraph* 13, 1. sz. (1990): 1–18, 12.

22 „Le puissant esprit pareil à la puissance politique, bat sa propre monnaie, et ne tolère dans son secret empire que des pièces qui portent son signe. Il ne lui suffit pas d'avoir de l'or ; il le lui faut marqué de soi. Sa richesse est à son image.” Paul VALÉRY, *Tel Quel*, 2. köt. (Paris: Gallimard, 1943), 85; idézi: GOUX, uo., 135.

23 Uo., 149.

a pénzverés képét, amikor Mallarmének a költészet zeneiségéről és ebből következő személytelenségéről szóló nézeteivel száll szembe: „A költői képzelet szükségszerűen énközpontú. Nem tekinthetünk el a személyes egyenlettől. Ahogy a pénzérme magán viseli a nyomda bélyegét, úgy kell a versnek magán viselnie a költő egyéniségének, önmagaságának lenyomatát.”²⁴ Az angol nyelvben persze a *coinage* szó nem csupán érmekibocsátást jelent – Brotherton a modernistákat a költői pénzalap elértéktelenítésével („debasing the poetic coinage”) vádolja –, hanem szóalkotást is, így az a nyelv kreatív megújításának metonímiája is.²⁵ A modernizmusellenes esszé szóhasználatát így a költészetet mégiscsak összekapcsolja egy tágabb értelemben vett modernséggel, amely a nyelv állandó megújítására, felrassítására tör. Ebben az értelemben újfent a forgalmazás képzele kerül a szemiotikai analógia tengelyébe: Brotherton antimodernizmusa ennyiben Pound ellentmondásos és politikai eltávolodásához vezető modernizmusával is rokonítható, amennyiben Pound is a pénz állandó forgalmazását, az árucserét ösztönző szerepét hangsúlyozta, ellenezve önértékként és fétisként való felfogását. Ennyiben – Kosztolányihoz hasonlóan – Poundnál is az élet az a rejtélyes interpretáns, amely biztosítja nyelv és pénz egymásra vonatkozathatóságát, de amely ezáltal szintén alá is vethető bizonyos ökonomizálhatóságnak. Pound magyar értelmezőjét idézve (akit Kosztolányi kincsfogalmáról szólva már megidéztünk): „számára az irodalom nemcsak a nyelv, hanem ezen keresztül voltaképpen az egész emberi létezésnek, az ’életnek’ magának a folyamatos megújítója vagy táplálója – hasonlatosan ahhoz, ahogyan a pénzforgalom is ilyenképpen frissíti vagy táplálja egy társadalom vérkeringését.”²⁶

Visszatérve a *coin* szó kétértelműségére: az erre a jelentésátvitelre utalt képzet az egyedi, félreismerhetetlenül szerzőjük pecsétjét hordozó szavak vagy kifejezések alkotását emeli ki a költészet repertoárjából, és teszi meg a poézis meghatározó alapjának. Ez az összefüggés nem csak az eredetiség korábban már fölvetett problémáját idézi vissza, hanem előre is mutat a pénzérem-metaphorika további bonyodalmaira is. Hiszen a nyelvi teremtés értelmében használt *coin* igéről feltételezhető, hogy maga is éppen olyan halott metafora, mint Nietzsche képüket vesztett pénzérméi, amelyek-

24 Alice Williams BROTHERTON, „Debasing the Poetic Coinage the Quality and Function of Poetry”, *The Art World* 2, 2. sz. (1917): 148. „Of necessity the lyric imagination is egoistic. You cannot get away from the personal equation. As the coin bears the mint-stamp so must the poem bear the imprint of the individuality, the selfhood of the poet.”

25 Goux könyvének angol fordítása is a *The Coiners of Language* címen jelent meg (ford. Jennifer CURTISS GAGE [Norman: University of Oklahoma Press, 1994]).

26 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Forgalom és forradalom. Ezra Pound”, in KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A gondolkodás háborúi* (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 196. Izgalmas ezt a passzust összevetni a korábban Kosztolányi kincseről hosszasan idézett Kulcsár-Szabó-szövegrésszel – ezen keresztül Pound és Kosztolányi metafora- és motívumhasználata (kincs, pénz, nyelv, élet) közötti hasonlóságok és eltérések is feltűnhetnek.

kel a nyelv általános konvencionálissá válását jellemezte. Az ige másodlagos denotatív jelentése (eredeti nyelvi invenció) és etimológiájából adódó konnotációja (véltőleg jelentésátvitelrel létrehozott, majd konvencionálódott jelentés) így nemcsak metonimikus kapcsolatban, hanem ellentmondásban, feszültségben is áll egymással.

Hasonló feszültségre épít Jacques Derrida *A fehér mitológiában* kifejtett gondolatmenetének néhány szakasza is. Derrida a dolgozat címét Anatole France *Epikurosz kertje* című dialógusából veszi, amelyben szintén az elvont fogalmak jelennek meg elnyűtt, képüket vesztett pénzermeként, és a hajdani képmás a szavak még-érzéki, szimbolikus *etümonjának* felel meg. Derrida ezt a dialógust olyan történeti kontextusba ágyazza, amely a „fogalmak metaforikus üledéke”²⁷ iránti modern érdeklődést bizonyítja, mely érdeklődés ugyanakkor nem magyarázható elégségesen a történeti nyelvtudomány fejlődésével. A számos itt felhozott példa közül (melyek között Nietzsche is szerepel) az egyik legfontosabb a természetesen Goux által is (némiképp félreérthetően)²⁸ említett Saussure. Ismeretes, hogy Saussure a szinkrón és a diakrón nyelvtudomány megkülönböztetésekor a gazdaságtudomány példájára hivatkozott, mivel ez a két tudomány szembesül az érték problémájával, pontosabban azzal, hogy különböző rendekbe tartozó dolgok ekvivalenciáját kell rendszerbe foglalnia: ahogy a munka és a bér egyidejű különeműsége és szükségszerű összekapcsolódása a gazdaságtudomány, úgy a jelölt és a jelölő közötti önkényes jelviszony a nyelvtudomány számára teszi szükségessé, hogy egyszerre az egyidejűség és az egymásutánosság tengelyén is tanulmányozzák az ebből adódó komplexitást. Derrida joggal mutat rá, hogy Saussure analógiájában két szinten is felbukkan a metafora, hiszen „az analógián alapuló metaforikusság ismét ugyanúgy e két rend mindegyikének alkotóeleme, mint kettejük viszonyáé”.²⁹ A pénz és a nyelv szemiotológiai működése közötti párhuzam felismerése maga is egy szemiotológiai művelet eredménye. Ez is alátámasztja Derrida egyik fő állítását, mely szerint nincs olyan biztos alap, amelyről belátható lenne a voltaképpeni eredet, az elhasználódott és közforgalomba vett, megkopott és elnyűtt, kamatra kibocsátott (Derrida itt az *usure* szó többértelműségére alapoz) pénzermék „tulajdonképpeni” értéke, amennyiben ezt az értéket valamiféle eredeti, természetes, érzékletes minőséggel (például a nemesfém természetes csillogásával vagy az etimológiailag rokon szavak felismerhető hasonlóságával) hozzuk összefüggésbe. Ennek az értéknek nincsen mértéke – mondhatná Derrida Kosztolányi szavait kifogtatva.

Derridát nem a szavaknak az egyénhez tartozása érdekli, hanem a filozófiai értelemben vett „tulajdonképpeni jelentés” visszanyerésének vágya, amelyet a metafo-

27 Jacques DERRIDA, „A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben”, ford. BOROS János – CSORDÁS Gábor – ORBÁN Jolán, in *Az irodalom elméletei V.*, szerk. THOMKA Beáta, 5–102 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1997), 13.

28 KULCSÁR-SZABÓ, „Forgalom és forradalom...”, 206.

29 DERRIDA, „A fehér mitológia...”, 18.

rától való megszabadulás, a metaforikusság mögé hatolás ábrándjával kapcsol össze. Terjedelmes dolgozatának második felében a „végső metafora”, a minden látást és így a metaforikus átvitelt is lehetővé tévő nap metaforikája felé fordul, ami látszólag éles váltás, ha eltekintünk a fémpénz és a napkorong közötti hasonlóságtól, amely – kevéssé meglepő módon – Kosztolányi költészetében is elő-előfordul, például éppen az Érfalvy Lívia által a Kosztolányi-poétika központi darabjaként emlegetett *A játék* című versben: „s a nap – óriás aranypénz – hirtelen ölembe roskad.”³⁰ A mi versünkben a mesterséges villanyfény és a nap verőfénye „hull” sárgán a beszélőre a vers nyitányában, és ezek a motívumok nyíltan vagy látenszen visszatérnek az idézett zárlatban: a sárgaság az érme arany színében, a nap korongja a kerek érmében, az „önimádat” a „gőgös írásban”, a *verőfény* a *pénzverés* odaértett képzetében. Mindezek a párhuzamok megerősítik a „hull” ige fordított irányú visszatérését: a lírai énre hulló fény (amely azonban mesterséges fény is, nemcsak a napé) mintha előkészítené, érlelné a vers végén belőle (szájából vagy tolla alól) kihulló, általa vert érméket. Ez a poétikailag motivált inverzió logikai ellentétet is magába foglal, amennyiben a passzivitás, a szemlélődő élet eredményezi a vers végén hulló, aktívan megmunkált érme-szavakat.

A szubjektivitás és a szuverenitás összefüggése, a nyelv birtokolhatóságának kérdése Derrida gondolatmenetétől sem idegen, például éppen azon a ponton is felmerül, amikor megfogalmazza a számunkra egyébként is alapvető tézist: „többnyire a fémpénz felirata [inscription] a nyelvészet és az ökonómia találkozásának és cseréjének színtere”.³¹ Nem mellékes, hogy Derrida itt már nem képmásról beszél, hanem feliratról, amely az ikonikus vagy szimbolikus képmásnál könnyebben illeszkedik a nyelv közforgalomban lévő rendszerébe. Kosztolányinál a felirat az „én” szót tartalmazza, amely elvileg megerősíti a lírai szubjektum szuverenitását, ugyanakkor a névmás behelyettesíthetősége és a felirat írottsága egy ambivalens, ironikus olvasat lehetőségét is megnyitja, amelyre hamarosan visszatérünk.

Érvvezetésének ezen a pontján Derrida Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* című szövegére hivatkozik, amely ugyancsak a gazdasági hivatkozásokat vegyíti nyelvészeti terminusokkal. Derrida lábjegyzetben idézi fel Marxnak az etimologizmust illető bírálatát, amelyhez „a tulajdont választotta például”, hogy válaszoljon a kommunisták magántulajdont illető kritikájára érkező (például Max Stirner által megfogalmazott) ellenvetésekre. Derrida azt a részletet választja idézésre, amelyben Marx (Derrida szavaival) „a gazdaságtudománynak a nyelvjátékra való visszavezetését és egy *etimon* képzeletbeli egységét illető elgondolások rétegzett sajtászerűségét veszi célba”.³² A Marx által bírált szójátékos érvelés összefűzi a tulajdonképpeni

30 KOSZTOLÁNYI, *Összes versei*, 142.

31 DERRIDA, „A fehér mitológia...”, 15.

32 Uo., 16.

(*propre, eigen*) jelentésre irányuló nosztalgikus vágyat és a (magán)tulajdon (*propriété, Eigentum*), a *kincs* szuverenitásának képzetét. Mintha éppen egy ilyesfajta összefűzés lehetősége volna a Kosztolányi-vers zárlatának tétje is: a megszólaltatott huszadik századi költő szavai azáltal válnak „tömör arannyá”, tulajdonképpeni költői szóvá, hogy egyszermind saját elidegeníthetetlen tulajdonát is képezik, amelyek – a verszárlat egy lehetséges, eddig követett olvasata szerint – nem lépnek be a piaci körforgásba, nem szolgáltatódnak ki a piac kiszámíthatatlan működésének, az irodalmi intézményeknek, változó értelmezői érdekeltségeknek, az olvasók igényeinek. Ezt az analógiát az érvelés kedvéért némileg kiélezve: Kosztolányi szuverén költője a marxi gazdaságtan ádáz ellenzője, a magántulajdon és szubjektív idealizmus megtestesítője lenne? Ez a vers alapozná meg a poétikai gazdaságtanban azt a kispolgári, a társadalmi felelősségvállalástól tartózkodó magatartást, amelyet az 1950-es és 1960-as évek marxista bírálói nehezményeztek? Ennek megítéléséhez vissza kell térnünk Kosztolányihoz, hogy közelebbi kontextusokba, például a versegészbe ágyazzuk a költemény eddig csak kiragadott módon felidézett zárlatát.

Kosztolányi számos prózai és költői művéből kiviláglik, hogy mélyen foglalkoztatta a nyelv és a pénz „szemiotikai tekintetben analóg működésmódjának”³³ problémája. Erre a legközelebbi bizonyítékot *A szavak értéktőzsdéje* című, 1928-ban megjelent újságcikk szolgáltatja, amelyben a tőzsde történeti változékonyság metaforájaként jelenik meg, s nemcsak az általában vett nyelvnek, hanem a költőiségnek a viszonylagosságát példázza. „Érdekes volna követni századokon át, hogy változik a költészet nyelve azon az értéktőzsdén, melyen a szavakat szinte naponta más és más árfolyammal jelzik. Kiderülne, hogy ami tegnap költői volt, ma már prózai, de holnap esetleg újra költőivé válhat.”³⁴ A megfigyelés a nyelvet olyan piaci viszonyrendbe helyezi, amelyben a szavak költői értéke nem a kibocsátó jó-tállásától, hanem a változó tőzsdei árfolyamoktól, vagyis kevésbé az alkotótól és az alkotás inherens sajátosságaitól, inkább a mindenkori befogadók közösségétől függ. Vajon a piacról élő újságíró Kosztolányi gazdasági realizmusa ütközik itt a költő Kosztolányinak mindössze két-három évvel később a poétikai szuverenitásról szótt álmaival?

Több oldalról is felhozhatók érvek mellett, hogy a korszerű piaci pragmatizmus és a nosztalgikus individualista szuverenitáselv egyszerű szembeállítására szorul. Maga a rövid újságcikk is valamivel bonyolultabb viszonyrendet állít fel a pusztá oppozíciónál. Miután Kosztolányi számos példát sorakoztat fel annak igazolására, hogy az elmúlt évszázadok költőinek vélt fordulatai, poétikai kliséi miként kopnak el és válnak túlzottá, elavulttá vagy egyszerűen „rémessé”, ellenpéldát is hoz a „régiség ellenállhatatlan varázsára”. A példa Vörösmarty Mihály Liszt Fe-

33 URBAN, *Die Ökonomie der Literatur*, 162.

34 KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 77.

renchez intézett verséből való: „Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja. A tanár szó akkor még új volt, mindössze hétéves. Ezt a nyelvújítók a tan-áraszt-tó-ból vonták el. Ma már érezzük mögötte a sok hétköznapi kapcsolatot (segédtanár, magántanár, tornatanár, nyugalmazott, helyettes stb.). De éppen ezért megdöbben alkalmazásának merészségével és frissességével, s egyenesen a fönség egébe emel. Soha szó szebben és szenvedelmesebben nem hatott, mint ez itt, ebben a sorban. Hangok nagy tanárja. Méltó rendjele egy zenei lángelmének, melyet egy költői lángelme nyújt át neki.”³⁵ Míg más, nyakra-főre használt poétikai fordulatok elinflálódnak, elveszítik hajdani értéküket, ez a verssor azáltal példázhatja Kosztolányi szerint az értékállóságot, hogy megérzékíti a szófejtést, a szó vélelmezett történeti eredetét: a *dal zengése a hang (és a tan) áradásával* alkot szemantikai párhuzamot, miközben a magánhangzók elrendezése és a metrikai szerkezet révén a verssor sajátos dallamívet is követ, ezzel életre keltve a *tanár* szóban a hétköznapi használat révén megkopott *etümont*. A verssort Kosztolányi két lángelme találkozásaként mutatja be, amelyben a költő kitünteteti, rendjellel (nemesfémből készült éremmel) látja el a zenészt – ebben a mozzanatban olyan gesztust láthatunk, amely mégis fenntartja a költőiség inherens értékét, a költő szuverén jogát az érdemek elismerésére és megjutalmazására. A poétikai értéket azonban – a *Költő a huszadik században* zárósorainak sugalmazásával szemben – nem az egyéniség összemérhetetlen önmagasága, hanem a nyelvben rejlő érzéki és szemantikai összefüggések kiaknázása, a szavak pusztá *használati értékén* túlmutató minőségek előtérbe állítása szavatolja. Az érték – bár hangsúlyozottan történeti – nem a szubjektivitásban gyökerezik, ezért sincs egészen kiszolgáltatva a mindenkori befogadók, fogyasztók piaci igényeinek. A szavak értéktőzsdéjéről szóló „piaci szemléletű” cikkben tehát a költői szó bizonyos önértékének képzete bukkan fel. Ez az önérték azonban nem független attól, hogy a művész hogyan viszonyul alkotásának anyagához, a nyelvhez – a költőiség a magában a nyelvben meglévő, de a hétköznapiakban vagy a nem művészek számára érzékelhetetlenül lappangó belső kapcsolatok feltárása alapozza meg. A nyelv mint „tömör arany” képzete összefüggésbe hozható ezzel a felfogással, a hétköznapi kommunikációban szétfutó, összefüggéstelen, praktikus célirányosságában is gazdaságtalan nyelvhasználat korrekívumaként felmutatott költői nyelvvel. A tömörség nemcsak a „kevés szóval sokat mondani” elvének megtestesítőjeként érthető tehát, hanem magának a nyelvnek mint anyagnak a tömörebbé kovácsolásaként is: amit ez esetben (megintcsak a poétikai funkció jakobsoni elvének megelőlegzéseként) úgy érthetünk, hogy a költő érzékelhetővé teszi, és ezzel szorosabbra is fűzi, egyetlen megnyilatkozásban sűríti, tömöríti

35 Uo. Kiemelés az eredetiben. Sem a TESz, sem a Czuczor-Fogarasi szótár nem támasztja alá az 'árad, áraszt' szóhoz fűződő etimológiai kapcsolatot: utóbbi inkább a végződés konvencionálisára, más foglalkozásnevekben való megjelenésére (kulcsár, foglár, bojtár stb.) mutat rá. Lehet, hogy Kosztolányi itt hamis aranyra bukkant?

össze a nyelvben mint rendszerben ott rejlő analógiákat, kapcsolódási pontokat – a paradigmatisz tengelyen meglévő ekvivalencia elvét kiterjesztve a szintagmatikus tengelyre.

A *Költő a huszadik században* záróképe tehát felidézi a pénz és a nyelv analógiájának poetológiai-nyelvbölcseleti hagyományát, a költői önkifejezés autentikusságát az aranypénz intrinzikus értékére („tömör aranyból érem”) és az azt kibocsátó egyén szuverenitására („mindegyiken képmásom, mint királyé”) alapozva. Ha azonban fentebb azt láttuk, hogy az újságíró-esszéista Kosztolányi látszólagos piaci pragmatizmusa is bonyolultabb összefüggésekbe ágyazódik, itt is számolnunk kell a kifejezés összemérhetetlen egyediségének bejelentését aláaknázó poétikai effektusokkal. A vers utolsó szavaként elhangzó „én”, amely a metafora logikája szerint a költői autentikusság védjegyeként, a pénzérmére nyomott uralkodói pecsétként funkcionál, gyanúra intheti az olvasót a vers egyirányú olvashatóságát illetően. Vajon ez az itt kimondott névmás egyértelműen a verset kibocsátó Kosztolányi Dezső aláírásaként olvasható-e, vagy más módon is behelyettesíthető? Amennyiben felmerül ennek a névmásnak a másfajta behelyettesítése, például egy ironikus vagy szatirikus olvasat formájában, egy ilyen többértelműség nem ássa-e alá a lírai én „hivalkodva hirdett”³⁶ önazonosságát?

A vers recepciótörténete szórványosnak mondható, a legtöbb Kosztolányi-monográfia nem, vagy csak futólag értelmezi a költeményt. A nagy tekintélyű nevekkel fémjelzett recepcióban viszonylag kevés jel utal a szöveg ironikus olvashatóságára, egyes sorait számos helyen úgy idézik, mint amelyek Kosztolányi saját költői magatartását fejezik ki. Éppen a recepció szórványossága miatt érdemes egészében is idézni a szöveget: az alábbi ábrán az elemzés követhetőségét segítőként feltüntettem a sorok sorszámát, a szótagok és a sorok hosszát, valamint a rímképletet is. Az itt olvasható értelmezés – részint terjedelmi okokból – ugyancsak nem törekedhet átfogó, a vers minden mozzanatát gondosan mérlegelő elemzésre, inkább csak jelzi egy alternatív olvasat lehetséges fogódzóit.

1	Az önimádat büszke heverőjén	U U U --- U U U --	11	A
2	fekszem nyugodtan s paplanomra sárgán	-- U --- U - U --	11	x
3	hull éji villany, nappali verőfény.	-- U --- U U U --	11	A
4	Füst és kávé között henyélek,	----- U - U --	9	C
5	mivel a dolgom, végzetem csak annyi,	U U U --- U - U --	11	x
6	hogy élek.	U --	3	C
7	Csak annyit érünk, amennyit magunkba,	U - U -- U -- U --	11	D
8	mit nékem a hazugság glóriája,	-- U U U U -- U --	11	x?
9	a munka.	U --	3	D
10	Mit a család próféták csácsogása,	U U U ----- U --	11	x?

11	nem alkuszom én semmiféle rúttal,	u - u u - - u - u - -	11	F
12	se a labdákért ordító tömeggel,	u u - - - - - u - -	11	x
13	se számarányokkal, se Hollywood-dal.	u - u - - - u - u - -	11	F
14	Tőlem locsoghat megváltó ígéket	- - u - - - - u - -	11	x
15	s unalmas örültségeket az ép ész,	u - u - - - u u u - -	11	G
16	nem az enyém a század rongy bohóca,	u u u - u - - - u - -	11	x
17	se a felhőkbe zörgő, bamba gépész.	u u - - u - - - u - -	11	G
18	Nem kell hatalmasoknak úri konca	- - u - u - u - u - -	11	x
19	s a millióktól olcsó-ócska kegy.	u - u - - - - u - -	10	H
20	Azt hirdetem, barátim, sok a kettő,	- - u - u - - - u u - -	11	x
21	de több az egy.	u - u -	5	H
22	Recsegjen a múlt s a bárgyú jövő is,	u - u u - u - - u - -	11	x
23	nekem magasabb kincset kell megónom.	u - u u - - - - u - -	11	I
24	Uralkodom tűzhányó kráterén is,	u - u - - - - u - -	11	x
25	még áll a trónom.	- - u - -	5	I
26	Én önmagamat önmagammal	- - u u u - u - -	9	x
27	mérem.	- -	2	J
28	Szavam, ha hull, tömör aranyból	u - u - u u u - -	9	x
29	érem.	- -	2	J
30	Mindegyiken képmásom, mint királyé	- u u - - - - - u - -	11	x
31	s a peremén	u u u -	4	K
32	a gőgös írás:	u - u - -	5	x
33	én.	-	1	K

Szegedy-Maszák Mihály a *Számadáson* belül az *Életre-halálra* és az *Európa* mellé helyezi a költeményt, és azt emeli ki a 8–13. sort idézve, hogy a vers „távolságot jelez a korszakban számottevő hatású ideológiai és politikai irányzatokkal, sőt divatokkal szemben is”.³⁷ Ezzel az összekapcsolással a monográfus olyan olvasatot követ, amely a vers énjének kijelentéseit egyenes beszédként, költői megnyilatkozásként olvassa. Somlyó György még korábban a címből kiindulva Petőfinek *A XIX. század költőiben* kifejtett képviseleti ars poeticájával szembeállított individualista ars poeticaként olvasta a verset, amelyben a költő nemcsak az elavult (közösségi) költészeti modellel, hanem a modern étellel szembeni elhatárolódását is bejelenti. Somlyó a lírai én kijelentéseit ugyancsak nem ironikusan olvassa, de konklúziójában mégis felbukkan a (szándékolatlan vagy drámai) irónia lehetősége: „Ez az 'én', amely 'önmagát önmagával méri', s minden egyes szaván 'gőgös írás'-ként viseli önmagát, mint jelt, pecsétet, vésetet, a kor egyetlen látható tendenciájával sem tud azonosulni, a 'század' minden tevékenységét és lehetőségét elutasítja magától. Felszínre hozza viszont a kor egy láthatatlanabb, benső tartalmát: az egyéniség önértékének felfedezését. S ezzel bármennyire elutasítja is a 'többiekét', mintegy a helyükbe helyezve önmagát, éppen

37 SZEGEDY-MASZÁK, *Kosztolányi Dezső*, 393.

a behelyettesítéssel képvisel minket is, akiket elutasít: ez az önmagát minden mástól elkülönítő 'én' paradox módon a mi énünké válik.³⁸ Somlyónál ez az észrevétel mentalitástörténeti kontextusba illeszkedik (így például könnyen összeolvasható Szabó Lőrinc „dialogikus” individualizmusával is), azonban a líraolvasás egy jellemző általános mozzanatára is rávilágíthat, amennyiben elfogadjuk a lírai műnemnek a „hangkölcsonzés”-re alapozott meghatározását, amelyet egyebek között Kulcsár Szabó Ernő képvisel, amikor a lírát így különbözteti meg az epikai beszédtől: „a lírai műveknek inkább megszólaltatói, a prózaiaknak pedig [...] inkább hallgatói vagyunk”.³⁹ Ebben az értelemben a névmás, a lírai én behelyettesíthetősége a líraolvasás általános ökonómiájának működését teszi lehetővé: az én önelvűségének lírai kijelentése ennyiben szükségszerűen vezet paradoxonhoz.

Nehéz azonban eltekinteni attól a lehetőségtől, hogy a vers talán nem közvetlenül Kosztolányi eszményeit vagy szemléletmódját jeleníti meg, hanem kimondottan ironikusan is olvasható és olvasandó: ha nem is direkt gúnyiratként vagy szatíráként, de mégis olyan szöveggént, amely helyenként távolságot tart a benne elhangzó kijelentésektől. A költemény hangnemét nehéz egységesen értelmezni, így az ironikus olvasat lehetősége némely részleteiben jobban kidomborodik, mint másokban. A vers legelső szava mindjárt „az önimádat”, amelyre válaszol az utolsó előtti sor „gőgös írása”. A szavak konnotációi valóban a Somlyó által „hivalkodónak” nevezett modalitást erősítik, amelyhez további adalékot ad a „tűzhányó kráterén” is uralkodói státuszához ragaszkodó én képzelet. Ez a hivalkodó modalitás sokkal inkább adys, mint jellegzetesen kosztolányis lírai magatartást idéz meg, és a vers néhány ponton mintha utalna is Ady jellegzetes motívumaira és lírai gesztusaira: a legközelebről talán a *Hunn, új legenda* egyes mozzanataira. Ehhez a vershez köthető a költői trón képzelet, a versek fölé rendelt költői személyiség, a „hull” ige, a milliók és az egy szembeállítása, valamint bizonyos fordulatokhoz társítható lírai tónus. Ugyanakkor az uralkodói gesztusok a versünk előtt egy-két évvel keletkezett Marcus Aurelius-hoz intézett ódát is felidézhetik, amelyben a lírai beszélő egyrészt retorikailag hasonló, bár tartalmilag egészen más elutasító gesztusokat tesz („nem kell soha nékem [...] Nem kellene nek se...”). A verőfény és a „hullás” motívumai abban a versben is – egészen más összefüggésben – összekapcsolódnak egymással: „Hős kell nekem, ő, ki déli verőben nézi a rémet, hull könnye a fényben és koszorúja izzó szomorúság.”⁴⁰ Az uralkodói képzetek az itteni beszélőt összekötik, de szembe is állítják (pl. az „ép ész” elutasításával) a másik versben dicsőített római császárral.

A 10. sor („Mit a csaló próféták csácsogása”) retorikailag és akusztikailag is felidézheti a fent említett Ady-vers elhárító gesztusát („Mit bánom én, hogy Goe-

38 Uo, 247.

39 KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A megértés alakzatai* (Debrecen: Csokonai Kiadó, 1998), 37.

40 KOSZTOLÁNYI, *Összes versei*, 471.

the hogy csinálja”), a rá következő „nem alkuszom” pedig inverz módon válaszol a „külön alkuja lehet a halállal” sorra. A Kosztolányi Ady-komplexumáról írott könyvében Veres András felidézi versünket, de nem Ady összefüggésében, hanem úgy, mint amelyre Babits *Vers a csirkeház mellől* című költeménye válaszol.⁴¹ Felvethető azonban, hogy amennyiben a versben megszólaltatott én ironikus fényben tűnik fel, annyiban mégis Ady – Halász Gábor által hipertrofikusnak nevezett⁴² – lírai énjének szatírájaként is olvasható. Ugyancsak Veres hívja fel a figyelmet arra, hogy a vers először *Utolsó szavak* címen jelent meg a Pesti Napló 1931. május 24-i számában:⁴³ ennek alapján akár a kráter szélén billegő trónról kiabáló költő utolsó gögös szavaiként is olvasható a vers (a „híres utolsó szavak” viccekhez hasonló helyzetben), ami ironikusan megmagyarázhatja azt is, hogy miért zárul a költemény hirtelen az „én” kimondásával, és miért nem tudósít e kimondás hatásáról: az egyszótagos utolsó sor a *bathos*, a hirtelen zuhanás hatáseffektusát is megjelenítheti. De ha az eredeti címből és az Ady-párhuzamból indulunk ki, akár a Toll-vita „utolsó szavainak” is vélhetjük a verset – amennyiben elfogadjuk azt a jellemzést, mely szerint Kosztolányi hajlamos volt Ady-kritikáját indirekt, burkolt módon megfogalmazni.

A vers elején, a munka éthoszát elutasító sorokban egy Petőfi *A magyar nemesét* idéző rímpár bukkan fel (*élek – henyélek*), ami megerősítheti, de ugyanakkor bonyolíthatja is a költeménynek a Petőfi-féle költészeteszménnyel való kapcsolatát. Ezekben a sorokban még könnyebben merülhet fel egy ironizáló, a lírai szubjektivitás modern eszményét inkább kívülről vagy áttételesen bemutató olvasat lehetősége, mint a középső szakaszban, amelyben a hangnem is egységesebbé válik. Ugyanakkor az „Azt hirdetem, barátim, sok a kettő, / de több az egy” sorok már jelzik a Somlyó által is felfedezett paradoxon jelenlétét a versben, s a lírai én beszédét a „könnyű számtani” logikával szembeállított mallarméi eszményhez közelítik.⁴⁴ A „magasabb kincs” eszménye a recsegő múlt és a „bárgyú jövő” ellenében fogalmazódik meg, amiből a jelen kitüntetettsége következne: a „megónom”⁴⁵ azonban időbeli vonatkozása miatt ellentmond mind a tiszta prezentizmusnak, mind pedig a Kosztolányi-féle kincsmotívum Kulcsár-Szabó Zoltán által jellemzett logikájának is. A nagy Kosztolányi-versek többnyire a vissza- és előretétekintés, a gyermeklét és a múlandóság ket-

41 VERES András, *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény* (Budapest: Balassi Kiadó, 2012), 260.

42 HALÁSZ Gábor, „A líra halála”, in HALÁSZ Gábor, *Válogatott írásai* (Budapest: Magvető Kiadó, 1977), 418.

43 Uo. A vers Pesti Naplóban megjelent változata a címtől eltekintve mindenben (a sortöréseket és a központozást is beleértve) megfelel az itt közölt szövegnek.

44 GOUX, i.m.

45 Vajon indokolt-e az archaikus alakból kihallani az *ón* szót, amely a kontextusban egyrészt az „ércnél maradandóbb” nyelvi műalkotás, az esztétikai érték megőrzésével hozható összefüggésbe, másrészt viszont az aranynál értéktelegebb fémként némiképp rombolja is a költemény zárlatának gögös önértékelését?

tós tapasztalati horizontjában igyekeznek megragadni a jelen pillanatot, nem pedig azoktól radikálisan elválasztott időtlenségként.

A költemény hangnemi inkonzisztenciája verstani megfigyelésekben is megalapozható. Szegedy-Maszák Mihály a szakaszolás hiányát állapítja meg ebben a költeményben a másik két általa szóba hozott vershez (*Életre-halálra, Európa*) képest,⁴⁶ ugyanakkor a vers metrikai felépítése mégis lehetővé teszi bizonyos belső szakaszhatárok megállapítását. Emlékezetes, hogy Kosztolányi saját verselemzéséről szóló írásaiban a metrikai elemzést tekintette olyan tudományosan megalapozott gyakorlatnak, amely korrektívumként szolgálhat az impresszionizmus vagy a tartalmi-moralizáló kritika „kuruzslásával” szemben.⁴⁷ Nem mellékes, hogy Kosztolányi egyebek között éppen az „őszinteség” kategóriájának bizonytalanságából kiindulva fordul a verselemzés formalizmusa felé,⁴⁸ márpedig az ironikus olvashatóság kérdése is az őszinteség valamiféle értelmezése körül forog.

Már csak ezért is érdemes szemügyre venni a szóban forgó vers metrikai felépítését és a szakaszolás lehetőségeit, amelyekből akár hangnemi, a vers konnotatív jelentéseire vonatkozó következtetések is adódhatnak. A költeményben az alábbi ritmikai váltások figyelhetők meg: ugyan végig félrímes szerkezetet követ, de az első kilenc sor háromsoros szakaszolásáról (axa) a 10. sortól kezdve négysoros szakaszokra vált (xaxa). A váltás közben akár (szándékolt) ügyetlenséggel is számolhatunk, amennyiben az elvileg nem is egy szakaszba tartozó „glóriája” és „csácsogása” szavak félig-meddig egybecsengenek, de ezt Kosztolányi aligha tekinthette valódi rímnek. A szintaktikai tagolás és az azt jelző központosítás ugyancsak felhívja a figyelmet a váltásra és annak önkényességére is, hiszen a „Mit a csaló próféták csácsogása” tagmondat grammatikailag inkább tekinthető a megelőző mondat anaforikus kiegészítésének, mint a következő, tőle csak vesszővel elválasztott szintaktikai egység („nem alkuszom én semmiféle rúttal”) szerves előzményének. Másképp fogalmazva: a 9. sor végére kitett pont inkább metrikai, mint grammatikai szempontból indokolt. A „normál” szintaktikai tagolástól való eltérés a metrikai szerkezet jelentőségére hívja fel az olvasó figyelmét.⁴⁹

46 SZEGEDY-MASZÁK, *Kosztolányi Dezső*, 393.

47 A hangnemi és szemantikai kérdések verstani-poétikai megalapozása persze kétséges művelet, elsősorban azért, mert ezzel „mennységteni”, mérhető vonatkozásokban véljük megalapozhatónak a költemény értékvonatkozásait, mértéket adva az értéknek. A verstani elemzéskezdeményt az értelmezőnek az az olvasói benyomása hívta létre, hogy a szöveg retorikai lendülete, felgyorsulásai és akadozásai is az olvasói azonosulásnak és távolságtartásnak, a „komoly” és „ironikus” olvasat kialakításának lehetőségfeltételei közé tartoznak.

48 KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 462.

49 Peter Barry didaktikai munkájában a versmondat jelentőségére hívja fel a figyelmet: „An important secret of reading poetry and making sense of it is to pay more attention to the full stops than the capital letters. We must read sentence by sentence, not line by line, and I have nothing to say in this book which is more important than that.” Peter BARRY, *Reading Poetry* (Manchester: Manchester University Press, 2014), 15–16. Kosztolányi persze ebben a versé-

Az első 24 sorban a domináns sorhossz a 11 szótag (hatodfeles, viszonylag szabadon kezelt jambikus sorok), míg a 24. sor után már mindössze egyetlen 11 szótagos sorral találkozunk. Figyelembe véve az első sorok szemantikai (*önimádat, henyélek*) és szintaktikai (*Mit a csaló...*) ambiguitásait, valamint a soroknak a 24. sor utáni lerövidülését, a vers legegységesebb, leglendületesebb egysége tehát éppen a 10–25. sorig tartó, az ötszótagos 25. sorral lezáruló szakasz, amelyből a legkönnyebben idézhető a kor normáit elutasító kitételek, és ahol a legkevésbé tűnik fel az ironikus olvasat lehetősége. A záró egység (26–33. sor) ritmikailag is rendezetlenebb képet mutat, megszűnik a hatodfeles jambus dominanciája. Ezt valamelyest ellensúlyozza, hogy az egymásra rímelő 26–27. illetve a 28–29. sorpárok együttesen 11–11 szótagot adnak ki, de a tördelés során keletkezett soráthajlás meghagyja a félrimes képletet és a négy soros szakaszolást, ezzel viszont megbontja a verssort mint ritmikai egységet (egy 9 és egy 2 szótagos sort hozva létre). A számunkra kulcsfontosságú szövegrészben („Én önmagamat önmagammal / mérem. / Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem.”) a hangos felolvasás hallgatója alighanem két 11 szótagos, párrimes sort érzékel, ezzel a rimes tagolás következetessége, a nyomtatási képben pedig az alapverssor dominanciája vesz el. Ez már csak abból a szempontból is jelentős lehet, hogy a kimondás és az írás jelölt feszültségbe kerül egymással: a hang autoritásával felruházott beszédűtől elkülönböződik a papírra nyomtatott (vagy képernyőn olvasott) szöveg, ami a zárókép motívikájával is összefüggésbe hozható, hiszen ráirányítja a figyelmet az érem vésetének írott jellegére, ebből adódó iterabilitására, behelyettesíthetőségére. A Kosztolányi által a vers végére helyezett „gőgös írás” nem csak az elképzelt aranyérem peremén, hanem a vers nyomtatott változatában is hangsúlyozottan írásként jelenik meg, miáltal jóval könnyebben elválik a beszélőjétől, eltűnik mögüle a jelentését és stabilitását generáló szuverén hang.

Miután az utolsó sorok már egészen feladják a vers addig domináns metrikai alapegységét, az utolsó rím (*peremén – én*) szinte tüntet hiányosságával. Az egyszótagú rím a magyarban, főleg Kosztolányinál nem tekinthető normatívnak. Az utolsó sor csonka sornak tetszik, mintha egy szó szerkezetből kimaradt volna az ige („*me-rem én*” / „*nyerem én*” stb.). Persze az egy szótagos sor egyszersmind a tömörséget is megtestesítheti, ám ezt az azonosítást kikezdi mind az itt elemzett ritmikai csonkítás, mind pedig a behelyettesíthetőség Somlyó által megfigyelt paradoxona: az egyszótagos megnevezés egyszerre a tömörségnek és ugyanakkor a jelentés tetzőleges szóródásának helye is. A verszárlat tehát egyszerre mutatkozik zártnak és nyitottnak, amennyiben a névmás kimondásának, bevételének erőteljes poénját ellenpontozza a ritmikai hiátus, a záró sor megcsonkítása.

ben csak a mondatkezdő szavakat kezdi nagybetűvel, a mondatról mondatra haladó olvasást pedig nehezíti a lazán kezelt szintaxis, valamint az itt elemzett metrikai vonatkozások. Barry tézisént alighanem érdemes úgy átfogalmazni, hogy a mondatról-mondatra és a sorról-sorra olvasás közötti feszültség a költői szöveg poétikai hatásának egyik lehetséges forrása.

Amennyiben a verset a „poétikai gazdaságtan” felől kívánjuk értelmezni, a zárlat ellentmondásossága izgalmas következtetésekre ad alkalmat. A versszöveg „szó szerinti”, egyenes megnyilatkozásként való olvasatában a vers kijelentéseit alátámaszthatja az én szuverenitását megérezkítő aranyérem-metafora. Ugyanakkor éppen az ezt a képet magába foglaló zárlat jeleníti meg kompozíciós szempontból is a kifejezés bizonytalanságát, és tesz lehetővé egy ironikus olvasatot. Ha a komoly olvasatot Szegedy-Maszák Mihály a kötet nyitó verseivel hozta összefüggésbe, akkor az ironikus olvasat inkább a *Három satíra* felé közelíti az értelmezést, amelyek címeivel a mi versünk címe is rokonságot mutat (*Közéleti kitűnőség, Úriasszony, Forradalmár, Költő a huszadik században*). Fontos különbség azonban, hogy a satírák harmadik személyben beszélnek tárgyukról (leszámítva a második satíra Évához intézett szózatát), míg a költő beszéde értelemszerűen első személyben szólal meg, így az irónia szükségképpen önironia: egyszerre nehezebben észlelhető, szükségképpen kétértelmű és bizonytalan, ugyanakkor éppen ezért mélyebben hatja át a költemény teljes diskurzusát. Vagyis az ironikus olvasat lehetősége aláaknázza annak a szubjektivitásnak az azonosságát, aki „önmagát önmagával méri”, és kimondja a végső szót: „én”.

A Somlyó által felfedezett paradoxon ebből az ironikus kétértelműségből is táplálkozik: az egyéniség önértékét egy behelyettesíthető, önértékkel nem rendelkező névmás kimondása/leírása révén alapozza meg. Értelmezésem szerint ez a paradoxon úgy aknázza alá a beszélő integritását, hogy ezzel nem rombolja a Kosztolányi-költemény művészi teljesítményét, amennyiben feltételezhető, hogy a költemény kompozícióját megalkotó költő nem azonosul a benne megszólaló lírai énnel, hanem – legalább időszakosan hangsúlyosabban eltávolodva a beszélőtől – eleve ironikus fényben tünteti föl annak beszédmódját. A pénzérem metaforája így sajátos meta-figurává válik: a vers két olvasata is úgy viszonyul egymáshoz, mint az érme két oldala – vagy éppen mint Esti Kornél és az őt elbeszélő én a prózai műben. Az egyik olvasat komolyan veszi a beszélő numizmatikailag is alátámasztott önaffirmáló szolamát, és a költői beszédet a modern piacgazdasággal, általában a társas és hasznos élettel szembeni elkülönülés, ellenszegülés és szuverenitás helyeként fogja föl, amelyben nem érvényesülnek a mennyiségtan törvényszerűségei. A másik olvasat ezt az afirmációt gyanúval kezeli, és inkább a tiszta szuverenitás lehetetlenségére, az irónia nyomaira figyel fel.

Amennyiben az érme két oldala a szó szerinti (azonosulást feltételező) és az ironikus (eltávolító) beszédmódot testesíti meg, akkor Kosztolányi versének tulajdonképpeni tanulságát nem az utolsó szó, a megcsonkított *én*, hanem az azt előhívó és ahhoz képest „tisztnak”, „teljesnek” érzékelt rím szó, a *peremén* mondja ki, ezzel ugyanakkor további bonyodalmakat is okozva. A költemény ugyanis itteni olvasatunkban gondosan a peremen egyensúlyoz az érme két oldala, a két egymással vitázó

olvasat között. A vers értelmezése ugyanakkor nem is redukálható erre a kettőségre, amire szintén éppen a perem és a rajta olvasható írás képzete hívhatja fel a figyelmet. Az „írás” szó ugyanis egyszerre nevezi meg az éremtan magyar szókincsében az érme névértékét jelölő számot tartalmazó, vagy általánosságban a képmással átellenes oldalt, valamint – a vers szövegében – a peremen olvasható vésetet, az „én” szót. A versbeli „írás” ebben az értelemben nem azonos az érme „írásával”, és ennél fogva nem is képez kizáró ellentétet a beszélő képmását jelképező „fejvel” – miközben láttuk, hogy a szubjektivitás és a textualitás, a beszéd- és az írásjelleg a versben is feszültségben állnak. A vers zárószorai így egyszerre idézik fel és billentik ki a „fej vagy írás”-dichotómiára épülő logikáját, annak minden velejárójával, tehát az értelmezői döntés szükségével és ugyanakkor véletlenszerűségével, a racionalitásban vagy igazságosságban megalapozhatatlan jellegével együtt.

Fekete Richárd

Az idő pénze, a pénz ideje

Kemény István költészetének matematikájáról

A kortárs magyar irodalom gazdaságrepresentációk terén meglehetősen termékeny, elég csak az utóbbi évek egyik kritikai slágertémájára gondolni, a mély történeti gyökerekkel bíró úgynevezett „szegénységirodalomra”, melynek legutóbbi demonstratív kötete épp egy verseskönyv volt, Juhász Tibor *Amire telik* című munkája. A könyvet Mohácsi Balázs több szempontból is elmarasztalta az Alföld Online felületén,¹ majd a lapszerkesztők – jó gyakorlatukhoz híven – körkérdést intéztek a szerzőikhez, és – a kötetrel és a recenzióval kapcsolatban – 11 véleményt tettek közzé. A három kérdés közül kettő az irodalmi nyelvhasználat „gazdaságosságának”, tágabb értelemben gazdaság és irodalom kapcsolatának szempontjából is érdekes lehet:

2. Mit gondol – kritikusként vagy alkotóként – a kortárs költészet azon tendenciájáról, amely a lírai nyelv dísztelenedéseként, prózaivá válásaként, depoetizálódásaként írható le?

3. Mohácsi – egyéb szövegekre is hivatkozva – fölveti, hogy „az utóbbi évek irodalmi termelésében olyan tendencia is jelen van, amely nem a nyelvi teljesítményt részesíti előnyben”, hanem a(z akár trendszerűnek is tűnő) társadalmi-közéleti témákat, „issue”-kat, ügyeket. (Ezek egyike az ún. „szegénységirodalom”, „szocioköltészet”).²

Az *Amire telik* című verskötet dísztelen versnyelvének – a jelen tanulmánykötet alapjául szolgáló konferencia felhívásában szereplő Kazinczy-szókapcsolattal élve – „poétai ökonómiaja”, tehát (ebben az esetben) a klasszikus költői eszközökkel való spórolás formai, beszédmódbeli kérdést vet fel, míg a „szegénységirodalom és/vagy

1 MOHÁCSI Balázs, „A szegénység krónikása. Juhász Tibor: *Amire telik*”, *Alföld Online*, 2021.09.16., <http://alfoldonline.hu/2021/09/a-szegenyseg-kronikasa/>
2 <http://alfoldonline.hu/2021/10/kortars-forum-vita-az-ujabb-kolteszet-fejlemenyeiről-1/>

a „szocioköltészet” tematikus kérdést, amennyiben természetesen vonz magához gazdasági motívumokat is. Jól látható, hogy a kortárs magyar irodalmi diskurzus élénken érdeklődik a költői nyelvhasználat redukcionizmusa, illetve a gazdasági vonatkozással bíró témák iránt. Ez persze egyáltalán nem meglepő: a magyar költészetet – leginkább az 1970-es évekbeli lírafordulat óta – egyrészt erősen meghatározza a „kevesebb több” rohei elve, másrészt a 2010-es évektől kezdve felélenkült közéleti líráról szóló beszéd, mely részben maga után vonta a társadalmilag és gazdaságilag marginalizált csoportok irodalmi reprezentációjának igényét is.

A kortárs magyar irodalomban egészen különleges helyet foglal el Kemény István költői korpusza, mely a szegénységábrázolás, illetve a költői nyelv radikális eszköztelenítése helyett más alternatívát nyújt. A tanulmányban öt példán keresztül szemléltetem, hogy Kemény verseiben milyen viszonyba kerül egymással a számok versbéli szerepeltetése (valamint a számolás aktusa), a gazdasági motívumok, metaforák alkalmazása, illetve az idő absztrakt fogalma. Utóbbiról születtek komoly dolgozatok Kemény életműve kapcsán: ezek közül kiemelendő Guillaume Metayernek a mitikus és a történelmi idő kapcsolatáról szóló mérvadó szövege,³ ami sok más munka kiindulópontja lett. Feltűnő továbbá, hogy Kemény István mennyire szereti a számolást a verseiben, ráadásul nem is kellett, hogy magam vegyem észre a jelenséget: 17 évesen egy középiskolásoknak szóló alkotótáborban vettem részt Kemény egyik kétnapos líraszemináriumán. Egyetlen dologra emlékszem: arra, amikor a szerző azt mondta, hogy „versben a matekkal nem lehet mellélőni”.

Nem véletlenül születtek tehát a számok és a számolás szerepéről kiváló tanulmányok Kemény kapcsán, a gazdasági motívumok viszont egyelőre kevésbé érdeklik az értelmezőket, holott a számolás, az idő és a gazdaság hármasa sok esetben áll kapcsolatban egymással a költői életműben. Ezek néhol két-, gyakrabban háromelemű kapcsolatok. A három szegmens egymáshoz való viszonyának bemutatása, illetve a versekhez (és a relációkhoz) kapcsolt beszédmódok feltárása egyfelől Kemény István költői gazdaságtanának működéséről referál, másfelől olyan kortárs költészeti példát mutat fel, mely talán gazdaság és irodalom kapcsolatának leírásához is adalékul szolgálhat.

Az öt demonstratív példa előtt némi pontosítás: a számolás aktusa alatt egyfajta provokatív matematikát értek, amikor a versben megjelenített vagy épp versen kívüli hatókörből érkező számok szövegszervező és jelentésmódosító erővel bírnak. A versen kívüli hatókör sokszor évszámokat jelöl, ám a történelmi és a mitikus időnek a Kemény-szakirodalom által feltárt kapcsolatával csupán érintőlegesen foglalkozom, a versekben megjelenő idősíkokkal annál inkább, legyen szó visszatekintésről vagy (jóval gyakrabban) időszembesítésről azzal a kikötéssel, hogy a Németh G.

³ Guillaume METAYER, „Kemény István és a történelem, avagy a mítosz örök visszatérése”, *Kalligram* 17, 5. sz. (2008): 73–84.

Béla-féle fogalmat nem kizárólag a „létösszegző verstípus” előszobájaként használok, hanem a *Még, már, most* híres tanulmánynyitányát idézve az alapidők „szembe-sített jelenléteként”.⁴

Első példa

A három szegmens (az idő, a számolás és a gazdaság) kételemű kapcsolata figyelhető meg a *Feltételesen szabad asszociációk* című nehezen felfejthető versben: a számolás és a gazdasági motívum alkalmazása sajátja a szövegnek, az időszembesítés nem az.

A vers egészen pontos történelmi eseményhez kötődik, a Falkland-szigeteki háborúhoz, pontosabban a General Belgrano argentin cirkálóhajó elsüllyesztéséhez 1982. május 2-án, mely a háború argentin embervesztésének felét is jelentette, több mint 300 fő halt meg a hajó elsüllyesztésekor.

Ó súlyos argentin halottak – fölöttük tenger, szívükben vérrög.
Az Atlanti-óceánnál várlak, de csakis a szállodában fürdök.
De ezek csak képek az albumomban, a kísértethajó mindig másutt.
A lelkem képei részeid, kedves, te vagy a másuk a másuk.
A halványrózsaszín dübörgés délről, a rózsákra festett szovjet bankók –
A ferdén otthagytott gereblye feldől és felriadnak az angolpartok.
Meg kéne várni ő Cirmi téged hajnali órán egy pohár tejjel,
De egy értelmiségi s két polgári réteg háromkor fekszik és sohase kel fel.
Felébredésem óta elsüllyedt öt és fél perc, és egyre rosszabb,
Nem az óceán, mi titeket elrejt, ó boldog argentin halottak.

A panaszdal retorikájával keretezett költeménynek csupán kiindulópontjául szolgál a történelmi konkrétum, a „kísértethajó mindig másutt” félsora, illetve a gereblye pillangóhatást kiváltó feldőlése nyilvánvalóvá teszi, hogy a vers – tapintatlanul fogalmazva – „más rajtkőről is indulhatna”. A háború brit érintettségének tudatában az „angolpartok” és a rózsza motívumának alkalmazása nem meglepő, viszont a „szovjet bankók” annál inkább. A Falkland-szigeteki háborút általában az argentin junta hatalommentési akciójaként és Margaret Thatcher újraválasztásának egyik legfőbb okaként határozza meg a történetírás. A hidegháború kontextusa viszont árnyalja a képet: a szovjetek számára az 1980-as évek elején felértékelődött a dél-atlanti térség, és komoly befolyást szereztek Dél-Afrikában, válaszul a Reagan–Thatcher tengely növelni szerette volna a katonai jelenlétet a térségben. Ebben a kontextusban máris értelmet nyerhet Kemény megoldása: összemossa egymással a háborús fenyegettség tapasztalatát, „a halványrózsaszín dübörgés[t] délről”, és a hidegháború nagy-

4 NÉMETH G. Béla, „Még, már most: József Attila egy kései verstípusáról”, in NÉMETH G. Béla, *11 vers: Verselemzések, versértelmezések*, 241–277 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1977), 241.

hatalmait. A halványrózsaszín jelző a rózsza színét előlegezi meg, „a rózsákra festett szovjet bankók” amphibolikus képe pedig egyszerre utal a 10 rubeles bankjegy színére (amennyiben rózsaszínre festették a pénzt) és az Anglia virágszimbólumára (rá)festett szovjet pénzre. Ebben az értelemben a „nem az óceán, mi titeket elrejt” verszárlat, a hidegháborús nagyhatalmak közös áldozatává váló argentin katonák képe is érthetőbbé válhat, ahogy a panaszdal műfajának alkalmazása is.

A számolás a 7–9. sorban jön el: „egy pohár tej”; „egy értelmiségi és két polgári réteg háromkor fekszik és sohase kel fel”, „felébredésem óta elsüllyedt öt és fél perc” (Kiemelés – F. R.). Hibás a számsor, ugyanakkor feltűnő. Az eszmélet állapotában lévő versbeszélő álomszerű, feltételesen szabad asszociációi a világ értelmi struktúrájában nem segítenek, legyen szó számolásról, a történelmi – s így, mint láttuk, gazdasági – háttérről vagy a versbéli motívumok pontos felfejtéséről. Teszi a beszélő mindezt a siratóének retorikájával, a panaszdalra jellemző eszközökkel.

Második példa

A magánrendelés című, kevésbé ismert Kemény-vers már háromelemű nexust mutat, benne összeér a számolás, az időszembesítés és a gazdasági motívum. A dikció jelen idejű, ugyanakkor hangsúlyos a századelő és a századvég ellentéte:

Szegény kis doktor bácsik, mit akartok még?!
Elavult már, amit nektek tanítottak.
Az öltönyötök csupa féslés, és kulcsos a lift
még a ti házatokban. Kilencvenévesen
mi a fenének rendeltek még mindig?

Szánalomból elhoztuk a mi babánkat,
hadd fektessétek a vizsgálóasztalotokra,
remegő kezetekkel hadd tartsátok erősen
szegénykét, süketen hadd hallgassátok meg
a szívét, hadd meredjete rá lucskos-szigorúan,
mi pedig hadd teljesítsük a parancsotokat:
fel lehet öltöztetni a kislányt! Hadd
mondjátok: egészséges, írjatok is föl ezt-azt
azért. Hadd kérjétek fillérre a vizsgálati
díjat, azt a nyomorult, jelképes pénzt.

Guillaume Metayer említett esszéjében részletesebben foglalkozik *A magánrendelés*-sel:

Amikor a doktor „fillérre” elkéri „a vizsgálati / díjat, azt a nyomorult, jelképes pénzt”, nem arról van szó, hogy Kemény az orvosból egyfajta

kellemetlen Shylock-alakot kívánna alkotni, hanem éppen ellenkezőleg, a néhány forgalomból kivont pénzerméredű redukált múltmetonímia mélységes szerénységét nyomatékosítja. Kemény költői bravúrja abban áll, hogy a pénzt sikerül a nosztalgikus emlékezés metonimikus alakzatoként működtetnie, holott a fillér elvileg éppen a prousti teasütemény inverze volna: a pénz mint egyetemes szimbólum alkalmatlannak tűnik a nosztalgikus gépezet működtetésére, hiszen ez utóbbi hitelessége az egyediségből, az egyén és a tárgyak közötti önkéntelen érzelmi viszonyból táplálkozik.⁵

Metayer szerint tehát a vers beszédmódját uraló szánalom valójában nosztalgia, s e nosztalgiát a megszólaló a múlt szegényességének felmutatásával éri el: régi (kilencvenéves, remegő kezű, süket) emberek, a versnyitányon is „szegényként” aposztrófált doktorbácsik, illetve az ő régi dolgaik, a feslett öltöny, a kulcsos lift és a zárlatban a fillér áll a vers középpontjában. A fillér – ráadásul – elvileg alkalmatlan a nosztalgia felébresztésére, hiszen nem egyedi s így nem kötünk hozzá személyes érzelmeket. Metayer következtetése: „Ezek a »fillérek« tehát nem csak azért nevezhetők jelképesnek, mert nevetséges összeget jelentenek, hanem azért is, mert visszájára fordítják a bennük kifejeződő par excellence [...] emberi szimbólum, a pénz képét.”⁶

A múlt–jelen relációban képződő nosztalgia tehát a pénz (itt) atipikusan használt szimbólumában lel nyugvópontra. Amikor Metayer „a néhány forgalomból kivont pénzerméredű” beszél, annak egészen konkrét referenciája van: az *Állástalan táncosnő* című gyűjteményes kötet datálása szerint a költő a verset 1999 októberében kezdte írni, és november 27-én fejezte be. 1999 a magyar fillér megszűnésének éve volt: ekkor szüntették meg az utolsó zászlóshajó, az ötvenfilléres verését. A múltat képviselő kilencvenéves orvosok pedig 1909-ben kellett hogy szülessenek. Nem szükségszerű a szerzői intenciónak tulajdonítani, hogy 1909 a magyar – és a nemzetközi – gyermekgyógyászat kitüntetett éve volt: ebben az évben indítványozta egy budapesti kongresszuson Bókay Zoltán a későbbi IPA (International Paediatric Association) létrejöttét, mely a világ első, gyermekorvosokat tömörítő szervezete lett. Igazi sikersztori, melynek fényében még inkább kontrasztosnak tűnik a gúnyolódó beszédmód, és indokoltnak a nosztalgia-értelmezés. A versbéli matematika mindenesetre működik, a szegényes, 1909-ből eredő múlt feszül neki látszólag az egészséges jelennek, s az egészségesnek nyilvánított csecsemő segítségével a jövőnek is az idő- és értékszembesítő versben, miközben – többek közt a fillér motívumával – nosztalgiát is ébreszt a múlt iránt.

⁵ METAYER, Kemény István és a..., 82.

⁶ METAYER, Kemény István és a..., 82.

Harmadik példa

Pérez

Te csak a sárkány voltál,
annyi ostoba fejjel,
amennyit éppen nem lehet levágni.

Akkoriban már visszafejlődött
a szárnyad, és a nagy test
súlyától ülnöd vagy feküdnöd
kellett. Későn születtem,
én már csak ezt láttam belőled:
egy borzasztó féreg hever
a kincsen.

Ez zavart össze. Azt hittem,
le bírnálak győzni, és aztán
csak két dologgal nem bírnék el:
a döszaggal meg a kincssel.
Egyszóval: megsajnálalak.
Két szóval: gyáva voltam.
El is ment így az ifjúságom.

Azt te se mondd, hogy észre se vettél!
Királyfi voltam, karddal
és lovon. Lángot is fújtál rám,
úgyhogy ezt ne mondd!

De minden másban neked lett igazad.
Csak egy kincs van a világon,
és belőled is csak egyetlenegy van,
Sárkány. Azt hiszem, feladom.

Borbély András az *Élőbeszéd* című kötetéről szóló 2006-os kritikájában kiválóan summázta az ironikus értékszembesítő verset:

a vers egy megkésett ember sorstragédiáját „meséli” el a megkésett önmagával való találkozását a királyfi és a sárkány találkozásának mitologikus keretébe ágyazva. A későn született királyfi sárkány helyett csak egy „borzasztó férget” talál a kincsen heverve, így nem történik semmilyen hősi küzdelem a kincs megszerzése érdekében. A vers utolsó sorai a királyfiban végbement meghasonlásra utalnak, hiszen végül rádöbben, hogy mégiscsak „egy kincs van a világon” és egy sárkány,

ezt az egy-et pedig nem lehet mással kiváltani. A királyfi önfelmentése, nevezetesen, hogy ő valóban az a királyfi volt „karddal / és lovon” sikertelen, mert a mitológia értelmezhetetlen csak királyfival, sárkány nélkül. Ezért végződhet így a vers: „Azt hiszem, feladom.” A cím is erre az átértékelődésre utal meglehetősen ironikusan. A szövegben kincsről olvasunk, a cím mégis ez: Pénz. A „kincs” népmesei kontextusa révén szemantikailag sokkal gazdagabb világot asszociál.⁷

A mitikus idő gazdasági szimbólumát, a kincset a történelmi idő gazdasági szimbóluma, a pénz váltja fel, előbbi a múlt jelölője, utóbbi a jelené. Az időszembesítés iróniája viszont nem csupán a két elem felcserélésében látszik, hanem a számok alkalmazásában is. A vers harmadik szakaszában a beszélő az „egyszóval”–„két szóval” buta szóvicccével késlelteti (s egyben előlegezi meg) az „el is ment így az ifjúságom” közhelyét. Az alanyi beszédmód hullámozása a lenéző visszaemlékezéstől a zavart magyarázkodáson és az öngazoló vádaskodáson át jut el az „Azt hiszem, feladom” konklúziójáig, melyet egyszerre vehetünk – ahogy Borbély András írja – komolyan, és láthatunk ironikus fénytörésben (amennyiben a „csak egy kincs van a világon” a pénzre vonatkozik).

Negyedik példa

Az *Egy nap élet* Kemény egyik legtöbbet értelmezett verse, egy 15 éves osztálytalálkozót, a részegedést és a másnapot meséli el, s benne a korábbiaknál is inherensebben kapcsolódik össze az időszembesítés számvető jellege, a számolás kitüntetett szerepe és a gazdasági motívumok.

A versnyitány:

Harmincháromból huszan maradtunk, tizenöt év után
szép ez is,

Majd:

Huszan maradtunk: húsz ruha és pénz, tizenegy autó:
a valamink.
S máris megy kettő: „tudod, a kölkök nélkülem nem
aluszna el”,

⁷ BORBÉLY András, „Hérakleitosz Érdligeten”, *Új Nautilus*, 2006.10.20., <http://ujnautilus.info/herakleitosz-erdligeten>

A másikért meg itt a férje: a sövény fölött már
 ott a fej,
 Valaha fontos a harmadik volt: pohárral áll, hogy
 menni fog,
 Az asztal mögé bezárva ültem, mutattam: „kibújni
 sem tudok”.
 Valami szél jött és bodzaszag volt, eltelt a második
 óra is,
 Mutatta: „hány van?”, mutattam: „három. Hát neked?”, „jön a
 harmadik”.
 És ezzel átbújt mellém az asztal alatt, hogy „még egy
 pillanat”,
 Mesélt, mesélve újra átbújt, s még mindig mesélve
 elszaladt.
 Átmásztam én is, hogy elszökésre, menekülésre
 kész legyek,
 Egyszer csak mégis délelőtt van, öten maradtunk,
 részegek.

A vers cezúráját követően így folytatódik:

Itt volna vége, de életemmel nem szolgáltam rá
 erre sem,
 Ha délelőtt volt, hát délután lett, haza a hatvan-
 egyesén.

Végül a hazaérés és a zárlat:

Bolyongásvégi nagy türelmet vinnék haza a
 pénz iránt.
 erdőbe mennék a gyerekekkel, úgy élnék le a
 délutánt,
 Órára, tükörbe, más szemébe estig már nem pil-
 lantanék,
 Azon a napon mesélés utánig megtartana a
 tartalék.
 S ha alszanak már, kilenc után, el meztláb akkor
 menni csak,
 Legvégül még kifutni innen, mint bölcsnek hitt, öreg
 férfiak.

Kőríz Imre a számvetés és a számolás kapcsolatát már tanulmányának címében is kiemeli.⁸ Szilasi László az osztálytalálkozó résztvevőinek és a résztvevők fogadásának számértékét – a vers bibliai utalásaihoz csatolva – az utolsó vacsorával hozza összefüggésbe,⁹ Kappanyos András pedig a versben szereplő számok szinte összes lehetséges jelentését felfejti, „a haza a hatvan- /egyesen” félsornak például a 61-es villamos nyilvánvaló utalásán túl biografikus értelmet tulajdonít (Kemény 1961-ben született), összefüggésbe hozza azt Bob Dylan Highway 61 Revisited című lemezével és Petri György *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című versének zárlatával („nyári hajnal, kilencszázhatvanegy”).¹⁰ A vers szerzője pedig az *Állástalan táncos* című beszélgetőkötetben a következő kommentet fűzi a „haza a hatvan- /egyesen” szókapcsolathoz: „arra sem emlékszem, hogy hónapokkal később, amikor a verset írtam, eszembe jutott-e, hogy mi voltunk a 61–62-es évjárat (logikus lett volna). Talán igen, de nem ezért lett 61-es: egyszerűen ez a villamos jár az Alkotás utcában, ez visz hazafelé Budaörs felől az Újlipótvárosba. Vitt volna, de a valóságban nem ültem aznap a 61-esen, mert Vali (ékszerész lett, erre emlékszem) hozott be a városba kocsival.”¹¹

Jelen eszmefuttatáshoz Kőríz Imre konklúziója áll a legközelebb, aki a „miért számol a vers?” kérdésre az alábbi válasszal szolgál: „Kemény versében is megvan a számolásnak ez ősi, birtokba vevő, de általa teljesen birtokolni nem tudó – különösképpen az élet birtokba vételére szükségszerűen alkalmatlan – vonása.”¹² A leltárkészítéshez, a birtokba vétel sikertelenségéhez kapcsolódik a pénz motívuma is. Kétszer fordul elő a versben, szabályosan: előlről a 11. sorban és hátulról a 11. sorban. „Huszan maradtunk, húsz ruha és pénz. Tizenegy autó, / a valamink” – áll a vers 11–12. sorában, mely ironikusan állítja metaforikus viszonyba az embereket a materiális javakkal, és jelzi „a valamink” segítségével a birtoklás, a birtokba vétel szintén ironikusan értett igényét. A zárlatban aztán – hátulról a 11–12. sorban –, a következő napon már más beszédmóddal találkozunk: a beszélő felhagy a számolással (tudniillik türelmet visz haza „a pénz iránt”), és a tükörbe nézés, illetve a szemkontaktus elkerülésével elodázza a számvetést, ugyanakkor a családapa szerepében komolyan veszi (ha úgy tetszik összeszedi) magát, méghozzá úgy, hogy időlegesen félreteszi a

8 KŐRIZS Imre, „Számvetés és számolás: Kemény István: *Egy nap élet*”, *Műút Online*, 2017.12.30., <https://muut.hu/archivum/26884>

9 SZILASI László, „Csonka nap avagy a színekdochék rombolásáról: Kemény István: *Egy nap élet*”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricum* 33 (2017): 109–115, 114.

10 KAPPANYOS András, „1 nap élet – utánaszámolás: Kemény István: *Egy nap élet*”, in *Turista és zarándok: Esszék és tanulmányok Kemény Istvánról*, szerk. BALAJTHY Ágnes és BORSIK Miklós, JAK Füzetek 200, 297–308 (Budapest: JAK+Prae.hu, 2016), 304–305.

11 KEMÉNY István, *Állástalan táncos: Válogatott versek és válaszok Hegyi Katalin kérdéseire* (Budapest: Magvető Kiadó, 2021), 76.

12 KŐRIZS, „Számvetés és...”

világ birtokba vételének igényét, hiszen a délután családi *leélésében* nincs ideje a számolásnak és nincs ideje a pénznek. Mesterházi Mónika *Helyzetjelentés* című versét idézve: „Annyi viszont innen is belátható, / hogy a számolás szokás szerint, prok-rasztináció”.

Ötödik példa

A *Célszerű romok* két gazdasági motívumot kapcsol össze. Az időszembesítés tulajdonképpen a vers kiindulópontja („egy szép napon, mikor [...] a régi önmagammal szembesültem már megint”), majd a beszélő a múlt–jelen relációba csempészi be az első gazdasági motívumot: „és luxus minden, ami azóta lettem / mert megváltozni öngyilkosság / ez jutott eszembe egy szép napon”. A joviális, szinte anekdotikus beszédmód a „luxus minden” frázisához aztán – egy váratlan asszociációval – újabb gazdasági jelenséget kapcsol:

és a nagy sötétben a belgák,
igen, a belgák jutottak eszembe,
akik nemrégiben egy alkalommal
– így mondja a fáma – nagy jólétükkel nem bírván
már mit kezdeni, gondoltak egyet,
és kivilágították az autópályákat

Az autópályák a vers folytatásában amolyan örök, emlékeztető fényként vannak jelen, hiszen még akkor is világítanak, „amikor már / réges rég hanyatlott és szegényedett, / mikor már öreg és magányos volt Belgium”. A referenciális értelemben víziós – ugyanakkor visszaemlékező – beszédmód mesélő jellegét aztán a számvetéshez konvencionálisan jobban illeszkedő intenzívebb retorika váltja fel:

Itt állok most tehát,
és tudom, amit tudok,
fölösleges fények nincsenek,
és célszerűek a romok.
Kétszer kettő pedig négy.
Ha sosem mondom el – elfelejtik,
ha túl sokszor mondom – nem hiszik el.
És gúnyolódni tilos.

Keménynel szólva „a túlcivilizált Európa és a széteső klasszikus európai civilizáció jelképének szánt”¹³ kivilágított autópályák tehát – akár *A magánrendelés* esetében –

13 KEMÉNY, „*Allástalan táncos...*”, 111.

szimbólumok, a kétszerkettővel pedig a számolás is megérkezik a versbe, még hozzá zárlatként: a világ számszerű birtokba vétele itt a kommunikációval, a költészet megszólalási lehetőségeivel kapcsolódik össze. Ha a birtokba vétel lehetséges is, annak versbéli kommunikációja nem tűnik annak, még akkor sem, ha a kétszerkettőről van szó.

*

Kemény István költészete számos gazdasági motívumot tartalmaz: sok versben (*Eladtam magam, Megélhetés, A Semmieset*) a „luxus minden”-hez hasonló közhelyek formájában találkozni velük, másutt (*És nem évszak, Az eperfa lombja, A vak filozófus és a zajok, Ballada a végzet feltételeinek egyidejű fennállásáról*) fontos, jelentősmódosító motívumként. A költői életműre jellemző számolás és időkezelés (mely leggyakrabban időszembesítést jelent) eltérő beszédmódokban kapcsolódik össze ezekkel a motívumokkal. A példaversek zárlatában viszont egy valami közös: a *Feltételesen szabad asszociációkban* nem tudjuk meg, hogy mi rejti el a halottakat; *A magánrendelésben* a fillér nem azt jelenti, amit elsőre feltételezünk; a *Pénz* beszélője feladja a harcot, a megszólalást; az *Egy nap élet* versbeszélője a halogatás után menekülne; a *Célszerű romok* a kommunikációs nehézséget artikulálja. A világ számokkal, javakkal, idővel és nyelvvel történő birtokbavétele Kemény költészetében szélmalomharc csupán, nem véletlen, hogy a költő most épp *Lovag Dulcinea* címmel ír versesregényt.

Mellékletek

Nyulassy Antal
A n...zi tagosítás.*

I. A felfordult világ.

Kitekerték a nyakát sok
Csibének, libának;
Bíró uram háza elé
Forospontok járnak:
Telekbírák, ügyvédurak,
Mérnökök, ispánok,
Egyezkedők, követelők,
Meg a kik istálnak.

No van mozgás mindenfelé;
Zúg, zajlik az élet;
Kedélyvihar zaklatja fel
Az urat, cselédet;
Kiki talpon áll, talán csak
Inszurrekcióra? –
Jaj neked exekúció!
Halált üt az óra. –

Mint hangyaboly, ha a hangyász
Fölzajta, meglepte;
Mint meleg délben a mezőn
Az özöndék-lepke;
Mint méheraj, mely köpűjét
Zsongva keresgéli:
Akként űzik, hajtják egymást
A nép szenvedélyi

Kontatás a nyugodalmat,
Pör az egyezséget,
Gyanúsítás a bizalmat,
Góg a szerénységet,
Fondorlat a szeretetet
Megölni igyekszik;
A h i t é l e t, e szende szűz,
Félig halva fekszik.

* NYULASSY Antal, „Kátyolok a nép életéből: mulatva oktató versek”, (Pest: Emich Ny., 1865), 153–177.

Nincsen ünnep, nincs vasárnap;
És az Ur egyháza?
Mint egy elfelejtett anya! –
Sem ezre, sem száza;
Alig negyven, ötven zsöllér
Látogatja immár,
Azoknak is nagyobb részt az
Esze, szíve künn jár.

Ott, hol az ur igéjével
Ellenkezőt lát, hall;
Lelki intést, hitoktatást
Befogadni áthat;
Földhöz tapadt ingerével
Birkózik a lélek,
S ha tán az ezt porba sujtja,
Nem is lesz már vétek!

Űl a fölkenet lelkiatya
A gyóntató-székből,
Nincs, a ki őt fölkeresse
Megtért fiu-képben;
Hasztalan intené őket
Jeremiás, Jónás;
Az idén nagyrészt elmarad
A husvétii gyónás.

A körmenetek sorait
A görcs összehuzta,
Az egyházi zászló alja,
Mint a vert had, pusztá.
Hja! ráhullott egy csöp ragya
A mulandóságra,
A hitélet gyöngyvirága
Azért olyan sárga – –

A mi népünk lelki üdve
A mezőkön érik,
Melynek örök határait
A mérnökök mérik;
Édes remény – a birtokvágy –
Bántja a hívőket,
Azért nem érdekli többé
A mennyország őket.

L é l e k! halhatatlan lelke
 Az egek Urának,
 Lám a te hú frigyeseid
 Veled miként bánnak!
 A szolgaság rablánczait
 Fűzik szárnyaidra
 S ekképp hurczolnak rá majd a
 Stygiai hidra!

H i t! menedék árnyad alatt,
 Békéd lány ölében,
 Tenyészik a közös jólét,
 Gyökerezve mélyen:
 Egyetértés, ovatosság
 Csöndes boldogsága,
 Szent jogérzet s kibékülés
 Vidám olajága.

II. A ripók.

Csöndes boldogságban éltek
 A szelíd bárányok,
 Míg be nem szállásolá a
 Farkas magát nálok.
 Persze hogy a báránybőr, meg
 A szép szó oly csapda,
 Mely a jólétre az ajtót
 Már sokszor rácsapta.

Abba öltözködik tehát
 A garázda szónok,
 És megadja ízét, savát
 A sok ékes szónak,
 Hogy megcsalja őket! – De már
 A mi falunk népe
 Lépjön a szőnyegre szegény
 Bárányok helyébe. –

Amott lótfut egy hős r i p ó k –
 Ez a falu szája,
 Iparlovag, ezermester,
 Pénz a mammóniája; –
 A hiszékeny nép között nagy
 A szimpathiája,
 Utczahosszant össze-vissza
 Ezt, azt kiabálja:

„Jönnek, mennek, meg-megállnak;
 Erre, arra katasztrálnak,
 Liquidálnak, purizálnak,
 Kontrahálnak, kombinálnak:
 Nagy az okkupáció;
 Itt a kommaszáczió.”

„Jelen van az uraság is,
 Teljhatalmu a fiskális;
 De a mit mond, ellenezzük,
 Ha nem állja, föllebbezzük:
 És lesz okkupáció;
 Itt a kommasszáczió.”

„A főbíró majd előáll,
 S kénye-kedveként dispónál;
 A mit állít feketének,
 Azt vitassuk mi fehérnek:
 És lesz okkupáció;
 Itt a kommasszáczió.”

„Azért kiki jól vigyázzon,
 Legyen esze, résen álljon;
 Javát, jogát, védje, ójja,
 Követelét felsrófolja:
 És lesz okkupáció;
 Itt a kommaszáczió.”

„Lesz legelő akármennyi,
 Közös erdő, – hold ezernyi, –
 Kővér telek, uradalom,
 Hegyen-völgyön lakodalom:
 Szervusz okkupáció;
 Itt a kommaszáczió!” –

Igy kontatja a jó népet
 Ripők ő kigyelme,
 És fellángol minden kebel,
 És hisz minden elme.
 Csak az ősz lelkes jó szivét
 Szaggatja a bánat:
 Hogyan csillapítsa le e
 F ö l f o r d u l t v i l á g o t?!...

N é p! hova lett okosságod,
 S hitéleted árnya?
 Üdvöd berkeibe bele –
 Fészkelte a bünfránya!
 Mely majd addig-addig irtja
 Erényid csiráit,
 Hogy utóbb az enyészetnek
 Örvényébe rándít!!...

Én Istenem! beh szép az a
 Józan ész, ítélet;
 E két vezér karjain a
 Szív soha nem téved;
 De ha szikrát vetett a csel:
 Mint a zilált kender,
 Hogyha a láng belekapott,
 Lobbot vet az ember! –

III. A helység házában.

Ha e helység terjedelmes,
 Nagy legelő volna:
 A ház-sor, mint báránysereg,
 Fehérednék róla;
 És az előkelő házak
 A helység ölében,
 Miként morénai kosok
 A nyáj közepében.

Mint a juhász kalapjának
 Piros bokkrétája,
 Ugy mosolyog a toronyról
 A kereszt sugára;
 Torony alatt, mint nagy gomba
 A tölgyfa tövében,
 Guggol az ő s h e l y s é g h á z a
 meglapulva mélyen.

Kidőlt-bedőlt oldalával
 A zivatar játszik,
 Repedésein a világ
 Éj s nap ki-belátszik;
 Szuette szarufáit egy
 Vén gerenda tartja,
 Földbe lesüppedt nagy ágas
 Görnyedez alatta.

Vala pedig ezen házban
 Szoba kétszerkettő;
 Egyik a bérlő számára,
 Az ivóké kettő,
 Negyedik a megyetisztek
 Uri szállodája,
 Már ennek a nap ellen is
 Van ablaktáblája. –

Ebben ülnek az illetők, –
 Már a kik nem állnak;
 Nincs ma elég ülőhelye
 A tanácsszobának.
 Hej, ha ily nagy és szép számmal
 Hallgatnának Téged,
 Ki az égből küldöd alá
 A te szent ígédet!... –

Most nem az Isten ígéje,
 De – alásan kérem –
 A mérnök ur teljhatalma,
 Az forog kérdésben;
 A telekkönyvvivőségnek
 Kiküldött bírāja
 Azt adta ki, hogy mérnök ur
 A tért katasztrálja.

Ripők uram laposakat
 Pislog a szemével,
 Minden pillantása egy-egy
 Lázsiással ér fel;
 Megértik e szembeszédet
 A hős népvezérek,
 És föl-alá jár agyukban
 A sok tarka érdek.

A K ö z j ó, miként valamely
 Kérelmező szolga,
 Nagyesennen néz lesujtva –
 Rosszul mehet dolga!
 Toldott-foldott háta mögött,
 Lábujjhegyen állva
 Az Ö n h a s z o n a kilátást
 Ujjain számlálja.

Az I g a z s á g s z e r e t e t n e k
 A k e z e m e g b é n u l t ;
 A L e l k i i s m e r e t h a r a n g j a
 R é g ó t a e l n é m u l t ;
 A T ö r v é n y t i s z t e l e t k i t é r
 A v a k N y e r s e s é g n e k ,
 B e c s ü l e t a G o n y o s z s á g n a k ,
 H i t a N y e r s e s é g n e k .

Az I n d u l t n a g y b á r d j á v a l
 A z á s z l ó s v i t é z e k ,
 V e z é r ö k E l l e n s z e g ü l é s ,
 A v i k ö r b e l é p n e k ;
 N e k i r o n t a n a k a T ö r v é n y
 M a g a s k ő f a l á n a k ,
 É s a k ő f a l v a k o l a t i
 M i n d a l á h u l l á n a k .

Mit a bíró e b ő s z h a d n a k
 F e l e l t , c s u p á n e n n y i :
 „A mit a törvény kimondott,
 M e g k e l l a n n a k l e n n i ! ” –
 É s e l o s z l o t t a m e g o s z l o t t
 U r i s z é k n é p s é g e ;
 S z é k b e n , p a d o k b a n s e m m i k á r .
 D e m é g n i n c s e n v é g e .

IV. A s z a b a d b a n .

„A mit a törvény kimondott,
 M e g k e l l a n n a k l e n n i : ”
 É s a m é r n ö k u r n a k a h e l y
 S z i n é r e k e l l m e n n i . –
 E z a m é r n ö k u r n y á j a s , d e
 R e n d ü l e t l e n e m b e r ;
 K e r ü l j ö n b á r é l e t é b e ,
 D e h a t e n n i k e l l , m e r . –

K ö t e l e s s é g ! a t e u t a d
 K e s k e n y , g y a l o g ö s v é n y ;
 T ű z f ö v e n y e n , j é g h e g y e k e n ,
 S z i r t - é s ö r v é n y k ö z t m é n ;
 S a z e m b e r n e k e v i l á g o n
 L e g s z e b b a h a l á l a ,
 M i d ő n a z k ö t e l e s s é g
 Ö s v é n y é n t a l á l j a . – – –

Szürkül az ég kelet felől,
 Röpköd a hűs szellő;
 Nincsen ember a faluban,
 Mire a nap feljő.
 Mint midőn sáskát irtani
 A vármegye mégyen,
 Hangya gyanánt pezseg a nép
 Ugarban, mesgyében. –

Határdombon vigan lobog
 A mérfői zászló,
 Amaz ott a dülő szögén
 Alig-alig látszó;
 Csillog, villog a távcsöves,
 Szögletíró asztal,
 Báméskodva néz a tömeg
 Farkas-szemet azzal. –

„Szemet szemért, fogat, fogért,”
 Mondotta a régi
 Törvény, 's z e r e t e t ' javall
 Az új szövetségi.
 Mind a kettőt megtartották
 A pártütő hősök:
 Se puskájok, se kaszájok,
 Se gyilkuk, se késök.

Szabad kézzel, ártalmatlan
 Minőségben állnak;
 Gáncsvetésre utat, módot
 Azonban találnak:
 A m é r n ö k a f ö l d b e v e r i
 A c z ö v e k e t s z á z s z o r,
 Ő k m e g s z é p e n k i e m e l i k
 A n n y i s z o r a h á n y s z o r.

„Tessék tekintetes uram! –
 Követjük alásan –
 Teljesítse hivatalát,
 Csak nekünk ne ártson.” –
 Aztán megint czövekelnek,
 S mit a mérnök tészén,
 Azonnal elrontja a nép
 Minden kimért részen. –

Egy nap, két nap, ...és sehogysem
 Boldogul a munka;

Mérvök ur a sok ujjhuzást
 Lelkében megunta.
 Egymaga hogy' birhasson ily
 Ellenszegüléssel?
 Tudatja az egész ügyet
 A megyefősséggel. – –

Egy nap, két nap, ...és a ripők
 S a hős népvézerek
 Győzedelmök mámorában
 Hangosan beszélnek.
 Hetyke szavak, czifra szavak
 Verdesik a léget;
 Vérmes remény, gazdag jövő
 Ámítja a népet! –

Erőszakolt növénynek nem
 Tartós a virága;
 Az esetlen oltoványnak
 Elszárad az ága:
 meddig tartott boldogsága
 A tüzes helységnek?
 Mi lett vala a jutalma
 A nagy vitézségnek?

Egy nap, két nap! ...s lön a helység
 Katonák tanyája,
 Öt, hat egy-egy házikóban, –
 Dupla lénung járja; –
 Vége-hossza nincs a szörnyü
 Sarczi fizetésnek!...
 Helyet, helyet a száműzött
 E n g e d e l m e s s é g n e k!

És megtért a s z e l i d g a l a m b,
 S szárnyait kitárva,
 Örömkönyüit hullatá,
 Mint szülét nyert árva! – –
 De történt ám még egy kevés
 Furcsaság e tájon;
 Nyájás olvasó, no ne bánd,
 Ha ide firkálom.

V. A gyanu kigyója.

Mérik, mérik már a határt;
 Nincs, ki ellenálljon;
 A szellő is alig sugva
 Jár a galamb tájon. –
 Mégis... amott sziszeg elő
 Egy baljóslatú hang,
 Mely a galambszelidség zöld
 Lombjai közt lappang.

„Két részre hasad a határ,
 K e l e t r e, n y u g o t r a:
 A z t az uraság kívánja,
 E z tinektek jutna.
 Fordítsátok meg a dolgot,
 S azt követeljétek,
 Hogy a k e l e t i illeték
 Legyen a tiétek “ –

***

‘Epret szedett a pagonyban
 A vadász lánykája;
 Mint szorgos méhecske kasa,
 Telik kosárkája;
 Virág, fű, fa illatozva
 Lengenek körüle;
 Ennyi szépnek, ennyi jónak
 Vajj’ ki ne örülne?’

‘Vig szökések, vig dalok közt
 Foly tehát a munka;
 Vérbiborló számóczától
 Piros a lány ujja;
 De irtózat! a sűrűben
 Nagy rétesre toppan,
 Szürke hátán barna szalag
 Pikkelyes folytokban.’

‘Borzadályos sziszegéssel
 Megmozdul a rétes,
 S hullámzatos izgalomba
 Forrtyan az egész test;

Fél lányira löki nyakát
 A kis lányka ellen.
 Gondviselés! óvd meg őt ily
 Nagy veszedelemben.'

'Láthatatlan kéz vezeti
 Az ártatlanságot;
 Tövis-szurás, kigyófulánk
 Így neki nem árthat.
 Nem akarta ő a veszélyt,
 S nem veszett el benne. –
 Mivé lennénk, hogyha őrző
 Angyalunk nem lenne! – –

***

Kigyósziszegés a ripők
 Ujabb lázítása;
 Most már az uraság ellen
 Tör a csábitása;
 S a néphősök gyönyörködve
 Környékezik őtet,
 S a kétágu mérges fulánk
 Így marja meg őket!

„Fordítsátok meg a dolgot,
 S azt követeljétek,
 Hogy a k e l e t i illeték
 Legyen a tiétek.”
 S az uraság, mint a kegyek
 Jóltevő patakja,
 Kimondhatlan szelidséggel
 Egyezését adja.

Szeget ütött a fejébe
 A meglepett népnek,
 Hogy az uraság oly könnyen
 Egyezésre léphet;
 Házról házra zúg a g y a n u
 S i z g a l o m kigyója,
 S a s z e n v e d é l y fulánkját az
 Ész erébe nyomja.

Szörnyü kedélyvihar újra –
 Mint ha zúg a tenger –;
 Elvesztette hitelét mind
 A k a p u t o s e m b e r! –
 És felölti a mentéjét,
 S a kastélyba mégyen
 Egész tanács a nyugtalan
 Falunép nevében. –

VI. A rosz akarat jutalma.

Magas nyárfás kert öléből
 Szabad tér világít,
 Közepén, mint ősz remete,
 Szép urilak ásit.
 Talán nagyon unatkozik
 E magányosságban?
 Ne higyük: e csöndéletben
 Igaz boldogság van...

A tudomány és művészet
 Igaz boldogsága,
 E g é l y, i p a r, h o n s z e r e l e m
 A fa hármassága;
 Árnya alatt tenyészik a
 Szerény c s a l á d é l e t,
 Illatözönében a szív
 Szüzelvekre ébred,

Az urilak teremében
 A vidék közatyja,
 Irodalmunk terményivel
 Kedélyét mulatja;
 Olvas, olvas tisztelettel
 Környezi a mély csend;
 Alig hallja, a csarnoki
 Kis harang a mint cseng.

A folyosó márványkövén
 Nehéz lábak járnak,
 Mindig közelebb, közelebb, – –
 Mig végre megállnak.
 Paszomántos öreg cseléd
 Bejelentést tészén,
 Érkezőket az uraság
 Várja szíves-készen.

És a tanácsnak tagjai,
Mint ujoncz csatárok,
Midőn neki rohannak az
Ellenhad sorának,
Ezer belső küzdelemmel
Mégvíván előbbed,
Élűkre tolongaták a
Legelőkelőbbet. –

Nyílik a kétszárnyu ajtó,
S a sikos padlókon
Csúsz-mász a láb a szőnyeget
Kímélő patkókon;
Végre csetlés, botlás után
Állást foglalnának
Közepén a kihallgató,
Nagy, uri szobának...

„Kérjük Exzellenziás ur!
(Pedig méltóságos),
Legyen irántunk oly kegyes,
A mint igazságos:
Feledje el a hibánkat,
A mi dőreségünk;
Azt sem tudjuk, mit kívánunk,
Ha valamit kérünk.”

„Tegnapelőtt a tagunkat
K e l e t r e kívántuk,
Ezt a nagy vakmerőséget
De nagyon megbántuk;
Legyen Exzellenziás ur,
A bölcs akaratja:
M e g e l é g s z ü n k , h a n e k ü n k a
N y u g o t i r é s z t a d j a .”

És a kegyes uraságnak
Semmi kifogása;
Csupa szív ő, csupa atya,
Nincs a földön mása;
De épen e jószívűség
Uj gyanuba hozza,
S harmad napra már a tanács
Ujra ostromolja.

Méltóztassék megengedni;
 Már csak azért jöttünk:
 Nagy a bajunk, nagy zür-zavar
 Támadott közöttünk.
 Tudatlan nép vagyunk ám mi;
 A hány annyiféle
 Ez a jámbor gazdaember,
 Sok a véleménye.”

„Abban mégis megegyezünk:
 Új felosztást kérnénk,
 Északra és délre, úgy, hogy
 Amazt nekünk mérnénk,
 Emézt meg Exczellenccziád
 Foglalná magának;
 Ez lesz legjobb orvossága
 A helység bajának.”

Mintha alvó oroszlánnal
 Rókák játszanának,
 Elfogyott a türelme a
 Kegyes uraságnak:
 ‘Ezt az ügyet, édes népem,
 Bizzuk a törvényre;
 Egyezkedés, a mint látom,
 Nem vezet itt végre.’

‘Ma északra, holnap délre,
 A minap nyugotra,
 A keleti rész sem tetszett; –
 Utóbb misem jutna! –
 Kíméljetek meg, fiaim,
 Kérlek igen szépen.’ –
 S háttal fordult a kegyes ur
 Az olvasó-széken! – –

***

Begbukott az egyezkedés,
 Bevágott a törvénykezés
 A helység dolgába;
 A fancsali sunnyogásnak
 És a ravasz ámításnak
 Kitorrott a lába.

Futott, jaj de sántikálva,
Míg a törvény igazsága
Őt utol nem érte;
S rókagaz merényletének,
Nagyravágyó képzetének
Házhelyét kimérte.

Ül a bűnláz megalázva,
Kánikulában is fázva
A börtön hűsében. –
Késő már, ha visszatérnek
Őreszméi majd a népnek
Agyában, szívében!

A mérnökök liquidáltak;
Az urnak és a jobbagynak
Tagait kimérték.
Egy hajszálnyt nem engedve,
A törvény szigorú elve
Lón a zsinórmérték.

A bőséget keveselték,
A semmivel most beérték
Az izgága hősek...
Nagy az adó, szűk a határ;
Barom, ember gubbadva jár;
Az egek felhősek!!!

Nyulassy Antal

Vadoncok*

Furcsa biz az; no már igaz;
Fölfordul a világ;
Hogy ténfereg! – nini mindjárt
A sarkából kihág.
Szanasziti kuszált eszmék
Babiloniája! – –
Számíel csak úgy vigyorog
A suttomból rája.

***

Ki mit nem tud, arról beszél,
Szavaiban semmi eszély;
Mihez nem ért, azt bírálja,
Pocsolyasár az irálya. –
Tojásban sipog a csirke,
Burokban mekeg a birke.

Cziczatejes ajkak alatt
Álbölcsesség ere fakad.
Hát még a sok vad poéta;
Az ám a tarka bokréta!
uramfia, miket láttam!
Firkantsuk le ide bátran.

***

Hát az így történt. Az utcán
Menek, mendegélek;
Sarkamba hág uri kocsis,
Mentéjén hord prémet, –
Mint valamely pörös ügyvéd
Levátára kelvén –
Hóna alatt frisnyomatu
Csomagot czipelvén.

* NYULASSY Antal, „Kátyolok a nép életéből: mulatva oktató versek”, (Pest: Emich Ny., 1865), 140–145.

Kérdi: 'Nem tetszik költemény?'
 „Vagy úgy! ki munkája?”
 'Hát az enyém' – felel, s reám
 Mered szeme szája.
 „Adja ide”; kifizetem,
 Viszem, alig várom,
 Hogy láthassam, mit szereztem
 Huszonöt krajczáron?

Elolvastam!... Vala pedig
 Szörnyü nagy feladat,
 Mint midőn az orvos pogány
 Orvosságot adat.
 A haszon az, hogy iszonyún
 Megjön az étvágyunk,
 Ha utána emészthető
 Tápszerre találunk. –

Minap egyik barátomat
 Látogattam, épen
 Lesben üle udvar felé
 Nyíló erkélyében.
 Erkély alatt ölfa, fűrész,
 Fejsze a féhajban.
 'Mi az?' – kérdém ovatosan –
 Tán valami baj van?

„Nem tudom, hogy mi történik
 Odalenn, barátom?
 Fűrész hallgat, fejsze nem vág;
 Macska van a rácson.” – –
 Leszaladok, hát mit lelek?
 A favágó versel;
 Ácspaljbász a kezében
 Nagy papirtekerccsel...

Helikóniában vagyunk!
 Gondolám magamban;
 Csakhogy ami itt szülemlik,
 Nincs köszönte abban! –
 Jaj! – 'szerepet ne cseréljünk!' –
 Mint egy nagy Ész mondá,
 S nem fajul el élvezetünk
 Munkaüző gonddá.

Czuczor, Arany, Vörösmarty,
 Petőfi mit vétett,
 Hogy annyi vad fakir kontár
 Szentélyükbe lépett? –
 A verskalapálás dühe
 Ma iszonyu járvány;
 S hit, tudomány, ipar, izlés
 Teng parlagon, árván;...

Aprócseprő gyerek, legény
 Poétává leszzen;
 Töri, marja szívét, eszét;
 Ir, és a vers készen;
 Alig ismeri a nagy Á-t,
 Már veri a lantot,
 Tán valamely savószemű
 Kegyes rápillantott?

Megszánja a szerkesztőket;
 Minthogy azok fáznak,
 Verseményi gyüleménye
 Beáll gyszalmának. –
 Vagy a borsos, sajtos, hentes
 Leszen pártfogója,
 S az ártatlan betűt, papírt
 A tűztől megója.

Költöncz pedig vesztett sokat:
 Drága időt, kincset,
 Tanok elhagyott ugarán
 Sok ismerettincset.
 S míg vizenyős lápokon jár
 Navalyás képzelme,
 A nemtudás pörzsmezején
 Megszik az elme.

Tanulj, jegyezz, gyűjts, oh ifju
 Nemesítsd izléseid;
 Jó lesz, ha mi jó, szép, üdvös,
 Szivedbe is vésed.
 S ha valaha lánggra gyulaszt
 Tulvilági ihlet:
 Énekeld meg észszel, szíveddel
 A mi hat, megillet.

Szent legyen a l a n t előtted,
Tiszteljed a papját;
A lantosok a fájdalom
Örömhonát lakják.
De, ha szentségtelen kezek
Érinteni mernek,
Húr! szakadj meg hamis hangján
Az ál-szenvelemnek.

I. Ábra

Váltó gazdaság 5 hold természetes kaszáló mellett.

A tanya föld táblákra felosztva	Kezdő év	Rendes vetés forgás					
		1-ső év	2-ik év	3-ik év	4-ik év	5-ik év	6-ik év
6.	egész trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény
5.	fél trágyával árpa lóherrel	lóher 2-ik kaszálás után leszántva	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel
4.	Zab vagy burgonya	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher
3.	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	Őszi
2.	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	Őszi	Bükköny
1.	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	Őszi	Bükköny	Őszi
Lucernás							
és							
tartalék föld		Tanya					
Döllő út							

a szomszédokkal közösen felhagyott hely közlekedési út

II. Ábra

Váltó gazdaság természetes kaszáló nélkül.

A tanya föld táblákra felosztva	Kezdő év	Rendes vetés forgás						
		1-ső év	2-ik év	3-ik év	4-ik év	5-ik év	6-ik év	7-ik év
7.	egész trágyával kapás növény	árpa lóherrel	lóher	lóher	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény
6.	fél trágyába árpa lóherrel	lóher	lóher	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel
5.	Zab lóherrel	lóher 2-ik kaszálás után leszántva	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher
4.	Bükköny	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	lóher
3.	Őszi	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	lóher	Őszi
2.	Bükköny	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	lóher	Őszi	Bükköny
1.	Őszi	trágyába kapás növény	árpa lóherrel	lóher	lóher	Őszi	Bükköny	Őszi
Lucernás								
és								
tartalék föld		Tanya						
Döllő út								

a szomszédokkal közösen felhagyott hely közlekedési út

A képek forrása: Mártonffy Károly, *Utasítás a nép számára, miként kell a birtokot tagosításkor felosztani, s abban minémű gazdasági rendszert követni?* (Eger : Lyc. Ny., 1858.)

Vikár Béla:

Az arany ember vagy a rongyos bankó*

[1893]

Első fejezet

Mit beszélt a mucsai csárdában az öreg Imre bácsi meg Marczi a kisbirkás.

Mucsai csárdában, ott künn a juhszélen
Mulatozik a nép, ahogy szokás télen:
Csöndes pipaszóval az unalmat ölik,
A kancsó is segít: hol ürül, hol telik.
Rátérnek elsőbb is az otthon valóra:
Asszonyra, cselédre, marhára meg lóra,
Gazdasági külső meg belső ügyekre,
Kinek hogyan kelt el a szénája, ökre.
Majd pedig a község dolgára tér a szó,
Sorra kerül a pap, mester, harangozó,
Bíró meg kisbíró, kanász, csordás, bába,
Szóval: a községnek feje, farka, lába.
Végezetre pedig Magyar Miska-képpen
Emelgetik a szót az ország ügyében:
Szapulják a kormányt a nagy adók miatt,
Hogy már a nép hátán hasitanak szijat,
Eladják a hazát a német sógornak,
Drágítják az árát pálinkának, bornak.
Nagyokat mond kiki s közbe iszik nagyot –
A kevésből, amit a filokszér hagyott.
A filokszér! ezt is Tisza Kálmán tette:
Az ország széleit nem jól őriztette;
Vigyázhatott volna jobban a határra,
Most nem ülne rajtunk a szőlők tatárja,
Jó szerencse, – mondják – hogy ide még nem gyűtt:
Filokszér és homok nem férnek együtt,
Nem ám, mert a homok szemibe megy neki –
A mucsai hegyet azért kerülte ki!
Ezután a beszéd meg másfele fordul:
Kinyílik az elme a mucsai bortul,

* A betűhív átírás az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 32 oldalas ponyvafüzet alapján készült (OSZK 318.979).

Beszédes lesz tőle az öregek nyelve,
 S megszólal az egyik, előbb egy jót nyelve:
 „Összehord itt kendtek tücsköt meg bogarat,
 Hanem ami legfőbb, az szó nélkül maradt:
 Hogy divatját mulja pénzünk a mostani,
 S aranyat fognak a nép közt kiosztani,
 Mivelhogy a bankót az egér is rágja,
 Tűz-víz is emészti, penész is megy rája,
 Hamisítja folyvást egy sereg rossz ember,
 Nem használ ellenük sem szelíd szó, sem per.
 S hogy ebből az ország nagy kárt vall naponta,
 Király a bankónak halálát kimondta,
 Papirospénz helyett most aranyat veret
 Jó magyar népének, kit szivébül szeret.”

Így beszélt az öreg. S amikor elhagyta,
 „Éljen! Éljen!” kiált mind aki hallgatta.
 Éltetik a királyt: Ferencz József éljen!
 S biztatják a bácsit, hogy tovább beszéljen,
 Mondja el az ügynek minden lettjét-voltját –
 Kiváncsiság szomját szavaival oltják.
 Köszörüli torkát a vén Imre bácsi,
 Avval a többinek azt mondja, hogy „Ácsi!
 Elmondom én mindjár a többit is sorra,
 Csak előbb a gégém szorul egy kis borra.”
 Emeli a korsót, híz belőle egy jót,
 Azután így ejti egymás után a szót:
 Nem tudom, igaz-e nem voltam ott jelen,
 De magam fülével hallottam egy helyen,
 Így beszélte szóval a bűgöződi kántor:
 Egyszer a miniszter, Vekerlei Sándor
 Otthon ül magában, sok neki a dolga,
 Ir, kopognak, belép egy királyi szolga,
 Csés jóestét kíván a nagyságos úrnak,
 (A király szolgálai tisztességet tudnak) –
 „Adjon Isten!” felel a miniszter nyomban,
 „Mi jót hoz kigyelmed? Ó Fölsége hogy van?
 Hát a királyasszony s úri házanépe?
 Ki hogy van, ki mint van? Egészséges, ép-e?”
 – Köszönöm kérdésit, nincsen hiba nálunk,
 Egészség dolgában mind jó lábon állunk,
 Hanem a fölséges tiszteli nagyságod:
 Ne sajnálja tőle azt a fáradságot,
 Sétáljon át hozzá (bár késő az óra)
 Egy kis pipaszóra, mondani valóra.
 Siet a miniszter, a fölség hívatja,
 Ferencz József király, magyarok hív atyja,

Nem hivatja pedig multság okaér, –
 Mulatságra minden szegény ember ráér,
 Csak a király soha. Nagy dolog lesz ma itt!
 Vekerle a fölség szobájába benyit,
 Köszönti a királyt, az meg nyájas szóval
 Megkínálja elsőbb jó papramargóval,
 Nyomtatónak arra töpörtös pogácsát,
 Oszt' a zacskójából királyi dohányt ad.
 Nem volt az szűzdohány, – azt a király se szí,
 Törvényszegés bűnét lelkire nem veszi –
 Hanem jó dohány volt, mérget veszek rája,
 Nem kapadohányt szí magyarok királya!

Mikor ettek-ittak s a pipa is égett,
 Vekerle miniszter kérdi a fölséget:
 „Uram király, tán csak nincs valami hiba,
 Hogy hivatni tetszett éjnek óráiba?!
 Megszegte a német tán a magyar törvényt?
 Vagy a muszka czárral kölletlenség történt?
 Mondja meg, mi baj van, fölséges királyom,
 Mely okért kerüli szemeit az álom?
 Talán hogy fölséged – pénz szükibe vagyon?
 Menjek-e Röttsült zsidóhoz, hogy adjon?”

– Hej, Vekerle fiam, hiszen az még hagyján!
 Ilyesért nem hivlak éjszaka évadján;
 Nem magamról van szó, de ország pénzérül!
 Az a baj, hogy ez is fene módon gyérül.
 Az öregjét, tudod, elvitte a Patkó,
 Apraját a kódis meg a cigányrajkó,
 Egy részibül pedig agyut is öntöttünk,
 Mikor Boszniában pogányt köszöntöttünk.
 Most bizony a kincstár nem igen van tele,
 Meg is csökkent szépen országunk hitele!
 Azért úgy óhajtom, hogy te fiam Sándor,
 Készülj útra, menj el világgá mint vándor,
 Kopogtass be gazdag királybarátimhoz
 Tiszteltető szómmal, itt az írás imhol,
 A német, az angol s a török császár is
 Szívesen lát ezzel még a muszka cár is.
 Ami bankónk van még, mind egy szálíg vidd el,
 S végy aranyat érte. Kapsz öleget, hidd el,
 Kölcsönbe is vehetsz saját szakállamra:
 Teljék meg arannyal ez a kincseskamra!
 Mert lám a többinek vagyon aranypénze,
 Csak a magyar király szomoruan nézze,
 Hogy itt az arany nem, csak a bankó virit
 S ezért az országnak költsék koldushirit?!

Legyen hát nekünk is aranyunk, de annyi,
 Hogy minden bankóért azt lehessen adni;
 Akkor a magyarnak nem lesz ám majd kára,
 Ha beváltja pénzét más nép aranyára,
 Buzának is talán felszökik az ára
 S jobb világ derül a szép magyar hazára.
 Ezt ha nyélbe ütöd, jó Vekerle fiam,
 Nem arany, nem ezüst lesz érte a díjam:
 Legelsővé teszlek országomban téged
 S arany ember néven nagy lesz dicsőséged!"

– „Megyek fölség” szólott Vekerle fölállva,
 „Hazáért, királyért, ha kell, a halábal!”
 S megy, viszi magával a sok rongyos bankót,
 Kitenne legalább tiz jókora zacskót,
 Így jól kibéllelve a vasútra fölül.
 Országgrul-országra, királytul-királyig
 Aranyszerzés végett vándorol sokáig;
 Meg is telt a zsebje, pedig van, de mennyi!
 Mind fenékig arany, csak győzze emelni.
 Nem is maga hozta, segített a vasut:
 Kis idő múltával Vekerle haza jut,
 Megvan már az arany, teli lett a kincstár,
 Király is a szavát beváltotta mindjár:
 Megtette Vekerlét fő miniszterének,
 Ország elsejének, arany emberének.

Elvégezte Imre. Csöndesség lett rája,
 Nem jár mostan egyéb, csak a pohár szája,
 No meg a beszéden jár soknak az eszi,
 Akiét meghagyta mucsai bor szeszi.
 Igaz volt-e, avagy mese volt a beszéd –
 Im ezen jártatja mindenki az esztét.
 Igaz lehet félig, némelyek úgy vélik,
 Mások egy betűig igaznak ítélik:
 Hogy is ne itélnék Imre bácsi szavát,
 Mikor az ő szava olyan sokszor bevált.
 Egy, csak egy legény van az ivóban olyan,
 Imre bácsit aki nem veszi komolyan:
 Marczi a kisbirkás, nóták mesék fája,
 Szüretbe, fonóba fiatalság szája,
 Kukoriczafosztás vagy kendernyomáson,
 Mindenféle lakzin, toron, áldomáson
 Marczi a kisbirkás elül jár a hanggal,
 Mint a vezérürü, nyakán a haranggal.
 Kivált ha egy kicsit fölszedett a jóbul,
 Akkor ugyan Marczi ki nem fogy a szóbul.

Most is, ámbár szomjas, kezdi a szót Márton:

„Én ugyan magamat pénzügybe nem ártom,
De akárki mit mond, más sora volt annak!
Elmondom, ha kentek egy ital bort adnak.”

– Itt van, igyál Marcsi! A kisbirkás iszik.

„Hát biz az úgy esett, hiszik vagy nem hiszik,
A fölséges király egyszer Budavárba
Betekint véletlen az arany kincstárba,
Körülnéz szorgosan: hát im uramfia
Fogy az ország pénzi, szörnyű nagy a hija:
Tíz vagy húsz milliom – ilyenformán nézi –,

– Hamar a kincstartót magához idézi:

„Mi dolog ez?” – mondja – „Hová lett az arany?!”

Szepeg a kincstartó: „Jaj, fölséges uram,
Isten látja lelkem, én ártatlan vagyok;
Egy sárkány gyomrában vannak az aranyok!
Szép magyar hazánknak szélső gránicz-árkán,
Németország földjén, ott ül ez a sárkány,
Deficit a neve, arany az étele,
Azzal szedi az ő nagy bendőjét tele.

Hogy elvolna étlen, nincs egy áldott óra,
S száz arany kell neki mindenképpen porcióra,
Másképp az övé lesz, mindétig azt hányja,
Fölséges uramnak szép egyetlen lánya.

Most is egy szép szűzzel, Valuta nevével,
Az a német sárkány szörnyűséget művel:
Lánczon tartja folyvást, rabképen a szegényt.
Nem ereszt hozzája magunkforma legényt,
Nem is mehet ahhoz ember fia közel.

Mert a sárkány szája tűzlángokat lövel.
Próbáltuk legyőzni, de – ilyent ki hallott? –
Mindenféle fegyver rajta vakot vallott,
Golyó nem fog rajta, puska nem árt néki,
Hacsak az isten nem, ki végezhetné ki?!”

Nagy haragra gerjedt a fölséges király,

Fél most a kincstartó, hogy a bére kijár,
És bizony a fölség izekre faragja,
Ha nem volna szíve nagyobb, mint haragja.
De csöndesült hamar s szólott Ő Fölsége:
„Ezt nem tűröm tovább, legyen immár vége!
Ha nem akad legény nagy Magyarországon,
Vén létemre magam a sárkányt levágom!”

Hirdetők ezt a szót elvitték országúl.

Hát egyszer a sárkány orra-lika tágul:
„Emberszagot érzek!” – dühösen kiáltja –
„Ahol jön egy ficzkó!” s messzire kitátja

Rettentő hét száját. Oda ér a lovas,
 Kálmán nevü vitéz. No lesz most nemulass!
 Nekimegy, hozzávág: két fejit levágott,
 Hej de itt is hagyná az árnyékvilágot,
 Ha nem jönne gyorsan egy második vitéz,
 Aki egy sárkánynak még csak oda se néz.
 S tudják-e, hogy ki volt? A Vekerle Sándor,
 Erős mint egy bika s mint gerlice jámbor,
 De a jámborságát mostan félretette,
 Hanem az erejét bezzeg elővette!
 Megölte a sárkányt, kiszedte a nyelvit,
 Ami ottan kincs volt, mindent szépen elvitt,
 Feleségül vette a tündérkisasszonyt,
 S a tenger sok aranyt, amit az szótt, az font,
 Király Ő Fölsége lábához tette le;
 Meg is mérték nyomban: kitett vagy húsz mázsát,
 Meg is itták vígan ennek áldomását,
 Magam is ott voltam, vélük mulatoztam,
 Aranyat is *vitem*, de hozni nem hoztam,
 Mivel azt a kincset, ahogy megbecsülte,
 Ő Fölsége mindjárt pénzverőbe küldte
 Velem meg hét mással, azok is, meg én is
 Talpig fegyveresen a lovászlegény is.
 Társzekéren vittük Nagy-Körmöczbányára:
 Így kerül ki a sok rongyos bankó ára.

Elhallgatott Marczi. Jót nevettek rajta.
 Ez bizony csak mese! Mindenki azt hajtja.
 „Már hogy volna mese?! – Márton visszavágott –
 Látszik, hogy kigyelmed nem olvas ujságot,
 Abban is benne van, megnézhetik kiki,
 Vekerle a sárkányt miképen végzi ki,
 Még képben is megvan ez a história –
 Ma mutatta nékem a tisztartó fia.
 Hogy volna hát mese?! Azt hiszi tán kendtek,
 Megittam az eszem, vagy talán füllentek?!”
 Szó sincs róla, – mondják – de hát ide, oda:
 Tündérek, sárkányok s más efféle csoda
 Megeshetett talán valamikor régen
 De ma ugyan sehol, se földön, sem égen.
 Még soká folyt a szó. Nem tágított Márton,
 Ki mellette szavaz, ki a másik párton.
 S tán vége se lenne, ha nem szólna belé
 A sok korgó gyomor: haza, hazafelé!
 Ölég is lesz mára. Kiki haza széled,
 Kihal az ivóban a világ, az élet,

Csak egy czicza ül még fönn a kályha póczán,
Lenn meg a szolgáló kuczorog a lóczán.
A kocsmáros bemegy, várja már az asszony,
Megolvassák a pénzt: elég nagy a haszon!
Hej ha ez a krajczár mind arannyá válna,
Kocsmáros ur bajsza de hegyesen állna!
De könnyen pipálna, de vígan dudálna,
Duplán vacsorálna, selyem ágyban hálna,
Selyem ágyban hálna, édes lenne álma!

Második fejezet.

Miben töri a fejét Pénzes János uram meg a felesége.

Míg ott a kocsmában így mérik a vagyont,
Egy mucsai házat majd fölvet a nagy gond:
Pénzes János uram most jött haza éppen,
Terítve az asztal, hozzá is ült szépen,
De bizony az étel nem igen jól esik,
Mivel az evőket nehéz gondok eszik.
Elbeszélte János az ő hitvesének,
Hogy a pénz dolgában már meg mit mesélnek:
Hogy divatját mulja pénzünk a mostani,
S aranyat fognak a nép közt kiosztani;
Sárkány történetit, Valuta kisasszonyt,
Szóval: hogy lesz, mint lesz, mindent hiven elmond.

– Szép dolog ez apjuk – mondja Rebes asszony –
Csak majd ez mi reánk galibát ne hozzon,
Valami gazember minket meg ne húzzon,
Az a kis pénzecskénk újra el ne ússzon!
Dolgoztunk, fáradtunk, nem is volt hiába:
Ott a százás bankó a ládafiába;
De mi lesz majd vélünk, ha igazra válik,
Hogy már most a bankó megszűnik egy szálilig?
Ki ad nekünk vajjon aranyakat ezér’?
Ki mondja meg nekünk, hogy ez a pénz mit ér?
Hány arany jár a mi százásunk fejébe?
Ide hozzák-e majd a szemünk elébe?
Jegyzőtül, bírótul vagy boltostul kapjuk?
Nem csálnak-e majd meg? No most beszélj, apjuk!
Szedd elő a sutból az ünneplő eszed,
Másképen az ördög a lábadrul leszed.

– Ne félj asszony, megvan! Már fogom a végit!
Ha el nem szalasztom, jó világ lesz még itt:
Fölmegyek Budára, egy nap ide s tova,
Nem gyalog, – elvisz a Baros Gábor lova;

Felkeresem ottan Vekerle minisztert,
 Talán csak nem dob ki, – hogy dobna, hisz ismert:
 Szolgáltam az apját, gazda voltam nála,
 Jól is bántak velem, legyen érte hála;
 Gazdálkodást, rendet, takarékoságot
 Ő tőle tanultam, legyen érte áldott!
 A fia is jó volt, mint a falat kenyér,
 Ámbár sokat csúfolt engem a nevemér':
 Pénztelen Jánosnak titulált gyakorta;
 Ezzel is ösztökélt, csak jómat akarta.
 Most hát, mikor ennek itt van a gyümölcse,
 Megkérem, hogy azzal a kedvetem töltsse:
 A százas bankómért uj aranyat adjon,
 Gondok körme közül minket kiragadjon.

– Okosan van, ember. Így biztatja Rebes,
 De már az örömtül a szíve is repes,
 Örvendez előre annak a nagy napnak,
 Mikor a százasért színaranyat kapnak.

– Ne is várj apjukom, mondja Rebes asszony,
 Ez a nagy gond minket ne soká fogyasszon.
 Kár minden óráér, ha az ember ráér, –
 Utazásra való ez a téli áér!
 Hát csak készülj, apjuk. Reggel megy a vonat,
 Főzők majd az útra egynehány tikmonyat, –
 Bor, kenyér, szalonna, dohány, paprika, só,
 Kobakba, kostökbe, tarisznyába való:
 Ez mind az én gondom, azonképen a ház,
 Te csak a bankóra meg magadra vigyázz!
 Nagy erdő Budapest, el ne tévedj benne!

– Bízd rám a bajt anyjuk, ha ugyan baj lenne,
 De remélem, nem lesz. Mihelyt oda érek,
 Vekerle uramhoz bebocsátást kérek,
 Elvégezem vele azt a kis soromat,
 Avval odébb állok, visszahoz a vonat.
 Legfölebb az utcán, ha éppen látnék ott,
 Veszek a lányunknak valami játékot.

– Csitt! hátha meghallja – inti Rebes asszony.
 Megszólal a kis lány: „Nem én, hiszen alszom!”

– Ejnye, te csintalan! Hát így kell alunni?
 Takarózz be szépen, hunyd be szemed, ugy ni!
 Lefekügyünk mink is, ideje már, apja,
 Eltenni magunkat a holnapi napra,
 Osztán... De már errül nem teszek híradást...
 Csöndes nyugodalmat, boldog fölvíradást!...

Harmadik fejezet.**Mi történt Pénzes Jánossal Budavárában.**

Megérkezik János baj nélkül Budára,
Megkérdezi mindjárt: hol van Budavára,
Nagy Budavárában a Vekerle háza?
Egy sisakos ember előmagyarázza.
Oda talált János. Nyitva ím a kapu,
Egy úr áll előtte, czifra nagy kalapu,
Hát még a bundája! Az volt ám a bunda!
Fényességit nézni János el nem unta.
De még jobban bámult a kezebelijén:
Mekkora furkósbot! Soha ilyent biz én.
Megállít egy inast: „Hé, kis öcsém, mondd csak,
Mi ennek a rangja? – hogy szómmal ne rontsak;
Szeretném pedig, ha velem szóba állna,
Vekerle uramhoz engem beajánlna.”
Megfelel a suhancz: „Ez itten a portás,
Nagy úr, semmi dolga, itt egész nap portás,
Kezében szorongat egy ménkő durungot,
Azzal védi a mi kegyelmes urunkat,
A Vekerle Sándort. Hogy ehhez juthasson,
A portásnak kend egy *névjegyet* mutasson!
Megköszönte János. De csak áll még egyre,
Tünődik: hol tesz szert afféle névjegyre,
Akinek láttára bebocsátást nyerjen,
Akiről Vekerle ő reá ismerjen.
Ucczu, megvan! fogja s a portáshoz lépdél,
Kiveszi a százast: „Ihol van a névjel!”
Erről a miniszter bizonynal megismer.”
Nagyot nagyot néz a portás, nem szól, de nem is mer,
Rohan be, jelenti a szürkankós urat,
Aki névjegy gyanánt százast mutat.
Mondja rá Vekerle: „Bocsássátok elébem!
Ki volna más, mint a régi hű cselédem?!”
Belép János gazda. Köszön. „Isten hozta!
Mi járta van kend, jóba-e vagy rosszba?”
János meg elmondja mind az egész dolgot,
Mucsai csárdában ami szóba forgott:
Vekerle a sárkányt hogy győzte le végkép;
Hogy lehet felesége az a szép fejjérnép,
Valuta kisasszony; hogyan tett szert végre
Fő miniszterségre, arany emberségre;
S hogy minek jött ő most a százast bankóval.
Vekerle miniszter felel neki szóval:

Ebből csak azt látom, régi hívem János,
 A maguk tudása hogy igen hiányos;
 Először is hát ezt kipótlom egy piczit:
 Amit én megöltem, már mint a deficit,
 Sohse volt az sárkány, se hétfejű, se más, –
 Hogy jobb volt-e annál, vagyok benne Tamás!
 Deficit az a baj az országnak zsebjén,
 Ha több megy ki abból, mint amennyi bemen.
 Így volt nálunk előbb, de nincs már jelenleg:
 A *ki* és a *be* közt megvan az egyenlet!
 A Valuta pedig, no hát az se lány ám.
 Hiszen ha az volna, mit én akkor bánám!
 Nős ember létemre dehogy venném szemre,
 Hát még... ugyan, Jankó! Nem én, istenemre!
 A valuta, szógám, az országos mérték,
 Ezen mérünk mindent, ami ár meg érték;
 Nemes ércz a fája, három közül ez egy:
 Vagy arany, vagy ezüst, vagy a kettő elegy.
 Gondolhatja másképp jóféle mankónak:
 Hóna alatt van ez a pénznek, bankónak,
 E nélkül nem is jár, csak biczeg a bankó,
 Tántorog, föl is dül, mint részeg fajankó.

Egy dologban pedig pénz meg leány rokon:
 Legkelendőbb, ha jár szinarany lábakon.
 De ha rossz a mankó, vagyis a valuta,
 Ugy az ország zsebjét üti lapos guta!
 Mi nekünk idáig rossz volt a valutánk:
 Papirospénz miatt sokszor bajba jutánk;
 Rossz volt eddig hanem jó lesz majd ezentul:
 Vagyon már mankója, még pedig aranybul.
 Addig hadakoztam, addig fáradoztam,
 Hogy immár az arany valutát behoztam.
 Nem magamra néztem, – hogy mi lesz a bére;
 Szent hazám üdvére, királyom kedvére!

Így ömlött a beszéd Vekerle szájából, –
 A sok tudománytul Jankó feje kábul.
 „Ne higgyék azonban, folytatja Vekerle,
 Hogy már most a bankó megszűnik egyszerre;
 Dehogy! Eleintén úgy lesz majd a dolog,
 Hogy az új pénz mellett a régi is forog:
 Ezüstje meg reze, öregje-apraja,
 Papiros- meg érczpénz mindenféle faja,
 S hozzá jön az új pénz: arany, ezüst, nikkell,
 Bronz. Szolgállok kendnek nyomban mindenikkel,

Csak előbb elmondom, amit tudni köll még:
Bankó lesz ám mindig, de van egy különbség:
Most a bankónk nem pénz, csak a pénznek füstje,
Nem váltja be kincstár aranyra, ezüstre, –
Külső országokban, ahol arany járja,
Ráfizet a magyar a banknótájára;
Ezután a bankónk aranyat fog érni,
Aranyra fog szólni, azzal fogják mérni,
S nem forintra szól majd, hanem *koronára*,
És egy koronának fél forint az ára.
Két korona jár hát egy régi forintér',
Két korona, vagyis kerek kétszáz fillér;
Mivelhogy a fillér a korona fia:
Száz fillér van egyben, akkor nincsen hija.

Már most János gazda, ha ugyan kigyelmed
Fordított a szómra egy kevés figyelmet:
Beláthatja kelmed, hogy a százas miatt
Kár volt ám bolygatni azt a ládafiát.
De hogy fáradsága még se vesszen kárba,
Beváltom a bankót. Gyerünk a kincstárba!
Én majd elül megyek, kend nyomon kövessen,
Se jobbra, se balra pillantást ne vessen,
Ne szóljon egy szót se, ha csak én nem kérdem,
Külömben hiba lesz!" Felel János: „Értem.”

Avval a miniszter megy, Jancsi nyomába,
Vezeti elsőbb is a szomszéd szobába,
Ott megáll a falnál, megnyom egy kis jelet,
Fölpattan egy ajtó, más szobába vezet,
Vasból van a szoba, közepén egy asztal,
Az asztalon egy kulcs, tovább mennek azzal,
Hét szobán keresztül, hét folyosón végig,
Akkor oszt' a kincstár ajtaját elérik.
Belép János. Ez hát az ország kincstára!
Eláll szeme-szája ennyi pénzt láttára.
De szólal Vekerle: Kend ezt ugy tekintse,
Hogy ez a pénz és kincs a nép pénze, kincse;
Magyarország népe, sok szegény polgára
Adta ezt adóba, ország jóvoltára.
Ha inség kiütne, amit ne adj isten,
Szegénység számára segítsen van itten;
Ha pedig csatát áll a magyar vitézség,
Hősi erőnk mellé itt a legjobb készség.
Papírospénzünkre itt van a földözet,
Bankóért az ország aranyat ha fizet,

És akkor a bankó itt marad bezárva,
 Hogy sohase legyen hiány a pénztárba;
 Ha meg arany jön be, akkor azon nyomba'
 Egyéző bankópénzt küldünk forgalomba.

Már most, János gazda, nyissa ki a szemit:
 Egy fiókba rejtem a bankóját emitt,
 Csupa százas, nézze! Itt marad a pénze.
 Átellenben pedig, arannyal tetézve
 Fal mellett zsákok. Itt az első, lássa,
 Telides teli van szép huszkoronással.
 Gyönyörű aranypénz, régi magyar divat,
 Megvolt már hajdan is, Róbert Károly alatt:
 Egy felén királyunk dicső képemása
 Fölsimerszik rögtön egy szempillantásra,
 Fején a Szent István koronája fénylik,
 Szent István palástja ér lába fejéig,
 Magyar ruha rajta, oldalán függ kardja,
 Királyi pálcáját jobb kezében tartja,
 Baljában az ország aranyos almája,
 Apostoli kereszt kítűzve reája,
 Irás fogja körül a király nevével,
 Alatta pediglen az évszám kitével.
 Karimája ennek az aranyak sima,
 Hanem egy szép mondást rejt ez a karima,
 Ferencz József császár jel-igéjeképpen
 E szókat: *Bizalmam az ősi erényben.*
 Azt célozza evvel fölséges királyunk,
 Ami ős időktől otthonos minálunk:
 Hazáért, királyért hogy mi készen állunk
 Áldozni, ha szükség, életünk-halálunk!
 Más felin e pénznek országunk czimere,
 Kétfelől két angyal fogja s néz im erre.
 Fölötte az irás ez: *Magyar királyság,*
 Lent meg: 20 korona, hogy értékit lássák.

Ebből ötöt kap kend. Száz korona ez már;
 Ha még ennyit adok, több azután nem jár.
 De most gyertünk tovább, a másik szobába!
 Itt is aranyzsákok állnak szép sorjába.
 Tizkoronás arany van ebbe de mindbe,
 Szakasztott a másik, formáját tekintve,
 Csakhogy kisebb és rá 10 korona irva,
 Karimáján pedig nincs betű csak cifra,
 Vékonyabb is amannál. Ebből adok hetet,
 Ez hetven korona, ujdonat-uj veret;
 Harmincz koronával, ami még hibázik,
 Ezüst, nikkel és bronz kitoldja kétszázig.

Ezüstnek a helye itt ez a benyiló,
 Egy koronás van itt ezer meg millió.
 Sok is kell belőle, hát garmadánkint áll.
 Ez sokkalta kisebb az ezüst forintnál;
 Fele annyit ér csak: ötven krajczárt éppen.
 Egy felén királyunk feje látszik képben,
 Babérlevelekből koszoru van azon,
 Neve, czime itt is körülötte vagyon.
 Karimáján irás, ugyanazon szavak,
 Mint a huszkoronás aranyén látszanak.
 Más felin legfölül szent koronánk mása,
 Remek a formája, finom a nyomása,
 Körötte koszoru, abba néhány betű:
1 korona s az év, mikori veretü.
 Kiszakitok mostan két tuczatját ennek,
 Huszonnégy darabot általadok kendnek,
 Huszonnégy koronát, tizenkét forinton;
 A többit apránkint összekaparintom.

E végre azonban folytatni kell utunk:
 Most az aprópénzes kamarába jutunk.
 Kamarának hívjuk, de beillik háznak:
 Itt a kölyökpénzek hordókba tanyáznak.
 Ihol van a nikkelt: ezüsthöz hasonló,
 Csakhogy hamvas-szürke. Pénznek ez nagyon jó.
 Nincs ugyan szép hangja, csak olyan goromba,
 Nem cseng mint az ezüst, a pengés tompa,
 Nem diszlik a széle betüvel, irással,
 Nem tűnik ki ezzel, de kitűnik mással:
 Karimája végig be vagyon rovázva,
 Sötétben is a kéz hogy el ne hibázza:
 Arany helyett nikkelt hogy el ne fogadjon,
 Avagy nikkelt helyett aranyat ne adjon.
 Ezenkívül benne nagy az állandóság,
 Ez a mái korban olyan ritka jóság:
 Nem kopik, nem vásik, a szinit se hagyja;
 Megkedveli majd a nép kicsinyje-nagyja.
 Ilyen nikkelpénzünk kétféle van eddig:
 A tiz krajczárt érő *20 fillér* az egyik.
 Husz fillér, egy felén az irás erre vall,
 Körülfogva szépen kalászkoszorúval;
 Más felén középen a korona csillog,
 Ez alatt az évszám, legalul egy csillag.
 Köröskörül pedig, láthatja kend emitt,
 Az irás jelenti az aprópénz nemit
A Magyar királyi váltópénz szavakkal.
 Kigyelmednek ebből adok egy tuczattal,

Két koronát tesz és negyven fillért éppen,
Egy forint husz krajczárt mostani értékben.

Ez a huszfilléres lesz majd az uj hatos;
Kihez a tiz fillér igen hasonlatos:
Az öccse amannak és szakasztott mása,
Egy neki a rajza, czifrája, írása.
Kivéve, hogy ez szól csupán *tiz fillérről*,
Igy tehát éppen csak feleannyit érő,
Vagyis hogy öt krajczárt. Nyujtsa kend a kezit,
Tizfilléres pénzbül két tuczat ím ez itt,
Egy forint husz krajczárt ez is kitesz éppen,
Kétszáznegyven fillért koronaértékben.

Készen leszünk mindjár. Nem hibázik több már:
Potom százhusz fillér, vagyis hatvan krajczár;
Ezt kigyelmet bronzba, piros pénzbe kapja.
Itt a nagyobb fajta: krajczár a darabja,
S nagyságra is épp a krajczárral egyez ám,
Ez a *2 filléres*, azt jelenti e szám.
Mint a nikkelpénzé, olyan a formája,
Csak ez a szó: *fillér* nem fért már reája.
Ebbül 50 darab egy korona éppen,
Vagyis ötven krajczár. Kiolvassuk szépen.”
Ugy ám! Oszť Vekerle a nagy hordó mellett
Kiolvassa még csak ötven ki nem tellett,
Jancsi meg bekötte a szüreujjába:
Ne csörögjön majd, ha visszaviszi lába.
Erre a miniszter megkérdezi Jánost:

– Mennyi van még hátra, tudja-e kend már most?

Felel János gazda: Megkövetem szómért,
Husz fillér dukálna még az én bankómért.

– Igazat mond kelmed. Itt van a pénz, fogja!

Ez az *egy filléres*, a korona magja;
Ennek száza tesz ki egy koronát éppen,
Egy darabja meg jár fél krajczár fejében,
Akkora is éppen, mint a félkrajczáros;
De formáját nézve, láthatja kend János:
A 2 filléresnek ez a testvéröccse,
Ami azon megvan, nem hibázik itt se.

Nos megvan a vásár. Nem csaltuk meg egymást,
Hazamehet kelmed a pénzivel bizvást;
Ha nem visz is többet, mint amennyit hozott,
Egy fillér áráig meg nem csalatkozott.
Ráadásul hozzá nem pénzzel, de mással,
Szívesen szolgálok még két tanitással:
Először is uj pénzt nemcsak mink csinálunk,
Bécsországban is lesz, nemcsak itt minálunk;

Velünk tart az osztrák, hát ők is behozták,
Ezt az új koronást immár szét is osztják.
És hogy az osztrákkal sógorságban élünk,
Vele, ahogy illik, sok mindent cserélünk,
Igy hát az ő pénzük majd nálunk is forog,
A miénkből viszont kapnak a sógorok.
Azért vegye hát kend azt is az eszébe:
Hogyha majd osztrák pénz kerül a kezébe,
Jól meg kell ám nézni, összehasonlítani,
Olyan-e, mint ahogy láthatja kend itt ni!
Evvel a miniszter a zsebjebe' kutat,
Új osztrák pénzeket a Jánosnak mutat:
Aranyat, ezüstöt, nikkel meg bronz fajtát
Mutogatja mindnek irását meg rajzát.
De ki győzné véges-végig versbe szedni!
Le van itt rajzolva képben valamennyi,
Jánosnak is adott Vekerle belőle,
Osz't ilyen szavakkal bucsuzott el tőle:
– Szivére kötöm még, régi hivem János,
Pénzét a fiókban hevertetni káros!
Takarékba tegye, hogyha kell: kivegye,
Csak ládafiában a penész ne egye,
Mert biz úgy a pénze könnyen lesz penészes,
De kigyelmed ugyan sohasem lesz pénzes!
Vigye hát a bankba, legalább hasznot hajt!
Ott ha lába kél is, az a bankra hoz bajt:
Fizetnek az urak! Az erre a törvény.
Ám ha otthon elvész tolvaj keze körmén,
Vagy üszökké hamvad lobogós tűz örvén,
Sirathatják aztán, elnyelte az örvény!
Tolvaj is, meg tűz is megeszi, megissza,
Jó, ha veszett fejsze nyele térül vissza!
Megköszönte János a sok szivességet,
Bocsásson meg, kérte, ha szóval, tán vétett.
Aztán visszamennek. Bezárták a kincstárt,
Nemsokára Jancsi már az utcán kint járt,
Nézelődött, lelt is egy játékos boltot,
Mindenféle játék ezerszámra volt ott,
Egy szép fürtös babát kiválaszt, és immár
Siet a vasuthoz, mert a vonat nem vár.

Negyedik fejezet.**Mit szólt hozzá Rebes asszony.**

Haza is ért János még aznap Mucsára,
Fiatal feleség, vig vacsora várja.
Örül Rebes asszony, hát még a kis leány!
Bezzeg van most kérdés, felelet is de hány!
Elbeszéli Pénzes, amit látott-hallott,
Szavával, babával becsületet vallott,
Az aranyt, a kincset kirakatta szürébül, –
Rebes asszony a sok tanításon épül.
Hanem már most asszony, ugy tegyünk ám, hallod,
Mefogadjuk, amit Vekerle javallott:
Takarékba tesszük ezt a kis pénzünket!
– Az ám, mondja Rebes, de onnan eltűnhet!
Hát nem tudod, apjuk? Felel János: Nem a;
Nem biztos az ember idehaza se ma,
Tolvaj belopózhat, tüzeset kiüthet,
Biz akkor a láda se ment meg bennünket.
De tudod mit, anyjuk, egyezzünk meg ezen,
Hogy mind a kettőnknek igazsága legyen:
Nem viszem be mind az egészet, há kar is,
Nem bánom a hasznát, akár van, akár nincs,
Itthon fogok egyet mindenik darabbul, –
Ha fölő a lányunk, hozomány lesz abbul!
Megőrizzük addig, ozst' úgy hébe-korba
Elő-előszedjük, el-elnezzük sorba;
Számon tartjuk folyvást, mint nyáját a pásztor,
Mefolvassuk hiven nem egyszer, de százszor:
Uj időök terméke, mult időök emléke –
Áldás legyen rajta, sohse legyen

Vége

